

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 1, 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 1, 2025
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2049 від 13.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-05310.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», (вул. Георгія Кірпи, буд. 2-а, м. Київ, 03035, institutelaw@sipl.com.ua, тел. (098) 280-4553.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 4 від 17.02.2025 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галунько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 1. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. – 266 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Мови розповсюдження – українська, англійська, польська, румунська, німецька.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2025

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 343.977
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.1

ВЕРХОТУРОВА М.А.

РУСЬКЕ ПРАВО ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ

RUSSIAN LAW AS A SOURCE OF LEGAL REGULATION OF THE ARMS TRAFFICKING

Стаття присвячена дослідженню місця та ролі пам'яток права періоду Русі в зачатках правового регулювання обігу зброї на теренах України. Встановлено, що положення русько-візантійських договорів 911 та 944 років стосовно правил поводження зі зброєю вперше заклали основи правового регулювання обігу зброї, які в подальшому були розвинуті в Руській Правді. Правовим наслідком дії русько-візантійських договорів є встановлення можливості двосторонньої торгівлі зброєю. Вважаємо це першим свідченням спадкоємності традицій правового регулювання обігу зброї на історичних теренах нашої держави. Наголошено, що положення русько-візантійських договорів (911 та 944 років) і Руської Правди містять прямі норми які стосуються можливості носіння зброї в громадських місцях, права на самозахист із застосуванням зброї, встановлюють покарання за злочини з застосуванням зброї. Про суспільну вагомість потреби правового регулювання обігу зброї у Русі свідчить те, цілий розділ Руської Правди «Якщо ударити мечем» присвячено злочинам із застосуванням зброї. Регулює Руська Правда й цивільні відносини у сфері обігу зброї, – визначаючи зброю як приватну власність, яка підлягає захисту, встановлює оплату за виготовлення зброї. Аналіз документів, які є предметом розгляду в даній статті, дозволяє нам стверджувати про зародження правового регулювання у цій сфері. Проблема вдосконалення правового регулювання обігу зброї в Україні на даний час є вкрай актуальною, що обумовлено відсутністю закону про зброю. Кількість зброї яка зараз є на території нашої держави і постійна воєнна загроза з боку Російської Федерації винесли це питання як першочергове в порядку денному. Очевидно, що для напрацювання і прийняття якісного законодавства у цьому сегменті ми не можемо обійтися без вивчення історичного досвіду правового регулювання обігу зброї на теренах України. Визначено правові основи володіння зброєю, її застосування в тих чи інших випадках, повинностей, пов'язаних із необхідністю володіння зброєю певних верств населення, встановлення покарання за різні види злочинів що пов'язані із застосуванням зброї та встановлення покарання за злочини, вчинені проти зброї як проти власності, правові основи оплати праці за виробництво зброї. Звернуто увагу на тяглість правових традицій обігу зброї у Русі. Наголошено на відсутності прямих норм права, які б забороняли володіння зброєю в період існування держави Русь.

Ключові слова: *обіг зброї, правове регулювання, пам'ятки права, руське право, русько-візантійські договори 911 та 944 років, Руська Правда.*

The article is studying the place and role of the heritages of law of the Rus period in the beginnings of the legal regulation of the arms trafficking in the territories of Ukraine. It is established that the provisions of the Russo-Byzantine treaties of 911 and 944 concerning the rules for handling weapons first laid the foundations of the legal regulation of arms trafficking, which were later developed in the Russkaya Pravda. The legal consequence of the action of the Russo-Byzantine treaties is the establishment

© ВЕРХОТУРОВА М.А. – кандидат історичних наук, доцент, докторантка (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0002-9172-2310

of the possibility of bilateral trade in weapons. We consider this to be the first evidence of the succession of traditions of legal regulation of arms trafficking in the historical territories of our state. It is emphasized that the provisions of the Rus-Byzantine treaties (911 and 944) and the Russkaya Pravda contain direct norms concerning the possibility of carrying weapons in public places, the right on self-defence with the use of weapons, and establish punishment for crimes involving the use of weapons. The social importance of the need for legal regulation of arms trafficking in Rus is evidenced by the fact that an entire section of the Russkaya Pravda "If you strike with a sword" is devoted to crimes involving the usage of weapons. The Russkaya Pravda also regulates civil relations in the sphere of arms trafficking, defining weapons as private property, which is subject of protection and establishing payment for the manufacture of weapons. The analysis of the documents that are the subject of consideration in this article allows us to assert the emergence of legal regulation in this area. The problem of improving the legal regulation of arms trafficking in Ukraine is currently extremely urgent, which is due to the lack of a law on weapons. The number of weapons currently on the territory of our state and the constant military threat from the Russian Federation have put this issue as a priority on the agenda. It is obvious that in order to develop and adopt high-quality legislation in this segment, we cannot do without studying the historical experience of legal regulation of the circulation of weapons in Ukraine. The legal foundations of weapon ownership, its application in certain cases, obligations related to the need for certain segments of the population to own weapons, the establishment of punishment for various types of crimes related to the usage of weapons and the establishment of punishment for crimes committed against weapons as the property, the legal foundations of remuneration for the manufacturing of weapons are determined. Attention is drawn to the continuity of legal traditions of the arms trafficking in Rus. The absence of direct legal norms that would prohibit the possession of weapons during the existence of the Rus state is emphasized.

Key words: *arms trafficking, legal regulation, heritages of law, Rus law, Rus-Byzantine treaties of 911 and 944, Russkaya Pravda.*

Вступ. Зброя в епоху Середньовіччя була невід'ємним атрибутом суспільного життя. Постійна загроза війни із важкоозброєними західними сусідами, чи із швидкими й маневреними східними ворогами вимагала від русинів вільного володіння різними видами зброї та військової техніки. Це, в свою чергу, зумовлювало необхідність наявності зброї в переважній більшості домогосподарств й, відповідно, навичок вільного користування зброєю серед різних верств населення. В контексті виробництва зброї, то географічне розташування Києва завжди обумовлювало впливи західних та східних воєнних технологій на розвиток зброярської галузі. Як і сьогодні, зброя використовувалася не лише для ведення війни, але й для охорони князя, об'єктів державного значення, полювання, самозахисту. Одним з основних видів зброї у Русі та Галицько-Волинській державі був меч. Проте вартість меча була доволі високою, тому не кожен міг собі дозволити ним володіти. В таких випадках озброювалися іншими видами зброї ближнього чи дальнього бою. Не менш поширеним за меч був корд – ніж бойового призначення, вартість якого була нижчою, за вартість меча. Чи не найбільш поширеними були списи. Відносно недорогими списами були озброєні практично всі, – від дружинників до міщан і селян. Відзначимо, що навики володіння зброєю прививалися з раннього дитинства. Вже у віці 5-7 років хлопчики отримували меч та іншу зброю, яка відрізнялася від «дорослої» лише розміром, пропорційно до дитячого зросту та ваги, у бідніших верств населення діти отримували дерев'яні моделі зброї, у заможних родинах – металеві. На нашу думку, окрім навиків володіння зброєю, це формувало й її ментальне сприйняття, культуру безпеки поводження зі зброєю, світогляд. Ці та інші питання володіння та використання зброї були так чи інакше відображені у відповідних історичних пам'ятках цього періоду. Руське право у історичних пам'ятках права вивчали М. Колос, П. Захарченко, С. Юшков, Л. Білецький та інші українські та зарубіжні вчені. Втім, тільки поодинокі праці дослідників поверхнево торкаються проблеми правового регулювання обігу зброї, що не дає нам комплексного уявлення про ефективність регуляторного впливу Руського права на вказану сферу суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію окресленої нами проблематики умовно можемо розділити на дві групи. До першої групи відносимо дослідження пам'яток руського права. Так, зокрема, М. Бердій здійснив історико-правовий огляд джерел права Русі,

акцентуючи увагу на значенні звичаєвого права і на княжому праві як прикладі зародження нормативно-правового акту на теренах українських земель [1]. П. Захарченко досліджує русько-візантійські договори у фокусі еволюції та юридичної компаративістики [2]. М. Колос розглядає питання юридичного змісту кримінально-правових положень русько-візантійських договорів, роблячи висновки про рівень кримінально-правової діяльності сторін-підписантів, на підставі догматичного аналізу об'єктивних, суб'єктивних ознак злочинів, видів покарань та інших характерних ознак робить висновки про рівень кримінально-правової нормотворчої діяльності Русі та Візантії [3; 4]. Чи не найавторитетнішим виданням текстів Руської Правди до сьогодні є праця С. Юшкова [5]. Л. Білецький у праці «Руська Правда і історія її тексту» досліджує історію тексту Руської Правди, аналізуючи відмінності в різних редакціях [6]. До другої групи віднесемо праці, присвячені безпосередньо дослідженням пам'яток права в контексті правового регулювання обігу зброї, зокрема історичний аспект окресленої нами проблематики з 1917 року досліджували А. Кофанов, В. Юсупов, Т. Михальчук. Ми вже розглядали дану проблему у публікаціях «Динаміка розвитку правового регулювання обігу зброї на теренах України з XI до середини XIX ст.» і «Тенденції розвитку правового регулювання обігу зброї в Україні з XI століття до 1840 року» та ін. [7; 8].

Постановка завдання. В умовах відсутності закону України, який би врегулював суспільні відносини в сфері обігу зброї, враховуючи наявність значної кількості зброї в громадян та повномасштабну збройну агресію Російської Федерації проти України, вкрай важливим є вивчення історичного досвіду правового регулювання обігу зброї на теренах нашої держави. Це дасть розуміння традицій правового підґрунтя вирішення даної проблеми, що в свою чергу дозволить напрацювати якісне сучасне законодавство у цій сфері. В якості історичного досвіду вважаємо за необхідне комплексне вивчення правових норм, що містили пам'ятки права, й норм звичаєвого права в той чи інший період історії нашої держави, починаючи з часів Русі.

Тому науковий інтерес становить дослідження витоків правового регулювання обігу зброї на українських землях на прикладі правових норм, встановлених русько-візантійськими договорами 911 і 944 років та Руською Правдою, для подальшого використання зазначеного історичного досвіду при напрацюванні правових норм у сфері обігу зброї в Україні з урахуванням потреб сьогодення, що й ставить за мету наша стаття.

Результати дослідження. Дипломатичні відносини між Руссю та Візантією пройшли достатньо тривалий період становлення. Їх нормалізація й мирне дипломатичне русло були важливими для обох сторін. Основною метою для Русі було налагодження вигідних торговельних зв'язків. Це відкривало можливість доступу до купівлі-продажу товарів на найбільших торговельних майданчиках регіону. Для Візантії ж важливими були безпекові питання, а саме – мир із русичами та убезпечення кримських імперських володінь. За одержання військової допомоги від Русі Візантія зобов'язувалася сплачувати данину. Вважаємо, що тісні зв'язки з найрозвиненішою державою Середньовіччя дали поштовх для розвитку правотворчої діяльності на Русі в руслі передових правових традицій того часу.

Важливими в дослідженні заявленої проблематики є для нас русько-візантійські договори 911 та 944 років. Стаття 5 Договору між Руссю та Візантією 911 року, як і стаття 14 Договору 944 р. Стаття 14 «Якщо ж вдарить мечем чи списом, чи якою небуть іншою зброєю русин грека чи грек русина…» встановлює покарання за завдання побоїв, крадіжку, грабіж матеріальні виплати, а за удар мечем або застосування іншої зброї у вигляді «5 літрів срібла за звичаєм руським». Якщо обвинувачуваний в нанесенні тілесних ушкоджень мечем, списом чи іншим предметом був незаможній і не мав можливості заплатити 5 літрів срібла він мав заплатити «скільки зможе, аж до того, що навіть зніме з себе одяг в якому ходить» [5, с. 173-185; 6; 7]. М. Колос зазначає закладення в договорах гуманістичні основи розвитку кримінального права, коли винуватий офіційно частково звільнявся від призначеного покарання [3].

Стаття 2 Договору між Руссю та Візантією 944 року обмежує обсяг торговельних операцій та свободу пересування руських послів і купців, які могли жити лише в передмісті Царгорода, заходити в місто лише без зброї та групою не більше п'ятдесяти осіб лише у супроводі імператорського чиновника. Це положення також є документальним свідченням того, що посли та купці були озброєні й брали зброю з собою у походи. Аналізуючи дані норми бачимо чітке виділення злочинів із застосуванням зброї від інших видів злочинів, встановлення правил носіння зброї в громадських місцях.

До середини XI ст. торгівля русичів була орієнтована на візантійський ринок, де збували данину зібрану під час полюддя й купляли зброю, предмети розкоші та вино [9, с. 434].

Відповідно, вважаємо прямим наслідком укладення русько-візантійських договорів можливість вільної двосторонньої торгівлі зброєю. Свідченням ментального сприйняття зброї як невід'ємної складової правотворчості вважаємо той факт, що підписання договору 944 року скріплювалося двосторонньою присягою. Русини присягали своєю зброєю, богами Перуном, Велесом і Дажбогом, греки за християнським звичаєм здійснювали хресне цілування [2]. Враховуючи вище сказане, варто зазначити, що положення русько-візантійських договорів 911 та 944 років стосовно правил поводження зі зброєю вперше заклали основи правового регулювання обігу зброї, які в подальшому були розвинуті в Руській Правді. Вважаємо це першим свідченням спадкоємності традицій правового регулювання обігу зброї на історичних теренах нашої держави.

Руська Правда – одна з видатних пам'яток середньовічного права не лише України, але й Європи, продовжує й вдосконалює традицій правового регулювання суспільного життя у різних сферах. Руська Правда виводить на перший план розуміння людини як основного об'єкта права, гуманізму як основної ідеї правого регулювання, висуваючи особисту безпеку людини на перший план. Одним з прикладів цього є закладене у документі право на самозахист, яке тісно пов'язане зі зброєю та правом її застосування. В даній статті ми користуватимемося перекладом текстів Руської Правди В. Яременка на основі текстів «Правди Руської», зібраних професором С. Юшковим у 1846 р. «Правда Руська». Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій [5, с. 173-185].

Аналізуючи Руську Правду бачимо, що цілий розділ присвячено злочинам із застосуванням меча: «Якщо ударити мечем». Так, стаття 14 «Якщо хтось вдарить мечем, вийнявши його, або руків'ям, тоді сплачує 12 гривень збитків за кривду» встановлює за такий злочин єдине покарання у вигляді виплат у фіксованому розмірі 12 гривень. Окремо відзначимо, що дана норма враховує спосіб застосування зброї: лезо – для нанесення колючих та ріжучих ран різного ступеня тяжкості, ефес (руків'я) можна було використати для нанесення тупого удару. З даного пункту витікає, що, незалежно від способу використання меча чи спричинених наслідків (окрім убивства?) Руська Правда встановлювала за вчинення злочину вищезазначеного характеру єдине покарання у вигляді штрафу. Стаття 15 «Якщо вийняв меч, але не вдарив, то гривня кун», встановлює фінансове покарання за погрозу зброєю. Вважаємо, що трактувати цю норму можна як близьку до сучасної «погроза застосуванням зброї». Стаття 16 «Якщо хто кого вдарить батогом чи чашею, чи рогом, чи тилеснією, то 12 гривень. Хто не стерпить цього і супроти цьому вдарить у відповідь мечем, то вини його в тому нема». Аналізуючи текст даної норми, приходимо до висновку, що нанесення тілесних ушкоджень, із застосуванням побутових предметів[1] також несло за собою покарання. Важливо, що дана стаття Руської Правди закріплювала право на самозахист із застосуванням зброї. Стаття 17 «Коли вдарить руку *(мечем – авт.)* і вона відпаде чи усохне, то платить половину віри 20 гривень [князівському суду], а тому, хто постраждав, – 10 гривень»; стаття 18. «Коли будь-хто вдарить мечем (але не вб'є), платить 3 гривні продажі, а потерпілому – гривню», дані норми закріплюють фінансове покарання за злочин із застосуванням зброї, що призводять до повної чи часткової втрати працездатності особи й встановлюють розмір виплат в казну і потерпілому [5, с. 173-185].

Вивчаючи Руську Правду бачимо встановлення норми про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної тим чи іншим злочином. В якості «морального відшкодування» дозволено дати здачу противнику, нанісши йому тілесні ушкодження мечем, встановлюючи право на самозахист із застосуванням зброї, й бачимо, що навіть у випадку нанесення противнику тілесних ушкоджень ймовірно вищого ступеня тяжкості (удар мечем не можемо порівнювати з ударом батога чи рогу, наприклад). Також привертає увагу те, що дана норма визначає в якості можливого знаряддя помсти власне меч, а не будь яку іншу зброю.

Проводячи аналогії з сучасними нормами права бачимо, що Кримінальний кодекс України передбачає класифікацію тілесних ушкоджень за трьома ступенями тяжкості: легкі, середньої тяжкості та тяжкі і за їх нанесення встановлює відповідне покарання у вигляді штрафу чи тримання під вартою. Відповідно до частини першої статті 121 КК України умисне тяжке тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя. Згідно частини 1 статті 125 КК України умисне легке тілесне ушкодження карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або

[1] Тилеснія – обух, тильна сторона предмета.

виправними роботами на строк до одного року. Стаття 129 КК України визначає погрозу вбивством окремим кримінальним правопорушенням [10]. Вважаємо певні «збіги» в положеннях норм права Руської Правди і Кримінального кодексу України свідченням наявності традицій спадковості правового регулювання на теренах України та їх тяглості від перших відомих пам'яток права до сучасних.

«Цивільна» частина Руської Правди також є об'єктом нашого дослідження. Так, стаття 13 Короткої Правди (список Академічний) і стаття 34 Широкої правди (список Синодальний) гласять, що за викрадення чи пошкодження чужого коня чи зброї винуватець має сплатити потерпілому відшкодування в розмірі трьох гривень. Стаття 86 Широкої правди (список Синодальний) визначає платню мечнику в розмірі 5 кунъ [5, с. 173-185]. Отже, можемо стверджувати, що регулювалися й трудові відносини у сфері виробництва зброї.

Враховуючи вище проаналізовані положення Руської Правди бачимо, що право на володіння зброєю як таке не регулювалося, а витікало з природних прав людини; прямої заборони на володіння зброєю певним категоріям населення не було, тобто будь-хто мав право на володіння зброєю. Відповідно, такого поняття як «незаконний обіг зброї» визначити ми не можемо. Натомість Руська Правда встановлювала різні види покарання як за злочини, вчинені із застосуванням зброї, так само як і за злочини, вчинені проти зброї як проти власності.

Висновки. Проведене дослідження дає нам підстави стверджувати, що русько-візантійські договори 911 та 944 років є першими відомими письмовими джерелами кримінального та цивільного права обігу зброї, а їх положення є зародженням основ правового регулювання суспільних відносин в цій сфері. Русько-Візантійський Договір 911 року закладає основи цивільних і кримінально-правових положень, у яких вперше визначено дії, що є злочинами із застосуванням зброї та встановлює різні види покарань за їх скоєння, встановлює право на захист із застосуванням зброї, визначає правила носіння зброї в громадських місцях. Правовим наслідком дії русько-візантійських договорів є встановлення можливості двосторонньої торгівлі зброєю. Розвиток вищеописаних правових норм спостерігаємо у Русько-Візантійському договорі 944 року. Вважаємо це першим свідченням спадкоємності традицій правового регулювання обігу зброї на історичних теренах нашої держави.

Про суспільну вагомість потреби правового регулювання обігу зброї у Русі свідчить те, цілий розділ Руської Правди «Якщо ударити мечем» присвячено злочинам із застосуванням зброї. Статті розділу визначають градації злочинів за ступенем важкості нанесених тілесних ушкоджень і встановлюють різні види покарань за їх скоєння, в тому числі – фінансові стягнення. Регулює Руська Правда й цивільні відносини у сфері обігу зброї, – визначаючи зброю як приватну власність, яка підлягає захисту, встановлює оплату за виготовлення зброї. Вважаємо певні «збіги» в положеннях норм права Руської Правди і Кримінального кодексу свідченням наявності традицій спадковості правового регулювання на теренах України та їх тяглості від перших відомих пам'яток права до сучасних.

Право на володіння зброєю як таке руським правом не регулювалося, а витікало з природних прав людини. Відповідно, такого поняття як «незаконний обіг зброї» визначити не можемо. Прямої заборони на володіння зброєю певним категоріям населення не було, тобто будь хто мав право бути озброєним.

Список використаних джерел:

1. Бедрій М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі. *Молодий вчений.* 2014. № 8 (1). С. 179-184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_8(1)_43.

2. Захарченко П. Русько-Візантійські договори IX-X ст. у фокусі еволюції та юридичної компаративістики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2018. Вип. 49. Том 1. С. 22-25.

3. Колос М. Русько-Візантійські договори 911, 944 років: генезис українського кримінального права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридичні науки.* 2011. Вип. 4. С. 251-261.

4. Колос М. Об'єктивні ознаки злочинів у кримінально-правових положеннях русько-візантійських договорів 911 та 944 років. *Держава і право* : збірник наукових праць. *Юридичні і політичні науки.* Вип. 52. Київ, 2011. С. 415-420.

5. Яременко В. Правда Руська [Переклад зроблено за виданням Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. К.: ВУАН, 1935. – Редакція IV. С. 137-144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, № 240, Новгородський

1-й літопис XV ст.)] *За виданням:* Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. К., 2001. Том І. С. 173-185. URL: http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm

6. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту. Вінніпег. 1993. 168 с.

7. Верхотурова М. До питання вдосконалення правового регулювання обігу зброї в Україні. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу* : збірник матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю, 11-12 грудня 2024 р. / Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; відп. ред. Р. Басенко. Полтава : ПІЕП, 2025. С. 228-229.

8. Верхотурова М. Динаміка розвитку правового регулювання обігу зброї на теренах України з XI до середини XIX ст. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 1. С. 19-23. URL: https://doi.org/10.32844/ibpala-2024-1.03.

9. Котляр М. Договори Київської Русі з Візантією. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dogovory_KR_z_Vizantieyu.

10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.2

КАПІТАНЕНКО Н.П., МУДРИЄВСЬКА Л.М.

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL GUARANTEES FOR ENSURING INFORMATION RIGHTS IN MARTIAL STATE CONDITIONS

У статті досліджуються гарантії забезпечення інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Відзначено, що до інформаційних прав і свобод за змістом можна віднести право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особис то звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст. 40), право на освіту (ст. 53), свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів (ст. 54).

Окремо розглядаються можливості обмеження цих прав внаслідок введення надзвичайного чи воєнного стану. Визначено, що відповідно до ст. 64 Конституції України інформаційні права та свободи підлягають обмеженню у визначених ситуаціях, окрім права на звернення.

З'ясовано, що в чинному українському законодавстві не визначено меж обмеження інформаційних прав і свобод людини і громадянина, що може бути підставою для порушення цих прав.

Відзначено, що найбільш розповсюдженими класифікаціями гарантій забезпечення інформаційних прав та свобод є класифікація за територією розповсюдження (внутрішньодержавні і міжнародні) та залежно від стадії гарантування (реалізації, охорони і захисту). В свою чергу, внутрішньодержавні гарантії поділяються залежно від порядку реалізації на загально-соціальні та юридичні.

Розглянуті міжнародні зобов'язання України щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану. Відповідно до Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права ст. 4 п. 3 будь-яка держава повинна негайно інформувати інші держави про положення, від яких вона відступила, і про причини та дату припинення такого відступу.

Ключові слова: *інформаційні права та свободи, гарантії забезпечення інформаційних прав, юридичні гарантії, обмеження прав і свобод, воєнний стан, кримінальна відповідальність, конституційні права та свободи.*

The article examines the guarantees for ensuring the information rights and freedoms of individuals and citizens in Ukraine. It is noted that information rights and freedoms include, by their content, the right to the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph, and other communications (Article 31), the right to privacy and family life (Article 32), the right to freedom of thought and speech, and the free

© КАПІТАНЕНКО Н.П. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

© МУДРИЄВСЬКА Л.М. – кандидат юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, завідувачка кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

expression of one's views and beliefs (Article 34), the right to freedom of worldview and religion (Article 35), the right to submit individual or collective written appeals or personally address public authorities, local self-government bodies, and officials of these bodies (Article 40), the right to education (Article 53), and the freedom of literary, artistic, scientific, and technical creativity, protection of intellectual property, copyright, and moral and material interests (Article 54).

The article separately considers the possibility of restricting these rights due to the imposition of a state of emergency or martial law. It is established that, according to Article 64 of the Constitution of Ukraine, information rights and freedoms may be restricted in specific situations, except for the right to appeal to the authorities.

It is revealed that current Ukrainian legislation does not define the limits of restrictions on the information rights and freedoms of individuals and citizens, which may lead to violations of these rights.

It is noted that the most common classifications of guarantees for ensuring information rights and freedoms are based on their territorial scope (domestic and international) and the stage of guarantee (implementation, protection, and defense). In turn, domestic guarantees are classified according to their implementation procedure – general social and legal guarantees.

The international obligations of Ukraine to ensure the rights and freedoms of man and citizen in martial state conditions are examined. According to the International Covenant on Civil and Political Rights, Art. 4, paragraph 3, any state must immediately inform other states about the provisions from which it has derogated, and about the reasons, the date when it terminates such a derogation.

Key words: *information rights and freedoms, guarantees of ensuring information rights, legal guarantees, restrictions of rights and freedoms, martial law, criminal liability, constitutional rights and freedoms.*

Вступ. Проблематика прав людини продовжує бути актуальною в сучасному світі та набуває ще більшого значення у світлі цивілізаційних процесів. Створення умов для гармонійного розвитку громадянського суспільства та становлення людино-центристського світогляду представників органів публічної влади передбачає якісне забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина. Модернізація суспільних відносин потребує не лише визнання основних прав та свобод державою в національному законодавстві, але й надання гарантій їх реалізації для створення «такого світу, в якому люди будуть вільні від страху та нужди» [1]. Саме дієвість гарантій убезпечує законні права і свободи від перетворення в пусті декларовані заяви. Формування інформаційного суспільства як феноменальної реальності XXI століття базується як на визнанні інформації одним із основних інструментів якісних змін суспільного розвитку, так і на гарантуванні прав і свобод, в тому числі, інформаційних. Інтерес до проблеми юридичних гарантій забезпечення інформаційних прав в умовах воєнного стану зумовлений багатьма чинниками, в тому числі необхідністю якісного вдосконалення чинного законодавства з метою оптимізації правозастосовної практики.

Дослідження інформаційних прав набули актуальності з кінця 90-х років XX – початку XXI століть, на які приходиться формування інформаційного суспільства. Різні аспекти інформаційних прав відображено в працях таких правників, як: І. Арістова, О. Баранов, І. Бачило, К. Бєляков, В. Брижко, В. Бутузов, О. Гаврилов, Ю. Гелич, В. Данильян, К. Калюжний, Р. Калюжний, Б. Кормич, Т. Костецька, О. Кохановська, С. Лінецький, В. Ліпкан, А. Марущак, О. Олійник, Є. Петров, О. Тихомиров та інші [2–8].

Постановка завдання. Метою дослідження є встановлення змісту та особливостей застосування юридичних гарантій реалізації інформаційних прав в умовах воєнного стану на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових джерел та правозастосовної практики.

Результати дослідження. Гарантії прав визнають як важливу складову правового статусу людини, як систему умов, засобів, принципів і норм, що забезпечують здійснення, охорону та захист прав. Правники надають різноманітні класифікації гарантій прав і свобод залежно від критерію, як-то: за територією дії, за формою закріплення, за змістом, за особливостями способів втілення тощо.

Перш за все, необхідно розглянути найбільш розповсюджені класифікації гарантій реалізації прав людини, щоб екстраполювати їх на реалізацію саме інформаційних прав і гарантування

цього процесу. С. В. Лінецький, відзначаючи різноманітні підходи до класифікації прав та свобод людини і громадянина, що існують в науковій літературі, зауважив, що в основу поділу більш за все необхідно включити ознаки тієї галузі суспільних відносин, у якій вони виявляються, діють та вдосконалюються [9]. Внаслідок такого підходу він запропонував поділяти гарантії забезпечення прав і свобод людини і громадянина на внутрішньодержавні (загально-соціальні, юридичні, судові й позасудові) та міжнародні. Загально-соціальні, у свою чергу, поділені на політичні, ідеологічні (іноді їх розглядають як єдиний комплекс гарантій), економічні, соціальні й культурні (духовні). Також науковець запропонував виділити й рівні гарантії, залежно від юридичної сили нормативно-правового акту, в якому вони містяться: конституційні, законодавчі та ті, які містяться в підзаконних актах. На нашу думку, з класифікацією по «горизонталі» можна погодитися, а що стосується рівнів, то тут потрібно зауважити, що юридичні гарантії – це гарантії, що містяться в нормативно-правовому акті. Гарантії, закріплені в Конституції є первинними по відношенню до галузевих гарантій, які, в свою чергу, виступають конкретизацією положень, закріплених в Конституції. Тож поділ гарантій прав та свобод за рівнями є дещо недоречним.

Р. Б. Тополевський і Н. В. Федіна також поділяють гарантії на внутрішньодержавні (національні) та міжнародні. Внутрішньодержавні вони розглядають як систему загально-соціальних і юридичних засобів та інститутів, що створюють умови, необхідні й достатні для їх (прав і свобод) реалізації, а також охорони і надійного захисту [7, с. 114]. Тобто, вони не виділяють окремо судові і позасудові механізми забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Що, вважаємо, точніше відображає систему юридичних гарантій. Ця класифікація, на наш погляд, повніше відображає специфіку інформаційних прав, в силу того, що у вік Інтернету доволі складно чітко визначати межі існування інформації. Тому, дійсно, доцільно визначити внутрішні (національні) та зовнішні (міжнародні) гарантії інформаційних прав. В свою чергу, національні гарантії можна розподілити на загально-соціальні та юридичні гарантії. Класифікація ускладняється ще й тим, що юридичні гарантії поділяються (залежно від стадії забезпечення) на гарантії реалізації, охорони і захисту, показуючи складність і зміст повного процесу забезпечення прав та свобод людини, як і в праці С. В. Лінецького. Залежно від форми закріплення національні юридичні гарантії розподіляють на конституційні та галузеві.

Юридичні гарантії інформаційних прав являють собою систему правових засобів, передбачених чинним законодавством, які мають створити належні умови для їх фактичної реалізації, охорони та захисту. Безпосередньо юридичні гарантії реалізації прав людини, в тому числі й інформаційних прав, включають «межі прав і свобод, їхню конкретизацію у законодавстві; конституційно-правові принципи статусу особи; юридичні факти, з якими пов'язується володіння ними та безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення та стимулювання правомірної поведінки; юридичні обов'язки» [9].

Юридичні гарантії базуються на загально-правових і спеціально-правових принципах. До загально-правових принципів можна віднести доцільність, відображення засад справедливості, системність, фундаментальність, універсальність та пріоритетність. До спеціально-правових відносяться, на нашу думку, нормативність, формальна визначеність, безперервність й індивідуальність дії.

Зміст основних інформаційних прав передбачено в ст. ст. 31, 32, 34 Конституції України. Щодо гарантування конституційних прав та свобод взагалі, то в ст. 22 ч. 2 закріплено положення, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» та ст. 157 визнає, що «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав та свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України» [10]. Виходячи з поєднання двох класифікацій – за формою закріплення і за формою забезпечення – можна виділити юридичні гарантії забезпечення інформаційних прав, що закріплені в Конституції України.

До гарантій реалізації прав та свобод варто віднести положення ст. 31 Основного Закону «Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції», ст. 40 «Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк», ст. 57 «Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки», ст. 58 «Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи» та ін. [10].

Щодо гарантій охорони конституційних інформаційних прав, то найбільш повно вони відображені у ст. 64: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [10]. Тут треба відзначити, що гарантії охорони притаманні всім правам, включаючи й інформаційні.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції [10]. Тож необхідно зауважити, що інформаційні права відносяться до числа тих прав, які можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

До норм Конституції, що закріплюють гарантії захисту конституційних інформаційних прав, можна віднести ст. 55 п. 1–3, а п. 4 закріплює міжнародні гарантії захисту прав: «Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав та свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [10]. Також процес захисту конституційних інформаційних прав передбачений ст. ст. 58–63, ці гарантії захисту однакові для всіх прав і свобод.

Подальшу конкретизацію та наповнення змісту вказаних прав надано в Законах України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року, «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року, «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року, «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року та ін.

Загально-правові принципи інформаційних прав, як й усіх інших прав та свобод, визначені Конституцією України (ст. ст. 21–24). Специфічні принципи інформаційних правовідносин містить ст. 2 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року, а саме:

– гарантованість права на інформацію;
– відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією;
– достовірність і повнота інформації;
– свобода вираження поглядів і переконань;
– правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації;
– захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя [11].

Важливо, що безпосередньо в законах визначено гарантії права на інформацію і принципи забезпечення доступу до публічної інформації (відповідно Закони України «Про інформацію» [11] та «Про доступ до публічної інформації» [12]), і в основному увагу приділено організаційним гарантіям.

Знову нагадаємо, що інформаційні права відносяться до тих конституційних прав, які можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану. Аналіз положень Конституції України, Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року [13], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року [14] надає можливість віднести до юридичних гарантій захисту те, що встановлення обмеження інформаційних прав передбачає виконання таких вимог: 1) обмеження прав має встановлюватися лише законом; 2) закон повинен містити положення про строк обмеження прав; 3) обов'язково в законі має бути зазначена ціль обмеження прав і використання лише у відповідності до цілі; 4) пропорційність обмеження прав реальним загрозам в демократичному суспільстві; 5) застосування обмеження прав як необхідного, єдиного допустимого заходу для досягнення легітимної мети державою; 6) діяння держави в межах, необхідних для забезпечення громадського порядку; 7) держава у разі введення обмеження прав має повідомити через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.) чи Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття, та про час, коли такі заходи перестали застосовуватися і положення пакту/Конвенції поновлюються знову. Невиконання зазначених вимог ставить під сумнів законність обмеження інформаційних прав і надає право звернутися до суду за захистом прав.

Відповідно до цих вимог Україною було подано нотифікацію Генеральному секретарю ООН після прийняття Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022. Генеральному Секретарю ООН були також надані нотифікації, датовані 28 березня, 29 квітня, 9 червня та 19 серпня 2022 року. Далі передбачено надання окремого повідомлення про припинення Україною відступу Генеральному секретарю

ООН відповідно до пункту 3 статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [15]. Відповідно до статті 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 можуть бути тимчасово обмежені конституційні права та свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України.

Серед перелічених статей до інформаційних прав за змістом можна віднести положення ст. 31 «таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції». Обмеження цього права тягне за собою відмову від зобов'язань, що закріплені статтями 19–20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – Пакт) [15] та 10 ст. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [16]. Відповідно до ст. 32 Конституції України «…забороняється збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини». Обмеження цього права тягне за собою відмову від зобов'язань, що закріплені статтями 17 Пакту та 8 Конвенції. Обмеження прав, що закріплені статтею 34 Конституції України передбачає відмову від зобов'язань, що закріплені статтями 19 Пакту та 9–10 Конвенції. На нашу думку, до інформаційних прав громадян за змістом можна віднести і право на освіту, яке закріплено статтею 53 Конституції України. Обмеження цього права передбачає відмову від зобов'язань за статтями 24, 25 Пакту та статтею 2 Додаткового протоколу до Конвенції [17].

Щодо галузевого забезпечення інформаційних прав, то проявом цих гарантій слугує наявність різноманітних видів юридичної відповідальності. За порушення законодавства про інформацію, як об'єкта інформаційних прав, встановлена дисциплінарна, цивільно-правова, адміністративна або кримінальна відповідальність.

Погоджуємося з думкою М. Коби, який вважає, що обмеження прав і свобод людини характеризується такими ознаками:

а) його зміст є протилежним гарантуванню та забезпеченню прав і свобод людини;

б) воно має певну структуру, що включає взаємопов'язані конституційно-правові засоби, такі як цілі, принципи, умови, підстави та форми, які проявляються у поведінці суб'єктів конституційно-правових відносин;

в) реалізується через заходи, спрямовані на тимчасове призупинення або обмеження закріплених у Конституції прав і свобод людини;

г) має чітко визначені межі за предметною, просторовою та часовою ознакою;

г) спрямоване на охорону суспільних цінностей, закріплених у Конституції, а також на захист законних інтересів суспільства та держави;

д) може бути запроваджене виключно уповноваженими органами на основі відповідних нормативно-правових актів із дотриманням встановленої процедури [18, с. 13].

О. Тихомиров вважає, що в умовах воєнного стану за відсутності належного контролю створюються передумови для можливих порушень прав людини [19, с. 64], і це дійсно так. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення повноважень суб'єктів забезпечення цивільного захисту та імплементації норм міжнародного гуманітарного права у сфері цивільного захисту» від 09.07.2022 р. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» було доповнено п. 25: «запроваджувати інші заходи, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права» [20]. Замість уточнення регулювання обмежень прав та свобод людини і громадянина і чіткого визначення меж цих обмежень, законодавець ускладнив процес їх введення і додав правової невизначеності у дії органів публічного управління, що може викликати порушення прав та свобод людини і громадянина.

Нотифікацією України Генеральному секретарю ООН від 8 березня 2022 року було проінформовано про зміни і обмеження відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану» від 3 березня 2022 року. Застосування положень цього Закону зумовлює відхилення від зобов'язань України, передбачених п. 3 ст. 2, ст. ст. 9 і 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а також ст. ст. 5, 6 і 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [21].

На сьогодні посилена юридична відповідальність за вчинення правопорушення в інформаційній сфері, наприклад, за несанкціоноване поширення інформації (ст. 114-2 КК України), здійснення інформаційної діяльності на підтримку держави-агресора (ч. 6 ст. 111-1 КК України) [22] та ін.

Висновки. Отже, здійснений аналіз засвідчує розвиток процесу формування юридичних гарантій реалізації інформаційних прав загалом та в умовах воєнного стану зокрема. З причин становлення інформаційного суспільства в Україні проблематика гарантії інформаційних прав залишається важливою. Для визначення видів гарантій реалізації інформаційних прав пропонуємо використовувати два найбільш очевидних критерія: території використання і стадії виконання. Відповідно до першого критерія виділяємо внутрішньодержавні і міжнародні гарантії. Щодо другого критерія, то гарантії забезпечення інформаційних прав поділяються на гарантії реалізації, охорони та захисту. На сьогодні актуальним є питання вироблення загальних вимог встановлення обмеження прав в умовах воєнного стану. Вважаємо, що система гарантій має містити конкретні межі обмеження кожного з інформаційних прав (відповідна норма права, мета, завдання, суб'єкти та об'єкти відносин, методи, територія, час, відповідальність). Такий підхід забезпечить баланс публічного і приватного інтересу та сприятиме гармонізації відносин між органами публічної влади та людиною і запобіганню порушення прав та свобод людини і громадянина, в тому числі й інформаційних.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 28.02.2025).

2. Арістова І. В. Доктрина інформаційного права України. *Приватне та публічне право.* 2017. № 1. С. 59–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpulaw_2017_1_14.

3. Захист прав, приватності та безпеки людини в інформаційну епоху. Пилипчук В.Г., Брижко В.М., Доронін І.М. та ін.: монографія; за заг. ред. акад. НАПрН України В.Г. Пилипчука. Київ-Одеса : Фенікс, 2020. 260 с.

4. Костецька Т.А., Андрієвська О.В. Щодо поняття конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина: теоретичні аспекти. *Правова держава.* 2018. № 29. С. 122–131.

5. Марущак А.І. Європейський досвід з питань боротьби з правопорушеннями в інформаційній сфері. Безпека інформації. 2019. Т. 25. № 1. С. 13–17.

6. Ткачук Н. І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 17–30.

7. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

8. Тихомиров О. О. Межі і обмеження інформаційних прав людини. *Право і суспільство.* 2023. № 1. С. 31-39.

9. Лінецький С.В. Гарантії прав і свобод людини та громадянина. Енциклопедія Сучасної України. Т. 5. Редкол. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2006. URL: https://esu.com.ua/article-28680

10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення 28.03.2025).

12. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. ст. 314 (дата звернення 28.03.2025).

13. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/ 2022#Text (дата звернення 28.03.2025).

14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 28.03.2025).

15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, затверджений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 28.03.2025).

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, затверджена Радою Європи 4 листопада 1950 року (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 28.03.2025).

17. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення 28.03.2025).

18. Коба М. М. Обмеження прав і свобод людини в умовах війни: загальнотеоретичний аналіз. 2024. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Випуск 4. С. 8–14. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2024/4.pdf.

19. Тихомиров О.О. Проблеми обмеження інформаційних прав людини в умовах воєнного стану в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Випуск 6. С. 62–67.

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення повноважень суб'єктів забезпечення цивільного захисту та імплементації норм міжнародного гуманітарного права у сфері цивільного захисту : Закон України від 09.07.2022 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2394-20#Text (дата звернення 28.03.2025).

21. Refer to depositary notification C.N.65.2022.TREATIES-IV.4 of 8 March 2022 (Notification under article 4 (3)). URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2022/CN.78.2022-Eng.pdf (дата звернення 28.03.2025).

22. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9:342.7:35.077.3(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.3

БАБЕНКО В.М.

ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТУ НОТАРІАТУ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

INTERACTION OF THE NOTARY INSTITUTE WITH OTHER HUMAN RIGHTS PROTECTION ENTITIES IN UKRAINE

У статті розкрито взаємодію інституту нотаріату з іншими суб'єктами охорони прав людини в Україні як системно організованого, нормативно закріпленого та функціонально узгодженого процесу співпраці між нотаріальними органами та іншими державними та недержавними інституціями, уповноваженими на забезпечення, захист та відновлення прав людини, який передбачає об'єднання діяльності, інформаційний обмін та спільне виконання правозастосовних функцій, що спрямовано на гарантування юридичної визначеності, правову безпеку, доступність правових процедур та недопущення порушень прав та свобод людини. Класифіковано форми взаємодії нотаріату з іншими суб'єктами охорони прав людини в Україні: 1) інформаційна взаємодія як базова форма співпраці, що полягає у: двосторонньому обміні інформацією; запитах між нотаріусами та органами державної влади; веденні спільних реєстрів та електронних систем (наприклад, спадковий реєстр); 2) організаційна взаємодія передбачає спільну діяльність щодо: координаційних нарад, робочих груп, дорадчих органів; формування кадрової політики; інших заходів та дій організаційного характеру; 3) функціональна взаємодія спрямована на реалізацію суміжних повноважень, зокрема: виконання нотаріусами функцій, що стосуються захисту майнових та особистих прав осіб; участь у забезпеченні виконання судових рішень, засвідчення юридичних фактів, що мають значення для захисту прав; спільне забезпечення доступу до правової допомоги; 4) контрольна взаємодія реалізується через: спільний моніторинг дотримання прав людини; участь нотаріальних органів у виконанні контрольних функцій органів юстиції, прокуратури, правоохоронців; виявлення та попередження правопорушень, пов'язаних з підробкою документів, шахрайством, маніпулюванням правами власності; 5) освітньо-професійна взаємодія спрямована на: проведення спільних тренінгів, семінарів, навчальних програм, присвячених правам людини, етичним принципам; участь у професійній підготовці та перепідготовці нотаріусів за участю органів державної влади та міжнародних правозахисних інституцій; обмін практиками, розробку спільних посібників, методичних рекомендацій тощо.

Виділено, що специфіка взаємодії інституту нотаріату з іншими суб'єктами охорони прав людини в Україні полягає у поєднанні сервісної, превентивної та правозабезпечувальної функцій в умовах системи співпраці з іншими суб'єктами захисту прав людини.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий механізм, взаємодія, контроль, нотаріат, нотаріус, охорона, права людини, статус.*

The article reveals the interaction of the notary institution with other subjects of human rights protection in Ukraine as a systematically organized, normatively enshrined and functionally coordinated process of cooperation between notary bodies

© БАБЕНКО В.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

and other state and non-state institutions authorized to ensure, protect and restore human rights, which involves the unification of activities, information exchange and joint performance of law enforcement functions, which is aimed at guaranteeing legal certainty, legal security, accessibility of legal procedures and preventing violations of human rights and freedoms. The forms of interaction of the notary with other subjects of human rights protection in Ukraine are classified: 1) information interaction as a basic form of cooperation, which consists of: bilateral exchange of information; requests between notaries and state authorities; maintenance of joint registers and electronic systems (for example, the inheritance register); 2) organizational interaction involves joint activities regarding: coordination meetings, working groups, advisory bodies; formation of personnel policy; other measures and actions of an organizational nature; 3) functional interaction is aimed at the implementation of related powers, in particular: the performance by notaries of functions related to the protection of property and personal rights of individuals; participation in ensuring the execution of court decisions, certification of legal facts that are important for the protection of rights; joint provision of access to legal aid; 4) control interaction is implemented through: joint monitoring of compliance with human rights; participation of notary bodies in the performance of control functions of justice bodies, prosecutor's offices, law enforcement officers; detection and prevention of offenses related to forgery of documents, fraud, manipulation of property rights; 5) educational and professional interaction is aimed at: conducting joint trainings, seminars, educational programs dedicated to human rights, ethical principles; participation in professional training and retraining of notaries with the participation of state authorities and international human rights institutions; exchange of practices, development of joint manuals, methodological recommendations, etc. It is highlighted that the specifics of the interaction of the notary institution with other subjects of human rights protection in Ukraine consists in the combination of service, preventive and law enforcement functions in the conditions of a system of cooperation with other subjects of human rights protection.

Key words: *administrative and legal regulation, administrative and legal mechanism, interaction, control, notary, notary, protection, human rights, status.*

Актуальність теми. Функціонування українського нотаріату в мінливих умовах нашого сьогодення зумовлює об'єктивну необхідність пошуку шляхів для його розвитку та вдосконалення. Глобальні соціально-економічні перетворення, розширення цивільного обігу диктують нові правила, за яких інститут нотаріату набуває особливого значення та стає невід'ємним елементом правоохоронної системи кожної демократичної і правової держави. За таких обставин національні нотаріати потребують якісного та ефективного адміністративно-правового регулювання, а також визначення чітких засад їх взаємодії з державними органами. Водночас, зважаючи на процес затяжного реформування нотаріату в Україні, виникає необхідність пошуку швидких та оптимальних рішень для забезпечення його сталого розвитку. Зокрема, особливої уваги потребує проблематика взаємин інституту нотаріату з іншими суб'єктами охорони прав людини в Україні [2, с. 351].

Огляд останніх досліджень. Інститут нотаріату в адміністративно-правовому механізмі охорони прав людини в Україні комплексно аналізувати такі вчені як: Н. Армаш, О. Бандурка, К. Білько, Р. Будецький, М. Бурбика, Є. Гетьман, Н. Горбань, А. Гулєдза, Г. Гулєвська, Л. Данюк, Ю. Желіховська, Д. Журавльов, О. Золотухіна, Н. Ільєва, О. Красногор, Ю. Нікітін, У. Палієнко, С. Розсоха, В. Тищенко, С. Фурса, К. Чижмарь, В. Юрченко та ін.

Однак, в умовах новітньої трансформації інструментів захисту та охорони прав людини, новітню роль інституту нотаріату слід переглянути, що обумовлює актуальність наукових викликів у цій площині.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити специфіку взаємодії інституту нотаріату з іншими суб'єктами охорони прав людини в Україні.

Виклад основних положень. Взаємодію вчені розглядають як широкий загальний термін, що позначає таку сумісну дію кількох об'єктів або суб'єктів, при якій результат дії одного з них впливає на інші. Категорія «взаємодія» охоплює всі види соціальних процесів і людської діяльності (працю, пізнання, спілкування, виховання, навчання тощо), вказуючи на взаємний зв'язок соціальних явищ як на рівні суспільства в цілому, так і на рівні функціонування його окремих груп та індивідів [6, с. 15-19].

Істотними ознаками організації взаємодії є визначення кількісних і якісних характеристик суб'єктів взаємодії, внутрішня погодженість їхніх функцій і дій, всебічне забезпечення спільного використання сил і засобів, адекватність використання методів і форм діяльності в інтересах ефективного і раціонального вирішення завдань. Основними вимогами для необхідного рівня організації взаємодії, є: надійність і раціональність взаємодії; ефективність; чіткість і оперативність дій; об'єднання єдиноначальності керівника з ініціативою виконавця; збереження організаційної структури взаємодіючих суб'єктів [5, с. 338-344].

В. Г. Тищенко під взаємодією органів нотаріату та органів виконавчої влади розуміє законодавчо закріплені способи співробітництва, які забезпечують здійснення спільних повноважень з метою виконання як загальних так і окремих функцій [3, с. 158-169].

На наш погляд, взаємодія інституту нотаріату з іншими суб'єктами охорони прав людини в Україні – це системно організований, нормативно закріплений та функціонально узгоджений процес співпраці між нотаріальними органами та іншими державними та недержавними інституціями, уповноваженими на забезпечення, захист та відновлення прав людини, який передбачає об'єднання діяльності, інформаційний обмін та спільне виконання правозастосовних функцій, що спрямовано на гарантування юридичної визначеності, правову безпеку, доступність правових процедур та недопущення порушень прав та свобод людини.

Взаємодія може здійснюватись на двох рівнях: спільної організації (планування) співпраці керівниками взаємодіючих сторін і безпосередньої реалізації (на рівні виконавців) [5, с. 338-344]. Вчена В. Г. Тищенко виділяє такі форми взаємодії вказаних суб'єктів: обмін інформацією; спільний контроль за дотриманням громадянами України, іноземцями та особами без громадянства вимог законодавства України з питань здійснення та отримання послуг нотаріуса; проведення спільних заходів; проведення спільних навчань із питань здійснення нотаріальної діяльності [3, с. 158-169]. Також вчена вказує на такі види взаємодії між цими органами, як організаційна та функціональна взаємодія. Організаційна взаємодія органів нотаріату з органами виконавчої влади – це різновид взаємодії, яка є комплексним і взаємним зв'язком елементів організаційної системи, яка проявляється у їх спільних функціях, та її структури управління при їх одночасних та узгоджених взаємовідносинах із зовнішнім середовищем. Тобто, це взаємовигідні та взаємоузгоджені (за цілями, часом, місцем, ресурсами тощо) дії нотаріату та органів виконавчої влади як елементів публічної служби України, що спрямовані на влаштування та упорядкування їх роботи [3, с. 158-169]. До організаційних дій віднять: розробку програм, проведення нарад, контроль, роз'яснення певних заходів, вивчення та узагальнення досвіду роботи, підбір кадрів та інше. Функціональна взаємодія нотаріату та органів виконавчої влади проявляється у взаємоузгодженій та взаємовигідній діяльності цих суб'єктів, що здійснюється з метою належного виконання ними своїх функцій [3, с. 158-169].

Форми взаємодії нотаріату з іншими суб'єктами охорони прав людини в Україні слід класифікувати за критеріями функціонального змісту, тому виділяються наступні:

1) інформаційна взаємодія як базова форма співпраці, що полягає у: двосторонньому обміні інформацією; запитах між нотаріусами та органами державної влади; веденні спільних реєстрів та електронних систем (наприклад, спадковий реєстр);

2) організаційна взаємодія передбачає спільну діяльність щодо: координаційних нарад, робочих груп, дорадчих органів; формування кадрової політики; інших заходів та дій організаційного характеру;

3) функціональна взаємодія спрямована на реалізацію суміжних повноважень, зокрема: виконання нотаріусами функцій, що стосуються захисту майнових та особистих прав осіб; участь у забезпеченні виконання судових рішень, засвідчення юридичних фактів, що мають значення для захисту прав; спільне забезпечення доступу до правової допомоги;

4) контрольна взаємодія реалізується через: спільний моніторинг дотримання прав людини; участь нотаріальних органів у виконанні контрольних функцій органів юстиції, прокуратури, правоохоронців; виявлення та попередження правопорушень, пов'язаних з підробкою документів, шахрайством, маніпулюванням правами власності;

5) освітньо-професійна взаємодія спрямована на: проведення спільних тренінгів, семінарів, навчальних програм, присвячених правам людини, етичним принципам; участь у професійній підготовці та перепідготовці нотаріусів за участю органів державної влади та міжнародних правозахисних інституцій; обмін практиками, розробку спільних посібників, методичних рекомендацій тощо.

Особливістю інституту нотаріату в Україні в системі взаємодії громадянського суспільства та держави є органічне поєднання захисту приватних і публічних інтересів, не протиставляючи ці інтереси одне одному. Нотаріат виконує й попереджувальну функцію, що спрямована на захист інтересів зацікавлених громадян, і запобігає здійсненню правопорушень з обох сторін. Однак при цьому слід наголосити, що здійснення нотаріусом попереджувальної функції не потрібно порівнювати з функцією судових органів зі здійснення правосуддя. Тобто інститут нотаріату не має права здійснювати правосуддя і має чіткі відмінності від компетенцій органів судової системи. Нотаріус, як державний так і приватний, має право і мусить захищати права людини через надання їй незалежної юридичної допомоги на основі принципів справедливості, рівності та законності [4].

Міністерство юстиції України та територіальні органи юстиції, з позиції В. Тищенко, взаємодіють із нотаріатом на чотирьох етапах, перший з яких передбачає взаємодію, пов'язану з визначенням рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір вперше або повторно займатися нотаріальною діяльністю. На даному етапі виникають правовідносини з головними територіальними управліннями юстиції та Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату з приводу складання або перескладання кваліфікаційного іспиту. Крім того, відбувається взаємодія щодо питань, пов'язаних з діяльністю вказаної кваліфікаційної комісії. Другий етап взаємодії з органами юстиції – взаємодія, спрямована на організаційну підготовку нотаріальної діяльності. Призначений для співпраці щодо реєстрації приватної нотаріальної діяльності, сертифікації робочого місця або контори, виготовлення печатки приватного нотаріуса та ін. Третій етап передбачає взаємодію, що реалізується у ході безпосереднього здійснення нотаріальної діяльності, зокрема у питаннях: розпорядження, обліку та зберігання спеціальних бланків нотаріальних документів і документів нотаріального діловодства; статистичної та бухгалтерської нотаріальної звітності; підвищення кваліфікації нотаріусів та ін. Четвертий етап – взаємодія при здійсненні державного контролю, а також притягнення винних осіб за вчинення правопорушень у сфері нотаріальної діяльності до юридичної відповідальності. Загальний контроль здійснюється планово, згідно із затвердженим графіком, або позапланово, якщо у такій перевірці вбачає необхідність Міністерство юстиції України чи головне територіальне управління юстиції [7, с. 10, 11, 14; 8, с. 159-165].

Взаємодія існує із органами державної податкової служби. У зв'язку з виникненням на практиці питань, пов'язаних із виконанням нотаріусами функцій податкових агентів під час посвідчення договорів про відчуження нерухомості. Сума податку самостійно сплачується сторонами (або однією стороною) договору до його нотаріального посвідчення через установи банків у сумі, визначеній податковим агентом. Таким чином, обов'язок щодо сплати податку законодавець покладає на сторону договору, а на податкового агента (нотаріуса) — обов'язок визначення відповідної суми, тобто нарахування податку, а також контроль за здійсненням сплати податку шляхом перевірки відповідного платіжного документа та вчинення дії щодо подання відповідної інформації податковому органу [9, с. 47-51].

Взаємодії нотаріусів із суб'єктами державного фінансового моніторингу, полягає в тому, що нотаріуси, які надають юридичні послуги, взаємодіють із суб'єктами державного фінансового моніторингу (Національний банк України, Міністерство фінансів України тощо) [9, с. 47-51].

Окремо увагу слід зосередити на взаємодії державних нотаріусів з органами юстиції – як державних службовців, та приватних нотаріусів – як самостійний суб'єкт правовідносин. Насамперед, даний зв'язок прослідкується в тому, що на юстицію покладається обов'язок методичного забезпечення роботи нотаріату в цілому [3, с. 158-169].

Існує взаємодія інституту нотаріату з судовою системою щодо сприяння досягненню завдань правосуддя і запобігання виникненню судових спорів за допомогою попередження порушення цивільних прав і інтересів, забезпечення їхньої належної реалізації, тобто превентивна взаємодія. Нотаріат значно полегшує встановлення обставин справи в судовій процедурі, оскільки юридична чинність виданих нотаріусом документів надзвичайно висока. І хоча закон не дає переваг ніяким доказам (згідно з цивільним процесуальним законодавством України), проте нотаріальні документи мають певні особливості. Вони об'єктивно викликають довіру в суду, оскільки видані незалежною, безсторонньою, компетентною особою, не зацікавленою у результаті спору. І якщо можна заперечувати факти, підтверджені показаннями одних свідків за допомогою показань інших, то зміст більшості нотаріально оформлених документів можна оспорювати лише шляхом пред'явлення відповідного позову, наприклад, про визнання недійсним заповіту, свідоцтва, договору тощо [9, с. 47-51].

Загалом, специфіка взаємодії інституту нотаріату з іншими суб'єктами охорони прав людини в Україні полягає у поєднанні сервісної, превентивної та правозабезпечувальної функцій в умовах системи співпраці з іншими суб'єктами захисту прав людини. Основними суб'єктами взаємодії інституту нотаріату щодо охорони прав людини є: Міністерством юстиції України; правоохоронні органи; суб'єкти фінансового моніторингу; органи правосуддя; інші органи виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 39. Ст. 383.

2. Савицька Н. Адміністративно-правові засади взаємодії нотаріату з органами виконавчої влади в Грузії. *Підприємництво, господарство і право*. № 4. 2020. С. 173–177.

3. Тищенко В. Г. Функціональна та організаційна взаємодія нотаріату з органами публічної влади в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*, 2016. Вип. 2. С. 158–169.

4. Плеханова О. П. Нормативно-правове регулювання нотаріальної діяльності в системі взаємодії держави та суспільства в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2018. № 2.

5. Подоляка А. М. Взаємодія державних органів в охороні громадського порядку. *Форум права*. 2009. № 2. С. 338–344.

6. Андрощук І. В. Взаємодія як педагогічна категорія. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 15–19.

7. Тищенко В. Г. Адміністративно-правове регулювання взаємодії нотаріату з органами публічної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІ публічного права. Київ, 2016. 19 с.

8. Розсоха С. С. Правовий статус Міністерства юстиції України як суб'єкта адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. *Юридична наука.* № 4(106)/2020. Том 1. С. 159–165.

9. Ільєва Н. В. Питання взаємодії державних та недержавних органів з суб'єктами нотаріальної діяльності. *Правова держава*. 2012. № 15. С. 47–51.

УДК 347.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.4

ВАЛЬЧУК Д.В.

ЗАХИСТ КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРОГРАМИ ЯК ОБ'ЄКТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

PROTECTION OF A COMPUTER PROGRAM AS AN OBJECT OF INTELLECTUAL PROPERTY

У статті аналізуються сучасні підходи до охорони авторських прав на комп'ютерні програми в контексті національного та міжнародного законодавства. Оскільки комп'ютерні програми є одними з найбільш значущих об'єктів інтелектуальної власності в умовах розвитку інформаційних технологій, питання їх правового захисту набувають особливої актуальності. У роботі розглядаються ключові аспекти, пов'язані з авторським правом на комп'ютерні програми, зокрема, визначення меж охорони, критерії оригінальності та авторства, а також виключення, що стосуються ідеї, принципів і функцій програм. Окремо звертається увага на питання правового захисту програмного забезпечення через патентування та інші правові інструменти, що забезпечують належну охорону результатів інтелектуальної діяльності. У статті досліджується розвиток інформаційних технологій як однієї з найбільш динамічних сфер сучасного суспільства. Особливу увагу приділено правовим аспектам охорони комп'ютерних програм, зокрема, змінам у законодавстві України, що сприяють розвитку ІТ-сектору та захисту прав на комп'ютерні програми. Розглянуто ключові нормативно-правові акти, що регулюють цю сферу, включаючи міжнародні договори. Досліджено механізми правового захисту програмного забезпечення, включаючи авторське право, патентування та договірні методи. Окрему увагу приділено проблемам, пов'язаним із порушенням авторських прав та їх захистом. Проаналізовано сучасні виклики, такі як використання технологій штучного інтелекту. У цьому контексті акцентується увага на необхідності розробки нових правових механізмів для охорони результатів, створених за допомогою таких технологій, і можливості використання спеціальних правових категорій для таких об'єктів.Запропоновано шляхи вдосконалення механізмів захисту, що можуть сприяти підвищенню ефективності боротьби з порушеннями у цифровому середовищі. В результаті дослідження пропонується набір рекомендацій для законодавців щодо розвитку та актуалізації норм, які забезпечують ефективний правовий захист комп'ютерних програм та інтелектуальної власності у сфері інформаційних технологій.

Ключові слова: *авторське право, комп'ютерні програми, інтелектуальна власність, правовий захист, програмне забезпечення, патентування, захист авторських прав.*

The article analyzes contemporary approaches to the protection of copyright for computer programs within the context of national and international legislation. Since computer programs are among the most significant objects of intellectual property in the era of information technology development, the issue of their legal protection is becoming particularly relevant. The paper examines key aspects related to copyright for computer programs, including the determination of the scope of protection, the criteria for originality and authorship, as well as exceptions related to ideas, principles, and functions of programs. Special attention is paid to the legal protection of software through patenting and other legal instruments that ensure proper protection of the results of intellectual activity. The article explores the development of information technology as

© ВАЛЬЧУК Д.В. – аспірант (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна») https://orcid.org/0009-0009-3349-8013

one of the most dynamic sectors of modern society. Particular emphasis is placed on the legal aspects of the protection of computer programs, specifically changes in Ukrainian legislation that promote the development of the IT sector and the protection of rights to computer programs. Key regulatory and legal acts regulating this sphere, including international treaties, are reviewed. The mechanisms of legal protection for software are examined, including copyright, patenting, and contractual methods. Attention is also given to issues related to copyright infringement and their protection. The article analyzes contemporary challenges, such as the use of artificial intelligence technologies. In this context, it highlights the need to develop new legal mechanisms to protect the results created by such technologies and the potential use of special legal categories for such objects. The paper proposes ways to improve protection mechanisms that could enhance the effectiveness of combating violations in the digital environment. As a result of the research, a set of recommendations for legislators is provided regarding the development and updating of regulations that ensure effective legal protection of computer programs and intellectual property in the field of information technology.

Key words: *copyright, computer programs, intellectual property, legal protection, software, patenting, copyright protection.*

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність законодавчих механізмів захисту комп'ютерних програм, у багатьох країнах спостерігається високий рівень порушень авторських прав, що зумовлює необхідність удосконалення правових норм та посилення відповідальності за їх недотримання. Також актуальними є питання адаптації чинного законодавства до сучасних технологічних реалій, включаючи використання штучного інтелекту для забезпечення належного захисту інтелектуальної власності. Таким чином, дослідження правових аспектів захисту авторських прав на комп'ютерні програми є важливим завданням, що потребує всебічного аналізу та розробки ефективних механізмів запобігання порушенням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання охорони авторських прав на комп'ютерні програми стали предметом наукових досліджень В. Дмитришина, К. Зерова, О. Орлюк, С. Петренка, Л. Тарасенка та інших вчених. Однак, варто відзначити, що в правовій науці відсутнє комплексне дослідження регулювання правових відносин у сфері охорони авторських прав на комп'ютерні програми з урахуванням сучасних викликів інформаційного суспільства та змін у національному законодавстві про авторське право та суміжні права. Це підкреслює актуальність публікації, що розглядає особливості правової охорони комп'ютерних програм в Україні.

Метою статті є аналіз правових аспектів захисту авторських прав на комп'ютерні програми як об'єктів інтелектуальної власності, виявлення основних проблем у цій сфері та пошук ефективних механізмів їх вирішення. Досліджується національне та міжнародне законодавство, розглядаються ключові способи захисту комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності, судова практика та перспективи застосування сучасних технологій для підвищення рівня правового захисту комп'ютерних програм.

Виклад основного матеріалу. В умовах інформаційного суспільства однією з найбільш динамічних галузей економіки, що розвиваються, є сфера інформаційних технологій. Вона включає сукупність методів, процесів та програмного забезпечення, які забезпечують збір, зберігання, обробку, захист і передачу інформації за допомогою різноманітних технічних пристроїв. Сьогодні можна стверджувати, що в умовах швидкої інформатизації всіх суспільних процесів саме ІТ-галузь стане основою залучення капіталовкладень та визначатиме інвестиційну привабливість економіки України. За оцінками фахівців, ІТ-сфера є однією з провідних індустрій української економіки та демонструє стрімке зростання щороку. Так, за останні шість років частка експорту комп'ютерних послуг у ВВП зросла з 1,8% до 3,5%, а частка ІТ-послуг у загальному експорті послуг – з 13,4% до 37,8%. Станом на 2022 рік майже 40% всіх послуг, що експортує Україна, складали ІТ-послуги. Отже, зазначені фактори повинні бути в центрі законодавчої уваги при формуванні правових засад для розвитку та широкого використання ІТ-бізнесу, активного залучення інвестицій та людських ресурсів в ІТ-сферу, а також при створенні сучасних правових механізмів захисту ІТ-продуктів. Законодавство має забезпечити сприятливі умови для інноваційного розвитку, захисту інтелектуальної власності та належної охорони прав учасників ІТ-індустрії, що сприятиме подальшому зростанню цієї галузі та зміцненню її позицій на міжнародному ринку.

Сьогодні комп'ютерні програми захищаються авторським правом у більшості країн світу, що підтримується як Європейським патентним відомством, так і законодавчими органами

європейських держав. Водночас поряд із цим механізмом існує й патентно-правова охорона програмного забезпечення. Зокрема, у США ці два підходи застосовуються паралельно, що посилює рівень захисту прав власників програм. Станом на 2019 рік близько 15% усіх патентів у США стосувалися ІТ-сфери. Такий підхід є виправданим, оскільки патентне право дозволяє захистити функціональну складову програмного забезпечення, тоді як авторське право охороняє лише його зовнішній вираз.

Питання правової охорони комп'ютерної програми в українському законодавстві відображені у главі 36 Цивільного кодексу України [1] та Законі України «Про авторське право і суміжні права» [2]. Нормативно стаття 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплює визначення комп'ютерної програми як набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером (настільним комп'ютером, ноутбуком, смартфоном, ігровою приставкою, смарт-телевізором тощо), які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату, зокрема операційна система, прикладна програма, виражені у вихідному або об'єктному кодах [2].

Неоднозначна та інноваційна природа комп'ютерної програми вимагає розгляду її як особливого об'єкта права інтелектуальної власності, оскільки комп'ютерна програма є результатом творчої діяльності людини, а також обов'язкової подальшої взаємодії з обчислювальною технікою. Надати повне юридичне визначення комп'ютерної програми є складним завданням через її технологічну складність, що вимагає додаткового тлумачення фахівців у сфері програмування, особливо при розгляді судових спорів. Комп'ютерну програму відносять до програмних продуктів, що мають такі характерні ознаки. По-перше, комп'ютерна програма надає низку інструкцій обчислювальній машині для їх виконання. Виходячи з цих властивостей, комп'ютерну програму можна вважати сукупністю завдань, які послідовно виконуються комп'ютером з метою отримання кінцевого результату, доступного для сприйняття користувачами. Як зазначає І. Верба, комп'ютерна програма є рішенням логіко-математичного завдання і призначена для управління роботою технічного пристрою – комп'ютера. Технічний процес, створений за допомогою комп'ютерної програми, обов'язково повинен завершуватися результатом, оскільки людина сприймає не саму програму, а результат її виконання на комп'ютері. Саме виникнення цього результату відображає функціональність інформації, зчитаної обчислювальним приладом, для подальшого використання людиною з метою задоволення певних потреб [3, с. 123]. Як зазначають А. Музика і Д. Азаров, комп'ютерну програму слід вважати особливою формою комп'ютерної інформації, яка містить певні відомості та одночасно побудована за особливими правилами. Це сукупність «зрозумілих» комп'ютеру даних, таких як символи, коди, сигнали, команди тощо, що забезпечує функціонування та керування комп'ютерними системами і/або телекомунікаційними мережами, а також виконання ними певних завдань [4, с. 87].

У статті 20 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплено, що охорона комп'ютерної програми поширюється на комп'ютерні програми, виражені у вихідному або об'єктному кодах, якщо вони є оригінальними. Охорона надається формі вираження комп'ютерної програми. Графічний інтерфейс користувача, набір виконуваних функцій, формат файлів даних, які використовуються у комп'ютерній програмі для експлуатації її функцій, не є формами вираження комп'ютерної програми. Ідеї та принципи, на яких ґрунтується будь-який елемент комп'ютерної програми, зокрема ті, на яких ґрунтується її інтерфейс, логічні схеми, алгоритми та мови програмування, не охороняються авторським правом. Так, відповідно до ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права» бази даних (компіляції даних) охороняються авторським правом, якщо вони за добором та/або упорядкуванням їх складових частин є результатом творчої діяльності. Охорона баз даних не поширюється і не завдає шкоди будь-яким правам на їх складові частини, що увійшли до складу баз даних [2].

Таким чином, за національним законодавством правова охорона комп'ютерних програм здійснюється через інститут авторського права, що відповідає вимогам Бернської конвенції про охорону прав на літературні твори.

Враховуючи, що авторським правом охороняється лише форма вираження, слід зазначити, що при захисті комп'ютерної програми таким чином має значення код, а не ідея, концепція, принципи. У такому разі можна, змінивши, наприклад, оформлення програми, але не змінюючи її суть, одержати зовсім новий об'єкт охорони. При цьому не можна вважати порушенням використання різними авторами у своїх розробках стандартизованого для певної мови програмування фрагмента вихідного тексту програми, який уперше був використаний іншим розробником, оскільки такий фрагмент є об'єктом, що не охороняється.

При цьому, охорона авторським правом є не єдиним способом охорони комп'ютерної програми. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» правова охорона надається винаходу (корисній моделі), що не суперечить публічному порядку, загальновизнаним принципам моралі та відповідає умовам патентоздатності. Об'єктом винаходу, правова охорона якому надається згідно з цим Законом, може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини тощо), процес (спосіб). Об'єктом корисної моделі, правова охорона якій надається згідно з цим Законом, може бути пристрій або процес (спосіб) [5].

Отже, комп'ютерна програма може отримати правову охорону як винахід за умови, якщо вона: є результатом інтелектуальної діяльності людини; є технологічним (технічним) рішенням у будь-якій сфері технологій; відповідає умовам патентоздатності, а саме має ознаки новизни, винахідницький рівень та є промислово придатною. Хоча комп'ютерна програма як така не є технічним рішенням, тому не відповідає критеріям патентоздатності, вона може отримати правову охорону у складі технічних рішень, в яких використовується. За певних обставин алгоритм роботи комп'ютерної програми може отримати охорону шляхом отримання патенту на корисну модель або винахід як спосіб (процес).

Також одним із способів охорони комп'ютерної програми може бути охорона окремих елементів комп'ютерної програми як промислових зразків. Так, відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням [6]. Промисловий зразок є охороноздатним, якщо відповідає критерію новизни та має індивідуальний характер. Враховуючи, що зовнішнім виглядом прикладних комп'ютерних програм є інтерфейс з його складовими (графічними елементами, піктограмами), що мають художньо-естетичні риси, а сам процес його створення є результатом творчої діяльності та ґрунтується на принципах художнього конструювання, можна зробити висновок про можливість правової охорони інтерфейсу комп'ютерної програми як промислового зразка.

Захист комп'ютерної програми по своєї суті охороняється окремо за кожним елементом комп'ютерної програми. Комп'ютерні програми як об'єкти права інтелектуальної власності включають не лише код, алгоритм і інтерфейс, а й багато інших важливих елементів. Зокрема, прикладні програми, такі як комп'ютерні ігри, містять численні складові, які заслуговують на увагу і правову охорону. Назва комп'ютерної програми або її окремих модулів, а також назви локацій, імена персонажів можуть охоронятися як знаки для товарів і послуг. Звуки, які використовуються в програмі, анімовані та статичні банери, відео, музичний супровід, сценарії, описи й зовнішній вигляд персонажів, на рівні з кодом програми, також підлягають охороні авторським правом. Інноваційні апаратні рішення, у тому числі гаджети та обладнання, що забезпечує функціонування програми, можуть бути захищені патентами. Супровідна документація, контракти, технічні завдання та інші робочі матеріали, що використовуються під час розробки, а також сам код програми можуть підлягати охороні як комерційна таємниця [7].

Проте, комп'ютерна програма як об'єкт авторського права має певні ознаки, що роблять її схожою з літературним твором, проте вона не є йому повністю тотожною. Як вказує В. Дмитришин, формою відображення в обох випадках є рядки тексту, сформовані за допомогою визначених символів, що взяті з певної мови. У випадку художнього твору це мова, якою володіють носії (наприклад, англійська або українська), що відрізняються лінгвістичними особливостями. У випадку комп'ютерної програми це мови програмування, зокрема Java Script, C++, Python, які мають свої особливості та структуру для створення програмного коду, який забезпечує виконання конкретних завдань на комп'ютерних системах [8, с. 16]. Порівнюючи комп'ютерну програму з літературним твором, С. Петренко вказує, що їх спільною ознакою є наявність змісту, а також внутрішньої та зовнішньої форми вираження. Однак ці елементи не є сталими, оскільки залежать від виду комп'ютерної програми та її призначення. Наприклад, програму прикладного характеру можна віднести до наукового твору, комп'ютерну гру – до мультимедійних творів, а веб-сайти мають риси публіцистичного твору. Комп'ютерні програми поділяються за функціональною ознакою на прикладні та системні. Системні програми включають програми, що забезпечують управління роботою комп'ютера для зчитування прикладних програм та організацію обміну даними між комп'ютером і користувачем. Найпоширенішими прикладами системних програм є операційні системи, такі як Microsoft Windows, Mac OS X та Linux [9, с. 13].

Отже, при вирішенні питання захисту елементів комп'ютерної програми необхідно орієнтуватися на визначені законодавством принципи охоронної придатності об'єктів права інтелектуальної власності. Як свідчить судова практика, наприклад щодо мови програмування як самостійного об'єкта як елемента комп'ютерної програми, який не охороняється авторським правом. Зокрема, у тривалій судовій справі Google проти Java Верховний суд США постановив, що Google законно використовував мову програмування Java для написання коду, попри те, що ця мова належить Oracle. Суд також зазначив, що надання Oracle права на захист авторських прав у даному випадку може зашкодити інтересам громадськості, тому підтримав вимоги позивача щодо захисту прав на мову програмування [10].

Досить важливим питанням, яке виникає в контексті аналізу законодавчої системи охорони прав інтелектуальної власності на комп'ютерні програми, є охорона прав на програми, створені за допомогою технологій штучного інтелекту. Наразі прийняття Закону України «Про авторське право і суміжні права» дозволило урегулювати відносини щодо охорони прав на об'єкти, згенеровані комп'ютерними програмами з використанням технологій штучного інтелекту. Особливо варто підкреслити, що закон оперує категорією «право sui generis на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою», а не поняттям «штучного інтелекту», що є цілком логічним, враховуючи лише можливість створення технологій штучного інтелекту. Так, відповідно до ч. 1 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта. Твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою [2]. Основним підходом законодавця, який відображений у ст. 33, є те, що права на такі об'єкти не є правами інтелектуальної власності, а є правами особливого роду (право sui generis), при цьому об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, вважаються неоригінальними. Отже, закон не використовує категорію «створення», оскільки йдеться про об'єкти, які сформовані (згенеровані) комп'ютерною програмою, а не людиною як творцем.

Відповідно до статті 180 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, сторони надають охорону авторським правам на комп'ютерні програми у такому самому обсязі, як і літературним творам, як це передбачено Бернською конвенцією. Із цією метою термін «комп'ютерні програми» включає попередні дослідні матеріали. Охорона відповідно до цієї Угоди надається математичному виразу комп'ютерної програми будь-якої форми. Ідеї та принципи, на яких ґрунтується будь-який елемент комп'ютерної програми, зокрема ті, на яких ґрунтується її інтерфейс, не охороняються авторським правом згідно із цією Угодою. Комп'ютерна програма охороняється, якщо вона є оригінальною у тому розумінні, що вона є продуктом інтелектуальної творчості автора. Жодні інші критерії не застосовуються для визначення наявності права на охорону [11]. Таким чином, наразі в національному законодавстві також діє основний принцип правової охорони комп'ютерних програм, який полягає в тому, що програма охороняється, якщо вона є оригінальною, тобто є результатом інтелектуальної творчості автора, жодні інші критерії не застосовуються для визначення наявності права на охорону.

Висновки. В умовах інформаційного суспільства сфера інформаційних технологій є однією з найбільш динамічних і таких, що продовжують розвиватися. З огляду на швидку інформатизацію суспільних процесів, ІТ-галузь відіграватиме важливу роль у розвитку економіки в майбутньому. Законодавець враховує ці тенденції, створюючи правові умови для розвитку ІТ-сектору, сприяючи активному залученню ресурсів і кадрів у цю сферу та формуючи сучасні правові механізми охорони комп'ютерних програм у оновленому законодавстві про авторське право. Аналіз Закону України «Про авторське право і суміжні права» підтверджує, що його положення не тільки забезпечують належний рівень правової охорони комп'ютерних програм як об'єктів авторського права, з урахуванням міжнародних зобов'язань України, але й уточнюють правові засади такої охорони. Комп'ютерна програма як об'єкт авторського права має бути оригінальною та результатом творчої діяльності людини, і підлягає охороні в частині форми вираження. Проте ідеї, принципи, графічний інтерфейс користувача, набір функцій та формат файлів не підлягають охороні авторським правом. Оскільки ІТ-сфера постійно розвивається, Закон також регулює охорону об'єктів, створених за допомогою технологій штучного інтелекту, що є «неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою», і не передбачає участі фізичної особи у їх створенні. Для таких об'єктів використовується категорія «право особливого роду» («sui

generis») для їх правової охорони. Враховуючи розвиток ІТ-сфери, у майбутньому буде потрібне більш детальне регулювання відносин щодо охорони комп'ютерних програм як особливих об'єктів авторського права, а також об'єктів, створених за допомогою технологій штучного інтелекту. Ці питання мають бути пріоритетом для законодавця під час удосконалення нормативної системи правової охорони комп'ютерних програм.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855.

3. Верба І. І. Основи інтелектуальної власності: навчальний посібник / за ред. С. В. Чікін. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : НТУУ «КПІ», 2013. 262 с.

4. Музика А. Азаров Д. Про поняття злочинів в сфері комп'ютерної інформації. *Право України*. 2003. № 4. С. 86–89.

5. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text.

6. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993 № 3688-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text.

7. Грушевська Н. Правова охорона комп'ютерних програм: як правовласнику захистити свої права, 2021. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/pravova-ohorona-kompyuternih-program-yak-pravovlasniku-zahistiti-svoyi-prava.html

8. Дмитришин В.С., Березанська В.І. Інтелектуальна власність на програмне забезпечення в Україні. К. : Вірлен, 2005. 304 с.

9. Право інтелектуальної власності. Академічний курс: підручник / О.П.Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; за ред. О.П.Орлюк, О.Д. Святоцького. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.

10. Oracle Am., Inc. v. Google Inc. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/18-956_d18f.pdf

11. Угода про асоціацію про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода, Список, Міжнародний документ від 27.06.2014 № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

УДК 347.91/95:001.891(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.5

ГРАБОВСЬКА О.О., ЗАХАРОВА О.С.

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «СТАДІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА»

THE CONTENT OF CONCEPT "STAGE OF CIVIL PROCEEDINGS"

У статті звернуто увагу на актуальність досліджуваної проблематики. Зазначається, що розуміння складових поняття «стадія цивільного судочинства» є необхідним для сприйняття етапів здійснення правосуддя у цивільних справах, їх наповненості, взаємодії, що, в свою чергу, сприяє цілісному уявленню цивільної процесуальної процедури. Відсутність теоретичних досліджень, безпосередньо присвячених такому правовому явищу як стадія цивільного судочинства, ускладнює сприйняття диференціації конструкції цивільного судочинства.

Стверджується, що поняття «стадія цивільного судочинства» – складова поняття «цивільна процесуальна форма», оскільки наукові висновки, засновані на правовому регулюванні стадійності цивільного судочинства, про поділ провадження у цивільній справі на певні стадії, їх зміст, мету, межі, процесуальне оформлення тощо – це ніщо інше як встановлена цивільним процесуальним законом система вимог до порядку здійснення судочинства, яку прийнято називати «цивільною процесуальною формою».

Встановлено, що до поняття «стадія цивільного судочинства», насамперед, слід включати діяльнісний аспект, оскільки кожна стадія цивільного судочинства вирізняється своїм, лише їй властивим обсягом (набором) процесуальних дій суду, учасників справи, представників, інших учасників судового процесу. Водночас, певні процесуальні дії можуть реалізовуватися на різних стадіях цивільного судочинства.

Звертається увага, що до змістовної складової поняття «стадія цивільного судочинства», окрім діяльнісного аспекту, слід включати й специфічність цієї діяльності, в залежності від стадії, на якій вона реалізується, в контексті суб'єктного складу.

Стверджується, що діяльнісний аспект як складова поняття «стадія цивільного судочинства», не може бути відірваний від мети діяльності, та завдань, які сприяють досягненню мети.

Доведено, що стадію цивільного судочинства характеризує й відповідне процесуальне оформлення (ухвала, рішення тощо). При цьому, певний вид судових рішень може ухвалюватися на будь-якій стадії цивільного судочинства, а деякі – виключно на певній стадії.

Обгрунтовано висновок, що однією із складових поняття «стадія цивільного судочинства» є межі чи процесуальний строк.

Ключові слова: *цивільне судочинство, цивільна процесуальна форма, суд, учасники судового процесу, позовне провадження, окреме провадження, наказне провадження, судові рішення, цивільні процесуальні строки.*

The study draws attention to the relevance of the researched issues. It is noted that understanding the concept of "stage of civil proceedings" is necessary for the perception of individual stages of administration of justice in civil cases, their completeness, and interaction, which, in turn, contributes to a holistic understanding of the civil procedural procedure. The absence of theoretical research directly devoted to legal phenomenon

© ГРАБОВСЬКА О.О. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного процесу (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

© ЗАХАРОВА О.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

of the stage of civil proceedings makes it difficult to perceive the differentiation of the construction of civil proceedings.

It is argued that the concept of "stage of civil proceedings» is a component of the concept of "civil procedural form», since scientific conclusions based on the legal regulation of the stages of civil proceedings, on the division of proceedings in a civil case into certain stages, their content, purpose, boundaries, procedural design, etc – is a system of requirements for the procedure for conducting legal proceedings established by civil procedural law, which is commonly called "civil procedural form".

It has been established that the concept of "stage of civil proceedings" should include the activity aspect, since each stage of civil proceedings is distinguished by its own, unique set of procedural actions of the court, participants in the case, representatives, and other participants in the legal process. Simultaneously certain procedural actions may be implemented at different stages of civil proceedings.

It is noted that the substantive component of the concept of "stage of civil proceedings», in addition to the activity aspect, should also include the specificity of this activity, depending on the stage at which it is implemented, in the context of the subject composition.

It is argued that the activity aspect, as a component of concept of "stage of civil proceedings», cannot be separated from the goal of the activity and the tasks that contribute to achieving the goal.

It has been proven that the stage of civil proceedings is also characterized by the corresponding procedural formality (resolution, decision, etc.). Simultaneously, a certain type of court decisions can be adopted at any stage of civil proceedings, and some – exclusively at a certain stage.

It is substantiated that one of the components of "stage of civil proceedings" concept is the limits or procedural term.

Key words: *civil proceedings, civil procedural form, court, participants in the trial, claim proceedings, separate proceedings, injunctive proceedings; court decisions, civil procedural deadlines.*

Вступ. Правова категорія «стадія судочинства» належить до доктринальних теоретичних складових цивільної процесуальної науки. Пояснюється це комплексним характером значення стадійності цивільного судочинства: теоретичний аспект сприяє розвитку наукової думки та цивільного процесуального законодавства, практичний – виконанню завдань та досягненню мети цивільного судочинства, які закріплені у частині 1 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) – відповідно, справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, захист прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Зазначене зумовлює ту обставину, що протягом усього періоду розвитку науки цивільного процесуального права, поняттю правової категорії «стадія цивільного судочинства» приділялася значна увага. Не є виключенням й сьогодення. Сучасні процесуалісти, спираючись на наявні у наукових джерелах висновки, зазначають про те, що термін «стадія» в науці цивільного процесу набув категоріального значення [1, с. 321].

Пов'язано це з багатьма факторами. Серед факторів, які впливають на увагу науковців до проблем стадійності цивільного судочинства, слід зазначити, насамперед, постійні зміни у правовому регулюванні цивільної процесуальної процедури. Протягом усього часу, з моменту набуття Україною незалежності, ми знаходимося у постійних судових реформах, спрямованих на утвердження прав людини, проникнення ідей принципу верховенства права, адаптації законодавства до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яку було ратифіковано Україною у 1997 році, інших міжнародно-правових актів в сфері захисту прав людини тощо, що зумовлено прагненням України до вступу в Європейський Союз.

Зміни в цивільному процесуальному законодавстві України розпочалися наприкінці минулого століття. І, як зазначають процесуалісти, в основному вони були спрямовані на укріплення та розвиток змагальних засад, які в усьому цивілізованому світі сприймаються як такі, що відповідають природі цивільного судочинства [2, с. 223]. Процедуру ж розгляду та вирішення судами цивільних справ було доволі радикально змінено укладачами Цивільного процесуального кодексу України 2004 року (далі – ЦПК України), а згодом й розробниками нової редакції ЦПК

України, яка була прийнята у 2017 році. І хоча положення останньої редакції ЦПК України вже застосовуються протягом семи років, серед теоретиків і практиків немає єдності у поглядах щодо доцільності закріплених новацій. Судова практика також свідчить про проблеми у дотриманні вимог цивільного процесуального закону щодо стадійності процесу, реалізації прав та обов'язків на кожному етапі, їх процесуальної фіксації тощо. Тому проблематика стадійності цивільного судочинства є актуальною і такою, що має особливе практичне значення, адже безпосередньо стосується завдань та мети цивільного судочинства, які закріплені у частині 1 статті 2 ЦПК України: справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту прав, свобод чи інтересів.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз наявних теоретичних висновків про зміст правової категорії «стадія цивільного судочинства», правової регламентації стадійності цивільного судочинства, а також значення поділу цивільного судочинства на стадії для реалізації завдань та досягнення мети цивільного судочинства, що закріплені у частині 1 статті 2 ЦПК України.

Результати дослідження. Цивільна процесуальна сфера не хаотична. Цивільним процесуальним законодавством встановлено відповідний порядок, який включає чимало аспектів процесуального характеру. Серед них – рух процесу від одного етапу до іншого. Ці етапи у цивільній процесуальній теорії прийнято називати «стадіями» цивільного судочинства [3, с. 50–51].

У Цивільному процесуальному кодексі України поняття «стадія» не закріплено, та, відповідно, не розкривається його зміст. Поняття «стадія цивільного судочинства» розкривається, здебільшого, в навчальних та наукових джерелах, в науково-практичних коментарях Цивільного процесуального кодексу України, зокрема, щодо підготовчого провадження у загальному позовному провадженні [4, с. 377].

Для розуміння поняття «стадія цивільного судочинства» видається правильним відштовхнутися від поняття «стадія», зміст якого розкривається у тлумачних словниках української мови. Це дасть можливість вибудувати логічні взаємозв'язки із змістом поняття «стадія цивільного судочинства» у подальшому.

В одному з найавторитетніших тлумачних словників української мови філологами зміст слова «стадія» розкривається як «певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості; фаза, щабель, ступінь» [5, с. 368]. Тобто, простіше кажучи, стадія – це проміжок, який має межі і відповідне наповнення.

Але одна справа – зміст слова «стадія», й зовсім інша – стадія судової діяльності, наразі, цивільної процесуальної.

Відштовхуючись від перекладу з грецької мови, правники зміст поняття «стадія» розкривають у наступний спосіб: «стадія – це певний період (етап) у розвитку того чи іншого явища, який має свої якісні особливості та відмінності. В галузі права розрізняють стадії як етапи в розвитку певного юридичного процесу, в тому числі цивільного [6, с. 609].

Якщо порівняти наведені визначення поняття «стадія», запропоновані філологами та юристами, можна побачити збіги, які полягають у тому, що «стадія» – це проміжок, який має початок і завершення, відповідне наповнення, але правники, з урахуванням розуміння процесуальної діяльності, обґрунтовано додають й те, що стадія вирізняється «якісними особливостями та відмінностями». І це правильно, адже, якщо брати цивільну процесуальну діяльність, то дійсно, кожна стадія процесу має відмінності, які притаманні лише певній стадії. Наприклад, підготовче судове засідання – етап (підстадія) лише стадії підготовчого провадження у справах загального позовного провадження у суді першої інстанції, і ніяка інша стадія цивільного судочинства таким етапом не вирізняється.

Звертає на себе увагу, що і в навчальних, і в наукових (монографічних) роботах українські спеціалісти у поглядах чи висновках про зміст поняття «стадія цивільного процесу» чи «стадія цивільного судочинства», насамперед, зазначають про те, що стадія цивільного процесу – це сукупність процесуальних дій [7, с. 83; 8, с. 30; 9, с. 12].

Ця теза не спростовується науковцями, оскільки дійсно, на кожному етапі судової діяльності, в тому числі й цивільного судочинства, реалізуються права та обов'язки судом та учасниками судового процесу, які є процесуальними діями. Наприклад, в рамках стадії підготовчого провадження суд остаточно визначає предмет спору та характер спірних правовідносин, позовних вимог, склад учасників судового процесу (частина 1 статті 189 ЦПК України); з метою ефективного захисту проти позову, відповідач подає відзив на позов, зустрічний позов (статті 191 та 193 ЦПК України) тощо.

Вказівка законодавця на певне право чи обов'язок, які виражаються в процесуальній діяльності, із зазначенням у розділі чи главі, якими регулюється певний етап судочинства, чи окрема категорія цивільних справ, моменту чи часу їх реалізації, дозволяє робити висновки про прив'язки процесуальних дій до відповідної стадії процесу. Вірогідно, саме тому більшість процесуалістів на головне місце у визначенні поняття «стадія цивільного процесу» чи «стадія цивільного судочинства», ставлять саме сукупність процесуальних дій.

Проте, зважаючи на регулювання цивільної процесуальної процедури ЦПК України, видається правильним говорити не про абстракту сукупність процесуальних дій, а про певний, встановлений законом обсяг процесуальних дій, який і дозволяє розмежувувати стадії цивільного судочинства. Наприклад, у суді першої інстанції за загальним правилом, саме у стадії розгляду справи по суті судом ухвалюється та проголошується рішення, причому, негайно після його закінчення (частина 1 статті 259 ЦПК України). Таким чином, сукупність дій суду, спрямованих на ухвалення та проголошення рішення характеризує стадію розгляду справи по суті. Зрозуміло, що у випадках, передбачених законом, це можливо й у рамках підготовчого засідання, який є обов'язковою складовою підготовчого провадження, оскільки воно проводиться за правилами, встановленими ЦПК України для стадії розгляду справи по суті згідно із частиною 1 статті 198 ЦПК України, проте, саме стадія розгляду справи по суті асоціюється із ухваленням та проголошенням судового рішення, а якщо рішення ухвалюється в підготовчому засіданні, за своєю юридичною природою воно є розглядом справи по суті, що витікає з положення, закріпленого у частині 1 статті 198 ЦПК України.

Таким чином, логічним видається й висновок, що кожна стадія цивільного судочинства вирізняється своїм, лише їй властивим обсягом (набором) процесуальних дій.

Проте, це не означає, що певні процесуальні дії не можуть бути наявними на інших стадіях, але більшість із них все ж такі притаманні певній стадії процесу. Наприклад, приєднання до апеляційної скарги на рішення суду першої інстанці – право-дія, яке реалізується виключно в апеляційному провадженні. А таке право, як право укласти мирову угоду і виконання у зв'язку із цим процесуальних дій, передбачених законом, може бути реалізовано на будь-якій стадії цивільного судочинства в силу дії принципу диспозитивності, в тому числі й в межах виконавчого провадження згідно із частиною 2 статті 19 Закону України «Про виконавче провадження». Таким чином, певні процесуальні дії можуть реалізовуватися на різних стадіях цивільного судочинства.

І так, зазначене зумовлює констатувати, що включення сукупності процесуальних дій, як конструктивного елементу поняття «стадія цивільного судочинства», сумнівів не викликає. Водночас, права та обов'язки в цивільному судочинстві суворо розподілені між суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, та оскільки права та обов'язки проєктуються на певні процесуальні дії, таким чином, адресат реалізації певних дій також виражає змістовну складову поняття «стадія цивільного судочинства».

Що стосується цивільної процесуальної діяльності, то згідно цивільної процесуальної теорії, положень чинного Цивільного процесуального кодексу України, ця діяльність здійснюється судом, учасниками справи (зокрема, позивачами, відповідачами, третіми особами, заявниками та заінтересованими особами у справах окремого провадження, заявниками та боржниками у справах наказного провадження, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, прокурором тощо, відповідно до статті 42 ЦПК України, представниками (адвокатами, законними представниками тощо, згідно із статтями 59, 60 ЦПК України), іншими учасниками справи (експертами, свідками, спеціалістами тощо (стаття 65 ЦПК України). Тобто, цивільна процесуальна діяльність – це діяльність великого кола суб'єктів, які у цивільній процесуальній теорії прийнято називати «суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин (відносин)» [11, с. 156].

Щодо такого правового явища як «суб'єкти цивільних правовідносин» слід зазначити наступне: у джерелах, виданих в останні роки, стали по-різному викладати думку про цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. Окремі вчені підтримують усталену наукову думку, яка існує вже багато десятиліть і зводиться до того, що суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є: 1) суд, як головний суб'єкт; 2) учасники справи; 3) представники; 4) інші учасники судового процесу [12, с. 19–20]. Інші ж вчені перестали розкривати поняття «цивільні процесуальні правовідносини», й окремо зазначають про склад суду, учасників справи, представників тощо [9, с. 55, 59].

Така тенденція, очевидно, пов'язана із бажанням відійти від теоретичних установок, які були розроблені в радянській період, водночас видається, що предметна сутність правосуб'єктності в цивільному судочинстві радикально не змінилася. Суд лишається специфічним суб'єктом

цивільних процесуальних правовідносин, що обумовлено його статусом в системі захисту прав людини. Що стосується останніх трьох груп суб'єктів, яких розробники чинної редакції ЦПК України назвали «учасниками судового процесу», то змінилося, здебільшого, конструкція правового регулювання шляхом виділення окремої групи «представники», процесуальне ж становище учасників не зазнало істотних змін. Тому не дивно, що й сьогодні вченими досліджується проблематика різного роду процесуальних правовідносин та їх суб'єктів [13].

У контексті співвідношення поняття «стадія цивільного судочинства» та суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, то тут також є над чим замислитися.

Попередньо зауважимо, що на кожній стадії цивільного судочинства процесуальна активність суб'єктів є різною. Наприклад, на стадії відкриття провадження у справі позовного провадження в суді першої інстанції, відповідні процесуальні дії здійснюється переважно судом, позивач, зазначений у позові, відповідач, третя особа, представник тощо, не є активними. Активність позивача передувала постановленню судом ухвали про відкриття провадження у справі. Проте згодом, підсля постановлення такої ухвали, отримання іншими учасниками справи копії позовної заяви, доданих до неї документів-доказів тощо, відбувається активізація їх процесуальної діяльності. Таким чином, суб'єктність на кожній стадії цивільного судочинства варіюється.

І ця обставина зумовлює необхідність включати до змістовної складової поняття «стадія цивільного судочинства» не лише діяльнісний аспект, а й відмічати специфічність цієї діяльності, в залежності від стадії, на якій вона реалізується, в контексті суб'єктного складу.

Окрім зазначеного, видається правильним зауважити, що будь-яка людська діяльність, в тому числі й пов'язана із здісненням судочинства (суд), участі у ньому як юридично заінтересованих осіб (учасники справи), а також як учасників, що надають правову допомогу (адвокати, законні представники тощо), чи які сприяють здійсненню судочинства, захисту прав, свобод чи інтересів (експерти, свідки, спеціалісти тощо), обумовлена метою, яку кожен із суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин прагне досягти.

Наприклад, задля висновку про можливість відкриття провадження у справі судом здійснюється комплекс процесуальних дій. Зокрема, аналізується позов (заява), докази, розглядаються, за наявності, клопотання, з'ясовується, чи подано копії позовної заяви та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб тощо, згідно вимог Глави 2 Розділу ІІІ ЦПК України. І все це здійснюється з метою вирішення питання про відкриття провадження у справі, а в глобальному сенсі – для захисту прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду за судовим захистом.

Тому вченими правильно зазначається, що «стадія цивільного судочинства» – це сукупність процесуальних дій суб'єктів процесу для досягнення визначеної нормами цивільного процесуального законодавства мети у зв'язку із здійсненням правосуддя в цивільних справах [3, с. 12].

Видається, що ця думка є обгрунтованою і сумнівів не викликає. Тому є підстава вважати, що іще однією змістовною складовою конструкції поняття «стадія цивільного судочинства» є мета діяльності суб'єктів цивільних процесуальних відносин.

Окрім мети, яка обумовлює процесуальну діяльність суб'єктів цивільних процесуальних відносин, стадія цивільного судочинства також має таку правову характеристику як завдання, тобто наперед визначений обсяг дій, що дозоляє досягти мети. Наприклад, завданням підготовчого провадження, згідно із частиною 1 статті 189 ЦПК України є: остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу, з'ясування заперечень проти позовних вимог тощо, а завданням розгляду справи по суті, відповідно до статті 209 ЦПК України є: розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат. Отже, й ця правова ознака також є такою, що характеризує стадію цивільного судочинства і підлягає включенню до складових поняття «стадія цивільного судочинства».

Аналіз цивільних процесуальних джерел дозволив зробити умовивід, що висновки про зміст поняття «стадія цивільного судочинства», як правило, обмежується триадою ознак: 1) сукупністю процесуальних дій; 2) їх реалізаторами; 3) метою як рушійною силою. Водночас, звертає на себе увагу також та обставина, що положення ЦПК України зобов'язують суд фіксувати свої власні дії, а також реагувати на подані учасниками судового процесу заяви по суті справи, заяви з процесуальних питань, шляхом постановлення відповідних процесуальних актів.

Зокрема, висновок суду про дотримання особою, яка звернулася за судовим захистом вимог, встановлених статтею 175 ЦПК України щодо формлення позовної заяви і додавання доказів,

про наявність підстав для відкриття провадження, оформлюється, відповідно, ухвалою про відкриття провадження у справі (частина 2 187 ЦПК України). Ця ухвала характеризує саме стадію відкриття провадження у справі. Ухвала про закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті постановляється судом за результатами підготовчого засідання (пункт 3 частини 2 статті 200 ЦПК України) тощо.

Отже, є підстави говорити про те, що стадію цивільного судочинства характеризує й відповідне процесуальне оформлення (ухвала, рішення тощо). У цьому сенсі може виникати думка, що деякі ухвали можуть постановлятися судом на різних стадіях судочинства. І це правильно. Але, є низка ухвал, які постановляються виключно на певній стадії, і наведені вище приклади підтверджують це.

Аналіз положень ЦПК України, якими регулюються різні процедури, сприяв виникненню думки й про те, що іще однією ознакою поняття «стадія цивільного судочинства» слід вважати обумовленість стадії цивільними процесуальними строками чи межами. Наприклад, питання про відкриття провадження у справі вирішується судом протягом п'яти днів з дня надходження позовної заяви, відповідно до частини 1 статті 187 ЦПК України. Підготовче провадження починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання, а що стосується строків, воно має бути проведене протягом шестидесяти днів з дня відкриття провадження у справі (частини 2, 3 статті 189 ЦПК України). Й для інших стадій цивільного судочинства цивільний процесуальний закон встановлює відповідні строки, таким чином обгрунтованою видається думка про наявність іще однієї ознаки стадії цивільного судочинства – часових рамок чи меж.

Дослідження питання про зміст поняття «стадія цивільного судочинства» зумовило потребу звернути увагу на те, що в цивільних процесуальних джерелах окремі вчені стадії цивільного судочинства пов'язують із цивільною процесуальною формою.

У цьому сенсі слід зазначити, що правову систему України традиційно відносять до романо-германської правової сім'ї. А правові системи, які складають романо-германську правову сім'ю, характеризуються, в тому числі, й наявністю у процесуальних галузях права цивільної процесуальної форми.

Таке правове явище як цивільна процесуальна форма вельми складне та неоднозначне. Аналіз наукових висновків про зміст цивільної процесуальної форми свідчить про те, що кожен процесуаліст зазначає елементи цивільної процесуальної форми, які видаються найбільш важливими з точки зору автора. І вони вельми різняться. В цьому сенсі досить зрозумілим і чітким видається визначення, згідно із яким цивільна процесуальна форма – це встановлена законодавством система вимог щодо порядку здійснення судочинства [15, с. 6]. І дійсно, цивільний процесуальний закон для кожного процесуального аспекту, дії, які складають категорію «порядок здійснення судочинства», встановлює відповідні вимоги, відхилення від яких є порушенням норм цивільного процесуального права, і, відповідно до пункту 4 частини 1статті 376 ЦПК України, однією з підстав скасування судового рішення судом апеляційної інстанції, а згідно із частиною 2 статті 389 ЦПК України, судом касаційної інстанції.

Таким чином, теоретичні висновки про поділ провадження у цивільній справі на певній стадії, їх зміст, мету, межі, процесуальне оформлення тощо – це ніщо інше як встановлена цивільним процесуальним законом система вимог щодо порядку здійснення судочинства, а отже, стадія цивільного судочинства – складова поняття «цивільна процесуальна форма».

Наприклад, у низці справ окремого провадження, зокрема, у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, підготовка справи до розгляду є обов'язковою стадією процесу (стаття 307 ЦПК України), тоді як у справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, згідно із ЦПК України, в силу специфіки цієї категорії справ, підготовка не проводиться, а в стислі строки призначається судовий розгляд (Глава 10 Розділу IV ЦПК України). Хоча, обидві зазначені категорії цивільних справ розглядаються судами в порядку окремого провадження.

Аналіз статті 307 ЦПК України, якою урегульовано порядок здійснення судом підготовки справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, свідчить про визначені законом дії суду, які він має вчинити: встановити осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме, надіслати запит у відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) тощо. Окрім цього, зазначена стаття встановлює строк виконання таких дій судом – до початку розгляду справи. Отже, на цьому прикладі продемонстровано підготовку як етап, який на вимогу

закону включає комплекс процесуальних дій, який здійснюється з відповідною метою, яка має свої межі, завдання, процесуальне оформлення тощо, що і є проявом дотримання цивільної процесуальної форми.

В контексті досліджуваного доречним також видається зазначити, що поняття «стадія» активно використовується фахівцями різних галузей знань, зокрема, медиками, ботаніками, ІТ-шниками тощо.

Наприклад, в медицині психіатрами виділяються «стадії стресу»: заперечення, гнів, торг-адреналін, депресія, прийняття [16]; у лікуванні хворих з опіками використовуються стадії термічного опіку з відповідними ознаками тощо [17]. Ботаніками виділяються етапи (стадії) росту рослин: проростання, розвиток листя, кущіння, подовження стебла тощо [18]. ІТ – шниками поняття «стадія» використовується для позначення, наприклад, етапів циклу розробки програмного забезпечення: стадія аналізу вимог, стадія проектування, розробки та проектування, документації, тестування, впровадження та супровіду [19].

Як бачимо, людська діяльність у різних сферах, пов'язана із динамікою і потребою у поділі на певні етапи, позначається за допомогою використання терміну «стадія».

Вертаючись до цивільної процесуальної діяльності, не можна також не зазначити, що в межах процесуальних галузей права поняттям «стадія» керуються не лише для позначення певного проміжку процесуальної діяльності, а й для характеристики частин окремих галузевих сфер, зокрема, сфери доказування. Так, виділяють стадії доказування в нотаріальному процесі, такі як формування предмету доведення, залучення та накопичення необхідних доказів у справі, оцінку доказів [20, с. 469], в цивільному процесі – твердження про факти (обставини), зазначення доказів (вказівка на докази), подання доказів [2, с. 223] тощо.

І, на останок, не можна не зазначити, що в наукових та навчальних джерелах, в промовах правників можна зустріти чи почути такі терміни, як «фаза судочинства», «етап цивільного судочинства», «цикл цивільного судочинства» тощо. Зазначеними термінами замінюють поняття «стадія цивільного судочинства», наводять їх у синонімічному сенсі.

З цього приводу В.І. Бобрик висловив думку про те, що підміна поняття «стадія процесу» зазначеними поняттями «є не лише не бажаним, а й неприпустимим». Пояснює автор свою позицію тим, що для юриспруденції «чітке значення спеціальної юридичної термінології має особливу увагу» [1, с. 321].

Видається, що така точка зору є надто категоричною. Підтримуючи точку зору про те, що в правовій науці, в законодавстві важливим фактором є єдність юридичної термінології, тим не менш видається, що використання синонімів не становить «загрози» для правильного розуміння поняття, оскільки, якщо звернутися до тлумачного словника української мови, ми побачимо, що в цілому поняття «фаза», «етап», «цикл» та «стадія» в своєму змістовному наповненні, здебільшого, збігаються: «фаза» – це період, стадія в розвиткові якого-небудь явища [5, с. 666]; «етап» – окремий момент, період, стадія в розвитку чого-небудь [21, с. 903]; «цикл» – сукупність взаємопов'язаних явищ, процесів…, послідовний ряд чого-небудь [5, с. 769]; «стадія» – «певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості; фаза, щабель, ступінь» [5, с. 368].

До того ж, як вже зазначалося вище, Цивільний процесуальний кодекс України не містить визначення поняття «стадія». У даному зв'язку логічним є питання про певну упередженість щодо використання інших синонімічних термінів для позначення відповідного відрізку цивільного судочинства. В цьому сенсі видається, що різноманітність у наукових поглядах, у використанні термінів, лише сприяє подальшому розвитку наукових дискусій, пошуку обґрунтованих наукових рішень тощо.

Висновки.

1. Людська діяльність у різних сферах, пов'язана із динамікою і потребою у поділі на певні етапи, позначається за допомогою використання поняття «стадія». Зокрема, медиками, ботаніками, ІТ-шниками тощо. Не є виключенням й судова діяльність.

2. Стадія цивільного судочинства – один з конструктивних елементів судового провадження, складова цивільної процесуальної форми.

3. Стадії цивільного судочинства – це частини судового провадження у цивільній справі, кожна з яких вирізняється:

а) лише їй властивим обсягом (набором) процесуальних дій суду та учасників судового процесу;

б) діяльністю відповідних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин;

в) метою та завданням;
г) встановленими законом межами;
ж) специфікою у процесуальному оформленні.

Список використаних джерел:

1. Бобрик В.І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи. Одеса : Гельветика, 2020. 636 с.
2. Грабовська О.О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України. К. : Юрінком Інтер. 2018. 472 с.
3. Цивільне процесуальне право України / за заг. ред. М.М. Ясинка. К. : Право Єдність. 2016. 576 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
5. Новий словник української мови. Том 4. В. Яременко, О. Сліпушко. К. : «АКОНІТ», 1999. 941 с.
6. Ю.Я. Косяненко. Юридична енциклопедія. Том 5. Київ. «Укр. Енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2003. 733 с.
7. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути. Монографія / за ред. В.В. Комарова. Харків. Право. 2016. 848 с.
8. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. К. : «Ін Юре». 2005. 624 с.
9. К.В.Гусаров, М.В. Жушман та ін. Цивільний процес. Харків. Право. 2018. 390 с.
10. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. К. : «Ін Юре», 2005. 624 с.
11. Цивільний процес України / за ред. Фурси С.Я. Видавець Фурса С.Я. КНТ. 2009. 848 с.
12. Голубєва Н.Ю., Іліопол І.М. та ін. Цивільний процес. Одеса : Фенікс. 2021. 232 с.
13. Крижевська О.О. Нотаріальні процесуальні правовідносини: теорія і практика. Монографія. К. : Алерта. 2024. 470 с.
14. Цивільне процесуальне право України. Том 1 / за заг. ред. М.М. Ясинка. Київ : Алерта. 2021. 328 с. ; Цивільний процес. К.В. Гусаров, М.В. Жушман та ін. Харків : Право. 2018. 390 с.
15. Практикум з цивільного процесу. Н.В. Василина, Ю.Д. Притика. К. : «Дакор», 2018. 332 с.
16. П'ять стадій стресу. ЦНТТМ «Сфера» Оболонського району м. Києва. 2022. URL: sfera.orq.ua
17. EMPENDIUM. Портал для лікарів. Опіки шкіри. URL: https://empendium.com
18. Етапи розвитку рослин та їх роль у сільському господарстві. URL: https://eos.com
19. Стадії циклу розробки ПЗ. URL: https://qaiiqht.ua
20. Лежух Ю.О. Стадії доказування в нотаріальному процесі. Цивілістична процесуальна думка / за ред. Фурси С.Я. ПАЛИВОДА А.В., 2012. 528 с.
21. Новий словник української мови. Том 1. В. Яременко, О. Сліпушко. К. : «АКОНІТ», 1999. 910 с.

УДК 347.189(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.6

ГРИГОРЕНКО О.В.

ПРАВО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ІМ'Я: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

THE RIGHT OF AN INDIVIDUAL TO A NAME: CERTAIN ASPECTS

Питання врегулювання особистих немайнових прав традиційно займає у цивілістиці одне із центральних місць. Реальне забезпечення прав людини вважається ознакою розвинутої правової держави, результатом побудови громадянського суспільства та демократичних відносин. Основні права і свободи фізичної особи належать їй від народження і є невід'ємними, тому їх забезпечення – одна із найважливіших функцій держави. Право на ім'я не є винятком.

На сьогоднішній день ім'я продовжує виконувати ту важливу соціальну функцію, яку йому було відведено, ще починаючи з моменту його виникнення, а саме індивідуалізувати, вирізнити з-поміж інших, персоніфікувати фізичну особу.

На нормативному рівні право на ім'я вперше віднайшло своє закріплення в Цивільному кодексі України, де в ст. ст. 294–296 визначені основні можливості, якими наділена фізична особа стосовно власного імені. Індивідуалізація імені є тим більшою, чим менше воно поширене, і навпаки, чим більш поширеним є ім'я, тим менше індивідуалізуючого навантаження воно несе.

Автором проаналізовано основні повноваження змісту права на ім'я, а також окремі аспекти права на зміну імені з посиланням на норми чинного законодавства.

Крім того, автором наведено зарубіжний досвід у контексті врегулювання особистого немайнового права фізичної особи на ім'я. На прикладі деяких країн Європи, а саме Німеччини, Данії, Швеції, Ісландії, проаналізовано досвід зарубіжних країн у контексті надання імені дитини, зазначено про те, що у деяких країнах міститься закритий перелік із декількох тисяч імен, з якого батьки вільні обирати ім'я для власної дитини. В Україні подібний перелік відсутній. Окрім іншого, наведені деякі рішення Європейського суду з прав людини щодо дозволів або заборон називати дитину тим чи іншим, здебільшого нетрадиційним та екзотичним, ім'ям.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок про те, що серед усього різноманіття особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, які поіменовані Цивільним кодексом України, право на ім'я займає своє почесне перше місце у списку. Адже важливо розуміти, що цінність фізичної особи – в її індивідуальності.

Ключові слова: *ім'я, особисті немайнові права, індивідуалізація особи, соціальне буття фізичної особи, особисте життя.*

The issue of regulating of personal non-property rights traditionally holds one of the central places in civil studies. The real provision of human rights is considered to be a sign of a developed legal state, the result of existing of a civil society and democratic relations. The fundamental rights and freedoms of an individual belong him from birth and are inalienable, therefore their provision is one of the most important functions of the state. The right to a name is not an exception in this field.

Nowadays the name continues to perform the important social function that was assigned to it from the moment of its emergence, namely to individualize, distinguish from others, personify an individual.

At the normative level, the right to a name was first enshrined in the Civil Code of Ukraine, where in Art. Art. 294–296 the main opportunities that an individual is endowed with regarding his own name are defined. The individualization of a name is the

© ГРИГОРЕНКО О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

greater, the less widespread it is, and vice versa, the more widespread the name, the less individualizing load it carries.

The author analyzes the main powers of the content of the right to a name, as well as certain aspects of the right to change a name with reference to the norms of current legislation.

In addition, the author presents foreign experience in the context of regulating the personal non-property right of an individual to a name. Using the example of some European countries, namely Germany, Denmark, Sweden, Iceland, the experience of foreign countries in the context of giving a child a name is analyzed, it is noted that in some countries there is a fixed list of several thousand names, parents are free to choose a name for their own child from that particular list. In Ukraine, there is no such list. Among other things, some decisions of the European Court of Human Rights are given regarding permits or prohibitions to call a child a particular, mostly non-traditional and exotic, name.

Summing up, we can conclude that among the whole variety of personal non-property rights that ensure the social existence of an individual, which are named by the Civil Code of Ukraine, the right to a name takes its honorable first place in the list. After all, it is important to understand that the value of a person is in his individuality.

Key words: *name, personal non-property rights, individualization of a person, social existence of an individual, personal life.*

Вступ. Особисті немайнові права є важливою складовою загального обсягу прав кожної людини. Від того, яким буде обсяг особистих немайнових прав, яким чином вони будуть закріплені у законодавстві по суті залежить добробут кожного з нас, адже особисті немайнові права – це основа життя будь-якої людини, це ті права, яких особа набуває від народження і залишається з ними до самої смерті.

Народжуючись, дитина отримує ім'я від своїх батьків, що є їх правом і, водночас, обов'язком – дати новонародженому члену суспільства власне ім'я.

Постановка завдання. Серед усього різноманіття особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, які поіменовані Цивільним кодексом України, право на ім'я займає своє почесне перше місце у списку. Ст. 294 та ст. 295 ЦК України закріплюють право фізичної особи на ім'я та право на зміну імені відповідно. Адже важливо розуміти, що цінність фізичної особи – в її індивідуальності.

Наукову тематику права на ім'я у різні часи розробляли такі вітчизняні вчені, як М.К. Галянтич, А.С. Довгерт, О.В. Кохановська, З.В. Ромовська, С.О. Сліпченко, І.Д. Софінська, Р.О. Стефанчук та інші.

Лише індивідуалізувавшись у суспільстві, фізична особа може повноцінно вступати у суспільні відносини та вимагати правового захисту наданих їй суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Тому метою статті ми вбачаємо аналіз чинних норм вітчизняного та зарубіжного законодавства у контексті регулювання такого особистого немайнового права особи, як право на ім'я.

Результати досліджень. Важливість індивідуалізації фізичних осіб у сфері права обумовлюється в першу чергу тим, що завдяки їй за фізичною особою визнається здатність бути учасником цивільних правовідносин (ст. 2 ЦК України).

Галянтич М.К. звертає увагу на те, що цивільно-правову індивідуалізацію особи слід розглядати як процес самовирізнення, самоідентифікації серед інших учасників цивільних правовідносин. Індивідуалізація особи є комплексом цілком визначених і закріплених чинним законодавством і звичаями ділового обороту дій, тобто діяльність, спрямована на досягнення конкретної мети – виділитися, виокремитися серед інших осіб. Таким чином, основна мета цивільно-правової індивідуалізації – виокремлення особи серед інших суб'єктів цивільних правовідносин [1].

Право на ім'я має належне правове закріплення на міжнародному рівні. Так, варто зазначити, що ст. 7 Конвенції про права дитини від 20.11.1989, яка ратифікована Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91, визначає, що дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я. Крім того, ст. 8 одразу ж встановлює деякі гарантії даного права – мова йде про те, що держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

Окрім вищезазначеного, право на ім'я гарантується і ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка проголошує право кожної людини на повагу до її особистого і сімейного життя. Прецедентна практика ЄСПЛ свідчить, що сфера дії ст. 8 Конвенції поширюється також і на відносини, пов'язані з реєстрацією та зміною імені та прізвища. Так, у своїх рішеннях ЄСПЛ звернув увагу, що хоча ст. 8 не містить жодних явних положень щодо імен, проте імена, як і прізвища, є способом ідентифікації осіб у їх сім'ях і суспільстві (рішення ЄСПЛ у справах «Сюзанна Бургарц і Альберт Шнідер проти Швейцарії»), тому торкаються особистого і сімейного життя.

Право на ім'я закріплено на рівні основного закону держави – Конституції – у багатьох країнах світу. Так, конституційність правового регулювання права на ім'я є присутнім у конституціях багатьох держав світу, зокрема Австрії (ст. 10), Ефіопії (ст. 36), Ірландії (ст. 40), Італії (ст. 22), Норвегії (ст. 6), Португалії (ст. 26 (1), Угорщини (ст. 29) тощо [2].

У працях А.С. Довгерта можна знайти цікаві ретроспективні згадки про право особи на ім'я. Зокрема, вчений згадує про те, що французькі суди традиційно розглядали право на ім'я як власність. Цивілістична література XIX ст. обходила питання немайнових прав особи. Окремі автори розглядали ці права як рефлекси об'єктивного права, що відбито в поліцейських та кримінальних законах, або підводили їх під поняття власності. Проте поступово немайнові права особи почали завойовувати міцні позиції не тільки в доктрині, а й у цивільних кодексах. Система позитивного приватного права, таким чином, змінювалася. Німецьке цивільне уложення вже містило таке особисте немайнове право як право на ім'я. XX ст. минуло під прапором захисту прав людини. І це не могло не позначитися на позитивно-юридичній охороні права на приватне життя, права на ім'я, права авторства тощо. Новий зміст приватного права відбився й у сучасних кодифікаціях [3].

Ім'я фізичної особи є найдавнішим способом індивідуалізації людей у суспільстві. Коли людина вперше відчула своє внутрішнє «его», свою індивідуальність, тоді вона і вперше спробувала виокремити себе з-поміж інших членів певної соціальної групи за допомогою вигуку, певного звуку, які в подальшому і стали прототипом її імені. У подальшому ім'я фізичної особи пройшло суттєву історичну трансформацію від односкладових вигуків у племенах, що населяють окремі регіони Африканського континенту, аж до багатослівних та досить складних для сприйняття конструкцій, в яких присутні імена практично усіх родичів по висхідній лінії, як це має місце в окремих азіатських країнах. Але попри ряд відмінностей ім'я продовжує виконувати важливу соціальну функцію, яку йому було відведено, ще починаючи з моменту його виникнення, а саме індивідуалізувати, визначити з-поміж інших, персоніфікувати фізичну особу.

Важливу роль відіграє правовий режим імені. У даному розумінні ім'я носить яскраво виражену цивільно-правову природу, оскільки, будучи особистим немайновим благом (ч. 1 ст. 201 ЦК України), дає можливість фізичній особі набувати прав та створювати для себе цивільні обов'язки, а також здійснювати ці права та виконувати цивільні обов'язки під своїм іменем (ч. 1 ст. 28 ЦК України).

У класичному вигляді структура імені фізичної особи в Україні є тричленною – складається з прізвища (родового імені), ім'я (особистого імені) та по батькові (патріархального імені). Церемонії присвоєння імен, що випливають з етнічних або релігійних традицій і звичаїв, мають різне культурне, сімейне та соціальне значення для різних спільнот у всьому світі. Цікаво, що у світі все ж більш поширеною та загальноприйнятою є двочленна структура імені – ім'я та прізвище.

Для розуміння особливостей права на ім'я у зарубіжних країнах, вважаємо за необхідне звернутися до досвіду ряду іноземних країн. Так, щодо законодавства у Німеччині, то даючи ім'я дитині в Німеччині, має бути змога визначити стать дитини за її ім'ям, ім'я також не повинно мати негативного впливу на добробут дитини. Ім'я також не повинно бути прізвищем, предметом або продуктом. Ім'я має бути схвалено Standesamt (службою реєстрації актів цивільного стану Німеччини). Якщо офіс відхиляє обране ім'я, є можливість оскарження цього рішення [4].

Одне з найбільш суворих законодавств у контексті особистих імен дітей має Данія. Законодавець прагнув уникнення надання дітям «дивних» імен. У Данії є список – конкретний перелік із 7000 попередньо затверджених імен [5]. У тому випадку, якщо батьки бажають використати якесь інше ім'я, то їм потрібно буде отримати спеціальний дозвіл від місцевої церкви, а потім ім'я має бути затверджене представниками державних органів. Як і в Німеччині, закон передбачає, що ім'я має вказувати на стать дитини, також ім'я не повинно бути прізвищем. Існують окремі законодавчі акти, які захищають рідкісні датські прізвища. Цікаво, що дитина у Данії має отримати власне ім'я та прізвище не пізніше, ніж після шести місяців після народження.

Принагідно зазначимо, що в Україні батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 144 СК України).

У Швеції ім'я потрібно повідомити до податкової служби для затвердження. Імена не будуть схвалені, якщо вони можуть бути визнані образливими або викликати дискомфорт. У Швеції є можливість отримати декілька власних імен, але якщо пізніше в житті ім'я буде змінене, то існує норма про те, що хоча б одне з оригінальних імен має бути збережене. Можливість зміни імені передбачена законодавством лише один раз.

Щодо обмеження права на присвоєння імені – у Швеції Верховний суд заборонив батькам називати дітей іменем «Ікс». Таке рішення було прийнято судом у справі, де батьки однорічного хлопчика хотіли дати йому таке незвичайне для Швеції ім'я разом з іншим, більш загальноприйнятим. До речі, в Швеції дитині прийнято давати, як правило, два імені. Мама дитини – прийомна дочка шведських батьків, які привезли дівчинку з Колумбії, заявила, що «ікс» – родове ім'я, вельми поширене у її родичів в Латинській Америці. Однак податкове управління, що займається питаннями реєстрації новонароджених, не дозволило молодим батькам використовувати «ікс» як ім'я дитини. Обласний суд цю заборону відмінив, аргументуючи своє рішення тим, що якщо в Швеції живе достатньо громадян, іменами яких є літери «а», «в», «с» і так далі, то і літеру «ікс» «дискримінувати» ніяк не можна. Однак Верховний суд Швеції відмінив рішення обласного суду, оскільки на думку суду, одиночна буква взагалі не є ім'ям, і що «ікс», зазвичай, сприймається як символ або скорочення невідомого людям імені і прізвища [6].

В Ісландії є комітет з імен, який вирішує, чи буде ім'я прийнятним. Якщо батьки бажають вибрати ім'я, якого немає в Національному реєстрі осіб, вони повинні подати заяву на його затвердження. Щоб назва була затверджена, вона повинна пройти кілька перевірок. Ім'я повинно містити виключно літери ісландського алфавіту, а також граматично відповідати структурі мови. Крім того, законодавством передбачена необхідність дотримання декількох правових приписів: ім'я не має бентежити дитину в майбутньому, дозволяється використовувати не більше 3 особистих імен. У 2019 році парламент Ісландії прийняв Закон про гендерну автономію, який гарантує трансгендерним та інтерсексуальним особам право на гендерну самоідентифікацію, включаючи визнання небінарної статі в законі. З цією метою імена більше не обмежуються статтю [7].

Принагідно зазначимо, що в Україні чинним законодавством не встановлено жодних норм чи обмежень для батьків у виборі імені для власної дитини. Як зазначає І.Д. Софінська, в Україні не існує жодної цензури на імена, а це означає, що тепер все «в руках батьків»: як вони скажуть (напишуть), так і зареєструють, незалежно від того, правильно чи з помилкою – тому й з'являється безліч дітей з помилково записаними іменами. Цікавим на цю тему може бути рішення Європейського суду з прав людини у справі Guillot v. France No 52/1995/558/644 від 24 жовтня 1996 р., коли відповідні державні органи Франції відмовилися зареєструвати ім'я дитини Фльор де Марі (Fleur de Marie) і запропонували замінити його на Фльор-Марі (Fleur-Marie), оскільки бажаний батьками варіант імені є іменем літературного персонажа новели Ежена Сю «Паризькі таємниці» 1843 р. і не відповідає правилам написання та реєстрації імен у Франції [2].

Щодо змісту права на ім'я, то його складають: 1) повноваження на власні дії, до яких слід віднести повноваження на володіння іменем, його використання і зміну; 2) повноваження на дії інших осіб, які полягають у можливості вимагати від інших не порушувати право на ім'я фізичної особи, наприклад, вимагати звертатись до фізичної особи відповідно до її офіційного імені тощо; 3) повноваження вимагати захисту порушеного, оспореного або невизнаного права на ім'я, наприклад, у випадку законного використання імені фізичної особи чи будь-якого іншого його порушення.

Зміст права на ім'я, за визначенням Ю.О. Заіки, становлять такі повноваження: право на використання імені; право на зміну імені; право на припинення незаконного використання прізвища, ім'я, по батькові [8].

З.В. Ромовська розуміє зміст права на ім'я наступним чином: право бути названою; право називатися іншими так само, як нарекли батьки; противитися будь-яким спробам переінакшити надане батьками ім'я; право на звернення до відповідних органів із заявою про зміну наданого батьками імені [9].

Активний аспект змісту права на ім'я складає низка повноважень, що пов'язані із володінням іменем, його використанням і зміною. Так, володіння власним іменем як різновид повноваження включає в себе передбачену законом можливість фізичної особи бути носієм відповідного прізвища, імені та по батькові.

Крім того, важливо зауважити, що кожна особа має право на зміну імені. Це право регламентоване ст. 295 ЦК України – право на зміну імені. Так, ч. 1 містить положення щодо права особи на власний розсуд самостійно вирішувати питання про зміну свого прізвища та (або) імені та (або) по-батькові при досягненні нею 16-річного віку. Аналогічна норма закріплена і у ст. 149 Сімейного кодексу України.

Зміна імені має відбуватися відповідно до Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. N 915, де міститься чіткий механізм відповідного процесу. Крім того, питання зміни імені, окрім іншого, врегульовується Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 № 2398-VI, який у ст. 16 констатує, що державна реєстрація зміни імені (прізвища, власного імені, по батькові) проводиться лише стосовно громадян України.

Висновки. Отже, право на ім'я – це особисте немайнове право кожної фізичної особи щодо володіння іменем, його зміни та використання з метою набуття цивільних прав та створення цивільних обов'язків, здійснення цих прав та виконання обов'язків, а також право вимагати від інших осіб не порушувати відповідне право у будь-який спосіб, а у випадку порушення, оспорення або невизнання цього права – вимагати його захисту. Це важливе право для індивідуалізації та ідентифікації фізичної особи. Законодавство різних країн світу відрізняється своїми нормами, вимогами до власного імені фізичної особи, переліком дозволених та заборонених імен.

Список використаних джерел:

1. Галянтич М. К., Гармаш О. О. Правове регулювання відносин, пов'язаних із індивідуалізацією фізичної особи, як особистого немайнового права. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/802 (дата звернення 31.03.2025 р.)

2. Софінська І. Д. Право на ім'я в Україні: конституційно-правове регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 95–99.

3. Довгерт А.С. Втілення правових ідей у сфері особистого немайнового права в новий ЦК України (до п'ятої річниці ЦК України). Теоретико-методологічні підходи до розуміння приватного права в умовах правової держави. URL: http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2009/8/4.pdf (дата звернення 31.03.2025 р.)

4. Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgbeg/BJNR006049896.html (дата звернення 31.03.2025 р.).

5. Затверджений перелік імен у Данії. URL: https://familieretshuset.dk/navne/navne/navnelister (дата звернення 31.03.2025 р.)

6. X is no name for a baby boy URL: https://www.thelocal.se/20060519/3852 (дата звернення 31.03.2025 р.)

7. Act on Gender Autonomy No 80 /2019 as amended by Act No. 159/2019, No. 152/2020 and No. 154/2020. URL: https://www.government.is/library/04-Legislation/Act%20on%20Gender%20Autonomy%20No%2080_2019.pdf (дата звернення 31.03.2025 р.)

8. Заіка Ю. О. Українське цивільне право: навчальний посібник. 2-е вид., змін. і доп. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 368 с. С. 85, 72.

9. Ромовська З. В. Українське сімейне право: Академічний курс / З. В. Ромовська. К. : Правова єдність, 2009. С. 339.

УДК 347.4:347.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.7

КРИВОШЕЇНА І.В., СТАРОВІТ О.М.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ І ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ НА ТВОРИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА, СТВОРЕНІ ЗА ЗАМОВЛЕННЯМ

THE FEATURES OF SHARING AND REALIZATION OF RIGHTS FOR WORKS OF ART MADE UNDER ARTIST COMMISSION AGREEMENT

Стаття присвячена питанням розподілу і здійснення прав на твори образотворчого мистецтва, які можуть бути створені за договором про створення за замовленням і використання об'єктів інтелектуальної власності. Дана договірна конструкція закріплена в Цивільному кодексі серед правочинів на підставі яких можливе розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності. Крім того, окремі питання розподілу прав на об'єкти авторського права, створені за замовленням, закріплені нормами спеціального закону в цій сфері, а саме в законі України «Про авторське право і суміжні права».

Більшість об'єктів інтелектуальної власності, що створюються за договором про створення за замовленням і використання об'єкта інтелектуальної власності, відносять до групи об'єктів авторського права. Одним із важливих об'єктів є саме твори образотворчого мистецтва, до яких відносяться скульптура, картина, малюнок, гравюра, літографія, твір художнього дизайну (у тому числі сценічного дизайну, накреслення (дизайну) шрифтів) тощо.

Дана стаття має на меті дослідити питання реалізації прав, що можуть залишитись за автором або перейти до замовника, саме щодо творів образотворчого мистецтва, створених за замовленням. В науковому дослідженні окрема увага присвячується особливим правам встановленим законодавством, а саме питанням щодо права доступу до твору образотворчого мистецтва, права слідування, яке закріплене як на рівні Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, так і на рівні вітчизняних норм законодавства. Крім того, в статті досліджуються питання охорони прав особи, що зображена у творі образотворчого мистецтва.

Окрему увагу приділено обов'язку, що встановлений ч. 2 ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права», а саме власникові матеріального об'єкта, в якому втілено оригінал твору образотворчого мистецтва, не дозволяється руйнувати цей об'єкт без попереднього пропонування його авторові твору за ціну, що не перевищує вартості матеріалів, витрачених на його створення.

Визначається, що коло прав, що залишаються за автором твору образотворчого мистецтва, у випадку його створення за замовленням не обмежується лише правами визначеними ст. 11–12 закону України «Про авторське право і суміжні права», оскільки за автором, крім класичних авторських прав, також залишається право доступу до твору та право слідування.

Ключові слова: *об'єкти авторського права, договори в сфері інтелектуальної власності, твори образотворчого мистецтва, договір про створення за замовленням, право доступу, право слідування, права автора.*

The article is dedicated to the questions of distribution and realization of the rights on works of art created under artist commission agreement. This agreement is regulated under Civil Code of Ukraine and is one of the agreements aimed to use and disposition of intellectual property rights, which is possible only at the creation of effective mechanism

© КРИВОШЕЇНА І.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

© СТАРОВІТ О.М. – PhD, асистент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

to protect this rights. Furthermore, some certain issues on distribution and realization of copyright rights fixed in special law in this sphere, in the Law of Ukraine "On copyright and related rights".

The author can transfer the right to another, or he can grant licences to others, permitting them to do some or all of the acts restricted by copyright in relation to the work. The variety of copyright rights is quite wide.

The majority of intellectual property objects, which are created under artist commission agreement, are the objects of copyright. One of the important copyright objects are works of art. According to the special Ukrainian copyright act works of art is a diverse one and includes several different types of works, such as sculpture, painting, drawing, printmaking, litography, art design (including stage design, type design) etc.

The purpose of this article is to research peculiarities of copyright rights, which can remain by author or be transferred to customer, on works of art made under artist commission agreement. In the scientific research special attention is dedicated to the special rights regulated by law, such as resale right, which is enshrined in Berne Convention on the protection of literary and artistic works and in Ukrainian legislation. Furthermore, article researches the issues of protection of the right of the person depicted in the work of art.

Special attention is devoted to the obligation established in the Ukrainian Law "On copyright and related rights' according to which the owner of the physical object of work of art is not allowed to destroy such an odject without preliminary proposal to the author to redeem it by the price, which does not exceed material cost spent on creation of the work of art.

Article defines that the range of rights that remain for the author of work of art made under artist commission agreement is wider than the classical rights laid down by the articles 11–12 of Ukrainian Law "On copyright and related rights', and include the right of access and resale right.

Key words: *objects of copyright, intellectual property agreements, works of art, artist commission agreement, right of access, resale right, authors rights.*

Вступ. Актуальність досліджуваної теми обумовлена особливою природою творів образотворчого мистецтва, як об'єктів авторського права. Питанням правової природи договору про створення за замовленням і використання об'єктів інтелектуальної власності присвячені роботи таких відомих вітчизняних науковців як Бажанов В.О., Глотов С., Дмитренко В.В., Кохановська О.В., Криволапов Б.М., І.Є. Якубівський та інші. Однак позиції щодо особливостей розподілу і здійснення прав на твори образотворчого мистецтва, створені за замовленням, не знайшли свого наукового розкриття. Саме тому питання окремих прав як-то право доступу, право слідування, охорони прав фізичної особи зображеної у творі образотворчого мистецтва потребують додаткового наукового дослідження.

Постановка завдання. Стаття спрямована на дослідження особливостей виникнення і здійснення прав інтелектуальної власності на особливий об'єкт авторського права, твори образотворчого мистецтва створені за замовленням, також на розгляд окремих питань пов'язаних із закріпленими законодавством прав автора, а саме права слідування, права доступу, та обов'язку власника матеріального втілення твору не руйнувати такий об'єкт.

Результати дослідження. Одне із ключових місць серед об'єктів авторського права займають твори образотворчого мистецтва. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [1] в ст. 1 розкриває категорію творів образотворчого мистецтва через перелік об'єктів, що до них відносяться, а саме: скульптура, картина, малюнок, гравюра, літографія, твір художнього дизайну (у тому числі сценічного дизайну, накреслення (дизайну) шрифтів) тощо. Надати універсальне визначення творам образотворчого мистецтва не є можливим у зв'язку із різними формами вираження задуму автора в таких творах, крім того розвиток комп'ютерних технологій та інформаційного суспільства в цілому призводить до виникнення нових можливих форм об'єктивізації творчого задуму автора.

Особливістю творів образотворчого мистецтва, як об'єктів авторського права, є їх тісний зв'язок з матеріальним носієм, в якому втілено ідею автора. Оригінали таких творів, в більшості випадків, створюються в одному екземплярі, саме тому питання розмежування права власності та прав інтелектуальної власності, їх реалізації, дотримання прав автора є вкрай важливими.

Охорона та розподіл прав на такі об'єкти має свої особливості, що пов'язано з унікальним характером роботи кожного митця, адже в сфері мистецтва існує суттєва різниця між оригіналом твору та його копією. Також необхідно враховувати, що створивши твір образотворчого мистецтва, в тому числі і при виконанні договору про створення за замовленням, автор втрачає зв'язок з матеріальною формою втілення твору, тому питання належної охорони прав авторів не викликає заперечень.

Цивільне законодавство на сьогодні визначає спеціальну договірну конструкцію на підставі якої об'єкти інтелектуальної власності можуть бути створені за замовленням. Нормативне закріплення договір про створення за замовленням і використання об'єкта інтелектуальної власності знайшов у ст. 1112 Цивільного кодексу України. Більшість таких договорів укладається саме щодо створення об'єктів авторського права. За своєю суттю договори про створення за замовленням, предметом яких виступає твір образотворчого мистецтва, спрямовані на створення і отримання матеріального об'єкта, в якому відображається творчий задум автора за вимогами встановленими замовником.

Розглядаючи питання створення творів образотворчого мистецтва за замовленням варто зупинитись на окремих законодавчих положеннях. Так відповідно до ч. 3 ст. 1112 Цивільного кодексу України [2] оригінал твору образотворчого мистецтва, створеного за замовленням, переходить у власність замовника. При цьому майнові права інтелектуальної власності на такий твір залишаються за автором, якщо інше не встановлено договором або законом. Аналогічні положення містяться в ст. 15 закону України «Про авторське право і суміжні права». Положення ч. 3 ст. 1112 Цивільного кодексу корелюються з загальним правилом встановленим ст. 419 ЦКУ відповідно до якого право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать один від одного. Закон України «Про авторське право і суміжні права» закріплює за своєю суттю аналогічне правило – авторське право і право власності на матеріальний, електронний (цифровий) об'єкт, в якому втілено (зафіксовано) твір, не залежать одне від одного. Відчуження матеріального, електронного (цифрового) об'єкта, в якому втілено (зафіксовано) твір, не означає передання (відчуження) майнових прав на твір і навпаки. Закріплення норм в такому вигляді видається логічнним, оскільки для замовника істотну цінність становить саме оригінал створеного твору і замовник не має на меті використання твору образотворчого мистецтва саме як об'єкт авторського права.

У випадку, якщо договором про створення за замовленням твору образотворчого мистецтва передбачено перехід майнових прав до замовника, варто враховувати момент переходу таких прав. Відповідно до ч. 4 ст. 440 Цивільного кодексу України майнові права інтелектуальної власності на твір, створений за замовленням, переходять до замовника з моменту створення твору у повному складі, якщо інше не передбачено договором чи законом.

Розглядаючи питання приналежності прав інтелектуальної власності на твори образотворчого мистецтва та перехід права власності на матеріальну форму його втілення до замовника, зазначимо, що в науковій літературі можна зустріти позицію відповідно до якої якщо замовника цікавить лише набуття права власності на матеріальний носій, то такі відносини мали б опосередковуватись договором підряду, а не договором про створення за замовленням і використання твору. В цьому разі замовник набуває право власності на такий матеріальний носій, а всі майнові права на твір, що втілений у ньому, залишатимуться за автором [3, с. 32]. Зазначимо, що норми законодавства дають можливість зробити висновок про певну диспозитивність формулювання, що дає сторонам можливість відступити від закріплених положень щодо приналежності майнових прав саме автору. Така ситуація може виникнути у зв'язку із бажанням замовника в майбутньому використати такий об'єкт авторського права надавши йому іншої форми. У зв'язку із розвитком технологій способи використання можуть мати цифрову форму, що вимагатиме існування майнових прав для використання твору образотворчого мистецтва саме у замовника.

Окремо звернемо увагу на нові положення, що знайшли своє закріплення у ч. 4 ст. 15 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», яка дозволяє замовнику вносити зміни до твору створеного за замовленням, якщо інше не передбачено самим договором. Вважаємо що дана норма не може бути застосована до такого об'єкта як твір образотворчого мистецтва, адже скульптура або картина, як і інші об'єкти що відносяться до творів образотворчого мистецтва, складають єдиний творчий задум автора і є по суті неподільними речами. В той час як зазначене право може бути застосовано, наприклад, до літературних творів, які можна супроводжувати ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо, не вносячи змін до основного змісту твору.

Також зупинимось на охороні прав особи, що зображена у творі образотворчого мистецтва, адже замовник, наприклад, може замовити написання свого портрету або портрету іншої особи.

Відповідно до ст. 308 Цивільного кодексу України фотографія, інші художні твори, на яких зображено фізичну особу, можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені лише за згодою цієї особи, а в разі її смерті – за згодою їхніх дітей, вдови (вдівця), а якщо їх немає, – батьків, братів та сестер. Таке право відноситься до особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, однак має вплив на реалізацію авторських прав. Ч. 2 ст. 308 ЦКУ встановлює правило за яким якщо фізична особа позувала авторові за плату, фотографія, інший художній твір може бути публічно показаний, відтворений або розповсюджений без її згоди. Виникає питання чи матиме право замовник у випадку написання портрету третьої особи, наприклад з фотографії, в подальшому реалізовувати надані йому права. Вважаємо, що така ситуація можлива, але лише за умови дотримання особистих немайнових прав фізичної особи зображеної у творі образотворчого мистецтва.

Окрему увагу варто приділити праву доступу до твору образотворчого мистецтва, що закріплено ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Так автор має право вимагати від власника матеріального об'єкта, в якому втілено оригінал твору образотворчого мистецтва, доступ до свого твору з метою його відтворення (фотографування, виготовлення примірників твору, переробок тощо), за умови що це не порушує законні права та інтереси власника цього об'єкта. Власник матеріального об'єкта, в якому втілено оригінал твору образотворчого мистецтва, не має права відмовити автору в доступі до твору без достатніх підстав. При цьому власник матеріального об'єкта не зобов'язаний здійснювати його доставку авторові. В юридичній літературі існують різні позиції щодо правової природи такого права. Частина науковців його відносить до немайнових прав, адже суть майнових прав автора полягає в тому, що від дозволу за їх використання можна отримати економічну вигоду, але є очевидним що право доступу не має майнового характеру і не може передаватись іншим особам [4, с. 49]. Підтримаємо позицію науковця Глотова С. відповідно до якої право доступу застосовується лише до випадків, коли має місце відчуження автором речі, в якій втілено твір. У випадках, коли майнові авторські авторські права разом із правом власності на річ переходять до набувача, право доступу через його мету – для використання для відтворення – застосованим бути не може [5, с. 146].

Наступне право до якого варто звернутись в контексті творів образотворчого мистецтва це право слідування. Зазначене право було введено в Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів в 1948 році. Відповідно до ст. 14 Конвенції щодо оригіналів творів мистецтва і оригіналів рукописів письменників і композиторів автор, а після його смерті особи або установи, уповноважені національним законодавством, користуються невідчужуваним правом часткової участі в кожному продажу твору, що йде за першим його відступленням, здійсненим автором твору. При цьому така охорона може бути витребувана в будь-якій країни Бернського Союзу, за умови, коли законодавство країни, до якої належить автор, це дозволяє, і в обсязі, що допускається законодавством країни, в якій витребується ця охорона [6]. Таке право надається авторам творів ст. 448 Цивільного кодексу України та ст. 30 Закону України «Про авторське право і суміжні права». При цьому норми обох нормативних актів визначають, що автор має невідчужуване право на одержання справедливої винагороди, як частки відрахувань від кожного продажу оригіналу такого твору, наступного за продажем оригіналу, здійсненим автором. Ст. 655 Цивільного кодексу визначає, що за договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму. Тобто застосовуючи категорію «продаж» до творів образотворчого мистецтва мова може іти лише про відчуження матеріальної форми втілення такого твору. Таким чином, у випадку створення твору образотворчого мистецтва за оплатним договором про створення за замовленням та переходу матеріального носія такого результату творчої діяльності до замовника, за автором зберігається право слідування. На сьогодні законодавство не містить імперативної умови оплатності договорів про створення за замовленням і використання об'єкта інтелектуальної власності, що дає підстави для висновку про можливість укладення їх без виплати винагороди, в той же час необхідно враховувати положення ч. 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» відповідно до якої, якщо майнові права на твір переходять до замовника, то автор має право на винагороду.

Варто зазначити, що право слідування, яке закріплено законодавством багатьох країн, має на меті захист саме майнових інтересів авторів творів образотворчого мистецтва, та інших творів визначених законодавством, які на початку свого творчого шляху можуть відчужити свій твір за багато нижчою ціною. На сьогодні право слідування зазнало певних змін, що пов'язано з євроінтеграційними процесами. Якщо раніше вже не діючий закон України «Про авторське право

і суміжні права» встановлював єдиний відсоток для виплати автору за таке право, а саме 5%, то сучасний Закон встановлює градацію винагороди в залежності від ціни наступного продажу, що відповідає також нормам європейського законодавства. Також зазначимо, що Бернська конвенція дозволяє кожній країні самостійно визначати порядок збору і розміри сум, що застосовуються до права слідування.

Окрім прав, які залишаються за автором або переходять до замовника, окремо необхідно звернути увагу на обов'язок встановлений ч. 2 ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права», а саме власникові матеріального об'єкта, в якому втілено оригінал твору образотворчого мистецтва, не дозволяється руйнувати цей об'єкт без попереднього пропонування його авторові твору за ціну, що не перевищує вартості матеріалів, витрачених на його створення. Якщо збереження об'єкта, в якому втілено оригінал твору, є неможливим, власник матеріального об'єкта, в якому виражено оригінал твору, повинен дозволити авторові зробити копію твору у відповідній формі. Даний обов'язок хоча і законодавчо закріплений, однак механізм його реалізації на сьогодні не врегульований.

Висновки. Твори образотворчого мистецтва є особливими об'єктами договорів про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, щодо розподілу прав на які закріплено ряд спеціальних положень в національному законодавстві, а саме що стосується приналежності майнових прав, права слідування, права доступу до твору образотворчого мистецтва, а також обов'язків власника матеріального втілення творчого задуму автора. Коло прав, що залишаються за автором твору образотворчого мистецтва, у випадку його створення за замовленням не обмежується лише правами визначеними ст. 11–12 закону України «Про авторське право і суміжні права». Крім того, навіть у випадку переходу майнових прав до замовника, якщо таке положення передбачено договором, за автором зберігаються, окрім класичних особистих немайнових прав, також право слідування, що є невідчужуваним правом автора.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20/conv#n7 (дата звернення 14.02.2025)

2. Цивільний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5234 (дата звернення 14.02.2025)

3. І. Якубівський Договірні відносини зі створення за замовленням об'єктів інтелектуальної власності. Підприємництво, господарство і право. № 7/2016. С. 31–35.

4. Б.М. Криволапов. Особливості захисту авторських прав на твори образотворчого мистецтва. *Аналітично-порівняльне правознавство.* Вип.3, 2021. С. 47–51.

5. Глотов С. Право автора v. право власника в контексті права доступу. *Право України*. №2, 2023. С. 144–159.

6. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (дата звернення 16.02.2025)

УДК 347.91
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.8

СААДУЛАЄВ А.І.

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦИФІКИ УХИЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ ТА ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

LEGAL PECULIARITIES OF MEN'S EVASION OF MOBILIZATION AND MILITARY SERVICE

У статті звертається увага, що повномасштабне вторгнення держави-агресора в Україну принесло не тільки смерть, руйнування та інші проблеми, серед яких – сімейні. Внаслідок військових дій велика кількість сімей були вимушено розділені, багато матерів після початку повномасштабної війни виїхали за кордон, рятуючи своїх дітей. У значній кількості сімей чоловіки залишилися в Україні, одні із яких перебувають у лавах Збройних Сил України чи інших силових структурах, в зоні ведення активних бойових дій, інші чоловіки працюють, проте у більшості випадків дитина проживає з одним із батьків в Україні або за кордоном. Негативні наслідки військових дій, режим воєнного стану та інші проблемні питання з якими зіткнулися більшість українських сімей змусило недобросовісних батьків зловживати своїми правами, шляхом подання штучного позову про визначення місця проживання дитини з батьком, з метою ухилення чоловіками від мобілізації або звільнення з лав Збройних Сил України. Акцентовано увагу на особливостях законодавчого регулювання сімейних відносин, які надають можливість отримати відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації не тільки призовнику, але й військовослужбовцю, який шляхом створення штучних умов та обставин звертається з позовом до суду щодо звільнення з військової служби. У разі позитивного судового рішення недобросовісні чоловіки використовують рішення суду для подальшого отримання відстрочки від мобілізації, звільнення з лав Збройних Сил України чи інших силових структур та виїзду за кордон. З метою з'ясування особливостей та специфіки ухилення чоловіків від мобілізації та проходження військової служби проаналізовано, серед яких, Сімейний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства»; «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»; «Про військовий обов'язок і військову службу»; міжнародні нормативно-правові акти щодо захисту прав дитини; рішення Європейського суду з прав людини; судову практику вітчизняних судів; аналітичні публікації. Звертається увага на існування правових колізій судової практики щодо проживання дитини з матір'ю. Всі обставини пов'язані із вирішенням спору між розлученими батьками про визначення місця проживання малолітньої дитини у період воєнного стану потребує від судових інстанцій з'ясування всіх інших істотних обставин з метою прийняття справедливого судового рішення, яке повинно захистити права та законні інтереси дитини.

Ключові слова: *мобілізація, воєнний стан, батьки, дитина, проживання, судовий розгляд, захист прав.*

The article draws attention to the fact that the full-scale invasion of the aggressor state into Ukraine brought not only death, destruction and other problems, including family problems. As a result of military operations, a large number of families were forcibly separated, many mothers after the start of a full-scale war went abroad to save their children. In a significant number of families, the men remained in Ukraine, some of whom are in the ranks of the Armed Forces of Ukraine or other security forces, in the zone of active hostilities, other men work, but in most cases the child lives with one of the parents in Ukraine or abroad. The negative consequences of military operations, martial law and other problematic issues faced by most Ukrainian families forced unscrupulous

© СААДУЛАЄВ А.І. – доктор філософії з галузі знань «Право», суддя (Шевченківський районний суд м. Києва) https://orcid.org/0000-0002-7662-6996

parents to take negative actions by filing an artificial lawsuit to determine the place of residence of the child with the father, in order for the men to evade mobilization or dismissal from the ranks of the Armed Forces of Ukraine. The article focuses on the features of the legislative regulation of family relations, which provide an opportunity to obtain a deferral from military service during mobilization not only for the conscript, but also for the serviceman who, by creating artificial conditions and circumstances, files a lawsuit with the court for dismissal from military service. In the event of a positive court decision, unscrupulous men use the court decision to further obtain a deferral from mobilization, dismissal from the ranks of the Armed Forces of Ukraine or other law enforcement agencies, and travel abroad. In order to clarify the features and specifics of men's evasion of mobilization and military service, the following were analyzed: the Family Code of Ukraine, the Laws of Ukraine «On the Protection of Childhood»; «On Mobilization Training and Mobilization»; «On Military Duty and Military Service»; international regulatory legal acts on the protection of children's rights; decisions of the European Court of Human Rights; case law of domestic courts; analytical publications. Attention is drawn to the existence of legal conflicts of judicial practice regarding the residence of a child with his mother. All circumstances related to the resolution of a dispute between divorced parents about determining the place of residence of a minor child during martial law require the courts to clarify all other significant circumstances in order to make a fair judicial decision, which should protect the rights and legitimate interests of the child.

Key words: *mobilization, martial law, parents, child, residence, trial, protection of rights.*

Вступ. Внаслідок повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України, війна спричинила не лише тисячі людських жертв та руйнування, але й зіткнулася з низкою інших негативних чинників, серед яких існують схеми ухилення чоловіками від мобілізації шляхом подання штучного позову про визначення місця проживання дитини з батьком, проте відповідач не заперечує проти проживання дитини з батьком, а отже предмет спору – відсутній. Існують випадки, коли подружжя діє у змові, коли батьки намагаються відсудити дітей у колишніх дружин, якщо ті перебувають за кордоном у наслідок війни в Україні. Крім того, правники говорять, що зросла кількість фейкових розлучень, після яких чоловіки стають, єдиним опікуном спільної неповновлітньої дитини або батьками-одинаками. Позитивне судове рішення чоловіки не рідко використовують для подальшого отримання відстрочки від мобілізації, звільнення від військової служби та виїзду за кордон.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи існуючі проблемні питання правових особливостей ухилення чоловіків від мобілізації та проходження військової служби, це питання практично не досліджувалося науковцями, здебільшого їх торкалися у своїх публікаціях адвокати та інші категорії спеціалістів яких турбує проблема визначення місця проживання дитини з батьком під час запровадження на території України режиму воєнного стану шляхом, що активізує актуальність цього дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей ухилення чоловіків від мобілізації та проходження військової служби під час запровадження на території України режиму воєнного стану.

Результати дослідження. Правове регулювання як соціально-юридичний вплив у будь-якому випадку пов'язане зі встановленням конкретних прав та обов'язків учасників сімейних відносин. Недобросовісні батьки нехтуючи нормами права порушують охоронювані права і законні інтереси дитини. Відповідно до положень Сімейного кодексу України від 10.01.2002 р. № 2947-III [1], держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини, сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, членів сім'ї. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Згідно ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III, кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України [2].

Нормативно-правовий вплив на вказані відносини реалізуються, зокрема, шляхом використання пункту 4 частини першої ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» 21.10.1993 р. № 3543-XII, жінки та чоловіки, які мають дитину (дітей) віком до 18 років, якщо другий з батьків такої дитини (дітей) помер, позбавлений батьківських прав, визнаний зниклим безвісти або безвісно відсутнім, оголошений померлим, відбуває покарання у місцях позбавлення волі, а також коли особа самостійно виховує та утримує дитину за рішенням суду або запис про батька такої дитини в Книзі реєстрації народжень здійснений на підставі частини першої статті 135 Сімейного кодексу України [3].

Тож гіпотетично, скористатися можливістю отримати відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, також має батько, якщо при народженні дитини, матір не перебувала у шлюбі, водночас існує спільна заява батьків, коли запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень може провадитися за його прізвищем. Тобто, у разі, якщо другий з батьків (матір) такої дитини помер, позбавлений батьківських прав, визнаний зниклим безвісти або безвісно відсутнім, оголошений померлим, відбуває покарання у місцях позбавлення волі, такий батько може скористатися статтями 126, 128, 129 та 130 Сімейного кодексу України щодо: визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою; визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою; визнання батьківства за рішенням суду.

Особливість законодавчого регулювання сімейних відносин надає підстави скористатися можливістю отримати відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації не тільки призовнику, але й військовослужбовцю, який шляхом створення штучних умов та обставин звертається з позовом до суду щодо звільнення з військової служби. На це вказує постанова Верховного Суду від 13.03.2024 р., який у справі №495/2284/23 [4], висловив свою позицію. Позивач на момент подачі позову є військовослужбовцем ЗСУ, призваним на військову службу під час мобілізації. Суд першої інстанції при розгляді справи не надав оцінки спроможності/ неспроможності кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; не встановив рівень емоційних стосунків між дитиною і кожним з батьків; не з'ясував бажання дитини, місце її проживання, навчання тощо. Не врахував, що позивач на підставі наказу командира військової частини прийнятий на всі види забезпечення, у зв'язку із чим проживає за місцем безпосереднього несення військової служби. Орган опіки та піклування фактично у розгляді справи у суді першої інстанції участі не приймав, висновок щодо сімейної ситуації не надав, позивач не звертався до органу опіки та піклування з питанням визначення місця проживання малолітньої дитини разом. Суд апеляційної інстанції слушно звернув увагу на те, що позивач у цій справі намагається застосувати способи захисту сімейних прав, інтересів дитини, з метою звільнення від виконання військового обов'язку (проходження військової служби) та дійшов правильного висновку про відсутність правових підстав для задоволення позовних вимог про визначення місця проживання малолітньої дитини, відібрання її від матері із встановленням факту самостійного виховання дитини батьком та похідної вимоги про стягнення аліментів. Відповідно ВС касаційну скаргу особи залишив без задоволення, а постанову Одеського апеляційного суду без змін.

Можливість звільнення військовослужбовців з військової служби, під час дії воєнного стану, передбачено нормами Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. №2232-XII [5]. В пункті 3 частини дванадцятої ст. 26 цього закону ми знаходимо значний перелік визначених законом підстав, коли військовослужбовці мають можливість бути звільненими з військової служби, під час дії воєнного стану.

Специфічність та юридична природа вищезазначених позовів вказують, що вони направлені не на захист прав та законних інтересів дитини, гіпотетично вони направлені на захист прав позивача (батька), який використовуючи перш за все норми Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», воліє скористатися можливістю отримати відстрочку від призову на військову службу під час діє воєнного стану з можливістю виїхати за кордон. Якщо до повномасштабного вторгнення судових рішень про місце проживання дитини у випадку розлучення батьків було не так багато. Наприклад, у 2019 році було загалом 589 таких рішень і лише у 133 випадках – на користь батька. То у 2022 році ситуація різко змінилася – судові рішення про спільне проживання й утримання дітей на свою користь отримали 859 чоловіків. А за 2023 рік в українських судах зафіксовано 2 708 таких рішень. За даними голови Комітету Верховної Ради Д. Маслова, у 2023 році у 6,5 разів зросла кількість справ у судах стосовно встановлення місця проживання неповнолітньої дитини із батьком [6].

Також шляхом злагоджених дій подружжя існує декілька варіантів ухилення від мобілізації: 1) батьком подається штучний спір про позбавлення матері батьківських прав, і жінка погоджується із позовом, тоді з'являється рішення суду, яке начебто має звільнити батька від мобілізації; 2) батько подає позов до суду про визначення місця проживання дитини з ним, і тут батьки можуть укласти мирову угоду, або ж мати визнає цей позов, у мировій угоді додатково прописується, що сторони домовилися про проживання дитини з батьком. В усіх цих рішеннях потім фігурує формулювання, що батько самостійно виховує дитину до 18 років; 3) укладається нотаріальний договір про місце проживання дитини з одним із батьків, де прописують, що дитина проживає, наприклад, лише з батьком, він її утримує, виховує і тому подібне. Скільки таких договорів є, важко сказати, адже такої інформації немає в публічному просторі [7].

Отже, в нормах Законів України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Про військовий обов'язок і військову службу» поширені різні правові підстави, які надають можливість призовникам, військовослужбовцям, іншим категоріям осіб на законних підставах бути звільненими від проходження військової служби під час дії воєнного стану. Водночас ми не повинні забувати про добросовісних батьків (чоловіків), які в силу різних обставин вимушені звертатися до суду не для того щоб уникнути мобілізації, а дійсно вирішити проблемні питання сімейних відносин, коли батько самостійно виховує дитину і вимушений звернутися до суду із позовом про позбавлення батьківських прав, оскільки матір дитини не тільки ухиляється від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини, але й не проявляє свою турботу про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

У разі пред'явлення позову про позбавлення батьківських прав суд (суддя) зобов'язаний з'ясувати всі обставини справи, звернути увагу на докази, в тому числі на докази органів опіки і піклування, а саме письмовий висновок щодо розв'язання спору на виконання частини 5 ст. 19 Сімейного кодексу України.

Іншим прикладом спір щодо визначення місця проживання неповнолітньої дитини, який неодноразово переглядалася судами протягом тривалого часу, Верховний Суд, у Постанові від 09.02.2023 р. (справа №753/572/20) [8], відмовив батьку в задоволенні позовних вимог щодо визначення місця проживання дитини разом із ним. ВС погодився із постановою суду апеляційної інстанції про те, що з огляду на введення воєнного стану в Україні при вирішенні спорів, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя. Незважаючи на те, що син проживав разом із батьком із червня 2019 року, суди врахували інтереси дитини, заслухавши її думку (небажання повертатися в Київ), а також безпеку проживання дитини з матір'ю на території Румунії.

Також є випадки, коли у спорі про визначення місця проживання дитини, жодним чином не порушуються права позивача, а саме Верховний Суд у постанові від 15.01.2025 року у справі № 755/15383/23, встановив, що малолітня дитина, проживає разом із батьком, а мати дитини як на час подання позову, так і під час розгляду справи в суді не заперечувала проти цього, підтвердивши тим самим, що сторони дійшли домовленості щодо проживання доньки саме з позивачем. З урахуванням наведеного, приймаючи до уваги, що мати та батько (сторони у справі), які проживають окремо, дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й апеляційний суд, дійшов правильного висновку про відмову у задоволенні позову, оскільки позивач не довів, що його права порушені, не визнані або оспорюються відповідачкою [9].

Однією із загальних засад регулювання сімейних відносин є рівність прав і обов'язків жінки та чоловіка (частина шоста ст. 7 СК). Це принципове положення конкретизоване у ст. 141 СК щодо жінки та батька, які мають рівні права та обов'язки щодо дитини. Тому важливим аспектом, з ким із батьків буде проживати дитина є думка та бажання дитини, вияв позитивного ставлення до батьків, яка досягла певного віку, повинна бути врахована судом при вирішенні питання з ким із батьків буде проживати дитина. В преамбулі до Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 р., зазначено, що дитині для повного та гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні. Ст. 9 Конвенції вказує, що Держави-сторони дбають про те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їхньому бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи за судовим рішенням визначають відповідно до застосовного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в інтересах дитини. Вирішення такого питання може бути необхідним у тому чи іншому випадку, коли, наприклад, батьки жорстоко поводяться з дитиною чи не піклуються про неї. При цьому всім заінтересованим сторонам надається можливість брати участь у вирішенні такого питання та викладати свою точку зору [10].

Зважуючи на це доречно звернути увагу на частину першу ст. 161 СК, згідно якого, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я тощо, що мають істотне значення. Ст. 171 СК закріплює положення про те, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

Про необхідність заслуховування думки дітей, які досягли певного віку, звертається увага у рішенні Європейського Суду з прав людини від 18.12.2008 р. у справі «Савіни проти України» (заява 39948/06), в якому суд також зауважує, що на жодному етапі провадження у справі судді не заслуховували дітей. Проте, при вирішенні питань, які стосуються її життя, дитині, здатній сформулювати власні погляди, має бути забезпечено право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю [11].

З'ясування думки дитини може бути висловлена: у письмових доказах (висновках органів опіки та піклування, спеціалістів тощо); електронних доказах (відео-, аудіоматеріалах); висновках психологічної експертизи; показаннях самої дитини, присутньої в залі судового засідання або з використанням режиму відеоконференції. Суд враховує висловлену дитиною думку системно, з`ясовуючи належно фактичні обставини справи. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків [12]. Водночас слід звернути увагу на постанову Верховного Суду від 27.01.2021 р., який у справі № 727/3856/18, дійшов висновку, що саме лише висловлене дитиною бажання проживати з батьком не може бути безумовною підставою для відповідного визначення місця проживання, оскільки при вирішенні спору, що стосується вкрай чутливої сфери правовідносин, а дитина потребує уваги, підтримки і любові обох батьків, суди повинні ґрунтовно дослідити та оцінити всі обставини справи, надати належну правову оцінку доказам: кожному конкретно взятому та у сукупності [13].

Проблемним питанням сімейних відносин є визначення місця проживання дитини, с ким із батьків буде проживати дитина. На неоднозначне вирішення цього питання звертається увага у судових рішеннях про те, що при окремому проживанні матері та батька місце проживання дитини у випадку наявності спору визначається судом із матір'ю. Так, Верховний Суд України штучно створив «презумпцію на користь матері», який у постанові від 14.12.2016 р. (справа № 6-2445цс16) погодився із висновком апеляційної інстанції, який помилково вважав, що наявні підстави для розлучення дітей зі своєю матір'ю, не встановивши виняткових обставин для цього та неправильно застосувавши положення статті 161 СК України і принцип 6 Декларації прав дитини, що призвело до неправильного вирішення справи [14].

Проте, Велика Палата Верховного Суду (постанова від 17.10.2018 р., справа № 402/428/16-ц) вважає за необхідне відступити від висновків Верховного Суду України, висловлених у постановах від 14.12. 2016 р. у справі № 6-2445цс16 та від 12.07.2017 р. у справі № 6-564цс17, щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, а саме статті 161 СК України та принципу 6 Декларації прав дитини, про обов'язковість брати до уваги принцип стосовно того, що малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини бути розлучена зі своєю матір'ю. Велика Палата Верховного Суду вважає, що при визначенні місця проживання дитини першочергова увага приділяється як найкращому забезпеченню інтересів дитини в силу вимог ст. 3 Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. [15]. Серед інших обставин, що мають істотне значення щодо визначення місця проживання дитини, суду слід врахувати, що при розгляді спорів щодо місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою, який подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Якщо з тих чи інших причин такий висновок отримати не можна, суд має вирішити спір за наявними у справі доказами. На це та інші обставини звертається увагу в постанові Верховного Суду від 11.12.2023 р. у справі № 523/19706/19 [16].

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження правових особливостей специфіки ухилення чоловіків від мобілізації та проходження військової служби, дало встановити, що у цій

сфері суспільних відносин існують проблемні питання пов'язані із ухилення чоловіками від мобілізації або подальшим проходженням військової служби в період запровадження на території України режиму воєнного стану шляхом подачі штучних позовів про визначення місця проживання дитини з батьком, що у більшості випадків є безпідставними, і такими, що не порушують прав позивачів.

При розгляді такого виду судового спору судам необхідно в з'ясувати всі істотні обставин з метою прийняття справедливовго судового рішення, яке в першу чергу повинно захистити права та законні інтереси дитини.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

2. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 30. Ст. 142.

3. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 44. Ст. 416.

4. Справа № 495/2284/23 : постанова Верховного Суду від 13.03.2024 р. URL: https:// reyestr.court.gov.ua/ Review/117718210

5. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385.

6. Маслов Д. Кількість судових справ щодо встановлення місця проживання дитини із батьком зросла у 6,5 разів. *Судово-юридична газета.* 26 січня 2024. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/291527-chislo-sudebnykh-del-po-ustanovleniyu-mesta-zhitelstva-rebenka-s-ottsom-vyroslo-v-65-raz-denis-maslov

7. Бондаренко М., Сібірцева О. Схема ухилення чоловіків від мобілізації через позбавлення жінок права на батьківство: що відомо. *Факти*. 18 Січня 2024. URL:https://fakty.com.ua/ua/ukraine

8. Справа №753/572/20 : постанова Верховного Суду від 09.02.2023 р. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/ show/ 108893173

9. Справа № 755/15383/23 : постанова Верховного Суду від 15.01.2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124521181.

10. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

11. Рішення ЄСПЛ від 18 грудня 2008 року у справі «Савіни проти України» (заява 39948/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#Text

12. Справа № 465/6496/19 : постанова Верховного Суду від 16.02.2024 р. URL: https://zakononline.com.ua/ court-decisions/show/117074192

13. Справа № 727/3856/18 : постанова Верховного Суду від 27.01. 2021 р. URL: https:// reyestr. court.gov. ua/Review/94623464

14. Справа № 6-2445цс16 : постанова Верховного Суду України від 14.12.2016 р. URL: https://protocol.ua/ua/vsu_ditina_

15. Справа № 402/428/16-ц : постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.10.2018 р. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/77361954

16. Справа № 523/19706/19 : постанова Верховного Суду від 11.12.2023 р. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/115859340

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК [349.2:349.3]:331.109
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.9

ЛУЦЕНКО О.Є.

ПРОЯВИ МОБІНГУ У СФЕРІ ПРАЦІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ НАРИС

MANIFESTATIONS OF MOBBING IN THE LABOR SPHERE: THEORETICAL AND APPLIED ESSAY

Авторка дійшла висновку, що відповідно до чинного законодавства роботодавець має право вимагати від працівника: (1) пояснити причини запізнення на роботу або залишення робочого місця раніше закінчення робочого дня; (2) належно виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором і посадовою інструкцією; (3) змінити робоче місце, посаду або розмір оплати праці в порядку, встановленому законодавством, колективним або трудовим договором. Такі вимоги не є мобінгом, адже за їх порушення роботодавець може застосовувати до працівника дисциплінарне стягнення – догану або звільнення.

У статті висловлюється позиція, що якщо працівник вважає, що його перевантажили завданнями, про що він повідомив керівника, то це можна трактувати як пропозицію раціонально перерозподілити роботу. Якщо працівник один раз звернувся з цим питанням до керівника, це не мобінг щодо колеги, оскільки відсутні систематичні (повторювані) тривалі умисні дії. Можливо, працівник переконаний, що це до нього керівник вчиняє мобінг, нерівномірно розподіляючи навантаження між ним і колегами. Відтак, керівнику варто відреагувати на таке звернення працівника. Зокрема, порівняти обов'язки працівників, більше контролювати, чим у робочий час займається працівник, який скаржиться. Можливо, у нього справді більше роботи, а, можливо, він упродовж робочого дня відволікається на соцмережі, особисті телефонні розмови тощо. В такому разі керівник має порадити працівнику ефективніше використовував робочий час. Однак якщо виховні розмови не допоможуть, думається, що роботодавець матиме право притягти працівника до дисциплінарної відповідальності, адже оцінювати роботу працівників має право тільки безпосередній керівник або роботодавець.

Констатовано, що факт мобінгу не звільняє працівника від необхідності виконання своїх обов'язків. Якщо в період між поданням позову про мобінг і до набрання сили судовим рішенням буде встановлено факт неналежного виконання працівником своїх обов'язків (не пов'язаний із мобінгом), роботодавець може застосувати до такого співробітника дисциплінарне стягнення.

Ключові слова: *сфера дії трудового права, дія норм законодавства про працю, дискримінація, мобінг, цькування, трудові спори та конфлікти, працівник, роботодавець.*

The author has concluded that, in accordance with the current legislation, the employer has the right to demand from the employee: (1) to explain the reasons for the delay or leaving the workplace before the end of the working day; (2) properly fulfill the obligations stipulated by the employment contract and job description; (3) change the workplace, position or amount of remuneration in accordance with the procedure established by law, collective or employment contract. Such requirements are not mobbing, because for their violation, the employer may apply a disciplinary penalty to the employee – reprimand or dismissal.

© ЛУЦЕНКО О.Є. – кандидат юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри трудового права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

The article states that if an employee believes that he was overwhelmed by the tasks, which he has informed the manager, then it can be interpreted as a proposal to redistribute the work rationally. If the employee once addressed this issue to the manager, it is not a mobbing against a colleague, as there are no systematic (recurrent) long-term deliberate actions. The employee may be convinced that he is a manager by being mobbed, unevenly distributing the load between him and his colleagues. Therefore, the manager should respond to such an appeal from the employee. In particular, to compare the responsibilities of employees, to control more than during working hours, the complaining worker does. He may have more work, and perhaps he is distracted during the working day on social networks, personal telephone conversations, and more. In this case, the manager should advise the employee to work more efficiently. However, if the educational conversations do not help, it is thought that the employer will have the right to bring the employee to disciplinary responsibility, because only a direct manager or employer has the right to evaluate the work of employees.

It is stated that the fact of mobbing does not release the employee from the need to perform his duties. Suppose during the filing of a claim for mobbing and before the entry into force of a court decision, the fact of improper performance by the employee (not related to mobbing) is improperly fulfilled by the employee. In that case, the employer may apply a disciplinary penalty to such an employee.

Key words: *scope of labor law, scope of labor legislation, discrimination, mobbing, harassment, labor disputes and conflicts, employee, employer.*

Вступ. Глобалізація та інтенсифікація праці, що характеризуються зростаючою конкуренцією на ринку праці та підвищенням вимог до продуктивності працівників, створюють сприятливе середовище для виникнення психологічного тиску та конфліктів на робочому місці. Це, у свою чергу, підвищує ризик появи та поширення мобінгу в професійних колективах.

Трансформація організаційних структур, зокрема перехід до більш гнучких та горизонтальних моделей управління, може призводити до розмивання традиційних ієрархій та ускладнення міжособистісних відносин. Така ситуація також потенційно збільшує ризик виникнення мобінгу, оскільки нові форми взаємодії можуть створювати невизначеність у розподілі ролей та відповідальності.

Економічна нестабільність та періоди криз посилюють конкуренцію між працівниками та створюють атмосферу страху втрати роботи, що теж може стати каталізатором мобінгу. Водночас, технологічні зміни та діджиталізація робочих процесів породжують нові форми психологічного насильства, такі як кібермобінг, що вимагають окремого вивчення та розробки специфічних стратегій протидії.

У сучасному динамічному світі праці, де конкуренція та психологічний тиск досягають безпрецедентних рівнів, проблема мобінгу набуває особливої актуальності та потребує ґрунтовного наукового осмислення. Мобінг, як форма систематичного психологічного та/або економічного тиску у трудовому колективі, становить серйозну загрозу не лише для психологічного благополуччя окремих працівників, але й для ефективності функціонування організацій в цілому.

Відтак, актуальність теми статті обумовлена зростаючою кількістю випадків мобінгу на робочих місцях, а також недостатньою розробленістю механізмів його виявлення, попередження та протидії.

Вивченням питань мобінгу в трудовому праві займалася чимало вчених, зокрема: К. О. Дробинська, С. Г. Рудакова, Л. В. Щетініна [1], О. В., Качмар [2] О. І. Сердюк, І. М. Шупта [3], Л. П. Червінська [4], Т. В. Красюк [5] та ін. Утім, численні дослідження на обрану тематику не зменшили цікавість учених до неї, а найголовніше не вирішили усіх проблем, питань та дискусій, які повсякчас виникають як у теорії трудового права, так і на практиці.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є комплексний аналіз проявів мобінгу у сфері праці, осмислення їх практичного значення для сучасного ринку праці, а також виявлення нових тенденцій у проявах мобінгу в умовах цифровізації робочих процесів та поширення дистанційної роботи.

Результати дослідження. Зміни щодо запобігання мобінгу внесли до КЗпП України [6] з метою імплементації Директиви Європейського Союзу від 27.11.2000 р. №2000/78/ЄС [7]. Утім, Директива не вимагає найму, підвищення, збереження зайнятості або підготовки осіб, які є некомпетентними, нездатними або непридатними для виконання суттєвих посадових обов'язків на

відповідній посаді або проходження відповідної підготовки, без обмеження обов'язку забезпечувати прийнятне розміщування для осіб з інвалідністю (п. 17).

Відповідно до чинного законодавства роботодавець має право вимагати від працівника: (1) пояснити причини запізнення на роботу або залишення робочого місця раніше закінчення робочого дня; (2) належно виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором і посадовою інструкцією; (3) змінити робоче місце, посаду або розмір оплати праці в порядку, встановленому законодавством, колективним або трудовим договором. Такі вимоги не є мобінгом, адже за їх порушення роботодавець може застосовувати до працівника дисциплінарне стягнення – догану або звільнення.

Роботодавець повинен правильно організувати роботу працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці, забезпечувати трудову та виробничу дисципліну, неухильно додержувати законодавства про працю і правил охорони праці, здійснювати заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню), уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту (ст. 141 КЗпП України [6]).

У колективному договорі встановлюють взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема заходи, спрямовані на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходи щодо відновлення порушених внаслідок мобінгу (цькування) прав (абз. 13 ч. 2 ст. 13 КЗпП України [6]).

У колдоговорі чи положенні про оплату праці доречно встановити додаткові пільги, не передбачені законодавством, зокрема, невихід на роботу працівника, який зазнав мобінгу, упродовж певного часу зі збереженням середнього заробітку. Такий працівник має право вимагати запровадити для нього дистанційну роботу строком до двох місяців (ч. 10 ст. 602 КЗпП України [6]), тоді як відсторонити від роботи «переслідувача» роботодавець не має права. Законодавець не передбачив право роботодавця встановлювати у локальних нормативних актах додаткові підстави відсторонення працівника від роботи.

Особи, які вважають, що вони зазнали мобінгу (цькування), мають право звернутися зі скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та/або до суду (ч. 5 ст. 2-2 КЗпП України [6]).

Варто зауважити, що якщо працівник вважає, що його перевантажили завданнями, про що він повідомив керівника, це можна трактувати як пропозицію раціонально перерозподілити роботу. Адже Розділ «Права» посадової інструкції визначає делеговані працівникові повноваження, за допомогою яких він забезпечує в процесі своєї діяльності виконання покладених на нього завдань та обов'язків. Наприклад, вносити пропозиції з відповідних питань… (абз. 17 п. 6 Загальних положень Випуску 1 ДКХП «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» [8]).

Вважаю, що якщо працівник один раз звернувся з цим питанням до керівника, це не мобінг щодо колеги, оскільки відсутні систематичні (повторювані) тривалі умисні дії. Можливо, працівник переконаний, що це до нього керівник вчиняє мобінг, нерівномірно розподіляючи навантаження між ним і колегами, адже «мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, зокрема з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, зокрема такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність. Формами психологічного та економічного тиску, зокрема, є необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу» (ст. 2-2 КЗпП України [6]).

Відтак, керівнику варто відреагувати на таке звернення працівника. Зокрема, порівняти обов'язки працівників, більше контролювати, чим у робочий час займається працівник, який скаржиться. Можливо, у нього справді більше роботи, а, можливо, він упродовж робочого дня відволікається на соцмережі, особисті телефонні розмови тощо. В такому разі керівник має порадити працівнику ефективніше використовував робочий час. Однак якщо виховні розмови не допоможуть, думається, що роботодавець матиме право притягти працівника до дисциплінарної відповідальності, адже оцінювати роботу працівників має право тільки безпосередній керівник або роботодавець.

Такі ситуації на практиці непоодинокі. Так, позивач зауважував, що відповідач чинить відносно позивача умисні дії, які, на думку позивача, є мобінгом, а саме: систематично призначає позивача до несення служби у складі пішого патруля, в той час як інші поліцейські, які обіймають однакову посаду із позивачем та мають однакову з позивачем професійну кваліфікацію, призначаються до пішого патрулювання зрідка, або взагалі не призначаються. Позивач зауважував, що у спірний період відповідач жодного разу не допустив позивача до несення служби у складі автопатруля чи у будь-який інший спосіб, чим позбавляє позивача в повному обсязі виконувати посадові обов`язки, так як виконання деяких з них в пішому патрулі недоступні.

Відтак, позивач наголошував, що відповідач тривалий час чинить дії, спрямовані на: (1) обмеження функціональних обов`язків, що призводить до втрати кваліфікації; (2) виявлення неповаги до честі та гідності позивача шляхом їх відкритого приниження; (3) втрату рівня кваліфікації через одноманітний характер завдань.

Судом першої інстанції правильно встановлено, що позивач, при залученні до пішого патрулювання, також здійснював також інший вид трудової діяльності, аніж піше патрулювання, а саме: залучався до регулювання дорожнього руху. Позивач під час пішого патрулювання також залучався до регулювання дорожнього руху, контрольно-режимної роботи, до охорони блокпоста та охорони об`єкта «Фортеця», а отже характер завдань, які позивач виконує під час пішого патрулювання, не є одноманітним та не обмежується виключним пішим патрулюванням певної території.

Колегія суддів апеляційного суду погодилася з висновком суду першої інстанції, що піше патрулювання позивача, яке на його думку, є втратою рівня кваліфікації, через одноманітний характер завдань, не може вважатися психологічним тиском, оскільки, функціональні обов`язки поліцейського, який перебуває у складі пішого патруля, не обмежуються в порівнянні з поліцейським, якого залучено до автопатруля, тому дії відповідача щодо незалучення позивача до автопатруля в спірний період не віднесено до форм психологічного тиску, зокрема, до необґрунтованого нерівномірного розподілу роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу, та до дій, спрямованих на обмеження функціональних обов`язків, що призводять до втрати кваліфікації, а отже, в розумінні КЗпП України такі дії не є мобінгом [9].

Схожого висновку дійшов суд і в іншій справі. Зокрема, позов мотивований тим, що з позивача поновлено на попередній роботі, однак із моменту поновлення на посаді, йому надали робоче місце кабінет, проте не надали можливість виконувати свої функціональні обов`язки, адже не надали доступу до програм Банку, які надають можливість кожному працівнику Банку виконувати свої функціональні обов`язки. З моменту поновлення на роботі позивачу не надходило жодних завдань чи вказівок, а фактична робота зводилася до фізичного перебування на робочому місті згідно зі встановленим графіком, без надання будь-яких завдань.

Позивач вважав, що в діях відповідача присутній утиск, протиправні дії (мобінг) щодо нього. Обґрунтовуючи дану позицію позивач зауважував, що перебування на робочому місті в продовж робочого дня, без можливості виконувати будь-яку роботу, позивач оцінює як вид морального катування, а відповідні дії Банку свідчать про формальне виконання рішення суду, щодо поновлення на займаній посаді. Банк по відношенню до нього створив напружену, ворожу, образливу атмосферу, виводив працівника із психологічної рівноваги; безпідставно негативно виокремлював з колективу шляхом перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопускав на робоче місце; безпідставно позбавляв частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень). Вказував, що відповідними діями Банк змушував позивача недооцінювати свою професійну придатність, тим самим створювали не рівні умови кар`єрного росту.

Суд під час розгляду справи наголосив, що КЗпП України виокремлює такі форми психологічного та економічного тиску, як: «створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги); безпідставне негативне виокремлення працівника з колективу або його ізоляція (незапрошення на зустрічі і наради, в яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця); нерівність можливостей для навчання та кар`єрного росту; нерівна оплата за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації; безпідставне позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та

інших заохочень); необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу».

Суд дійшов висновку, що у справі, що розглядалася, щодо позивача не вчинено дій які підпадали б під ознаки мобінгу і ним не надано суду жодного належного, допустимого, достатнього та достовірного доказу протилежного [10].

Непоодинокими є випадки на практиці, коли скаржники вважають, що під час розгляду справи про мобінг, з'ясування судами усіх обставин, роботодавець не має права звільнити працівника за іншими підставами, якщо для цього є законні приводи, однак навіть факт мобінгу не звільняє працівника від необхідності виконання своїх обов'язків. Так, позивачка звернулася до суду з позовом про визнання факту мобінгу під час трудової діяльності та стягнення моральної шкоди. Уже через місяць її було звільнено на підставі п. 3 ч. 1 ст. 40 КЗпП України [6].

Позивачка вважала, що в період розгляду судом справи про мобінг трудовий договір із працівником не може бути припинений. При цьому посилалася на ст. 5-1 КЗпП України [6], яка гарантує правовий захист від мобінгу. На її думку, можливість звільнення працівника під час розгляду справи про встановлення факту мобінгу суперечить критеріям законності та справедливості. Тож вимагала визнати звільнення незаконним, поновити її на роботі, стягнути середній заробіток за час вимушеного прогулу та відшкодувати моральну шкоду.

Утім суди всіх інстанцій відхилили її вимоги, адже звертаючись до суду з позовом про поновлення на роботі, жінка посилалася лише на те, що її звільнення є незаконним, оскільки здійснене з порушенням встановлених ст. 5-1 КЗпП України [6] гарантій для працівника, який звернувся до суду з позовом про встановлення факту мобінгу. Гарантією забезпечення права громадян України на працю є те що, особа, яка зазнала цькування, має право на звернення до компетентних органів для визнання таких фактів та їхнє усунення. Водночас на період розгляду відповідної заяви працівник продовжує виконувати свою трудову функцію.

Якщо в період між поданням позову про мобінг і до набрання сили судовим рішенням буде встановлено факт неналежного виконання працівником своїх обов'язків (не пов'язаний із мобінгом), роботодавець може застосувати до такого співробітника дисциплінарне стягнення.

До речі, важливим у цьому контексті є те, що в цій справі позивачка не оскаржувала факт застосування до неї дисциплінарних стягнень, а посилалася лише на начебто неможливість звільнення в період розгляду справи про мобінг, тому суд не міг дати юридичну оцінку законності винесених їй доган [11].

Висновки. Відповідно до чинного законодавства роботодавець має право вимагати від працівника: (1) пояснити причини запізнення на роботу або залишення робочого місця раніше закінчення робочого дня; (2) належно виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором і посадовою інструкцією; (3) змінити робоче місце, посаду або розмір оплати праці в порядку, встановленому законодавством, колективним або трудовим договором. Такі вимоги не є мобінгом, адже за їх порушення роботодавець може застосовувати до працівника дисциплінарне стягнення – догану або звільнення.

Якщо працівник вважає, що його перевантажили завданнями, про що він повідомив керівника, то це можна трактувати як пропозицію раціонально перерозподілити роботу. Якщо працівник один раз звернувся з цим питанням до керівника, це не мобінг щодо колеги, оскільки відсутні систематичні (повторювані) тривалі умисні дії. Можливо, працівник переконаний, що це до нього керівник вчиняє мобінг, нерівномірно розподіляючи навантаження між ним і колегами. Відтак, керівнику варто відреагувати на таке звернення працівника. Зокрема, порівняти обов'язки працівників, більше контролювати, чим у робочий час займається працівник, який скаржиться. Можливо, у нього справді більше роботи, а, можливо, він упродовж робочого дня відволікається на соцмережі, особисті телефонні розмови тощо. В такому разі керівник має порадити працівнику ефективніше використовував робочий час. Однак якщо виховні розмови не допоможуть, думається, що роботодавець матиме право притягти працівника до дисциплінарної відповідальності, адже оцінювати роботу працівників має право тільки безпосередній керівник або роботодавець.

Дії роботодавця щодо незалучення працівників до певних видів робіт, запровадження нерівномірного розподілу роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу, в розумінні КЗпП України не є мобінгом.

Випадки, коли працівнику надали робоче місце, проте не надали можливість виконувати свої функціональні обов`язки (приміром, не надали доступу до програм, які надають можливість

кожному працівнику виконувати свої функціональні обов`язки), не надавали жодних завдань чи вказівок, а фактична робота зводилася до фізичного перебування на робочому місті згідно зі встановленим графіком, без надання будь-яких завдань, то такі дії наразі на практиці не визнаються мобінгу.

Факт мобінгу не звільняє працівника від необхідності виконання своїх обов'язків. Якщо в період між поданням позову про мобінг і до набрання сили судовим рішенням буде встановлено факт неналежного виконання працівником своїх обов'язків (не пов'язаний із мобінгом), роботодавець може застосувати до такого співробітника дисциплінарне стягнення.

Список використаних джерел:

1. Щетініна Л.В., Рудакова С.Г., Дробинська К.О. Мобінг: сутність та інституційні засади захисту працівників. *Проблеми економіки.* 2018. № 1. С. 315–320.

2. Качмар О.В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2016. № 14. С. 58–61.

3. Шупта І.М., Сердюк О.І. Мобінг як деструктивне явище в креативному колективі, що гальмує інноваційний розвиток підприємства. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії.* 2011. № 3 (4). С. 293–299.

4. Червінська Л.П. Мобінг персоналу як соціальне явище організації. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика.* 2018. № 1. С. 130–132.

5. Красюк Т.В., Федорченко А.О. Мобінг: причини виникнення та способи подолання. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 2. С. 140-145.

6. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1971. Дод. до № 50.

7. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj/eng (дата звернення 30.03.2025)

8. Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників: наказ Мінпраці України від 29.12.2004 р. № 336. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04#Text (дата звернення 30.03.2025)

9. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 22.10.2024 р. у справі №160/20126/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/122483864 (дата звернення 28.03.2025)

10. Постанова Рівненського апеляційного суду від 10.10.2024 р. у справі № 569/9457/23 (провадження № 22-ц/4815/765/24) https://reyestr.court.gov.ua/Review/122217042 (дата звернення 28.03.2025)

11. Постанова Верховного Суду у справі №332/6221/23 (провадження № 61-6163св24) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119873430 (дата звернення 29.03.2025)

УДК 34
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.10

НІЦЕВИЧ О.В.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING GUARANTEES FOR THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS AND THE POSSIBILITY OF ITS ADAPTATION IN UKRAINE

В усьому світі прикладається багато зусиль для реалізації гарантій професійної діяльності журналістів. Такі професійні організації як Міжнародна та Європейська федерації журналістів, Європейська мовна спілка, а також Всесвітня асоціація газет та її Європейська асоціація видавців газет – проводять різні заходи з професійної підготовки, в першу чергу, журналістів, а також представників різних гілок влади. Встановлено, що зарубіжні країни мають позитивний досвід щодо реалізації гарантій професійної діяльності журналістів. Зокрема, вжиття додаткових заходів для підвищення кваліфікації та спроможності поліції боротися з будь-яким переслідуванням журналістів під час протестів (ідентифікація протестувальників і журналістів) щоб гарантувати їм безпеку та захист від нелегітимного втручання до процесу їхньої діяльності. Також це стосується заходів щодо протидії дискримінаційному або свавільному застосуванню законодавства про дифамацію. Наголошено, що різні країни протягом останніх 10 років провели комплексні правові реформи, що запроваджують різні види заходів направлених на встановлення гарантій захисту проти дифамації (Велика Британія, Ісландія, Фінляндія). Як приклад, у Великобританії Закон про дифамацію 2013 р. спрямований на обмеження навмисного використання позовів про наклеп, зокрема шляхом запровадження «порогу серйозної шкоди». В Ісландії, на додаток до Ісландської ініціативи сучасних медіа (ІММІ), був створений комітет із законодавчої реформи у сфері свободи слова, ЗМІ та інформації. Фінляндія забезпечує одне з найкращих у світі робочих середовищ для медіа та журналістів, і це підтверджується її вражаючою порівняльною позицією в авторитетних індексах з цього питання з року в рік. У підсумку зазначено, що професійна освіта та підготовка журналістів є одним із найцінніших активів медіакомпаній у все більш конкурентному медіасередовищі. Запропоновані заходи, які має вжити наш уряд для забезпечення гарантій професійної діяльності журналістів в Україні.

Ключові слова: *гарантії, професійна діяльність, журналіст, зарубіжний досвід, адаптація.*

Worldwide, significant efforts are being made to implement guarantees for the professional activities of journalists. Professional organizations such as the International and European Federations of Journalists (IFJ/EFJ), the European Broadcasting Union (EBU), as well as the World Association of Newspapers and its European Association of Newspaper Publishers, conduct various professional training events, primarily for journalists, as well as for representatives of various branches of government. It has been established that foreign countries have positive experiences in implementing guarantees for the professional activities of journalists. Specifically, this includes taking additional measures to enhance the qualifications and capacity of police to combat any persecution of journalists during protests (e.g., identifying protesters and journalists) to guarantee their safety and protection from illegitimate interference in their work. This also applies

© НІЦЕВИЧ О.В. – доктор філософії, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін (Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0004-2346-6812

to measures aimed at counteracting the discriminatory or arbitrary application of defamation laws. It is emphasized that various countries have undertaken comprehensive legal reforms over the past 10 years, introducing different types of measures aimed at establishing guarantees against defamation (e.g., the United Kingdom, Iceland, Finland). For example, in the United Kingdom, the Defamation Act 2013 aims to limit the deliberate use of defamation claims, particularly by introducing a "serious harm threshold." In Iceland, in addition to the Icelandic Modern Media Initiative (IMMI), a committee was established for legislative reform in the areas of freedom of speech, media, and information. Finland provides one of the world's best working environments for media and journalists, confirmed year after year by its impressive comparative position in reputable international indices on the matter. In conclusion, it is noted that the professional education and training of journalists represent one of the most valuable assets for media companies in an increasingly competitive media environment. Measures are proposed for the Ukrainian government to implement to ensure guarantees for the professional activities of journalists in Ukraine.

Key words: *guarantees, professional activities, journalist, foreign experience, adaptation.*

Вступ. В усьому світі прикладається багато зусиль для реалізації гарантій професійної діяльності журналістів. Такі професійні організації як Міжнародна та Європейська федерації журналістів, Європейська мовна спілка, а також Всесвітня асоціація газет та її Європейська асоціація видавців газет – проводять різні заходи з професійної підготовки, в першу чергу, журналістів, а також представників різних гілок влади.

Вбачається, що професійна освіта та підготовка журналістів є одним із найцінніших активів медіакомпаній у все більш конкурентному медіасередовищі. Стосовно медіаконтенту слід заохочувати якість, і такий контент має бути професійно підготовлений добре освіченими та кваліфікованими журналістами. Однак не всі медіакомпанії в Європі мають можливість проводити навчання своїх журналістів через брак коштів і схем навчання. У той час як багато вищих навчальних закладів пропонують спеціалізовані курси та програми для студентів, які бажають стати журналістами. Втім вони дуже мало задовольняють потреби практичного навчання працюючих журналістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти посилення дієвості гарантій професійної діяльності журналістів в Україні висвітлено у працях таких вчених як: В. Барвіцький, Р. Бондар, Ю. Гаруст, О. Дрозд, З. Заворотченко, Г. Красноступ, А. Манжула, Л. Опришко, І. Прянішнікова, А. Романова, П. Чернявський та багатьох інших. Втім питанню зарубіжного досвіду та можливостей його адаптації в Україні приділено мало уваги.

Тож **метою статті** є вивчення зарубіжного досвіду реалізації гарантій професійної діяльності журналістів та можливості його адаптації у нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Парламентська Асамблея Ради Європи вважає, що спеціалізовані курси повинні бути створені для забезпечення професійної підготовки та підвищення кваліфікації журналістів та рекомендує Комітету міністрів ЄС: (1) закликати всі держави-члени підтримувати курси професійної підготовки журналістів на національному рівні та через Раду Європи, можливо, у співпраці зі ЗМІ та їхніми професійними організаціями; (2) розглянути можливість створення кафедр Ради Європи для навчання ЗМІ, можливо, за рахунок добровільних внесків урядів, а також фінансової підтримки від медіакомпаній і у співпраці з університетами Європи; (3) створити разом із медіакомпаніями та у співпраці з вищими навчальними закладами Європи мережу навчальних центрів для журналістів; (4) організовувати загальноєвропейські обміни журналістами з навчальними закладами та медіакомпаніями, можливо, через спільні програми з ЄС, з метою просування європейських стандартів і порозуміння серед журналістів; організувати, можливо, разом із Центром Північ-Південь Ради Європи в Лісабоні, конференцію з професійної освіти та підготовки журналістів у Європі та Середземноморському басейні [1].

Загалом медіаосвіта відноситься до заходів, спрямованих на підвищення навичок і компетенції медіааудиторії [2]. Бажаним результатом діяльності з медіаосвіти є медіаграмотність – це здатність отримувати доступ, аналізувати, оцінювати, створювати та діяти відповідно до медіаповідомлень [3]. Однак ще більш актуальною є медіаетика, що також є однією із гарантій професійної діяльності журналістів. Тому цікавим позитивним прикладом є проєкт ЮНЕСКО, що фінансується ЄС та спрямований на сприяння медіаетиці, правовому регулюванню цифрових

платформ і онлайн-медіа. У сучасному світі, позначеному цифровою трансформацією та конвергенцією медіа, журналістика та медіа є більш крихкими, ніж будь-коли, а поширення цифрових платформ створило децентралізований набір спільнот і каналів, через які люди та організації діляться всіма формами інформації. Ці питання є особливо актуальними та яскраво вираженими у Південно-Східній Європі. У цьому контексті метою цього проєкту, є просування та сприяння свободі вираження поглядів у Південно-Східній Європі шляхом сприяння вільним, незалежним та плюралістичним ЗМІ, визнання журналістики суспільним благом та боротьби з дезінформацією, таким чином сприяння досягненню Цілей сталого розвитку № 5 та 16.10 [4].

Для цього країнам-членам ЄС рекомендується: (1) посилити відданність та спроможність медіа і журналістів дотримуватись професійних та етичних стандартів журналістики, включаючи гендерну рівність і підзвітність ЗМІ; (2) зміцнити свободу вираження думок і поширення точної інформації шляхом посилення правового регулювання цифрових платформ і онлайн-медіа; (3) прийняти політики медіа та інформаційної грамотності й інтегрувати її у формальну освіту для підтримки навичок медіа та інформаційної грамотності жінок і чоловіків, особливо молоді, шляхом заохочення їх до критичного мислення [4].

Не менш важливим сьогодні вважається забезпечення та надання гарантій безпеки журналістів, що має важливе значення для забезпечення доступу громадськості до вільно розповсюдженої, незалежної, плюралістичної та надійної інформації. Це так само актуально як у мирний час, так і під час війни чи пандемії. Адже професійна діяльність журналістів серйозно перешкоджається або обмежується не менше ніж у 132 країнах, згідно зі Всесвітнім індексом свободи преси за 2023 рік [5], складеним Міжнародною спілкою «Репортери без кордонів».

Хоч боротьбі з безкарністю за насильницькі злочини проти журналістів приділяється більше уваги, безкарність і зловживання продовжують зростати. За даними Міжнародної спілки «Репортери без кордонів», за останні десять років було вбито щонайменше 1059 журналістів. Рівень безкарності насильницьких злочинів проти журналістів все ще становить близько 90%. У мережі процвітають погрози та мова ненависті проти журналістів, а також дезінформація. А жінки-журналістки стають мішенню і як журналістки, і як жінки [5].

Зазначені зловживання та безкарність стосуються не тільки країн третього світу, в країнах-членах ЄС останнім часом також спостерігається погіршення щодо дотримання гарантій професійної діяльності журналістів. Тому International Press Institute (IPI) та його партнерські організації в рамках Швидкого реагування на свободу ЗМІ надали інформацію про деякі з найбільших подій і загроз для свободи та плюралізму ЗМІ в державах-членах ЄС протягом 2023 р.

15 січня 2024 р. партнери консорціуму Media Freedom Rapid Response (MFRR), Free Press Unlimited (FPU), International Press Institute (IPI) та Osservatorio Balcani Caucaso Transeuropa (OBCT) подали детальні матеріали для звіту на тему свободи та плюралізму ЗМІ в Угорщині, Греції, Італії, Нідерландів та Чехії [6]. Спільні та індивідуальні подання містять інформацію про основні зміни у сфері свободи ЗМІ в кожній країні та оцінюють прогрес (або відсутність прогресу) у виконанні рекомендацій Комісії ЄС. Вони засновані на адвокаційній та моніторинговій роботі, яку проводили партнери MFRR протягом року.

У зазначеному звіті йде про наступне:

– щодо Угорщини – детально описується велика хвиля кібератак на критичні та незалежні ЗМІ у 2023 р. Так, 3 квітня 2023 р. щонайменше 40 різних медіа-сайтів в Угорщині зіткнулися з атаками розподіленої відмови в обслуговуванні (DDoS), формою кібератаки, яка тимчасово сповільнює або приводить до збою веб-сайти, перевантажуючи їхні сервери мільйонами одночасних запитів на доступ, не даючи читачам можливості мати доступ до новин та інформації протягом кількох годин. Хоча конкретні мотиви цих атак залишаються непідтвердженими, більшість порталів, націлених на DDoS-атаки, включають багато провідних незалежних ЗМІ країни, включаючи Telex, HVG, 444.hu, Magyar Hang і Népszava, які критикують уряд країни. Серед міжнародних медіакомпаній, які постраждали від хакерів, є Forbes Hungary [7];

– щодо Греції – розглядається поточний стан повної безкарності за вбивство кримінального репортера Г. Карайваза у 2021 р.. У поданні також розглядається попередній випадок безкарності за вбивство журналіста та стосується ширшої ситуації щодо безпеки журналістів у Греції, зусиль уряду вирішити цю проблему. Подання особливо стосується ефективності урядової Цільової групи з безпеки журналістів, створення якої було ключовою рекомендацією в попередніх звітах [6];

– щодо Італії – міститься інформація про кілька нападів на незалежну журналістику з боку ультраправого коаліційного уряду прем'єр-міністра Д. Мелоні протягом 2023 р. Серед показників,

визначених як сигнали погіршення верховенства права в Італії, названо різке зростання кількості позовів, поданих проти преси; тривожний законопроєкт про наклеп, висунутий керівною коаліцією, який ризикує спричинити жахливий вплив на свободу преси; законопроєкт, який забороняє опубліковувати стенограми постанов про запобіжний захід, що загрожує серйозним обмеженням звітності судів; та ескалація політичного тиску на суспільний мовник RAI [6];

– щодо Чеської Республіки – детально описано позитивні правові реформи, проведені правоцентристським урядом П. Фіали, включаючи ті зміни, які зміцнили систему призначення в наглядові органи суспільного мовника та покращили закон про конфлікт інтересів, який не допускає, щоб політики володіли ЗМІ. Ця остання зміна змусила колишнього прем'єр-міністра А. Бабіша, лідера опозиційної партії ANO, продати Mafra media, одну з найбільших медіакомпаній країни [6];

– щодо Нідерландів – висвітлено декілька загроз свободі преси та безпеці журналістів, включаючи нещодавній скандал із прослуховуванням журналістів de Correspondent Офісом державного обвинувачення [8]; транснаціональні репресії як іноземних, так і голландських журналістів; і зростання SLAPP та інших форм правового залякування, таких як позов проти Het Financieele Dagblad. Звіт також був зосереджений на кількох позитивних зрушеннях, включаючи збільшення фінансування та можливостей для ініціатив з безпеки журналістів Persveilig і ухвалення нового закону про кримінальну відповідальність за доксинг [6].

Загалом, попри численні порушення, зарубіжні країни мають і позитивний досвід щодо реалізації гарантій професійної діяльності журналістів. Зокрема, наприклад, вжиття додаткових заходів для підвищення кваліфікації та спроможності поліції боротися з будь-яким переслідуванням журналістів під час протестів (ідентифікація протестувальників і журналістів) щоб гарантувати їм безпеку та захист від нелегітимного втручання до процесу їхньої діяльності. Для цього необхідно заохочувати поліцію видавати власні вказівки щодо захисту журналістів, коли вони висвітлюють демонстрації та протести (Фінляндія). Або ж це стосується заходів щодо протидії дискримінаційному або свавільному застосуванню законодавства про дифамацію. Різні країни протягом останніх 10 років провели комплексні правові реформи, що запроваджують різні види заходів направлених на встановлення гарантій захисту проти дифамації.

Першочергово слід розуміти, що законодавством багатьох держав в усьому світі дифамацію визначено як злочин. У кримінально-правовому розумінні цим явищем, як правило, вважаються бездоказові твердження чи поширення фактів, які паплюжать репутацію [140]. Кримінальна відповідальність за дифамацію передбачена кримінальними кодексами таких держав, як Австрія (ст. 111), Бельгія (глава V Кримінального кодексу), Італія (ст. 595), Португалія (ст. 180), Хорватія (ст. 199, 199-2, 200-1, 200-2), Фінляндія (глава 24, ст. 9, 10), Данія (ст. 267), Норвегія (глава 23, ст. 246, 247, 248), Бразилія (ст. 139) [9].

Як приклад, у Великобританії Закон про дифамацію 2013 р. спрямований на обмеження навмисного використання позовів про наклеп, зокрема шляхом запровадження «порогу серйозної шкоди». Закон передбачає, що: «твердження не є наклепницьким, якщо його публікація не спричинила або може спричинити серйозні шкоди репутації позивача» [10]. Ця концепція має на меті «підняти планку» щодо того, що суди вважатимуть обґрунтованою скаргою про наклеп. Також існує ймовірність вилучення незначних справ на підставі того, що вони зловживають процесом, тому що такі справи є не суттєвими. Наприклад, у справі «Джаміль проти Dow Jones & Co» [11] було встановлено, що має бути реальне та суттєве правопорушення для судового переслідування за наклеп. Це перший випадок добросовісного позову про наклеп, який було зупинено через зловживання процесом, за обставин, коли видавці могли це зробити, але вирішили не сперечатися з «forum non conveniens» на початку справи.

Аналізований закон також передбачає правило одноразової публікації, щоб запобігти повторним претензіям проти видавця щодо того самого матеріалу, тобто термін давності для позову про наклеп повинен обчислюватися лише з дати подання першої публікації.

Дуже цікавим є досвід Великобританії щодо гарантування захисту медіа та професійних журналістів від осіб, які постійно подають судові позови проти інших у справах без жодних підстав. Так, в 2010 р. був оприлюднений Посібник «Guidance Note: Vexatious Litigants and the Treasury Solicitor», в якому визначається, що суд має власні повноваження щодо розгляду необґрунтованих позовів і заяв, а саме визнати позов як зловживання судом або видати різні накази, що обмежують можливість позивача продовжувати подавати заяви чи претензії (з власної ініціативи або на вимогу сторони у справі). Наприклад, суд може видати Цивільний обмежувальний наказ (CRO), який є корисним засобом правового захисту для особи, якщо вона була піддана два

або більше разів необґрунтованим претензіям або заявам, поданим проти неї тією самою особою, і вони стосуються тих самих або подібних питань. Це відносно швидко здійснюється; надається на період до 2 років, не дозволяючи суб'єкту вживати певних заходів, як зазначено в наказі, без попереднього отримання дозволу від призначеного судді. CRO не вимагає втручання Генерального прокурора [12].

Наприклад, в Ісландії, на додаток до Ісландської ініціативи сучасних медіа (IMMI) [13], був створений комітет із законодавчої реформи у сфері свободи слова, ЗМІ та інформації. Комітету було доручено переглянути та вдосконалити існуючі законопроєкти, включно з законопроєктами про наклеп, законодавство про інформацію, зберігання даних і відповідальність хост-провайдерів, а також оцінити, які законодавчі зміни можуть бути бажаними у сфері свободи слова, ЗМІ та інформації. Щодо змін які пропонувалися: (1) скасувати кримінальну відповідальність за наклеп та замінити її на цивільноправову відповідальність у вигляді відшкодування збитків/компенсації; (2) запровадити низку засобів захисту для виключення відповідальності у певних випадках; (3) зняти посилений захист репутації публічних осіб; (4) запровадити суворіші вимоги щодо того, щоб мова ненависті вважалася покараною; (5) посилити захист викривачів; (6) посилити право громадян на доступ до інформації; (7) запровадити захисні механізми для журналістів від розгляду справи про наклеп і перекладення відповідальності на роботодавця [14, с. 30].

Слід окремо акцентувати на тому, що країни скандинавського регіону стабільно займають високі позиції за індексами вимірювання свободи преси. Наприклад, Фінляндія забезпечує одне з найкращих у світі робочих середовищ для медіа та журналістів, і це підтверджується її вражаючою порівняльною позицією в авторитетних індексах з цього питання з року в рік. Наразі Фінляндія посідає друге місце у світовому рейтингу свободи преси «Репортерів без кордонів», у якому зазначено, що, незважаючи на певні проблеми, «країна вільної преси» продовжує захищати правові, інституційні та структурні основи, необхідні для процвітання вільних ЗМІ та журналістики [242]. Фінляндія також отримала найкращий (4/4) бал від Freedom House у своєму рейтингу вільних і незалежних ЗМІ у 2019 р. [15].

І такі показники у різних рейтингах не є чимсь надзвичайним, адже Фінляндія історично відома своєю свободою преси. Ще у 1766 році, коли вона була частиною Швеції, стала однією з перших країн у світі, яка юридично визнала свободу преси [16]. Свобода преси розглядається як частина права на свободу вираження поглядів і права на доступ до інформації в розділі 12 Конституції Фінляндії.

Зокрема Європейська конвенція з прав людини була ратифікована Фінляндією в 1990 році. З того моменту ст. 10 Конвенції стала практично втілюваною. Спеціальне законодавство, наприклад Закон про здійснення свободи слова в ЗМІ, містить вже більш детальні положення щодо означеного. У розділі 1 закону визначено, що: «втручання в діяльність засобів масової інформації є законним лише в тій мірі, в якій воно є неминучим, належним чином враховуючи важливість свободи вираження поглядів у демократії, що підкоряється верховенству права» [17].

Загалом сильний громадянський простір є притаманним для Фінляндії з не останніх причин наявності незалежних журналістів, які просувають ідею самостійності своєї професії. Зокрема журналісти-фрілансери мають можливість приєднатися до Фінської асоціації журналістів-фрилансерів, яка входить до Спілки журналістів Фінляндії, це в свою чергу гарантує їм підтримку в разі наявності складних ситуацій.

З означеного слід навести позитивний приклад інших країн щодо підтримки журналістів-фрілансерів. Так у Великобританії журналісти-фрілансери отримували оподатковуваний грант у розмірі 80% свого середнього місячного прибутку під час пандемії. Однією з хороших практик підтримки фрілансерів є Канадська місцева журналістська ініціатива, яка пропонує фінансування журналістам-фрілансерам, які створюють громадянську журналістику для незахищених громад [18].

Окремо зазначимо про позитивні ініціативи, які було вжито відповідними міністерствами для обмеження ненависті та нападів на журналістів. Наприклад, Міністерство юстиції Фінляндії опублікувало посібник під назвою «Журналісти та мова ненависті» в рамках кампанії 2019 р., спрямованої на стримування інтенсивності утисків, направлених на представників медіа. Його мета полягала в тому, щоб покращити підтримку зацікавлених суб'єктів в їх зусиллях по боротьбі зі злочинами на ґрунті ненависті. До кампанії були залучені урядові установи, неурядові організації, поліція та Офіс генерального прокурора [19]. Урядом було профінансовано проведення тренінгів для модераторів веб-сайтів щодо вимог Кримінального кодексу проти наклепу та розпалювання ненависті.

Важливу роль зокрема на себе взяла Спілка журналістів Фінляндії, яка подає офіційні скарги до фінської прокуратури у зв'язку з жорстоким переслідуванням журналістів, особливо тих, які висвітлюють теми, пов'язані з іммігрантами та імміграцією. У контексті роз'яснювальної роботи, вона створює поради для журналістів, які зазнають ненависті та переслідувань. Примітно також те, що вона власні фінансові ресурси (фонди) для ведення судових справ, а також журналісти, які стикаються з погрозами чи іншими формами переслідувань, можуть подати заявку на отримання фінансової допомоги для покриття витрат, спричинених переслідуваннями, таких як кризова терапія, розслідування, пов'язане з повідомленням про правопорушення або встановлення обладнання безпеки. Фонд підтримки журналістів «прагне підтримувати журналістів у ситуаціях, коли допомога від їхніх роботодавців, профспілки чи влади є недостатньою або надто повільною» [20].

Й загалом слід вказати, що у мінливому медіаландшафті, де зростає недовіра та нерозуміння того, що таке професійна журналістика, журналісти усвідомлюють необхідність і можливості постояти за себе. Професійне журналістське співтовариство дедалі активніше виступає за свою сферу діяльності, що призвело до збільшення кількості проєктів для аудиторії та партнерства, відвідувань шкіл, конкурсів та спільних ініціатив з молоддю для підвищення їхньої новинної грамотності. Як зазначив С. Клібанов [21] в американському контексті, в якому рух новинної грамотності почав зароджуватися близько 2007 р., першими, хто визнав потребу в покращенні новинної грамотності, були журналісти. Впливові некомерційні групи, такі як News Literacy Project (заснована у 2008 р.), сприяли залученню журналістської галузі до медіаосвіти. Як наслідок, «робота з дітьми» стала переважаючим стратегічним і практичним питанням для журналістів і редакцій. Навіть якщо медіаосвітні зусилля не є чимось новим у медіаіндустрії, медіаосвітня діяльність стала виглядати як потенційна відповідь і стійка стратегія для журналістики, резонуючи з вимірами відкритої рефлексивності, прозорості та проактивності [22], або посилення підзвітності, надання основних способів боротьби з дезінформацією тим самим забезпечуючи реалізацію гарантій професійної діяльності журналістів.

Можемо також додати, що для боротьби із фейками в більшості демократичних країнах впроваджений принцип саморегуляції та контролю з боку медіаспільноти, що є однією із гарантій професійної діяльності журналістів. Так, наприклад, дві найбільші норвезькі газети-таблоїди, які були конкурентами понад 70 років, вирішили об'єднатися заради спільного фактчекінгового проєкту. Незабаром до них доєдналися суспільний мовник і найпопулярніший комерційний телеканал країни. Тепер викривальні публікації Faktisk нерідко набирають більше переглядів, ніж фейкові новини або статті з перекрученими фактами, які журналісти спростовують. Спільний проєкт двох газет і двох телеканалів перевіряє заяви політиків та повідомлення у ЗМІ й соцмережах, а також надає оцінку достовірності кожного матеріалу [23].

Висновки. Підсумовуючи розгляд заявлених питань, можемо узагальнити, що:

– професійна освіта та підготовка журналістів є одним із найцінніших активів медіакомпаній у все більш конкурентному медіасередовищі. Після аспектів забезпечення медіаосвіти, медіаграмотності та медіаетики основні міжнародні зусилля спрямовуються на посилення гарантій безпеки журналістів, адже попри засудження та криміналізацію насильницьких дій проти журналістів, безкарність і зловживання продовжують зростати;

– актуальним для України є: (1) усунення політичного тиску на ЗМІ (Чехія); (2) активізація механізмів заохочення для поліції видавати власні вказівки щодо захисту журналістів, коли вони висвітлюють демонстрації та протести (Фінляндія); (3) запровадження інституту обмежень, що буде застосовним у разі наявності підстав вбачати у діях особи-заявника (позивача) намірів зловживання судовим процесом чи тиску на медіа та журналістів (Великобританія); (4) визначення критеріїв для оцінки мови ненависті або визначення рівня захисту репутації публічних осіб (Ісландія); (5) оптимізація інституту саморегулювання журналістської діяльності зокрема щодо наявності загального органу самоврядування, який має у своїй структурі об'єднання (спілка, асоціація тощо) журналістів-фрілансерів задля просування ідей та захисту прав останніх (Фінляндія); (6) забезпечення підтримки журналістів-фрілансерів у часи невизначеності, економічної кризи чи рецесії, гарантуючи їм фінансову допомогу (Великобританія та Канада); (7) проведення тренінгів для модераторів веб-сайтів щодо вимог чинного законодавства у сфері медіа, юридичної відповідальності за наклеп, розпалювання ненависті, порушення правил журналістської діяльності тощо (Фінляндія); (8) існування та функціонування спеціальних фондів на рівні самоврядування, які надаватимуть фінансову чи ресурсну допомогу журналістам (зокрема й в частині запровадження процедури співфінансування з боку держави) (Фінляндія); (9) запровадження

руху новинної грамотності, що передбачає розширення рамок медіаосвіти за рахунок залучення практикуючих журналістів до освітньо-просвітницької діяльності серед дітей та молоді (США); (10) створення викривальних організацій (на базі самоврядування), основне призначення яких об'єктивуватиме необхідність здійснення аналізу заяв політиків та повідомлення у ЗМІ й соцмережах задля підтвердження/спростування достовірності матеріалу (Норвегія).

Отже, сприяння формуванню медіаетики, правове регулювання функціональності цифрових платформ і онлайн-медіа, впровадження медіаграмотності, оптимізація реалізації заходів захисту прав журналістів під час здійснення ними професійної діяльності, – основні аспекти, що нині об'єктивують міжнародну та зарубіжну думку в контексті необхідності зміцнення гарантій професійної діяльності журналістів. Причому практична реалізація означених дій не має односторонності, а є результатом спільної діяльності різних сторін, зацікавлених у забезпеченні вільного обговорення суспільних питань. Втім базовим та необхідним у цьому контексті є, по-перше, зміцнення стандартів саморегулювання; по-друге, запровадження нових та удосконалення наявних юридичних механізмів, які дозволяють журналістам виконувати свою роль у суспільстві, не боячись переслідувань чи обмежень; і, по-третє, активна співпраця між міжнародними і зарубіжними партнерами з боку конкретної країни у форматі партнерства та взаємодії задля формування вільного, безпечного, без кордонного простору для координації зусиль у напрямку покращення професійних умов для розвитку журналістики.

Список використаних джерел:

1. Professional education and training of journalists. Report Committee on Culture, Science and Education Rapporteur: Rafael Huseynov, Azerbaijan, ALDE, 2007. URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11446&lang=EN

2. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture, 2013.

3. NAMLE (National Association for Media Literacy Education). Media Literacy Defined, 2020. URL: https://namle.net/publications/media-literacy-definitions/.

4. Building Trust in Media in South-East Europe: Support to Journalism as a Public Good. UNESCO, 2023. URL: https://www.unesco.org/en/articles/ building-trust-media-south-east-europe-support-journalism-public-good

5. Protect journalists. For a protector of journalists. Reporters Without Borders, 2023. URL: https://rsf.org/en/protect-journalists

6. EU: Threats to media freedom submitted to Commission's Rule of Law report. International Press Institute, 2024. URL: https://ipi.media/eu-threats-to-media-freedom-submitted-to-commissions-rule-of-law-report/

7. Hungary: DDoS cyber attacks pose major new threat to media freedom. Media Freedom Rapid Response, 2023. URL: https://www.mfrr.eu/ hungary-ddos-cyber-attacks-pose-major-new-threat-to-media-freedom/

8. Netherlands de Correspondent wiretapping scandal. Mapping Media Freedom, 2023. URL: https://www.mapmf.org/explorer?q=Netherlands+de+ Correspondent+wiretapping+scandal

9. Романова А. Є., Чернявський П. В., Соколова І. О. Відповідальність за наклеп (дифамацію) в Україні та країнах світу. Актуальні проблеми держави і права, 2021. С. 145–152.

10. Defamation Act 2013. UK Public General Acts, 2013. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/26/contents/enacted

11. Jameel (Yousef) v Dow Jones & Co. Inc. Court of Appeal, 2005. URL: https://www.5rb.com/case/jameel-yousef-v-dow-jones-co-inc/

12. Guidance Note: Vexatious Litigants and the Treasury Solicitor. GOV.UK, 2010. URL: https://www.gov.uk/government/publications/declaring-a-litigant-vexatious-and-the-treasury-solititor/guidance-note-vexatious-litigants-and-the-treasury-solicitor

13. Icelandic Modern Media Initiative (IMMI), 2023. URL: https://participedia.net/organization/5456

14. Як захистити журналістів та інших медіаучасників? Посібник з імплементації Основних вказівок Рекомендації CM/Rec(2016)4 щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших медіаучасників. Рада Європи DGI, 2020. URL: https://rm.coe.int/-final-posibnyk-z-implementatsii-6/1680a 28b2e

15. Freedom House. Finland Country Analysis: Freedom in the World, Freedom House, Washington, DC, 2019. URL: https://freedomhouse.org/country/ finland/freedom-world/2019

16. Freedom of the Press Act of 1766 Swedish legislation. Britannica, 2023. URL: https://www.britannica.com/topic/Freedom-of-the-Press-Act-of-1766

17. The Act on the Exercise of Freedom of Expression in Mass Media, Ministry of Justice, Helsinki. Ministry of Justice, 2003. URL: https://www.finlex. fi/fi/laki/kaannokset/2003/en20030460. pdf

18. Government of Canada, Local Journalism Initiative, Canadian Heritage, 2020. URL: https://www.canada.ca/en/canadian-heritage/services/ funding/local-journalism-initiative.html

19. Law Library of Congress. Laws Protecting Journalists from Online Harassment, Law Library of Congress, Washington, DC, 2019. URL: https://www.loc.gov/law/help/protecting-journalists/finland. php

20. Media freedoms and digital rights in Finland. OECD, 2023. URL: https://www.oecd-ilibrary. org/sites/919641b1-en/index.html?itemId=/content/com ponent/919641b1-en

21. Klibanoff C. E. 2012. "News Literacy, Informed Citizens and Consumer-driven Media: The Future Landscape of American Journalism." Doctoral Thesis. Georgetown University.

22. Zelizer B. Tools for the Future of Journalism. Ecquid Novi: African Journalism Studies, 2013. 34 (2). P. 142–152.

23. Толокольнікова К. Від «абсолютної правди» до повної брехні: як у Норвегії перевіряють факти. «MEDIASAPIENS», 2017. URL: https://ms.dete ctor.media/onlain-media/post/ 19886/2017-10-24-vid-absolyutnoi-pravdy-do-povnoi-brekhni-yak-u-norvegii-pereviryayut-fakty/

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349. 6
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.11

СВІТЛИЧНИЙ О.П.

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СУДУ В УКРАЇНІ

PROSPECTS FOR THE CREATION OF AN ENVIRONMENTAL COURT IN UKRAINE

Стаття присвячена перспективам створення екологічного суду як одного із шляхів подолання катастрофічних екологічних наслідків, що виникли внаслідок повномасштабної російської військової агресії проти України, яка триває і на разі, що принесло українському народу не лише людське горе, руйнування, втрату людей, матеріальних ресурсів, але й страшну екологічну катастрофу, яка вразила все навколишнє природне середовище, природні ресурси держави. Наводяться статистичні екологічних збитків, які зазнали природні ресурси держави внаслідок російської військової агресії. З метою перспективи створення екологічного суду звертається увага на діяльність: Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй та його структурних підрозділів, які спеціалізуються на розгляді екологічних справ; Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення, який вирішує спори з питань охорони навколишнього середовища і природокористування; Суд Справедливості Європейського Союзу; Міжнародний трибунал з морського права; Європейський суд з прав людини. Підкреслено, що ці суди вирішують екологічні та іншу судові спори. Констатовано, що на сьогодні різноманітні форми та моделі екологічного правосуддя представлені в понад 50 країнах світу, які успішно розглядають екологічні спори. Звернено увагу, що незважаючи на різний державний устрій цих країн, систему судоустрою, суди цих країн спеціалізуються на розгляді екологічних справ, вони відіграють важливу роль у забезпеченні та реалізації екологічних прав людини і громадянина, суспільних та державних інтересів. Проаналізовано наукову публіцистику та праці науковців, які у своїх роботах досліджували питання створення екологічного суду в нашій державі. Звернено увагу на Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», норми якого вказують на гостру кризову екологічну ситуацію в Україні та шляхи подолання існуючих кризових явищ в державі. У висновках підкреслено, що катастрофічні екологічні наслідки, які виникли внаслідок військової агресії РФ проти України потребують вирішення низки невідкладних проблемних питань, одним із шляхів подолання екологічних наслідків в Україні є створення екологічного суду, що потребує від держави та наукової спільноти вироблення дієвих і виважених кроків.

Ключові слова: *екологія, судовий захист, військова агресія, кризові явища, подолання, створення.*

The article is devoted to the prospects of creating an environmental court as one of the ways to overcome the catastrophic environmental consequences that arose as a result of the full-scale Russian military aggression against Ukraine, which continues to this day, which brought the Ukrainian people not only human grief, destruction, loss of people, material resources, but also a terrible environmental catastrophe that struck the entire natural environment, natural resources of the state. The statistics of environmental damage suffered by the state's natural resources as a result of Russian military aggression are given. In order to consider the prospects of creating an environmental court, attention

© СВІТЛИЧНИЙ О.П. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права (Національний університет біоресурсів і природокористування України) https://orcid.org/0000-0003-0485-3804

is drawn to the activities of: the International Court of Justice of the United Nations and its structural divisions that specialize in considering environmental cases; the International Court of Environmental Arbitration and Conciliation, which resolves disputes on environmental protection and natural resource use; the Court of Justice of the European Union; the International Tribunal for the Law of the Sea; the European Court of Human Rights. It is emphasized that these courts resolve environmental and other legal disputes. It is stated that today various forms and models of environmental justice are presented in more than 50 countries of the world, which successfully consider environmental disputes. It is noted that despite the different state structures of these countries, the judicial system, the courts of these countries specialize in considering environmental cases, they play an important role in ensuring and implementing the environmental rights of a person and a citizen, public and state interests. The scientific journalism and works of scientists who in their works investigated the issue of creating an environmental court in our country are analyzed. Attention is drawn to the Law of Ukraine "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period Until 2030", the norms of which indicate the acute crisis ecological situation in Ukraine and ways to overcome the existing crisis phenomena in the country. The conclusions emphasize that the catastrophic environmental consequences that arose as a result of the Russian Federation's military aggression against Ukraine require the resolution of a number of urgent problematic issues; one of the ways to overcome the environmental consequences in Ukraine is to create an environmental court, which requires the state and the scientific community to develop effective and balanced steps.

Key words: *ecology, judicial protection, military aggression, crisis phenomena, overcoming, creation.*

Вступ. Повномасштабна військова агресія РФ проти України принесла українському народу не лише людське горе, руйнування але й страшну екологічну катастрофу, яка вразила землю, надра, води, атмосферне повітря, ліси, тваринний світ, ландшафти, об'єкти природно-заповідного фонду та інші природні комплекси – все навколишнє природне середовище, внаслідок чого громадянам була заподіяна шкода їх здоров'ю та майну. За інформацією Міністерства екології і природних ресурсів, станом на 25.01.2025 року в Україні вже зафіксовані понад сім тисяч екологічних злочинів РФ з початку повномасштабного вторгнення. Збитки перевищують 72,9 мільярда євро – це забруднення земель і ґрунтів, шкода, завдана природно-заповідному фонду та охоронюваним екосистемам, забруднення повітря, водних об'єктів і морів, а також вплив війни на кліматичні зміни [1].

Подання до суду позовів є одним із видів державного захисту. Судовий захист гарантується безпосередньо на підставі Конституції України. Особливу роль судова гілка влади повинна відігравати у питаннях заподіяної негативного впливу на навколишнє природне середовище, відшкодуванню шкоди, здоров'ю та майну громадян, суспільству і державі, незворотності відповідальності РФ за вчинені злочини, військовослужбовці якої нехтуючи методи та засоби ведення війни, що мають на меті заподіяти або уже заподіяли широкомасштабну, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу, порушили екологічні права та вимоги екологічного законодавства. З метою забезпечення усіх правових механізмів судового захисту під час розгляду екологічних справ на потребі часу створення в Україні екологічного суду, як ефективного інструменту захисту екологічних прав громадян, інтересів суспільства і держави, притягнення винних до відповідальності.

Питання створення екологічного суду в Україні досліджували у своїх працях такі науковці, як А. Брінцов, О. Бузунко, А. Гетьман, М. Краснова, Ю. Краснова, Я. Кравець, І. Мачуська та ін. Проте складність та неоднозначність судового захисту потребує нових поглядів пов'язаних із створенням екологічного суду.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження низки проблемних питань, пов'язаних із створенням екологічного суду в Україні.

Результати дослідження. Питання створення екологічного суду на протязі багатьох років неодноразово піднімалося не тільки вітчизняними вченими правниками, але й були предметом обговорення на низці міжнародних конференцій та конвенцій. Враховуючи важливість охорони довкілля на сьогодні інституційна архітектура міжнародного екологічного правосуддя охоплює: Міжнародний Суд ООН – головний судовий орган Організації Об'єднаних Націй, який розглядає

спори між державами та надає консультативні висновки за міжнародним правом, у складі якого у 1993 році утворено спеціальну палату (камеру) з питань охорони навколишнього середовища. До її складу входять сім постійних суддів Міжнародного суду ООН, які спеціалізуються на розгляді екологічних справ; Постійний арбітражний суд у складі якого діє спеціалізована Палата для розгляду арбітражних спорів, пов'язаних з природними ресурсами і навколишнім середовищем; Утворений у 1994 році Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення – вирішує спори з питань охорони навколишнього середовища і природокористування; Суд Справедливості Європейського Союзу, заснований у 1952 році, в сукупності включає: Суд Справедливості – найвища ланка судової системи ЄС, рішення якого не можуть бути оскаржені та Загальний суд; Міжнародний трибунал з морського права; Європейський суд з прав людини.

Зважуючи на екологічні злочини РФ в Україні, Генеральний прокурор України А. Костін слушно зауважив, що Україна є фактично першою країною в історії людства, яка розслідує злочини проти навколишнього природного середовища саме як воєнні злочини. І, об'єднуючи всіх партнерів, наша держава зможе досягти мети – забезпечити невідворотність покарання для воєнних злочинців та започаткувати стандарти притягнення до відповідальності тих, хто буде намагатися скоїти такі ж злочини в інших частинах світу. Це має зіграти превентивну роль та дати усвідомлення іншим агресорам, що відповідальності за ці злочини не уникнути [2]. У той же час, заступниця міністра захисту довкілля та природних ресурсів України, О. Крамаренко, в ході обговорення на тему «Реформа екологічного контролю у часи війни: важливість та перспективи», висловила думку, що для повного оцінювання завданої шкоди російською агресією та розрахунку прямих та опосередкованих збитків Україні знадобиться від 20 до 30 років [3].

Юристи та правники звертають свою увагу на діяльність Міжнародного кримінального суду, який хоча й не займається розслідуванням екологічних злочинів як таких, однак вони можуть бути розслідувані як інші види воєнних злочинів. Про це заявила головний судовий юрист МКС, очільниця українського напрямку в МКС Бренда Джей Холліс. «Звичайно, ми працюємо в правовому полі Римського статуту, а Римський статут не передбачає екологічних злочинів як таких. Однак у статті 8 «Воєнні злочини» одним зі злочинів (як воєнний злочин) є умисне здійснення атаки, знаючи що вона спричинить широкомасштабну довготривалу і серйозну шкоду навколишньому середовищу, яка явно перевищує очікувану військову перевагу», – сказала вона. За її словами, поки ця стаття ще не була основою для жодного звинувачення в МКС. Вона повідомила, що доведення злочину вимагає доказів того, що атака була навмисною та здійснена з усвідомленням того, що вона завдасть надмірної шкоди. І тому існує «дуже високий поріг», якого необхідно досягти, щоб висунути звинувачення проти особи, і після цього суд буде ще визначати, чи був дотриманий цей «високий поріг». «Суд також повинен визначити, який ступінь екологічної шкоди кваліфікується як широкомасштабна, довгострокова і серйозна. Крім того, суд повинен буде визначити, чи дійсно всі три критерії є необхідними для встановлення факту злочину» [4].

Офіційно на міжнародно-правовому рівні вперше термін «екоцид» було закріплено у 1991 р. у ст. 26 Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, де наголошувалось, що «людина, яка умисно заподіює або наказує заподіяти шкоди навколишньому середовищу, в разі визнання її винною повинна бути покарана». З правової точки зору екоцидом визнаються незаконні або необґрунтовані дії, вчинені з усвідомленням, що існує суттєва ймовірність спричинення такими діями серйозної та масштабної або довготривалої шкоди навколишньому середовищу. Та цій статті не судилося довго жити, оскільки в 1995 році через незгоду деяких держав її було виключено з Кодексу, а разом з цим зникла можливість притягнення до міжнародно-правової відповідальності за статтею екоциду [5, с. 390]. У цьому аспекті важливим є звернення Україна до прокурора Міжнародного кримінального суду про визнання екоциду. Євродепутати та парламентарі Франції, України, Бельгії, Італії, Венесуели, Швейцарії, Ісландії, Фінляндії, Греції та Канади підписали звернення до прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо визнання екоциду. Проте, чинна редакція Римського Статуту, на підставі якого діє МКС, не дозволяє ефективно розслідувати та карати за даний злочин. Пропонується доповнити Римський статут п'ятим злочином, на який поширюватиметься юрисдикція МКС, яким визнати екоцид. У зверненні також зазначається, що екологічна криза все більш поглиблюється. Екоцид становить загрозу всій планеті, порушуючи право на здорове довкілля. Саме тому все частіше питання визнання екоциду постає на рівні окремих держав та регіонів.

Ю. Овчинникова сподівається, що МКС за результатами громадських обговорень розпочне процес включення злочину екоциду до Римського Статуту та його переслідуванню на міжнародному рівні [6]. На думку парламентаріїв, Рада Європи має взяти на себе провідну роль

у розробці нових правових інструментів, які б проклали шлях до міжнародного визнання злочину екоциду та відповідно потребує кодифікації цього поняття як у національному законодавстві, так і в міжнародному праві, у тому числі, має бути внесене до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, як новий злочин [7].

На гостру кризову екологічну ситуацію в Україні вказує Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII [8]. Відповідно до норм Закону першопричинами екологічних проблем України є: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; переважання ресурсо-та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання; фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки; неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища; низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти; незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян; незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення; недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом.

До вищезазначеного варто додати, що кризову екологічну ситуацію перетворилася на екологічну катастрофу, яку наша держава зазнала внаслідок військової агресії РФ.

На сьогодні захист екологічних прав здійснюється в порядку адміністративного, господарського, кримінального та цивільного судочинства, а тому питання захисту екологічних прав громадян, охорони довкілля, суспільні та державні інтереси, поряд із розслідуванням екологічних злочинів вчинених РФ вимагає дієвих кроків щодо впровадження різноманітних форм і методів у боротьбі із кризовою екологічною ситуацію, що склалася у нашій державі.

Одним із таких дієвих кроків вирішення вищезазначених проблемних питань – це впровадження екологічного суду в судову систему Україні. На думку Ю. Краснової подолати існуючі проблеми можна шляхом напрацьованого узагальнення судової практики з екологічних спорів, як це зроблено, зокрема, в Європейському суді з прав людини (справи про: небезпечні види промислової діяльності; вплив промислових викидів на здоров'я людей; вплив природних катастроф на людей та їхнє майно; доступ до суду в контексті оскарження дозволів щодо екологічно небезпечної діяльності; невиконання остаточних судових рішень про припинення екологічно небезпечної діяльності; екологічні ризики та доступ до інформації; промислове забруднення; вплив антен мобільного зв'язку; шумове забруднення; вплив містобудівної діяльності; поводження з відходами; забруднення питної води; попередження про надзвичайні ситуації [9, с. 55-56].

На думку А. Брінцова екологічне судочинство в Україні може бути запроваджене кількома можливими шляхами. Шляхом запровадження у судах спеціалізації суддів з розгляду справ, які виникають із екологічних правовідносин, а також створення у судах судових палат з розгляду окремих категорій справ, у тому числі й окремих судових палат з розгляду справ, які виникають з екологічних правовідносин. Поряд з цим він зауважує, що діяльність у системі судоустрою вищих спеціалізованих судів як судів першої та апеляційних інстанцій з розгляду окремих категорій справ дозволяє припустити і можливості запровадження в Україні вищого спеціалізованого суду з розгляду справ, які виникають з екологічних правовідносин, або просто «вищого екологічного суду» [10, с. 193-194].

Підтримуючи думки вищезазначених науковців, вважаємо, що створення екологічного суду надає можливість забезпечити належний і ефективний судовий захист екологічних правовідносин, у тому числі й тих, що вчинені РФ на території нашої держави, адже розгляд такої категорії справ, з огляду довготривалі екологічні природні процеси та збір доказів такої категорії справ, це довготривалий процес, а тому запровадження спеціалізації суддів з розгляду екологічних справ потребує на початковому етапі визначити коло підвідомчості і підсудності екологічних справ, забезпечити відповідну спеціалізації суддів. Вказане в повній мірі відноситься діяльності сучасної юридичної науки.

Водночас ми усвідомлюємо, що на цьому шляху існують проблемні питання політичного, організаційного, економічного, фінансового та правового характеру, які потрібно вирішувати на шляху створення екологічного суду, прикладом є створений, ще у 2017 році Вищий суд з питань інтелектуальної власності, який через відсутність своєї діяльності не спроможний захисти суб'єктивні права власників та законних користувачів об'єктів права інтелектуальної власності [11, с. 101].

Незважаючи на різний державний устрій цих країн, систему судоустрою, суди цих країн спеціалізуються на розгляді екологічних справ, вони відіграють важливу роль у забезпеченні та реалізації екологічних прав людини і громадянина, суспільних та державних інтересів.

Висновки. Таким чином, з урахуванням викладених вище міркувань, можна дійти висновку, що катастрофічні екологічні наслідки, які виникли внаслідок військової агресії РФ проти України потребують вирішення низки невідкладних проблемних питань. Одним із шляхів подолання екологічних наслідків в Україні є створення екологічного суду, проте зважуючи на існуючі проблемні питання встановлення стандартів притягнення до відповідальності за злочини та інші види екологічних правопорушень, досягти мети – створення екологічного суду є довгостроковою перспективою. З огляду на те, що судова реформа поки не дала відчутних результатів, на які сподівалося суспільство, питання створення екологічного суду потребує від держави та наукової спільноти вироблення дієвих і виважених кроків щодо оновлення процесуального законодавства та реформуванням законодавства про судоустрій.

Список використаних джерел:

1. Юхимчук О. Збитки екології від російської агресії. URL: https://typical.if.ua/zbitki-ekologii-vid-rosiyskoi-agresii-perevishchuyut-729-miyarda-evro-mindovkillya (дата звернення 14.02.2025).

2. Костін А. Україна фактично формує для світу стандарти притягнення до відповідальності за злочини проти довкілля як воєнні злочини. *Судово-юридична газета.* URL: https://sud.ua/uk/news/publication/283760-ukraina-fakticheski-formiruet-dlyamira-standarty-privlecheniya-k-otvetstvennosti-za-prestupleniya-protiv-okruzhayuschey-sredykak-voennye-prestupleniya-andrey-kostin

3. Крамаренко О. Для повної оцінки екологічних збитків, заподіяних Україні Росією, потрібно 20–30 років – Міндовкілля. URL: https://www.ukrinform. ua/rubric-society/3779354-dla-povnoi-ocinki-ekologicnih-zbitkiv-zapodianih-ukraini-rosieu-potribno-2030-rokiv-mindovkilla.html

4. Міжнародний кримінальний суд теоретично може розглядати екологічні злочини. *Укрінформ.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3776638-miznarodnij-kriminalnij-sud-teoreticno-moze-rozgladati-ekologicni-zlocini-urist-mks.html

5. Сурілова О. Злочин екоциду: проблеми міжнародної відповідальності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 черв. 2022 р. Одеса, 2022. С. 388-391.

6. Овчинникова Ю. Україна підписала звернення до прокурора Міжнародного кримінального суду про визнання екоциду. 10.04.2024. URL: https://sluga-narodu.com/ukraina-pidpysala-zvernennia-do-prokurora-mizhnarodnoho-kryminalnoho-sudu-pro-vyznannia-ekotsydu/

7. The Council of Europe should pave the way towards international recognition of the crime of ecocide. *Parliamentary Assembly*. Веб-сайт. URL: https://pace.coe.int/en/news/8911/the-council-of-europe-should-pave-the-way-towards-international-recognition-of-the-crime-ofecocide

8. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.

9. Краснова Ю.А. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України та шляхи її вирішення. *Судовий захист природного довкілля та екологічних прав* : матеріали міжнар. судового форуму, 7 листоп. 2019 р. Київ, 2019. С. 55-61.

10. Брінцов А.І. Перспективи екологічного судочинства в Україні. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні* : тези доповідей наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / за заг. ред. проф. М.І. Іншина, за редакцією проф. В.В. Носіка, доц. Т.Г. Ковальчук, ас. М.Б. Мельник. Київ: Освіта України, 2021. С. 192-194.

11. Світличний О.П. Судова реформа в Україні та її вплив на охорону прав інтелектуальної власності. *Право. Людина. Довкілля.* Науково-практичний журнал. 2019. № 1. С. 102-107.

12. Кравець Я.В. Екологічні суди: порівняльно-правовий аналіз. Одеса, 2018. 30 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9756

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.12

БІЛОВОЛ О.О.

ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЯК ОДИН З КЛЮЧОВИХ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE AS ONE OF THE KEY DIRECTIONS OF STATE POLICY

Актуальність статті полягає в тому, що проблема домашнього насильства є однією з ключових соціально-правових та психологічних загроз сучасного суспільства, оскільки вона безпосередньо впливає на фізичний, емоційний та соціальний стан постраждалих, а також на суспільну стабільність загалом. Домашнє насильство охоплює широкий спектр форм – фізичне, психологічне, економічне та сексуальне – і проявляється як у сімейних, так і в партнерських стосунках, створюючи нерівномірний баланс влади, що унеможливлює рівноправний діалог між сторонами. Вказана проблема є актуальною фактично для кожної країни світу і Україна, нажаль, не стала виключенням. Метою статті є розкрити сутність запобігання домашньому насильству, як одного з ключових напрямів державної політики. У статті визначено, що запобігання правопорушенням в цілому – це сукупність заходів попередження та профілактики суспільно-небезпечних та шкідливих дій, які провадять органи державної влади та місцевого самоврядування, а також інші, визначені законодавством фізичні та юридичні особи (спеціально уповноважені суб'єкти) у нормативно-встановленому порядку. Основними складовими таких заходів є профілактика та попередження. Так, профілактичні заходи спрямовано на формування соціальних, правових, організаційно-управлінських, фінансових та інших умов життя населення країни в яких поява детермінантів правопорушень ускладнена або фактична неможлива. Наприклад, в контексті нашого дослідження це виражається у вихованні суспільної поваги до прав і свобод людини та громадянина, пропагуванні рівності чоловіків та жінок, а також людей в цілому, роз'ясненні шкідливості дискримінаційних проявів для розвитку нації тощо. В свою чергу, попередження спрямовано на недопущення вчинення правопорушень у конкретних соціальних умовах, сферах, напрямах діяльності, виявлення різноманітних ризиків які сприяють вчиненню правопорушень, встановлення природи та причин останніх, їх ліквідацію. Зроблено висновок, що запобігання домашньому насильству, як напрям державної політики протидії, – це система спеціальних профілактичних та попереджувальних заходів, які направлено на створення несприятливої атмосфери та суспільної нетерпимості до будь-яких проявів домашнього насильства, що реалізуються спеціально уповноваженими законодавством суб'єктами у нормативно-визначеному порядку.

Ключові слова: *протидія, запобігання, домашнє насильство, державна політика, правове регулювання.*

The relevance of the article lies in the fact that the problem of domestic violence is one of the key socio-legal and psychological threats of modern society, since it directly affects the physical, emotional and social state of the victims, as well as social stability in general. Domestic violence covers a wide range of forms – physical, psychological, economic and sexual – and manifests itself both in family and partnership relationships,

© БІЛОВОЛ О.О. – доктор філософії в галузі права, докторант (Державний університет «Київський авіаційний інститут») https://orcid.org/0009-0000-5215-7876

creating an uneven balance of power, which makes it impossible for equal dialogue between the parties. This problem is relevant in fact for every country in the world and Ukraine, unfortunately, is no exception. The purpose of the article is to reveal the essence of preventing domestic violence as one of the key areas of state policy. The article defines that crime prevention in general is a set of measures to prevent and prevent socially dangerous and harmful actions carried out by state authorities and local governments, as well as other individuals and legal entities (specially authorized entities) defined by law in the regulatory and established manner. The main components of such measures are prevention and prevention. Thus, preventive measures are aimed at forming social, legal, organizational and managerial, financial and other living conditions of the country's population in which the emergence of determinants of crimes is complicated or practically impossible. For example, in the context of our study, this is expressed in the upbringing of public respect for the rights and freedoms of man and citizen, the promotion of equality between men and women, as well as people in general, the explanation of the harmfulness of discriminatory manifestations for the development of the nation, etc. In turn, prevention is aimed at preventing the commission of offenses in specific social conditions, spheres, areas of activity, identifying various risks that contribute to the commission of offenses, establishing the nature and causes of the latter, and eliminating them. It is concluded that the prevention of domestic violence, as a direction of state policy of counteraction, is a system of special preventive and preventive measures aimed at creating an unfavorable atmosphere and public intolerance to any manifestations of domestic violence, which are implemented by entities specially authorized by law in a regulatory manner.

Key words: *counteraction, prevention, domestic violence, state policy, legal regulation.*

Актуальність теми. Проблема домашнього насильства є однією з ключових соціально-правових та психологічних загроз сучасного суспільства, оскільки вона безпосередньо впливає на фізичний, емоційний та соціальний стан постраждалих, а також на суспільну стабільність загалом. Домашнє насильство охоплює широкий спектр форм – фізичне, психологічне, економічне та сексуальне – і проявляється як у сімейних, так і в партнерських стосунках, створюючи нерівномірний баланс влади, що унеможливлює рівноправний діалог між сторонами. Вказана проблема є актуальною фактично для кожної країни світу і Україна, нажаль, не стала виключенням. Усвідомлюючи це, законодавцем було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відповідно до якого державна політика у цій сфері спрямована на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства, надання всебічної допомоги постраждалим особам та утвердження ненасильницького характеру приватних стосунків. Одним з ключових напрямів останньої є запобігання домашньому насильству. Це самостійний та трудомісткий напрямок функціонування держави та уповноважених нею органів, в рамках якого виконуються відповідні завдання та функції державної політики.

Стан дослідження проблеми. Проблему вчинення домашнього насильства в Україні та особливості протидії цьому негативному явищу досліджували в своїх працях: А.Б. Блага, В.К. Грищук, О.С. Дмитращук, С.Я. Лихова, І.Ф. Літвінова, О.В. Степаненко, М.І. Хавронюк та багато інших вчених. Разом із тим, незважаючи на високий рівень актуальності, на сьогоднішній день поза увагою юристів теоретиків залишається проблема запобігання домашньому насильству, як одного із ключових напрямів державної політики.

Саме тому **метою статті** є розкрити сутність запобігання домашньому насильству, як одного з ключових напрямів державної політики.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що етимологічно термін «запобігання» означає не допустити щось заздалегідь [1, с.718; 2, с.120]. В юридичному аспекті запобігання найбільш активно досліджувалось в кримінології. У відповідній науковій літературі даний термін визначається, як складна, багаторівнева система державних органів та громадських організацій, що здійснюють антикриміногенний вплив на соціальні об'єкти, з метою недопущення порушень кримінально-правових норм і усунення (нейтралізації) чинників, що її детермінують. Запобігання злочинності, на думку вчених-кримінологів, розглядається не тільки як комплекс взаємопов'язаних заходів, що здійснюються суб'єктами профілактики з метою боротьби зі злочинністю та викоріненням причин її виникнення, але й як особлива

галузь соціального регулювання, управління соціальними процесами, пов'язаними з реалізацією завдань скорочення злочинності. Окрім терміну «запобігання», у кримінологічній науці застосовуються поняття «попередження», «профілактика», «превенція». Більшість науковців вважають, що вони є синонімами, оскільки фактично їхній зміст збігається, а тому спроби розмежування цих понять вбачаються більшістю науковцями недоцільними через відсутність теоретичного та практичного сенсу [3, с.140-141; 4, с.130].

Найчастіше термін «запобігання» аналізують у відношенні до злочинів або правопорушень. Наприклад, запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми (у аспекті адміністративно-правової науки) Ю.С. Завгородня розуміє як систематичну, цілеспрямовану діяльність спеціально уповноважених державою органів, установ та організацій, що здійснюється в межах їх повноважень та включає комплекс заходів, спрямованих на запобігання вчинення правопорушень дітьми, зменшення кількості таких правопорушень та їх впливу на суспільство та дитину [5, с.179]. На думку Н.Ю. Кантор, запобігання правопорушенням у сфері економіки – це система правових засобів, за допомогою котрих поведінка суб'єктів приводиться у відповідність з вимогами і дозволами правових норм, що, як і взагалі механізм правового регулювання, складається з трьох стадій: видання правових норм, виникнення конкретних прав і обов'язків та реалізації прав і обов'язків суб'єктами цих відносин. Це цілий процес, сукупність операцій, спрямованих на організацію дії, впливу норм адміністративного права на волю, поведінку суб'єктів відносин з приводу запобігання правопорушенням [6, с.44].

В свою чергу, І.В. Однолько запобігання злочинності розкриває у вузькому та широкому розумінні. В першому випадку вчений має на увазі історично сформовану систему подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов злочинності, яка реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів. У більш вузькому, прикладному значенні запобігання злочинам являє собою діяльність, спрямовану на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення [7, с.145]. Д. Вітюк розглядає запобігання злочинності, як процес реалізації комплексу взаємопов'язаних і взаємоузгоджених заходів економічного, правового, політичного, організаційно-управлінського характеру, які спрямовані на попередження, профілактику та припинення кримінальних правопорушень і здійснюються спеціально уповноваженими державними органами в рамках комплексного плану запобігання злочинності [7, с.35].

Наступних висновків з приводу запобігання злочинності доходить В.В. Голіна: 1) запобігання злочинності – перспективний напрям протидії злочинності; 2) основою системи запобігання злочинності є правова держава; 3) запобігання злочинності розуміється як єдність загальносоціальних і спеціальних видів діяльності держави і суспільства; 4) участь громадськості в запобіганні злочинності обов'язкова; 5) мета системи запобігання злочинності – істотне зниження кількісних і позитивні зміни якісних показників злочинності в Україні; 6) запобігання злочинності потребує відповідного ресурсного забезпечення; 7) запобігання передбачає моніторинг злочинності й ефективності заходів її запобігання. З огляду на викладене, вчена наголошує: запобігання злочинності – це соціальна політика держави, спрямована на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витиснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання [8, с.16].

За Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», запобігання домашньому насильству – це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них грунтуються [9].

До завдань у сфері запобігання домашньому насильству відповідно до Закону належать: 1) визначення стану, причин і передумов поширення домашнього насильства; 2) підвищення рівня поінформованості населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства; 3) сприяння розумінню суспільством природи домашнього насильства, його непропорційного

впливу на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку; 4) формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини; 5) викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються; 6) заохочення всіх членів суспільства, насамперед чоловіків і хлопців, до активного сприяння запобіганню домашньому насильству [10].

Висновки. Основуючись на наукових інтерпретаціях поняття «запобігання», а також законодавчому тлумаченні терміну «запобігання домашньому насильству», можемо дійти до висновку, що запобігання правопорушенням в цілому – це сукупність заходів попередження та профілактики суспільно-небезпечних та шкідливих дій, які провадять органи державної влади та місцевого самоврядування, а також інші, визначені законодавством фізичні та юридичні особи (спеціально уповноважені суб'єкти) у нормативно-встановленому порядку. Основними складовими таких заходів є профілактика та попередження. Так, профілактичні заходи спрямовано на формування соціальних, правових, організаційно-управлінських, фінансових та інших умов життя населення країни в яких поява детермінантів правопорушень ускладнена або фактична неможлива. Наприклад, в контексті нашого дослідження це виражається у вихованні суспільної поваги до прав і свобод людини та громадянина, пропагуванні рівності чоловіків та жінок, а також людей в цілому, роз'яснення шкідливості дискримінаційних проявів для розвитку нації тощо. В свою чергу, попередження спрямовано на недопущення вчинення правопорушень у конкретних соціальних умовах, сферах, напрямах діяльності, виявлення різноманітних ризиків які сприяють вчиненню правопорушень, встановлення природи та причин останніх, їх ліквідацію.

Звідси, запобігання домашньому насильству, як напрям державної політики протидії, – це система спеціальних профілактичних та попереджувальних заходів, які направлено на створення несприятливої атмосфери та суспільної нетерпимості до будь-яких проявів домашнього насильства, що реалізуються спеціально уповноваженими законодавством суб'єктами у нормативно-визначеному порядку.

Список використаних джерел:

1. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Т.1. Укладачі В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. К.: Аконіт, 2003. 927 с.

2. Дубчак Л.С. Удосконалення діяльності навчальних закладів щодо запобігання злочинності неповнолітніх в Україні: дис… канд. юрид. наук. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2007. 252 с.

3. Курс кримінології : Загальна частина : підручник. за заг. ред. док. юрид. наук, проф. О. Джужи ; відп. ред. Я. Кондратьєв : у 2 кн. Кн. 1 : Заг. част. К. : Юрінком Інтер, 2001 352 с.

4. Абросімова Ю.А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні: дис… канд. юрид. наук. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2009. 261 с.

5. Завгородня Ю.С. Запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми, як категорія адміністративного права. *Право і суспільство.* 2024. № 1. Т. 1. С. 174-179.

6. Кантор Н.Ю. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням у сфері економіки як основа забезпечення економічної стабільності держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 39-44.

7. Однолько І.В. Теоретичні засади запобігання злочинності. Юридичний вісник. 2013. № 4(29). С. 143-147.

8. Вітюк Д. До поняття механізму запобігання злочинності. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences.* 2022. № 2. С. 30-35.

9. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

10. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.13

БЛИЗНЮК С.В.

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

THE CONCEPT AND ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF DIGITAL TRANSFORMATION OF PUBLIC ADMINISTRATION

Актуальність статті полягає в тому, що в умовах сьогодення, сутність та значення цифрової трансформації держави полягає у тому, що вона дозволяє радикально змінити якість життя громадян, спрощуючи доступ до державних послуг, зменшуючи при цьому корупційні ризики та скорочуючи бюрократичні бар'єри, а також підвищити рівень довіри до держави та її інституцій. Вона дозволяє швидше реагувати на виклики сучасності, ефективніше управляти ресурсами та створювати більш стійке й інноваційне суспільство. А відтак, цифрова трансформація публічного адміністрування є складним та багатоаспектним процесом, реалізація якого вимагає належного та ефективного функціонування адміністративно-правового механізму. Мета статті полягає у визначенні поняття та надати характеристику ключовим елементам адміністративно-правового механізму цифрової трансформації публічного адміністрування. Визначено, що під адміністративно-правовим механізмом цифрової трансформації публічного адміністрування найбільш доцільно розуміти сукупність взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих та, водночас, незалежних один від одного елементів, які в своїй єдності спрямовані на забезпечення належного регулювання, організації, управління та реалізації процесів та процедур, пов'язаних із цифровізацію системи публічного управління. Характерними ознаками даного механізму, як вбачається, є наступні: по-перше, особлива сфера функціонування такого механізму, яка передбачає використання спеціального набору інструментів та засобів; по-друге, наявність чіткого вектору функціонування; по-третє, гнучкість та адаптивність до сучасних умов та викликів, а також сфери, на яку заходи цифрової трансформації спрямовані; по-четверте, інноваційність; по-п'яте, наявність чіткого кола суб'єктів, які забезпечують функціонування досліджуваного механізму. Виділено та охарактеризовано наступні ключові елементи даного механізму: адміністративно-правові норми; адміністративні правовідносини; юридичні факти; суб'єкти реалізації заходів цифрової трансформації; реалізація норм права; адміністративні процедури.

Ключові слова: *цифрова трансформація, цифрові технології, публічне адміністрування, адміністративно-правовий механізм.*

The relevance of the article lies in the fact that in today's conditions, the essence and significance of the digital transformation of the state lies in the fact that it allows for a radical change in the quality of life of citizens, simplifying access to public services, while reducing corruption risks and reducing bureaucratic barriers, as well as increasing the level of trust in the state and its institutions. It allows for a faster response to the challenges of modernity, more effective management of resources and the creation of a more sustainable and innovative society. Therefore, the digital transformation of public administration is a complex and multifaceted process, the implementation of which requires the proper and effective functioning of the administrative and legal mechanism. The purpose of the article is to define the concept and characterize the key elements of the administrative and legal mechanism of the digital transformation of public administration. It has been determined that the administrative and legal mechanism of

© БЛИЗНЮК С.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

digital transformation of public administration is most appropriately understood as a set of interconnected, complementary and, at the same time, independent elements, which in their unity are aimed at ensuring proper regulation, organization, management and implementation of processes and procedures related to the digitalization of the public administration system. The characteristic features of this mechanism, as it seems, are the following: first, a special sphere of operation of such a mechanism, which involves the use of a special set of tools and means; second, the presence of a clear vector of operation; third, flexibility and adaptability to modern conditions and challenges, as well as the sphere to which digital transformation measures are directed; fourth, innovation; fifth, the presence of a clear circle of subjects that ensure the functioning of the mechanism under study. The following key elements of this mechanism are identified and characterized: administrative-legal norms; administrative legal relations; legal facts; subjects of implementation of digital transformation measures; implementation of legal norms; administrative procedures.

Key words: *digital transformation, digital technologies, public administration, administrative-legal mechanism.*

Актуальність теми. В умовах сьогодення, сутність та значення цифрової трансформації держави полягає у тому, що вона дозволяє радикально змінити якість життя громадян, спрощуючи доступ до державних послуг, зменшуючи при цьому корупційні ризики та скорочуючи бюрократичні бар'єри, а також підвищити рівень довіри до держави та її інституцій. Вона дозволяє швидше реагувати на виклики сучасності, ефективніше управляти ресурсами та створювати більш стійке й інноваційне суспільство. А відтак, цифрова трансформація публічного адміністрування є складним та багатоаспектним процесом, реалізація якого вимагає належного та ефективного функціонування адміністративно-правового механізму.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, присвячені цифровій трансформації держави та окремих її інституцій, у своїх наукових працях розглядали: Ю.П. Варжакова, Н.М. Васильців, С.А. Віротченко, Г.М. Дергачова, М.В. Засуха, Я.О. Колешня, О.І. Кульчицький, Ю.О. Нікітін, Г.В. Пчелинська О.І. Хлебинська, І.А. Чиков та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, на сьогоднішній день в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання адміністративно-правового механізму цифрової трансформації публічного адміністрування.

Саме тому *метою статті* є визначити поняття та надати характеристику ключовим елементам адміністративно-правового механізму цифрової трансформації публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що з правової точки зору під механізмом найбільш доцільно розуміти упорядковану та взаємозалежну систему елементів, що в своїй єдності забезпечують реалізацію права та функціонування правового порядку у певній сфері суспільного життя. З точки зору адміністративного права, механізм набуває своїх, найбільш характерних властивостей.

Відповідно до точки зору В.В. Галунька, механізм адміністративно-правового регулювання - це засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави. Автор підкреслює, що механізм адміністративно-правового регулювання дозволяє охопити весь процес правового регулювання, представити його в системно-динамічному вигляді, розкрити його структуру, взаємозв'язок і взаємодію всіх елементів [1, с. 87-97]. К.М. Куркова вказує, що адміністративно-правовий механізм забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні можна визначити як сукупну репрезентацію теоретичного підґрунтя та практичної реалізації забезпечувального впливу держави на процеси якісних перетворень конвергенції науки та технологій як чинника впливу на соціально-економічний розвиток країни та показника рівня вітчизняного науково-технологічного потенціалу [2].

Таким чином, під адміністративно-правовим механізмом цифрової трансформації публічного адміністрування найбільш доцільно розуміти сукупність взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих та, водночас, незалежних один від одного елементів, які в своїй єдності спрямовані на забезпечення належного регулювання, організації, управління та реалізації процесів та процедур, пов'язаних із цифровізацію системи публічного управління. Характерними ознаками даного механізму, як вбачається, є наступні: по-перше, особлива сфера функціонування такого

механізму, яка передбачає використання спеціального набору інструментів та засобів; по-друге, наявність чіткого вектору функціонування; по-третє, гнучкість та адаптивність до сучасних умов та викликів, а також сфери, на яку заходи цифрової трансформації спрямовані; по-четверте, інноваційність; по-п'яте, наявність чіткого кола суб'єктів, які забезпечують функціонування досліджуваного механізму.

Розкрити сутність та зміст адміністративно-правового механізму цифрової трансформації публічного адміністрування найбільш доцільно крізь призму його елементів, до яких, як вбачається, слід віднести наступні:

– адміністративно-правові норми. Т.О. Коломоєць зазначає, що адміністративно-правова норма є загальнообов'язковим, формалізованим правилом поведінки, яке встановлюється та охороняється державою з метою врегулювання суспільних відносин, що виникають, змінюються або припиняються у процесі діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Ця діяльність спрямована на реалізацію й захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також охоплює публічне адміністрування в соціально-економічній, адміністративно-політичній сферах та у сфері забезпечення громадського порядку. Дослідниця також підкреслює, що адміністративно-правові норми мають низку характерних рис: вони містять приписи щодо управлінської, контрольної, наглядової та внутрішньо-організаційної діяльності; їх регулятивний вплив переважно носить імперативний характер; держава гарантує їх виконання через систему як організаційно-роз'яснювальних, так і примусових засобів; а також вони мають чітко виражену системну структуру [3]. Таким чином, адміністративно-правові норми є тим елементом адміністративно-правового механізму, за допомогою якого забезпечується регулювання та практичне втілення у життя заходів у досліджуваній сфері суспільного життя. Окрім того, їх роль полягає у тому, щоб уніфікувати процедури запровадження заходів цифрової трансформації, з урахування сфери та сучасних викликів. Особливістю адміністративно-правових норм полягає у тому, що вони мають бути гнучкими та здатними адаптуватись до динаміки цифрового середовища, однак при цьому не порушувати принципів правової визначеності й стабільності;

– адміністративні правовідносини. В. Курило та І. Городецька пропонують ґрунтовний підхід до розуміння сутності адміністративних правовідносин, акцентуючи увагу на їх характерних рисах. Вони підкреслюють, що такі правовідносини виникають і функціонують виключно на основі адміністративно-правових норм, а їх учасниками є суб'єкти адміністративного права. Обов'язковою умовою є наявність однієї сторони, яка наділена юридично-владними повноваженнями, – це можуть бути органи публічної адміністрації, посадові особи або навіть громадські організації з відповідною компетенцією. У межах таких правовідносин один учасник має право вимагати від іншого певної поведінки, передбаченої правовими нормами. Вони виникають у сфері публічного управління – державного чи місцевого – переважно у процесі реалізації владно-розпорядчих функцій органів виконавчої влади та їхніх зобов'язань перед суспільством. Ці відносини можуть започатковуватися з ініціативи будь-якої сторони, при цьому згода іншої не є обов'язковою умовою. У разі порушення обов'язків, відповідальність несе не перед іншим учасником, а перед державою, що реалізується через компетентні органи, шляхом застосування адміністративного примусу або відповідних заходів відповідальності. Вирішення спорів у межах таких правовідносин можливе як у судовому, так і в адміністративному порядку. Усі ці ознаки свідчать про їх державно-публічний характер [4, с. 33]. Отже, адміністративно-правові відносини є практичною (функціональною) складовою досліджуваного адміністративно-правового механізму. Саме через них забезпечується практична дія норм прав, визначаючи при цьому яким саме чином цифрові технології інтегруються у сферу публічного управління. А відтак, адміністративно-правові відносини не лише відображають волевиявлення публічної влади, а й структурно поєднують її із технологічними інструментами, через які здійснюється управління та регламентація цифрового середовища. Саме через досліджувані правовідносини конкретизується юридичний статус суб'єктів, визначаються їхні повноваження, обов'язки, відповідальність, а також порядок реалізації прав;

– юридичні факти. Так, О. Макух під юридичними фактами пропонує розуміти конкретні життєві обставини, з настанням яких норми фінансового права пов'язують виникнення, зміну та припинення фінансових правовідносин, а також корегують певним чином ті права та обов'язки учасників публічної фінансової діяльності, що виникають у межах відповідних правовідносин; забезпечують реалізацію прав та обов'язків відповідних суб'єктів у фактичній їх поведінці. Вони є безпосередньою юридичною підставою виникнення суб'єктивних прав осіб у конкретних правовідносинах, своєрідним засобом переведення правосуб'єктності у відповідне суб'єктивне

право; займають самостійне місце в механізмі правового регулювання, адже забезпечують перехід від державного нормативного регулювання суспільних відносин до індивідуального через передбачені в нормах права, суб'єктивні права та кореспондуючі обов'язки [5, с. 8-9]. З огляду на зазначене вище, юридичний факт, як елемент адміністративно-правового механізму цифрової трансформації публічного адміністрування, виконує функцію своєрідного «пускового» механізма, який ініціює виникнення, зміну або припинення адміністративно-правових відносин у досліджуваній сфері суспільного життя. В рамках цифрової трансформації юридичні факти зазнають змістовного переосмислення, оскільки значна частина дій, має електронного вираження. Вказане вище передбачає необхідність нормативного визнання цифрових слідів, транзакцій, електронної ідентифікації, автоматизованого прийняття рішень здатних викликати правові наслідки, тощо;

– суб'єкти реалізації заходів цифрової трансформації. Взагалі, суб'єкт права – це особа або організація, наділена здатністю мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки (тобто правоздатність). Здатність бути суб'єктом права (правосуб'єктність) – не вроджена, не біологічна, а суспільно-юридична властивість особи, якою її наділяє держава [6, с. 754]. Суб'єкти адміністративно-правового механізму цифрової трансформації публічного адміністрування – це визначене нормами чинного законодавства коло спеціально уповноважених державних та недержавних інституцій, які безпосередньо реалізують заходи у досліджуваній сфері суспільного життя. Їхня діяльність визначається та спрямовується компетенцією та завданнями, що закріплені в нормативно-правових актах, та має на меті формування цифрового середовища, підвищення ефективності управління та забезпечення доступу громадян до публічних сервісів у зручній електронній формі. До переліку зазначених суб'єктів відноситься низка органів державної влади різного рівня, втім ключове місце серед них належить Міністерству цифрової трансформації;

– реалізація норм права. Реалізація норм права, вказує О.В. Легка, передбачає соціальну і юридично значиму поведінку суб'єктів, їхню позитивну діяльність для досягнення певних соціальних результатів. Проте ця поведінка не є кінцевим результатом реалізації правового припису. Як і правова поведінка реалізація норм права нерозривно пов'язана з досягненням певного соціального ефекту. Учасники конкретних суспільних відносин діють у відповідності з чинним законодавством, виконують його вимоги і, врешті решт, створюють порядок, який, на погляд держави, найкраще відповідає інтересам суспільства та особи, забезпечує подальший прогресивний розвиток суспільства [7, с. 31]. Отже, реалізація норм права в рамках піднятої у роботі проблематики полягає у практичному втіленні правових приписів, що регулюють цифрові процеси в управлінській діяльності. Вона проявляється через застосування норм органами публічної влади при наданні електронних послуг, ухваленні рішень на основі цифрових даних, автоматизації процедур та дотриманні вимог законодавства у сфері цифровізації;

– адміністративні процедури. Відповідно до точки зору О. Миколенка, адміністративна процедура представляє собою врегульовану адміністративно-процедурними нормами послідовність дій суб'єктів нормотворчої і правозастосовної діяльності, структурованих відповідними процедурними відносинами, щодо прийняття нормативно-правових актів управління та вирішення адміністративних справ [8, с. 29]. Є. Демський розглядає адміністративну процедуру як встановлений нормами адміністративно-процесуального права порядок діяльності суб'єктів правовідносин щодо реалізації нормативно-правового регулювання у сфері державного управління та розгляду й вирішення конкретних адміністративних справ [9, с. 134-135]. Р.В. Ігонін та М.В. Вікторчук пропонують виділяти наступні ключові особливості адміністративних процедур: 1) адміністративні процедури застосовуються в публічній сфері; 2) адміністративні процедури застосовуються при здійсненні правозастосовної діяльності; 3) адміністративні процедури охоплюють управлінську діяльність позитивної спрямованості, тобто діяльність, спрямовану на створення умов для ефективної реалізації прав і законних інтересів громадян та організацій; 4) адміністративні процедури спрямовані на упорядкування діяльності уповноважених органів виконавчої влади; 5) для адміністративних процедур характерний особливий суб'єктний склад (однією зі сторін в адміністративній процедурі завжди виступає державний орган або посадова особа, наділені державно-владними повноваженнями); 6) адміністративні процедури закріплюються адміністративно-процесуальними нормами, які, своєю чергою, регулюють застосування матеріальних норм адміністративного та інших галузей права (фінансового, господарського, трудового та ін.) і при цьому регламентують діяльність уповноважених органів і посадових осіб [10, с. 182-190]. Тож, адміністративні процедури, як елемент адміністративно-правового механізму цифрової трансформації публічного адміністрування, визначають порядок реалізації владних повноважень спеціально уповноважених суб'єктів у досліджуваній сфері суспільного

життя. Вони забезпечують формалізовану взаємодію між органами влади та громадянами та/або юридичними особами, встановлюючи чіткі правила прийняття рішень, обробки запитів та надання адміністративних послуг із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Такі процедури сприяють прозорості, доступності та оперативності прийняття управлінських дій, а також гарантують дотримання прав і законних інтересів суб'єктів, які є учасниками адміністративно-правових відносин у досліджуваній сфері суспільного життя;

– адміністративні інструменти цифрової трансформації публічного адміністрування. Останні відіграють важливу роль у формуванні правових умов для впровадження цифрових технологій сферу публічного адміністрування. Вони охоплюють систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується ефективне функціонування електронного урядування, цифрових сервісів, автоматизованих процесів управління, тощо.

Висновки. Таким чином, саме окреслені вище елементи найбільш змістовно та повно характеризують сутність та зміст адміністративно-правового механізму цифрової трансформації публічного адміністрування. А відтак, важливим завданням законодавця є створити всі необхідні умови для того, щоб забезпечити належне функціонування кожного елемента, зокрема, а також їх у комплексі взагалі.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття): монографія / за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон : Херсонська міська друкарня, 2010. С. 87-97.

2. Куркова К. М. Поняття та сутність адміністративно-правового механізму забезпечення науково-технологічного розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 2020 № 48. С. 37-40.

3. Коломоєц Т.О. Адміністративне право України : Підручник. Вид. 2, змін, і доп. / За заг. ред. Т.О. Коломоєць. 1С: Істина, 2012. 528 с.

4. Курило В., Городецька І. Місце та роль адміністративних правовідносин у механізмі адміністративно-правового регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки».* 2017. № 4. С. 30-35.

5. Макух О. Поняття і значення юридичних фактів у динаміці фінансових правовідносин. Теорія і практика правознавства. 2015. Випуск 2 (8). URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_1_2016/27.pdf

6. Юридичний словник / За ред. В.М. Корецького, В.М. Бабія, В.В. Цвєткова. К., 1974. С. 210.

7. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство.* 2012. № 1. С. 30-33.

8. Миколенко О. І. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжя, 2011. 40 с.

9. Демський Е. Ф. Адміністративне про-цесуальне право України : навчальний посібник для вузів. К. : Юрінком Інтер, 2008. 495 с.

10. Ігонін Р.В., Вікторчук М.В. Поняття та особливості адміністративних процедур. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2019. Вип. 2. С. 182-190.

УДК 342.8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.14

БОГАШОВ О.А.

АБСЕНТЕЇЗМ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ: МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

ABSENTEEISM IN THE ELECTORAL PROCESS IN UKRAINE: POSSIBLE WAYS TO OVERCOME IT

Вибори та виборчий процес є одним із найдавніших і поширених способів формування органів влади та управління для людства. Світовою практикою напрацьовано значний досвід у питанні організації та проведення виборів, сформовано різні види виборчих систем, закріплено гарантовані політичні права громадян на рівні міжнародних стандартів. Але деякі явища що мають деструктивні впливи на демократичність, легітимність, прозорість виборів. Перелік таких чинників досить довгий, однак, поряд із цими явищами виокремлюються й інші супутні явища та процеси, одним із таких постає явище абсентеїзму.

Стаття присвячена проблематиці абсентеїзму в Україні у виборчому процесі в кінці XX – першій чверті XXI століття. Визначено основні фактори впливу на відсоткову явку виборців за різними видами виборів, проаналізовано динаміку проявів явища абсентеїзму за період незалежності України, розглянуто процес діджиталізації виборчого процесу, а передусім процедури голосування у виборчій системі України, стан реалізації інструментів електронної демократії в Україні. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, що були прийняті за останні роки в нашій державі, серед яких Виборчий кодекс України, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України, практика Конституційного Суду України, міжнародний досвід використання системи он-лайн голосування. Виокремлено перспективи подальшого впровадження електронного голосування в Україні, як одного із механізмів підвищення відсотку громадян, що беруть участь у голосуванні, також наголошено на основних проблемах діджиталізації виборчого процесу в Україні та можливі шляхи їх вирішення.

Аналіз конституційно-правових та адміністративно-правових засад протидії явищу абсентеїзму у зарубіжних країнах дав змогу зробити висновок про можливість застосування позитивного досвіду у виборчій системі України.

Зроблено висновки про те, що на сьогодні в Україні прийнято базові нормативно-правові акти та частково реалізовано технічні можливості, які можуть бути використані для забезпечення електронного он-лайн голосування та електронної демократії загалом. Втім, проблемою є не тільки відсутність повноцінної правової бази, а й вразливість вітчизняних електронних систем до негативних інформаційних впливів, кібератак та можливості маніпуляцій і стороннього втручання у результати волевиявлення громадян особливо в умовах гібридної війни росії проти України.

Ключові слова: *вибори, виборчий процес, абсентеїзм, вибори в Україні.*

Elections and the electoral process are among the oldest and most widespread methods of forming government and administrative bodies. Global practice has accumulated significant experience in organizing and conducting elections, developed various types of electoral systems, and established guaranteed political rights for citizens at the level of international standards. However, certain phenomena negatively impact the democratic nature, legitimacy, and transparency of elections. The list of such factors is quite extensive, but among them, absenteeism stands out as a significant issue.

© БОГАШОВ О.А. – кандидат юридичних наук, доцент, докторант аспірантури та докторантури (Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка)

This article is dedicated to the problem of absenteeism in Ukraine's electoral process from the late 20th century to the first quarter of the 21st century. It identifies the key factors influencing voter turnout across different types of elections, analyzes the dynamics of absenteeism in Ukraine during its independence period, and examines the digitalization of the electoral process – particularly the voting procedure within Ukraine's electoral system – and the implementation of e-democracy tools in Ukraine. The study also reviews the main legal acts adopted in Ukraine in recent years, including the Electoral Code of Ukraine, presidential decrees, resolutions of the Cabinet of Ministers, case law of the Constitutional Court of Ukraine, and international experience in using online voting systems. The article highlights the prospects for further implementation of e-voting in Ukraine as a mechanism to increase voter participation, as well as the main challenges of electoral digitalization and possible solutions.

An analysis of the constitutional and administrative legal frameworks for combating absenteeism in foreign countries allows for the conclusion that the positive experiences of other nations could be applied to Ukraine's electoral system.

The study concludes that Ukraine has adopted fundamental legal acts and partially implemented the technical capabilities necessary for online voting and e-democracy in general. However, the key challenges include not only the lack of a comprehensive legal framework but also the vulnerability of Ukraine's electronic systems to cyber threats, external manipulations, and unauthorized interference in election results, particularly in the context of Russia's hybrid war against Ukraine.

Key words: *elections, electoral process, absenteeism, elections in Ukraine.*

Вступ. Становлення України як незалежної, демократичної, правової держави у 1991 році поставило перед українським суспільством багато викликів. Одним із ключових питань для України стало формування апарату держави, вибір оптимальної моделі виборчої системи, трансформація, залишкових з радянського періоду, принципів організації апарату держави тощо. В рамках цих процесів одним із аспектів можемо виокремити досить важливий показник розвитку політичної системи суспільства – активність виборців під час виборчого процесу. Зазначимо, що протягом цих не повних 34 років спостерігалася негативна тенденція до зменшення відсотку виборців, що брали участь у голосуванні та розвиток такого явища як абсентеїзм.

Враховуючи значимість питання виборів у житті будь-якого демократичного суспільства, очевидним постає інтерес до неї з боку широкого кола фахівців та науковців. В рамках нашого дослідження слід наголосити на роботах фахівців у галузі права: Грабар О.С., Гаврилюк Д.Ю., Ключковський Ю.Б., Ковтун А.В., Топалова С., Щебетун І.С.

Постановка завдання. Метою статті є актуалізація проблематики абсентеїзму у виборчій системі країни на сучасному етапі та пошук оптимальних шляхів його подолання.

Результати дослідження. Характеризуючи проблематику абсентеїзму у виборчому процесі передусім наведемо окремі енциклопедичні визначення поняття:

– Абсентеїзм [від лат. absens (absentis) – відсутній] – відмова виборців від участі у виборах представницьких органів, глави держави, посадових осіб; вияв соціально-політичної апатії, байдуже ставлення людей до здійснення своїх політитчних прав, ухилення від виконання громадянських обов'язків [1];

– Абсентеїзм політичний – байдуже ставлення громадян до виконання своїх громадянських і політичних прав та обов'язків; насамперед відмова від участі у виборах. Абсентеїзм – форма свідомого бойкотування конституційного права обирати та бути обраним відповідно до чинного законодавства [2].

Однак це лиш один із підходів до його розуміння, оскільки досить значна кількість науковців, фахівців у різних галузях знань, представники інститутів громадянського суспільства, врешті суспільство загалом завжди приділяли значну увагу обраній проблематиці. У рамках нашого дослідження неможливо окреслити повний перелік авторів, думка яких з приводу виборчого процесу варта уваги, тому акцентуємося на окремих дослідженнях.

Понятійне розуміння «виборчого процесу» доцільно надати саме нормативне. Виборчим кодексом України (ч. 1 ст. 20) визначено: виборчий процес – це здійснення протягом встановленого цим Кодексом періоду часу суб'єктами, визначеними статтею 22 цього Кодексу, виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та офіційним оголошенням (офіційним оприлюдненням) їх результатів, є безперервним та не може бути

скасованим, зупиненим або перенесеним. У разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану виборчий процес загальнодержавних виборів та/або виборчий процес відповідних місцевих виборів, що відбуваються на цих територіях або їх частині, припиняється з дня набрання чинності відповідним указом Президента України [3].

В Україні спостерігається стабільно негативна динаміка наростання явища абсентеїзму. З кожними новими виборами набирає сили та пояснюється насамперед недосконалістю чинного законодавства в частині конституційної відповідальності передусім політичних партій [4, с. 67]. Така негативна динаміка простежується за всіма видами виборів, але саме парламентські вибори демонструють її «сталість». За результатами дослідження, проведеного Українським центром суспільних даних, зниження явки на виборах до Верховної Ради було особливо значним і відбувалося на кожних виборах (за винятком 2012 року): з 69.63% у 1998 р. і 65.21% у 2002 р. до 52.13% у 2014 р. і 49.17% у 2019 р. [5]. Найбільш висока явка виборців традиційно є на виборах Президента України. А рекордно низькою явка виборців була зафіксована на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року і становила у різних регіонах від 31,6% до 44,6% від кількості виборців, занесених до реєстрів виборців. Хоча тут однією із ключових причин стала все ж пандемія COVID-19.

До основних причин і мотивів абсентеїзму автори Юридичної енциклопедії відносять: низький рівень політичної активності громадян; висловлення пасивного протесту населення проти антидемократичного законодавства, несприйняття конкретних рішень інститутів влади, недосконалої виборчої системи, існуючого політичного режиму чи форми правління; неприязнь до політичних лідерів; небажання депутатів парламенту, делегатів з'їздів, конференцій, приймати певні законопроекти чи рішення [1].

Натомість, А.Ковтун зазначає, що низька явка українців на виборах свідчить про: 1) недосконаліть виборчого законодавства; 2) зневіру населення у можливості вибору гідних кандидатів; 3) нестабільність політичної системи України в цілому [6, с. 25]. На думку автора, встановлення більш жорстких вимог до кандидатів на виборчі посади, закріплення принципу обов'язкового волевиявлення у Виборчому кодексі України стали б ефективними засобами подолання абсентеїзму [6, с. 25].

В автократичних суспільствах абсентеїзм може бути вигідним владним інституціям для збереження своєї влади і поряд із цим показати принаймні формальну демократичність та легітимність своїх режимів.

Отже, які ж причини впливають на явку виборців? До числа факторів, які визначалися у проаналізованих працях можемо додати такі: рівень правової та політичної культури (свідомості) громадян; вид органу влади та управління або посада, на яку обираються; етнічний склад того чи іншого регіону; природно-географічне розташування; віковий склад населення; соціокультурні чинники (фактор «земляцтва», застосування адміністративного ресурсу); об'єктивні умови дійсності на час проведення виборів (місцеві вибори 2020 року в Україні відбулися в умовах пандемії COVID-19 та була зафіксована найнижча явка виборців у сучасній історії держави), тип населеного пункту або адміністративно-територіальної одиниці тощо.

У статті С. Топалової присвячено увагу ще й парламентському (урядовому) абсентеїзму, як прояву певної інституційної дисфункції (кризи). Авторка вказує на деякі невідповідності суті явища: «у всіх визначеннях абсентеїзму йдеться про громадянські і політичні права, а діяльність депутатів та міністрів – трудова діяльність, і лише форми політичного протесту у вигляді бойкотування засідань із відповідними вимогами чи відмова від участі у голосуванні, вказують на дещо спільне із абсентеїзмом у політичній діяльності представників влади» [7].

На нашу думку, кричущим проявом саме парламентського абсентеїзму можемо визнати систематичну неявку на засідання парламенту, порушення трудової дисципліни та етики депутатами Верховної Ради України X скликання особливо в умовах повномасштабної війни з росією, інша проблема саме ставлення до голосування у парламенті (найчастіше це представники «монобільшості» включаючи таким чином механізм блокування опозиційних чи «непопулярних» законопроектів).

Як один із шляхів вирішення вказаної проблематики А.Ковтун пропонує встановити більш жорсткі вимоги до кандидатів на виборчі посади та закріплення принципу обов'язкового волевиявлення у Виборчому кодексі України [6, с. 25].

Окремо хотілося б наголосити на тому, що український законодавець відійшов від нормативного визначення «абсентеїзму» та механізмів його подолання, залишаючи це питання для вирішення іншим суспільно-політичним інституціям, шляхом формування позитивного ставлення до виконання такої важливої суспільної функції як участь у виборах наприклад. Навіть норма, яка

існувала у перших виборчих законах і передбачала одним із чинників визнання виборів такими, що не відбулися – саме низьку явку виборців (меньше 50% виборців за Реєстром виборців), була вилучена із законодавства.

Слід також враховувати процеси цифрової трансформації в суспільстві. В Україні попри збройну агресію рф (а можливо навіть враховуючи спочатку пандемію COVID-19, а потім війну) суспільство швидко сприйняло потенційні можливості діджиталізації. А гасло «держава у смартфоні» досить ефективно реалізується Міністерством цифрової трансформації. Указом Президента України № 558 від 29.07.2019 та Постановою КабМіну № 1137 від 4.12.2019 Міністерству цифрової трансформації доручено забезпечити створення та впровадження в експлуатацію Єдиного державного веб-порталу електронних послуг (скорочено Портал «Дія») та засноване відповідне Державне комерційне підприємство, яке займається управлінням і розвитком Портал «Дія» та мобільного застосунку (у 2024 році кількість користувачів складала понад 21 мільйон українців).

Окрім цього, відповідно до п. 7 зазначеного Указу, Уряду доручено опрацювати у взаємодії з Центральною виборчою комісією питання щодо можливості запровадження електронного голосування під час виборів, референдуму [8]. Певні позитивні кроки вже відбулися у цьому напрямку, а для України у сучасних умовах діджиталізація виборчого процесу може стати найбільш оптимальним виходом, враховуючи велику кількість громадян, що вимушено стали переселенцями як в середині країни, так і за її межами, беруть участь у відбитті збройної агресії та інше. Але, головне питання – чи вплине діджиталізація (цифровізація) процедури голосування значним чином на зростання відсотка виборців, що беруть участь у голосуванні та подолання явища абсентеїзму?

Маємо наголосити і на негативних аспектах у цьому питанні:

1) Не завершено процес забезпечення всіх регіонів України доступним інтернетом. Водночас, станом на 2021 рік 22% громадян мешкали у населених пунктах, де відсутній будь-який мобільний Інтернет, 31% не мають можливості підключитися до мобільного широкосмугового доступу до Інтернету (переважна більшість цих громадян мешкають у сільській місцевості [9]). Урядовою програмою на 2021–2022 роки було заплановано забезпечення доступним і якісним інтернетом територіальні громади [10]; однак із 1469 територіальних громад (станом на 2020 рік), для реалізації проекту Уряд розподілив у червні 2021 року 483,8 млн гривень 670 територіальним громадам [11; 12]. Втім, збройна агресія з боку росії зупинила процес реалізації зазначеної програми.

2) За період 2022–2023 роки накопичилася низка проблемних питань щодо ведення Реєстру виборців: виявлено понад 11,5 мільйонів випадків зміни виборчої адреси виборців, установлено близько 33 тисяч випадків перейменування та понад 3 тисячі – найменування нових вулиць (проспектів, бульварів, площ, провулків тощо). Окрім того, під час обробки відомостей періодичного поновлення виявлено майже 87 тисяч нових житлових будинків, яким присвоєно номери і які не віднесено до меж жодної виборчої дільниці, утвореної на постійній основі [13].

3) Так і залишається невирішеним питання щодо участі у виборах громадян України, що перебувають за кордоном (за різними оцінками від 8 до 11 млн.). Їх звісно ніхто не може позбавити виборчих прав, однак для їх реалізації бажано перебувати на консульському обліку або самому подати заяву в електронній чи паперовій формах про зміну місця голосування. Навіть за цих умов відповідно до виборчого законодавства це можливо тільки на загальнодержавних виборах. А відповідно, на наступних місцевих виборах ми можемо отримати ще більш рекордно низьку явку виборців.

Як один із шляхів подолання абсентеїзму в деяких країнах діють норми, що передбачають обов'язкове голосування (Італія, Бельгія, Греція, Австрія та ін.), а відмова від участі у виборах встановлено адміністративну або ж навіть кримінальну відповідальність.

На думку Д. Гаврилюка таке явище склалося історично та пояснюється як засіб боротьби з абсентеїзмом, завдяки якому держава забезпечує високу явку на голосуванні, сьогодні у країнах, де передбачений такий механізм, як відповідальність найчастіше застосовуються такі санкції: в Австрії за неучасть у виборах громадян карають адміністративним штрафом розміром у 25$ або ув'язнюють протягом 4-х тижнів, в Аргентині – втрачає право перебувати на державних посадах протягом трьох років і сплачує штраф розміром від 20 до 200$; у Туреччині та Греції особу, яка не виконала свій юридичний обов'язок, засуджують до позбавлення волі [14, с. 192].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає змогу зробити наступні висновки:

1) За період незалежності України накопичено значний досвід, з урахуванням частої змінюваності виборчого законодавства, виборчих систем, анексії частини територій у 2014 році, пандемія COVID-19 тощо, що вже має стати передумовою для законодавця у питаннях правового регулювання проведення виборів.

2) За час проведення виборів відзначається негативна динаміка щодо відсотку виборців, які беруть участь у голосуванні. Акцентуємо увагу на рекордно низькому рівні явки виборців на місцевих виборах 2020 року.

3) Щодо питання діджиталізації виборчого процесу та запровадження електронного голосування, то на початок 2025 року досить важко спрогнозувати коли такий крок буде реалізовано в нашій державі, оскільки Виборчим кодексом (стаття 20) визначено: «Рішення щодо призначення виборів, виборчий процес яких був припинений або не розпочався у зв'язку з введенням воєнного або надзвичайного стану, ухвалюється відповідним суб'єктом їх призначення не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану, а у разі якщо для проведення виборів законом не вимагається окремого рішення про їх призначення, про початок відповідного виборчого процесу оголошує Центральна виборча комісія не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану». Таким чином, передусім в Україні має завершитися війна, скасовано воєнний стан і тільки тоді зможемо розпочати відповідні виборчі процеси. Інтерес до електронного голосування у нашого суспільства вже давно, проте події 2020–2024 років збільшують коло прихильників діджиталізації виборчих процесів та самого голосування.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1. URL:https://leksika.com.ua/11260622/legal/absentuzm.

2. Абсентеїзм політичний. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0.

3. Виборчий кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 19.12.2019 № 396-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/396-20 (дата звернення: 04.02.2025).

4. Щебетун І.С., Грабар О.С. АБСЕНТЕЇЗМ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 1 № 2 2020. С. 63–68. URL:https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_1/14.pdf.

5. Історична явка (2010-2019). Український центр суспільних даних. URL: https://socialdata.org.ua/istorichna-yavka-2010-2019/.

6. Ковтун А. В. Проблема поширення абсентеїзму в Україні та шляхи її вирішення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2020. № 6. С. 25–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2020_6_5.

7. Топалова С. Абсентеїзм як проблема: між активністю та компетентністю. Веб-сайт *LB.ua.* URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/450092_absenteizm_yak_problema_mizh.html.

8. Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг: Указ Президента України від 29.07.2019 № 558/2019 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/558/2019 (дата звернення: 04.02.2025).

9. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 14.04.2021 № 366-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/366-2021-%D1%80 (дата звернення: 05.02.2025).

10/ Питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення доступності широкосмугового доступу до Інтернету в сільській місцевості: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2021 р. № 453. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-nadannya-subvenciyi-z-derz-a453/

11. Про затвердження розподілу коштів інтернет-субвенції для 670 громад: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09 червня 2021 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/kabinet-ministriv-zatverdiv-rozpodil-koshtiv-internet-subvenciyi-dlya-670-gromad.

12. Масштабна інтернетизація сіл: комісія при Мінцифри прийняла рішення про розподіл Інтернет-субвенції. *Урядовий портал*. опубліковано 02 червня 2021 року о 18:37. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/masshtabna-internetizaciya-sil-komisiya-pri-mincifri-prijnyala-rishennya-pro-rozpodil-internet-subvenciyi.

13. ЦВК ухвалила рішення про відновлення функціонування ДРВ у частині обліку постійних виборчих дільниць. Офіційний вебсайт *ЦВК України*. 20.09.2024 – 15:01. URL: https://cvk.gov.ua/novini/tsvk-uhvalila-rishennya-pro-vidnovlennya-funktsionuvannya-drv-u-chastini-obliku-postiynih-viborchih-dilnits.html.

14. Гаврилюк Д.Ю. Шляхи подолання ризиків абсентеїстського типу політичної поведінки українських виборців (в контексті політичної модернізації України). *Наукові записки: Вісник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2011. Вип. 6 (56). С. 175–186.

15. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ : Ваіте, 2018. 908 с.

УДК 347.5:338.246.025.28
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.15

БОРИСЮК Ю.Б.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПРИВАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

FEATURES OF THE APPLICATION OF ADMINISTRATIVE PENALTIES FOR OFFENSES IN THE FIELD OF PRIVATIZATION IN UKRAINE

У змісті наукової статті автором проведено дослідження сутності приватизації, а також порядку її відображення у законодавстві України. Зокрема зазначено, що приватизація є процесом оплатної передачі об'єктів державної та інших форм публічної власності у приватну власність фізичних або юридичних осіб, яка впливає на наповнення державного бюджету. Розглянуто теоретичні та правові засади визначення відповідальності за порушення у сфері приватизації в Україні. У роботі досліджено особливості застосування адміністративних стягнень. Зокрема, охарактеризовано різноманітні доктринальні підходи до з'ясування поняття «адміністративне стягнення» та їх видів. Різносторонньо досліджено види адміністративних стягнень передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими нормативно-правовими актами. У даній науковій публікації проаналізовано положення статті 166-14 КУпАП, та акцентовано увагу на окремих елементах адміністративних санкцій правопорушення. Розглянуто особливості адміністративної відповідальності передбаченої Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна». Автором запропоновано власне визначення правового поняття приватизація та обґрунтовано необхідність внесення змін і доповнень до статті 166-14 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, наголошено на необхідності розмежування адміністративних стягнень за суб'єктом, передбачивши збільшення розміру штрафу, що має бути справедливо застосовано до винної особи. Висунуто гіпотезу щодо розширення видів адміністративних стягнень за такі правопорушення. Зроблено інші авторські узагальнення щодо специфіки застосування адміністративних стягнень у сфері приватизації та пропозиції стосовно їх удосконалення.

Ключові слова: *приватизація, адміністративна відповідальність, адміністративні стягнення, адміністративні санкції, правопорушення.*

In the content of the scientific article, the author conducted a study of the essence of privatization, as well as the order of its reflection in the legislation of Ukraine. In particular, it is stated that privatization is the process of paid transfer of objects of state and other forms of public ownership into the private ownership of individuals or legal entities, which affects the filling of the state budget. The theoretical and legal principles of determining responsibility for violations in the sphere of privatization in Ukraine are considered. The article examines the peculiarities of the application of administrative fines. In particular, various doctrinal approaches to clarifying the concept of "administrative penalty" and their types are characterized. The types of administrative fines provided for by the Code of Ukraine on Administrative Offenses and other normative legal acts have been studied in various ways. This scientific publication analyzes the provisions of Article 166-14 of the Code of Criminal Procedure, and focuses attention on certain elements of administrative sanctions for offenses. The features of administrative responsibility provided for by the Law of Ukraine "On the Privatization of State and Communal Property" are considered. The author proposed his own definition of the legal concept of privatization and substantiated the need for amendments and additions to Article 166-14

© БОРИСЮК Ю.Б. – аспірант кафедри публічного управління та адміністрування (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0000-4555-6772

of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. In particular, it was emphasized the need to distinguish administrative fines by subject, providing for an increase in the amount fine, which must be fairly applied to the guilty person. A hypothesis has been put forward regarding the expansion of types of administrative fines for such offenses. Other author's generalizations were made regarding the specifics of the application of administrative fines in the field of privatization and proposals for their improvement.

Key words: *privatization, administrative liability, administrative fines, administrative sanctions, offenses.*

Постановка проблеми. Одним із найбільших шляхів наповнення державного бюджету є фінансові надходження від правильно проведеного процесу приватизації. І навпаки – порушення у сфері приватизації можуть призвести до матеріальних втрат різного ступеня та заподіяння шкоди державному бюджету. Саме тому законодавством України передбачено правову відповідальність за такі правопорушення. Оскільки у нормативно-правових актах є певні розбіжності, то потребує дослідження зміст адміністративних стягнень за недотриманя особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання та удосконалення існуючих стягнень. Адже, низький економічний рівень країни, високі показники корупції та обмеження викликані військовим станом є тими чинниками, які впливають на зростання кількості порушень різного ступеня в тому числі і у сфері приватизації. Зазначене є свідченням того, що назріла необхідність дослідження особливостей застосування адміністративних стягнень, ефективності відповідальності та ступеня стягнень за правопорушення у сфері приватизації, за для оптимізації сучасного законодавства.

Аналіз дослідження. Деякі проблеми відповідальності та застосування адміністративних стягнень у сфері приватизації висвітлюють у своїх працях науковці в теорії адміністративного права України. Окремі вчені розглядають адміністративну відповідальність як складову юридичної відповідальності у загальній теорії права. Зокрема, теоретичні засади адміністративної відповідальності вивчали: Ю.В. Алданов, Н.С. Демченко, В.В. Бєлєнцева, Н.Л. Когут, Р.В. Комісарчук, М.І. Козюбра, Ю.В. Кононенко, Т.Я. Криха, А.М. Соловйова. Однак, комплексних досліджень особливостей застосування адміністративних стягнень в сфері приватизації не проводилось.

Метою статті є дослідження особливостей застосування адміністративних стягнень за порушення в сфері приватизації.

Виклад основного матеріалу. У кожній демократичній країні світу на формування її стійкої економіки прямо впливає збільшення процесів приватизації. Україна не є виключенням, не дивлячись на надскладні умови функціонування державного апарату в умовах військового стану. Адже приватизація, на нашу думку, є складним процесом оплатної передачі об'єктів державної та інших форм публічної власності у приватну власність окремих фізичних або юридичних осіб що впливає на збагачення державного бюджету, за яким здійснюється державний контроль і нагляд.

В Україні приватизація була започаткована після затвердження Верховною Радою України Концепції роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду в жовтні 1991 року [1]. Для відчуження об'єктів загальнодержавної власності був створений центральний орган виконавчої влади – Фонд державного майна України, який діє до тепер [2]. Уповноваженими особами Фонду державного майна України здійснюється постійний контроль над процесами переведення державного майна у приватну власність та виявлення порушень у даній сфері.

Приватизація є досить поширеним процесом, який набув широкого значення у світі в XX столітті. Дослідження вченими всіх приватизаційних процесів відбувалися поряд із їх практичним становленням. Зокрема, В. С. Щербина визначає термін «приватизація» як широкомасштабну передачу державної або комунальної власності у власність фірм або домогосподарств [3, с. 34]. Можна стверджувати, що в теорії розглядають процес приватизації у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні – це є процес передачі власності і управління з державного сектора в приватний. Стосовно розуміння приватизації у вузькому значенні, то слід розглядати його як процес специфічної передачі конкретних об'єктів від держави у власність конкретним особам.

В Україні із початком запровадження військового стану процес приватизії був призупинений з лютого до вересня 2022 року, а потім було відновлено малу приватизацію, адже для держави необхідна фінансова підтримка. Таким чином за січень-липень 2023 року державний бюджет отримав від продажу державного майна майже 2.1 міліарда гривень, а за попередні дев'ять років середній результат становив приблизно 400 мільйонів гривень [4]. Тож відновлення

приватизаційних процесів позитивно відбилося на економіці нашої країни, що на нашу думку є дуже важливим.

У контексті даного дослідження, цікавою є позиція О. Тронько, який приватизацію розглядає як роздержавлення власності, що є одним із «методів державного управління у процесі здійснення адміністративно-правового впливу на економічну систему, що поєднує прямі та непрямі регулятори, за допомогою яких ресурси зможуть зосередитися і вплинути на розвиток базових галузей, паралельно створивши умови, за яких відбудеться швидка окупність засобів, мобільність виробництва» [5, с. 125]. Така позиція відгукується у сучасному суспільстві та підтримується законодавцем. Так, у Законі України «Про приватизацію державного і комунального майна», в статті 1 визначено, що приватизація державного або комунального майна (далі – приватизація) – платне відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути покупцями [6]. Запропоноване юридичне визначення на наш погляд слушно відображає ідею приватизації окреслену вченими та досить поверхнево констатує правовий зміст форми. У статті 29 даного Закону визначено відповідальність за порушення у сфері приватизації, а саме те, що за порушення законодавства про приватизацію до винних осіб застосовується кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність згідно законів України. Конкретизовано, що до посадових осіб органів приватизації та інших органів виконавчої влади може бути застосовано різні стягнення, зокрема, які передбачені кримінальним, адміністративним, цивільним законодавством.

Даною нормою також визначено, що до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу може бути притягнуто посадових осіб підприємств, на балансі яких перебувають об'єкти приватизації за порушення вимог органів приватизації щодо своєчасного подання достовірної інформації про об'єкти приватизації, які підлягають продажу, або подання інформації не в повному обсязі. За таке порушення передбачено штраф у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У разі вчинення тих самих дій протягом року після накладення адміністративного стягнення передбачено штраф у розмірі від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стягнення штрафів із винних осіб здійснюється за рішенням суду в порядку, передбаченому Кодексом України про адміністративні правопорушення, за позовами державних органів приватизації.

Ч. 5 статті 29 Закону визначено, що у разі повного або часткового невиконання умов договорів купівлі-продажу відповідальність покладається і на покупців за порушення встановлених умовами договору купівлі-продажу інвестиційних зобов'язань. Покупцями сплачується штраф у розмірі невнесених інвестицій, а у разі порушення встановлених умовами договору купівлі-продажу інвестиційних зобов'язань, забезпечених банківською гарантією, орган приватизації задовольняє свої вимоги в розмірі невнесених інвестицій за рахунок банківської гарантії. У разі невиконання або неналежного виконання покупцем умов договору купівлі-продажу майна (акцій, часток) підприємства у зв'язку з визнанням такого підприємства банкрутом покупець сплачує штраф у розмірі 100 відсотків суми невиконаних ним зобов'язань, але не менш як 10 відсотків ціни придбаного об'єкта приватизації. При цьому достатнім підтвердженням факту невиконання або неналежного виконання умов договору купівлі-продажу є прийняття господарським судом постанови про визнання банкрутом підприємства, майно (акції, частки) якого є об'єктом купівлі-продажу. Порушення провадження у справі про банкрутство (введення процедури розпорядження майном, винесення ухвали про проведення санації) не звільняє покупця об'єкта приватизації від відповідальності за невиконання умов договору купівлі-продажу. У випадках недотримання покупцем зобов'язань щодо збереження протягом визначеного періоду основних видів діяльності приватизованого об'єкта покупець сплачує штраф у розмірі 10 відсотків вартості придбаного майна. За невиконання покупцем умов договору купівлі-продажу майна (акцій, часток) підприємства щодо виникнення податкового боргу покупець сплачує штраф у розмірі 10 відсотків суми податкового боргу.

У випадках недопущення працівників органів приватизації, протидію чи перешкоджання проведенню ними перевірки дотримання умов договору купівлі-продажу державного або комунального майна на керівника приватизованого підприємства накладається штраф у розмірі 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний встановлений факт.

Факт недопущення працівників органів приватизації до проведення ними перевірки дотримання умов договору купівлі-продажу державного або комунального майна підтверджується

складеним у присутності відповідних правоохоронних органів та підписаним працівниками державних органів приватизації актом про недопуск до проведення перевірки. Штрафи стягуються з винних осіб за рішенням суду в установленому порядку та перераховуються до Державного бюджету України [6]. В окремих випадках можуть бути застосовані дисциплінарні стягнення.

Окрім того, посадові особи підприємств, на балансі яких перебувають об'єкти приватизації, несуть адміністративну відповідальність передбачену статтею 166-14 КУпАП у вигляді штрафу. Штраф накладається за подання неправдивих відомостей у декларації щодо походження коштів, за які приватизується державне, комунальне майно або підприємство, та інших документах, необхідних для їх приватизації, а також недотримання вимог щодо подальшого використання приватизованого об'єкта та інших обов'язкових умов щодо приватизації, встановлених законами й іншими нормативно-правовими актами. За таку протиправну діяльність передбачено стягнення у вигляді штрафу від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [7].

Якщо протиправне діяння спричинило більш тяжкі наслідки, то в українському законодавстві за нього передбачено більш жорстке покарання, встановлене кримінально-правовою нормою. До недавна у Кримінальному Кодексі України 2001 року містилася стаття 235 ККУ, в якій було передбачено відповідальність за недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання. За такі протиправні діяння було визначено санкції у вигляді штрафу від 100 до 400 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років [8]. Згодом у 2011 році дану норму було декриміналізовано. А за вище зазначені діяння встановлено адміністративну відповідальність та доповнено Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею 166-14 із аналогічним змістом, однак більш низьким рівнем стягнень, хоча шкода, заподіяна правопорушенням не змінилася.

У нині діючому Кримінальному кодексі України лише статтею 233 передбачено відповідальність за незаконну приватизацію державного, комунального майна. Частиною 1 даної норми визначено, що приватизація державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, або використання підроблених приватизаційних документів, а також сама приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно з законом, або приватизація неправомочною особою є кримінальним правопорушенням, за яке встановлено відповідальність у вигляді штрафу від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Частиною 2 цієї норми встановлено, що діяння, передбачене частиною першою статті 233, якщо воно призвело до незаконної приватизації майна державної чи комунальної власності в великих розмірах або вчинене групою осіб за попередньою змовою, – карається штрафом від двадцяти п'яти тисяч до тридцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією майна або без такої.

У кримінальному законодавстві також встановлено визначення великих розмірів як незаконна приватизація майна на суму, що у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [9].

Із урахуванням шкоди, яка може бути заподіяною протиправними діями під час здійснення процесу приватизації, на наш погляд складно віднайти баланс справедливого визначення санкцій. З цією метою, доцільно вивчити досвід зарубіжних країн, а також напрацювання українських вчених, їх ідей, пропозицій в аспекті розробки, прийняття і застосування матеріальних, процесуальних нормативних актів та норм, які у повній мірі відповідають вимогам часу. Адже, визначення міри відповідальності шляхом застосування певних матеріальних і нематеріальних позбавлень або обмежень до правопорушників є однією з гарантій дотримання правових норм з боку учасників правовідносин. Гуманізація українського законодавства та домінування прав людини над інтересами держави, на наш погляд лягли в основу послаблення стягнень за недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання.

До визначення поняття «адміністративне стягнення», в теорії адміністративного права існує декілька підходів, кожен із яких не можливо заперечити. Окремі вчені, наприклад, Т.О. Коломоєць притримується позиції, що адміністративними стягненнями є зафіксовані у санкціях адміністративно-правових норм заходи примусу, що застосовуються органами адміністративної юрисдикції до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, з метою попередження вчинення нових правопорушень як цією особою, так і іншими особами, виховання та покарання цієї особи [10, с. 268]. Окрім того, ще одна група вчених розглядає адміністративні стягнення як матеріалізований вияв адміністративної відповідальності, що є негативним правовим наслідком

неправомірної поведінки особи, яка вчинила адміністративний проступок і повинна відповісти за свій протиправний вчинок [11, с. 153]. На думку С.Л. Дембіцької кожне стягнення є покаранням, мірою відповідальності, призначеної за проступки, а застосування будь-якого стягнення означає настання адміністративної відповідальності, за яке до винного настають несприятливі юридичні наслідки. Адміністративне стягнення заподіює винному певні страждання, обмеження. Проте покарання не є самоціллю, воно лише виступає як необхідний засіб виховання і попередження інших правопорушень [12, с. 215].

Окрім теоретичних надбань, законодавець пропонує розглядати адміністративні стягнення як міру відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами. У статті 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначено види адміністративних стягнень. Серед яких:

1) попередження;

2) штраф;

3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;

4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;

5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинові (права керування транспортними засобами, права полювання);

позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

5-1) громадські роботи;

6) виправні роботи;

6-1) суспільно корисні роботи;

7) адміністративний арешт;

8) арешт з утриманням на гауптвахті.

Законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених у цій статті, види адміністративних стягнень [7].

Визначені законодавцем види адміністративних стягнень мають значну кількість спільних рис, наприклад, єдиний порядок накладення, одні й ті ж цілі застосування – усі вони є заходами адміністративної відповідальності і встановлюються державою [11, с. 277].

У результаті низько якісної реалізації державної політики в сфері приватизації, констатує Розпутенко І.В., завдання приватизації звузилися до суто фіскальних: непослідовність, непрозорість і надмірна політизація приватизаційних процесів заклали серйозне підґрунтя для його неоднозначної оцінки. Як наслідок, перебіг приватизаційних процесів в Україні, на думку, вченого, характеризується неефективною державною політикою у даній сфері, що породжує тіньову економіку, організовану економічну злочинність та корупцію [13, с. 66].

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, варто зазначити, що приватизація є складним процесом і містить ряд факторів до порушення визначеного законом порядку. Однак, якісне проведення приватизації є необхідним за будь яких умов для наповнення державного бюджету і укріплення демократії в сфері господарської діяльності держави. На думку автора приватизацію слід визначити як складний процес оплатної передачі об'єктів державної та інших форм публічної власності у приватну власність окремих фізичних або юридичних осіб що впливає на збагачення державного бюджету, за яким здійснюється державний контроль і нагляд.

За порушення визначеного законом порядку приватизації державного і комунального майна передбачено юридичну та дисциплінарну відповідальність. Останніми роками відбувається послаблення стягнень за такі правопорушення. На думку автора нові зміни з одного боку є проявом гуманності держави, а з іншого боку – порушують принцип відповідності стягнення і шкоди, яку завдано умисним протиправним діянням. Так, автор вважає, що декриміналізація статті 235 Кримінального кодексу України та доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею 166-14 є теоретично можливою, але відповідальність за такі діяння має передбачати більш суворі стягнення. Узагальнюючи проведене дослідження вважаємо, що потребує доповнення стаття 166-14 Кодексу України про адміністративні правопорушення у частині санкції. Варто розрізнити адміністративні санкції за суб'єктом. Із метою співрозмірного покарання винної особи, справедливим буде розширення видів адміністративних стягнень, тобто те, що

окрім штрафів можуть бути застосовані – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю або виправні роботи. Пропонуємо викласти зміст санкції у такій редакції: «тягне за собою накладення штрафу на громадян, посадових та юридичних осіб від двохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від шести місяців до одного року, а також накладення штрафу на фізичних осіб від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи». Саме за умови розширення видів адміністративних стягнень та їх посилення можливе відображення принципу справедливості.

Отже, проведене дослідження дає можливість обґрунтувати запропоновані зміни до законодавства України, що на нашу думку суттєво знизить кількість порушень у сфері приватизації в період військового стану. Вивчення адміністративної відповідальності у сфері приватизації потребує постійного переосмислення нових наукових підходів, із урахуванням суспільного буття.

Список використаних джерел:

1. Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-12#Text.

2. Фонд державного майна України. URL: https://www.spfu.gov.ua/.

3. Щербина В.С. Господарське право України [Текст] / В.С. Щербина. К. : Юрінком Інтер, 2001. 384 с.

4. Журнал Forbes Ukraine. 2023. URL: https://forbes.ua/money/mala-privatizatsiya-prinesla-derzhavi-21-mlrd-grn-ale-tse-ne-dopomozhe-vidnoviti-ekonomiku-potribni-investitsiyni-idei-golova-fdmu-rustem.

5. Тронько О. Адміністративно-правове регулювання в галузі економіки. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 5. С. 124–127.

6. Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна». *Відомо*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)* 1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид.перероб. та доп.) / ра заг. ред.. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. К. : Дакор, 2008. 1428 с. С. 821.

9. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

10. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації: [монографія] / за ред. В. К. Шкарупи. Запоріжжя : Поліграф, 2014. 403 с.

11. Слободенюк В. Б. , Сапарова А. О. Проблематика системи адміністративних стягнень. *Сучасні питання економіки і права.* 2018. № 1. С. 273–283.

12. Дембіцька С. Л. Застосування адміністративних стягнень як засобу покарання правопорушників. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 2. С. 213–216.

13. Розпутенко І.В. Дефіцит державного управління: ідеали і приватизація. *Статистика України.* 2013. № 3. С. 65–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/su_2013_3_14.

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.16

ДРЕМОВ Д.С.

ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО КАБІНЕТУ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ»

THE CONCEPT OF "ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE ELECTRONIC TAXPAYER ACCOUNT"

Предметом дослідження автора статті є адміністративно-правове забезпечення Електронного кабінету платника податку, яке набуває особливого значення у зв'язку із широким впровадженням в Україні електронного врядування, що засноване на використанні сучасних інформаційних та комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності та прозорості влади. Електронний кабінет платника податків – відносно нова електронна послуга, тому поняття його адміністративно-правового забезпечення недостатньо досліджене науковцями.

Автор звертає увагу на такі проблемні питання, як визначення правового статусу Електронного кабінету, врегулювання ідентифікації та аутентифікації користувачів, юридична сила електронних документів, захист персональних даних та інформаційна безпека.

Наголошено, що потрібно не лише адаптувати існуючі правові норми до нових реалій, але й створити принципово нову правову архітектуру, яка б забезпечувала ефективне та безпечне функціонування електронного урядування.

Послідовно вивчаючи існуючі напрацювання, автор формулює авторське визначення терміну «Електронний кабінет платника податків» як інтегрована, персоналізована цифрова платформа, що функціонує в рамках інформаційно-комунікаційної системи Державної податкової служби України, призначена для забезпечення безпечної та ефективної електронної взаємодії між платниками податків та контролюючими органами.

На думку автора, це також і комплексна цифрова екосистема, яка трансформує відносини між державою та платниками податків, за якою стоїть складна система адміністративно-правового забезпечення, що визначає функціонування Електронного кабінету, встановлює права та обов'язки користувачів, а також гарантує безпеку та легітимність електронного документообігу.

Сформовано авторське бачення поняття «адміністративно-правове забезпечення Електронного кабінету платників податків» як комплексна система правових інструментів та механізмів, що регулюють створення, функціонування та використання інтегрованої, персоналізованої цифрової платформи Державної податкової служби України, яка включає в себе норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення та реалізації цих норм, а також інші засоби впливу, спрямовані на забезпечення безпечної, ефективної та правомірної електронної взаємодії між платниками податків та контролюючими органами.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, державне управління, електронне урядування, Електронний кабінет платників податків, інформаційно-комунікаційні технології, персональні дані, платники податків.*

The subject matter of the author's research is the administrative and legal support of the Taxpayer's Electronic Account, which is of particular importance due to the widespread introduction of e-governance in Ukraine, based on the use of modern information and communication technologies with a view to increasing the efficiency and transparency of government. The taxpayer's electronic account is a relatively new electronic service,

© ДРЕМОВ Д.С. – аспірант кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

and therefore the concept of its administrative and legal support has not been sufficiently studied by scholars.

The author draws attention to such problematic issues as determination of the legal status of the E-Cabinet, regulation of user identification and authentication, legal force of electronic documents, protection of personal data and information security.

The author emphasises that it is necessary not only to adapt the existing legal norms to the new realities, but also to create a fundamentally new legal architecture that would ensure the efficient and secure functioning of e-government.

Consistently studying the existing developments, the author formulates the author's own definition of the term 'Electronic Taxpayer Account' as an integrated, personalised digital platform operating within the information and communication system of the State Tax Service of Ukraine, designed to ensure secure and efficient electronic interaction between taxpayers and controlling authorities.

According to the author, this is also a complex digital ecosystem that transforms the relationship between the State and taxpayers, which is backed by a complex system of administrative and legal support that determines the functioning of the Electronic Cabinet, establishes the rights and obligations of users, and guarantees the security and legitimacy of electronic document flow.

The author's own vision of the concept of 'administrative and legal support of the Electronic Taxpayer's Account' is formed as a comprehensive system of legal instruments and mechanisms regulating the creation, operation and use of an integrated, personalised digital platform of the State Tax Service of Ukraine, which includes administrative law provisions, administrative and legal relations, acts of interpretation and implementation of these provisions, as well as other means of influence aimed at ensuring safe, efficient and legitimate electronic.

Key words: *administrative and legal regulation, public administration, e-government, electronic office of taxpayers, information and communication technologies, personal data, taxpayers.*

Вступ. В епоху цифрової трансформації, коли електронні сервіси стають невід'ємною частиною державного управління, питання адміністративно-правового забезпечення Електронного кабінету платників податків набуває особливої актуальності. Адже з його допомогою забезпечується взаємодія між державою та громадянами, яка вимагає чіткого правового регулювання заради її взаємодії. Однак наразі відсутнє єдине усталене розуміння поняття «адміністративно-правове забезпечення Електронного кабінету», що створює прогалини в практичному застосуванні цього інструменту.

Однією з ключових проблем є визначення правового статусу Електронного кабінету та його користувачів. Недостатньо чітко врегульовані питання ідентифікації та аутентифікації користувачів, їхніх прав та обов'язків, а також відповідальності за порушення правил користування. Крім того, виникають питання щодо юридичної сили електронних документів, що формуються та зберігаються в Електронному кабінеті, а також щодо їхнього використання в якості доказів.

Іншою важливою проблемою є забезпечення захисту персональних даних та інформаційної безпеки Електронного кабінету платників податків. Необхідно розробити чіткі правові механізми для запобігання несанкціонованому доступу до інформації, її витоку або спотворенню. Також важливим є визначення правових підстав для обробки персональних даних, що здійснюється через Електронний кабінет платників податків, та забезпечення відповідності цієї обробки вимогам законодавства про захист персональних даних.

Таким чином, дослідження поняття адміністративно-правового забезпечення Електронного кабінету платників податків є актуальним та необхідним для створення ефективного та безпечного інструменту електронного урядування.

Постановка завдання. Метою статті є формування авторського бачення поняття «адміністративно-правове забезпечення Електронного кабінету платників податків», аналіз його складових елементів та праць вітчизняних науковців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У рамках дослідження окремих аспектів електронного урядування у сфері оподаткування і електронної звітності хотілося б виділити праці Долгого О.А., Мельника П.В., Новицького А.М., Ріппи С.П., Сердюка А.І., Собченка А.М. Разом із цим відзначимо праці Колєснік Є.О. і Кондрус Л.Л. – щодо Електронного

кабінету платника податків як спрощеної системи роботи фіскальної служби [1], Вареник В.М. і Фіщук О.В. – щодо Електронного кабінету платника податків як ефективного механізму адміністрування ПДВ: практичні аспекти [2], Шварик О.М. – щодо проблем функціонування Електронного кабінету платника податків [3], Косторного С.В. і Демченка І.В. – щодо Електронного кабінету платника податків [4].

Усі вищеперелічені науковці досліджували питання та проблеми діяльності Електронного кабінету платника податків, однак поняття «адміністративно-правового забезпечення Електронного кабінету» не знайшло належного відображення у працях вчених-адміністративістів, а тому потребує подальшого вивчення.

Результати дослідження. Цифрова ера вимагає переосмислення традиційних підходів до адміністративно-правового регулювання. Впровадження електронного урядування, з його широким спектром інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), радикально змінює характер взаємодії між державою та суспільством. Якщо раніше адміністративно-правові відносини базувалися на фізичній взаємодії та паперовому документообігу, то тепер вони все більше переходять у віртуальний простір. Це ставить перед державою завдання не лише адаптувати існуючі правові норми до нових реалій, але й створити принципово нову правову архітектуру, яка б забезпечувала ефективне та безпечне функціонування електронного урядування.

Наразі запровадження електронного урядування здійснюється відповідно до статей 3, 34, 40 Конституції України [5], а його основні положення та конкретні механізми регулюються спеціальними законами та підзаконними актами. Наприклад, законами України «Про адміністративні послуги», «Про електронні довірчі послуги» [6], постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» [7], «Про функціонування Реєстру публічних електронних реєстрів» [8], «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» [9] тощо.

Адміністративно-правові відносини при впровадженні електронного урядування характеризуються не лише традиційним державно-владним характером, але й значною мірою сервісним. Електронні послуги, що надаються суб'єктами публічного адміністрування, змінюють структуру цих відносин, перетворюючи їх на платформу для взаємодії між державою та громадянами. Електронна інфраструктура стає ключовим елементом, що забезпечує налагодження правових зв'язків між органами державної влади, місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами. Це вимагає від держави не лише регулювання, але й створення зручних та доступних електронних сервісів, що відповідають потребам суспільства.

Відповідно до Порядку функціонування Електронного кабінету, Електронний кабінет – це сукупність інформаційно-комунікаційних систем Державної податкової служби України, що забезпечує електронну форму взаємодії між платниками податків та державними, у тому числі контролюючими, органами з питань реалізації прав та обов'язків, визначених Податковим кодексом України та іншими законами, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи, та нормативно-правовими актами, прийнятими на підставі та на виконання Податкового кодексу України та інших законів, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи [10].

Поряд із цим, науковці та вчені пропонують своє бачення визначення терміну «електронний кабінет платників податків». Так, М'ялик М. та Тараценко В. вважають, що Електронний кабінет платника податків є захищеним, персоналізованим та безпечним електронним сервісом, який надає безконтактні способи взаємодії платників податків та Державної податкової служби України з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Призначенням Електронного кабінету платника податків вважається надання платнику податків можливості реалізувати свої обов'язки та права у сфері оподаткування в режимі онлайн [11].

У свою чергу, Кучмійова Т. та Смутило О. визначають електронний кабінет платника податків як сервіс, за допомогою якого можна надсилати до органів Державної податкової служби електронні документи, податкову звітність, отримати довідки про відсутність заборгованості, необхідну інформацію із загальнодоступних реєстрів та надсилати запити чи заяви для отримання необхідних даних. Перевагами користування Е-кабінетом для користувачів є зручність, економія робочого часу платника, а також коштів на придбання паперових бланків. За допомогою Електронного кабінету платник податків має змогу підготувати, заповнити та надіслати податкову звітність в електронному вигляді, переглядати дані картки особового рахунка про стан розрахунків з бюджетом, здійснювати сплату податків, зборів та інших платежів до бюджету за допомогою банківських систем, здійснювати офіційне листування з органами Державної податкової служби України з питань оподаткування [12].

Таким чином, Електронний кабінет платника податків – це інтегрована, персоналізована цифрова платформа, що функціонує в рамках інформаційно-комунікаційної системи Державної податкової служби України, призначена для забезпечення безпечної та ефективної електронної взаємодії між платниками податків та контролюючими органами. Ця платформа надає можливість реалізації прав та обов'язків платників податків у сфері оподаткування, включаючи подання звітності, отримання довідок, здійснення платежів та обмін офіційною кореспонденцією, з використанням сучасних технологій ідентифікації та аутентифікації.

Зазначимо, що електронний кабінет виступає не лише як інструмент для виконання податкових зобов'язань, але й як засіб для підвищення прозорості та доступності податкових послуг, сприяючи розвитку електронного урядування.

На думку Мащенко О.В. та Козаченко Ю.П., електронний кабінет створюється та функціонує за наступними принципами: принцип прозорості, тобто обов'язкового оприлюднення методології реалізації положень Податкового кодексу України в роботі електронного кабінету; принцип контрольованості – забезпечення можливості незалежної перевірки коректності роботи електронного кабінету через тестового платника, унеможливлення несанкціонованого втручання у роботу програмного забезпечення електронного кабінету; принцип автоматизованості – максимальної автоматизації процесів створення, прийняття, реєстрації, оброблення, зберігання документів та інших облікових даних платника податків; принцип спрощення процедури взаємодії платників податків та контролюючого органу та прискорення електронного документообігу між ними; принцип здійснення автоматизованого внесення до журналу всіх дій (подій), що відбуваються в електронному кабінеті, включаючи, зокрема, фіксацію дати і часу відправлення, отримання документів через електронний кабінет та будь-якої зміни даних, доступних в електронному кабінеті, за допомогою кваліфікованої електронної позначки часу [13].

Розуміння принципів функціонування електронного кабінету платника податків, запропонованих Мащенко О.В. та Козаченко Ю.П., розкриває його як не просто технічний інструмент, а як комплексну систему, що базується на засадах відкритості, безпеки та ефективності. Ці принципи відображають прагнення до побудови довірливих відносин між державою та платниками податків, забезпечуючи прозорість процедур, можливість контролю за їх коректністю та автоматизацію рутинних операцій. Особлива увага приділяється захисту даних та фіксації всіх дій у системі, що є критично важливим для забезпечення юридичної значимості електронного документообігу. Фактично, автори пропонують бачення електронного кабінету як цифрового простору, де платник податків може ефективно та безпечно реалізовувати свої права та обов'язки, мінімізуючи бюрократичні перешкоди.

«Електронний кабінет» складається із загальнодоступної відкритої частини, вхід до якої здійснюється без ідентифікації користувача, та приватної частини (особистого кабінету). Для ознайомлення користувачів з роботою «Електронного кабінету платника податків» функціонує розділ «Допомога», який є доступним як у відкритій так і у приватній частині кабінету. Для фізичних осіб створено можливість за допомогою різних платіжних систем сплатити податки, збори, платежі за допомогою банківської карти [14].

М'ялик М. та Тараценко В. до основних переваг комп'ютеризованої обробки даних платників податків в електронному кабінеті платника відносять: режим онлайн – не потрібно встановлювати програму на комп'ютер; можливість роботи як з ПК, так і зі смарт-пристроями; режим роботи «24/7», окрім часу, необхідного для технічного обслуговування електронного кабінету платника; використання електронного цифрового підпису будь-якого акредитованого центру сервісу ключів; ключі електронно-цифрового підпису можна завантажувати не лише із зовнішнього носія (флешки, диска), але і безпосередньо з комп'ютера (файловий ключ) [11].

Закревська О.Ю. зазначає, що розширюється функціональність сервісу «Електронний кабінет платника податків», переводяться в електронний формат деякі види реєстрів податкового обліку, запроваджуються технології електронного аудиту (зокрема камеральна перевірка), вживаються певні кроки щодо оптимізації процедур адміністративного оскарження, кількість перевірок платників податків зменшується [15].

Виходячи із вищенаведеного, Електронний кабінет платника податків – це не просто інструмент для подання звітності, а комплексна цифрова екосистема, яка трансформує відносини між державою та платниками податків. Він поєднує в собі доступність, безпеку та ефективність, надаючи користувачам можливість оперативно виконувати податкові зобов'язання та отримувати необхідну інформацію в режимі онлайн.

Поступове розширення функціоналу, впровадження технологій електронного аудиту та оптимізація адміністративних процедур свідчать про прагнення держави до створення зручного та прозорого середовища для платників податків.

Кучмійова Т. та Смутило О. зазначають, що для подання податкової звітності під час дії воєнного надзвичайного стану платники єдиного податку використовують електронний кабінет платника податків. Робота цього інформаційного сервісу на початку війни мала свої недосконалості. Кабінет працював з перебоями, сторінка не запускалась, а подати звітність взагалі було неможливо. Однак поступово робота електронного кабінету налагоджувалась. В перші місяці війни режим онлайн Е-кабінету дещо скоротився, робота сервісу тривала з 8:00 до 18:00 год в робочі дні. Таке запровадження було скероване на захист прав платників, збереження та захист баз даних. Зараз електронний кабінет платника податків працює так, як і до початку війни, систему налагодили [12].

Водночас зазначимо, що за всією зовнішньою зручністю та технологічною досконалістю системи «Електронний кабінет» стоїть складна система адміністративно-правового забезпечення, яка визначає його функціонування, встановлює права та обов'язки користувачів, а також гарантує безпеку та легітимність електронного документообігу. Саме адміністративно-правове забезпечення є тим фундаментом, на якому будується довіра між державою та платниками податків, забезпечуючи прозорість, ефективність та юридичну силу всіх операцій, що здійснюються через цей цифровий інструмент.

На думку Канцера Г.О., адміністративно-правовими засобами впровадження електронного урядування є сукупність інструментів впливу на відносини між органами державної влади, місцевого самоврядування та фізичними, юридичними особами щодо надання адміністративних послуг, реалізації владних повноважень, державної політики із застосуванням ІКТ, цифрової інфраструктури. До таких засобів доцільно віднести: норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення норм адміністративного права; акти реалізації адміністративно-правових норм [16].

Вчений також зазначає, що одним із проблемних питань реалізації таких засобів є налагодження співпраці між Україною та іншими державами у сфері цифровізації та надання можливості нерезидентам застосовувати електронні цифрові підписи. Для вирішення поставленої проблеми доцільним є укладання міжнародних або двосторонніх договорів про взаємне визнання сертифікатів відкритих ключів та електронних підписів. З метою забезпечення конфіденційності у сфері електронного урядування необхідним є встановлення відповідальності працівників органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування за надання доступу зацікавленим третім особам до персональних даних громадян. Переведення всієї системи документообігу та надання адміністративних послуг у цифровий формат є ризикованим. Для нівелювання можливих ризиків технічного характеру необхідно закріпити певне співвідношення між можливостями отримання адміністративних послуг у електронному та звичайному форматах [17].

Аналіз праць Г.О. Канцера дозволяє зробити висновок, що адміністративно-правове забезпечення електронного урядування – це не статичний набір норм, а динамічна система інструментів, що постійно адаптується до потреб цифрової трансформації, а тому охоплює не лише традиційні правові засоби, такі як норми та відносини, але й сучасні виклики, пов'язані з міжнародною співпрацею та захистом персональних даних.

Ключовим аспектом є забезпечення балансу між цифровими та традиційними формами надання послуг, що дозволяє мінімізувати ризики та забезпечити доступність державних сервісів для всіх громадян. Адміністративно-правове забезпечення, таким чином, виступає гарантом ефективного та безпечного впровадження електронного урядування, сприяючи розвитку відкритого та прозорого суспільства.

Висновки. Адміністративно-правове забезпечення Електронного кабінету платників податків є багатогранним поняттям, яке охоплює не лише технічні аспекти функціонування цифрової платформи, але й правові механізми, що гарантують її легітимність та ефективність. Хоча багато дослідників зосереджуються на практичних аспектах використання Електронного кабінету платників податків, таких як спрощення процедур та підвищення ефективності адміністрування, недостатньо уваги приділяється саме адміністративно-правовому аспекту.

Цей аспект включає в себе не лише нормативно-правове регулювання, але й принципи функціонування, механізми захисту даних та забезпечення юридичної сили електронних документів. У контексті цифрової трансформації, коли електронні сервіси стають невід'ємною частиною державного управління, адміністративно-правове забезпечення Електронного кабінету

платників податків виступає ключовим фактором, що визначає його надійність та довіру з боку користувачів.

Адміністративно-правове забезпечення Електронного кабінету платників податків – це комплексна система правових інструментів та механізмів, що регулюють створення, функціонування та використання інтегрованої, персоналізованої цифрової платформи Державної податкової служби України, яка включає в себе норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення та реалізації цих норм, а також інші засоби впливу, спрямовані на забезпечення безпечної, ефективної та правомірної електронної взаємодії між платниками податків та контролюючими органами.

Список використаних джерел:

1. Колєснік Є.О., Кондрус Л.Л. Електронний кабінет платника податків як спрощена система роботи фіскальної служби. *Лібералізація та безпековий механізм зовнішньоекономічної діяльності: економічні та гуманітарно-технічні аспекти* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро. Університет митної справи та фінансів. 2016. 228 с. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/1704/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%20%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC_%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B4%202016.pdf (дата звернення: 22.02.2025).

2. Вареник В.М., Фіщук О.В. Електронний кабінет платника податків, як ефективний механізм адміністрування ПДВ: практичні аспекти. The 11th International scientific and practical conference *"Modern research in world science"* (January 29-31, 2023) SPC "Sci-conf.com.ua", Lviv, Ukraine. 2023. 1579 p. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/MODERN-RESEARCH-IN-WORLD-SCIENCE-29-31.01.23.pdf (дата звернення:22.02.2025)

3. Шварик О.М. Проблеми функціонування Електронного кабінету платника податків. Всеукраїнська науково-технічна конференція магістрантів та студентів ТДАТУ. Факультет економіки та бізнесу : Всеукраїнська науково-технічна конференція, збірник тез доповідей. м. Мелітополь, лютий-квітень 2021 року. Мелітополь: ТДАТУ імені Дмитра Моторного, 2021. 51 с. URL: http://www.tsatu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/sites/49/tezy-etab-konferencyja-vesna-2021.pdf (дата звернення:20.02.2025).

4. Косторной С.В., Демченко І.В. Електронний кабінет платника податків. *Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (сер. Економічні науки)*. № 1(43). 2021. С. 53-58. URL: https://core.ac.uk/reader/553645920 (дата звернення: 25.02.2025)

5. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.02.2025)

6. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення:25.02.2025)

7. Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 № 357. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2018-%D0%BF#Text (дата звернення:22.02.2025)

8. Про функціонування Реєстру публічних електронних реєстрів : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.09.2023 № 969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/969-2023-%D0%BF#Text (дата звернення:02.03.2025).

9. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text (дата звернення:02.03.2025).

10. Про затвердження Порядку функціонування Електронного кабінету : наказ Міністерства фінансів України від 14.07.2017 № 637. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0942-17#Text (дата звернення:02.03.2025).

11. М'ялик М., Таращенко В. Електронний кабінет платників податків як важлива складова автоматизованих електронних сервісів в оподаткуванні. *Розвиток обліку, аудиту та оподаткування в умовах інноваційної трансформації соціально-економічних систем* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 25 листопада 2020 р. Кропивницький : Ексклюзив-Систем, 2020. 404 с. URL: https://kntu.kr.ua/file/content/8165/materialy-viii-mizhnarodnoi-naukovo-praktychnoi-konferentsii-rozvytok-obliku-audytu-ta-opodatkuvannia-v-umovakh-innovatsiinoi-transformatsii-sotsialno-ekonomichnykh-system-25-lystopada-2020-r-.pdf#page=237 (дата звернення:01.03.2025).

12. Кучмійова Т., Смутило О. Порядок подання податкової звітності через Електронний кабінет під час воєнного надзвичайного стану в Україні. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18722/1/70-73.pdf (дата звернення:01.03.2025).

13. Мащенко О.В., Козаченко Ю.П. Запровадження процесу цифровізації у діяльності органів Державної податкової служби. *Право та державне управління*. № 3. 2023. С. 101-111. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2023/15.pdf (дата звернення:01.03.2025).

14. Офіційний веб-сайт Державної податкової служби України. Переваги електронного кабінету платника! URL: https://zt.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-478772.html (дата звернення:04.03.2025).

15. Закревська О.Ю. Організація локументообігу через Електронний кабінет платників податків. The 15th International scientific and practical conference *"Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects"* (August 14-16, 2022) MDPC Publishing, Berlin, Germany. 2022. 426 p. https://reposit.uni-sport.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/4356/MODERN-SCIENTIFIC-RESEARCH-ACHIEVEMENTS-INNOVATIONS...-14-16.08.22%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0%20301.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення:25.02.2025).

16. Канцер Г.О. Засоби адміністративно-правового забезпечення впровадження електронного урядування в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020 р. № 4 (70). С. 211-215. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2020/37.pdf (дата звернення:04.03.2025).

17. Канцер Г.О. Характеристика засобів адміністративно-правового забезпечення впровадження електронного урядування в Україні. *Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція.* № 1 (30). 2021. С. 145-148. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/1/29.pdf (дата звернення:27.02.2025).

УДК 347/.78(44):372.32-028.63]364-787.82
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.17

ЗІНИЧ Л.В., КНИШ В.В.

ЗАКОНОДАВЧИЙ ПІДХІД ФРАНЦІЇ ДО БОРОТЬБИ З ПРАВОПОРУШЕННЯМИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

FRANCE'S LEGISLATIVE APPROACH TO COMBATING INTELLECTUAL PROPERTY INFRINGEMENTS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

У статті аналізується законодавство Франції щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності.

Здійснено характеристику основних законодавчих актів Франції у сфері інтелектуальної власності, зокрема найважливішого акту–Кодекс інтелектуальної власності. Особливе значення в цій сфері мають закони Франції «Про авторське право і суміжні права в інформаційному суспільстві» 2006 року (відомий як DADVSI) та закон HADOPI, який також посилив боротьбу з піратством в Інтернеті. Вказані закони були прийняті з метою приведення у відповідність французького законодавства Директиві ЄС 2001/29/ЄС. Закони DADVSI та HADOPI також заклали основу для створення Вищого органу з розповсюдження творів і захисту прав в Інтернеті, який покликаний забезпечити дотримання законів про цифрове авторське право та нагляд за ефективністю захисних заходів.

У статті визначено, що досить важливою подією у Франції було створення нового органу − L'ARCOM (Регулятор з питань аудіовізуальних та цифрових комунікацій).

Здійснено спробу оцінити ефективність правових норм законодавства Франції щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності. Зважаючи на поширену думку у науковій літературі про критерії оцінки ефективності норм законодавства, у статті виділено такі критерії ефективності, як: обґрунтованість, доцільність та корисність. Розкриття зазначених критеріїв здійснювалося через аналіз відомих у Франції судових справ (Case No 16-86.881 про вебсайт eMule Paradise; Case No 11-84.224, пов'язана з вебсайтом radioblog.fr), які мали вплив на суспільство, особливо на розвиток цифрової культури користувачів та доступ до об'єктів інтелектуальної власності.

Як підсумок зазначено, що французьке законодавство продемонструвало значні можливості для адаптації до сучасних умов цифрового середовища. Чинний Кодекс інтелектуальної власності став надійною основою для формування дієвого законодавчого підходу.

Ключові слова: *законодавство про інтелектуальну власність, цифрове середовище, французький підхід, адміністративно-запобіжні заходи, авторське право.*

This article analyzes French legislation concerning counteracting intellectual property infringements.

It characterizes the main legislative acts of France in the field of intellectual property, in particular, the most important act, the Intellectual Property Code. Of particular importance in this area are the French laws "On Copyright and Related Rights in the Information Society" of 2006 (known as DADVSI) and the HADOPI law, which also strengthened the fight against online piracy. These laws were adopted to align French

© ЗІНИЧ Л.В. – кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

© КНИШ В.В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

legislation with EU Directive 2001/29/EC. The DADVSI and HADOPI laws also laid the foundation for the creation of the High Authority for the Dissemination of Works and Protection of Rights on the Internet, which is designed to ensure compliance with digital copyright laws and monitor the effectiveness of protective measures.

The article identifies the creation of the new body L'ARCOM (Regulatory Authority for Audiovisual and Digital Communication) as a significant event in France.

An attempt is made to assess the effectiveness of the legal norms of French legislation regarding counteracting intellectual property infringements. Considering the widespread opinion in the scientific literature on the criteria for evaluating the effectiveness of legislation, the article highlights such criteria for effectiveness as validity, expediency, and utility.

In conclusion, it is noted that French legislation has demonstrated significant potential for adaptation to the modern conditions of the digital environment. The current Intellectual Property Code has become a reliable basis for the formation of an effective legislative approach.

Key words: *intellectual property law, digital environment, French approach, administrative and preventive measures, copyright.*

Вступ. Збільшення кількості об'єктів інтелектуальної власності, особливо виражених у цифровій формі, збільшує ризики порушень прав. Крім того, поширення хмарних технологій, штучного інтелекту, блокчейну створює нові виклики для правового регулювання інтелектуальної власності. Традиційні засоби захисту прав інтелектуальної власності за таких умов вже не забезпечують надійного захисту.

За даними порталу International Property Right Index, який щорічно складає рейтинг держав у сфері інтелектуальної власності, у 2024 році Франція посіла 4-те місце у глобальному рейтингу зі 125 держав за рівнем захисту авторського права, що свідчить про вдало обраний законодавчий підхід, та 42-ге місце у глобальному рейтингу за рівнем патентного захисту. Наприклад, Україна за захистом авторського права займає 46-те місце у глобальному рейтингу, а за сприйняттям прав інтелектуальної власності – і зовсім 103-тє місце [1].

Дослідження законодавчого підходу Франції дозволить виявити найкращі законодавчі практики та визначити шляхи вдосконалення чинного законодавства України.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз законодавства Франції у сфері інтелектуальної власності для встановлення того як французька система законодавства реагує на виклики, пов'язані з цифровими технологіями, та оцінка ефективності відповідних правових норм.

Стан дослідження: науковці приділили значну увагу дослідженню французького законодавства у сфері інтелектуальної власності. Серед вітчизняних науковців цю проблематику розглядали: О.С. Бондаренко, О.М. Боярчук, Н.В. Бочарова, Р.Є. Еннан, К.В. Жила, А.О. Кришталь, М.В. Колеснікова та інші. Однак, у сучасних умовах стрімкого поширення технологій та реформ, здійснених у Франції, виникає необхідність дослідження сучасного законодавчого підходу до боротьби з правопорушеннями у цій сфері.

Результати досліджень. Основою захисту прав інтелектуальної власності у Франції є Кодекс інтелектуальної власності (Code de la propriete intellectualle), прийнятий 1 липня 1992 року, який став основою для захисту всіх прав інтелектуальної власності [2].

З метою приведення у відповідність до міжнародних зобов'язань Франції та адаптації до умов цифрового середовища Кодекс зазнав багатьох змін. Одним з найважливіших законів Франції, що стосується захисту прав інтелектуальної власності прав інтелектуальної власності, є закон «Про авторське право і суміжні права в інформаційному суспільстві» 2006 року, який іноді називають DADVSI. Орім цього закону, важливу роль відіграв закон HADOPI, який також посилив боротьбу з піратством в Інтернеті. Закон DADVSI було прийнято, щоб французьке законодавство відповідало Директиві Європейського Союзу 2001/29/ ЄС [3].

Згадані нами закони заклали основу для створення Вищого органу з розповсюдження творів і захисту прав в Інтернеті, відомого як HADOPI, який покликаний забезпечити дотримання законів про цифрове авторське право та нагляд за ефективністю захисних заходів [3].

Важливою подією стало те, що у Франції з 1 січня 2022 року державні органи HADOPI та CSA об'єдналися й утворили новий орган L'ARCOM [4].

У Франції, окрім Кодексу інтелектуальної власності, діє Французький комерційний кодекс, який захищає комерційну таємницю. Цей підхід із кількома кодифікованими актами,

на нашу думку, демонструє комплексну стратегію Франції щодо захисту різних форм інтелектуальної власності та конфіденційної ділової інформації.

Франція продовжує розвивати законодавство у сфері забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності в цифровій сфері. Станом на січень 2025 року Франція зробила значні кроки до впровадження Акту Європейського Союзу про цифрові послуги (DSA), запровадивши нові механізми забезпечення дотримання цифрових правил, які вплинуть на захист інтелектуальної власності [5].

Ці факти демонструють постійне прагнення Франції адаптувати свою систему забезпечення дотримання правил до нових викликів у цифровому середовищі. Запровадивши чіткі повноваження органів та процедури для забезпечення дотримання DSA, Франція позиціонує себе, як державу, що прагне ефективніше боротися з порушеннями прав інтелектуальної власності, які відбуваються через цифрові послуги та платформи.

Як відомо, забезпечення адміністративно-правової протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності здійснюється на двох рівнях: нормативному та організаційному. Нормативний рівень представлений зазначеними законами. Організаційний рівень передбачає діяльність уповноважених органів з метою боротьби з правопорушеннями. Організаційний рівень у Франції представлений державними органами, одним з основних серед яких є ARCOM – Регулятор з питань аудіовізуальних та цифрових комунікацій. ARCOM було створено відповідно до положень Закону Франції про регулювання та захист доступу до культурних творів у цифрову еру від 25 жовтня 2021 року (loi du 25 Octobre 2021 relative à la régulation et à la protection de l'acces aux œuvres culturelles a l'ere numerique), який набув чинності 1 січня 2022 року.

За своїм правовим статусом ARCOM є незалежним адміністративним органом для регулювання аудіовізуальних цифрових комунікацій у Франції. Варто наголосити, що це саме адміністративний, а не судовий орган.

Поряд з ARCOM у системі органів державної влади діє також Національний інститут промислової власності (Institut National de la Propriete Industrielle), який має повноваження щодо видачі патентів і відомий як INPI. INPI активно співпрацює з іншими державними органами, правовласниками, інтернет-провайдерами та міжнародними організаціями з метою боротьби з правопорушеннями [6].

У Франції повноваження щодо розробки та впровадження політики у сфері інтелектуальної власності покладено на Міністерство культури (Ministere de la Culture). Це міністерство також підтримує ініціативи, спрямовані на захист авторських прав та суміжних прав [7].

Ключовим елементом підходу Франції до забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності є спеціалізація судів та судових процедур. За рекомендаціями французького Сенату, Франція створила спеціалізовані суди з питань інтелектуальної власності, де працюють судді, які мають досвід у цій сфері. Ця спеціалізація судів сприяє підвищенню якості та узгодженості судової практики у сфері інтелектуальної власності.

Якщо проаналізувати адміністративно-правові механізми боротьби з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності, то у французькому Кодексі інтелектуальної власності спостерігається особливий підхід до відповідальності, особливо у цифровому середовищі. Замість класичної адміністративної відповідальності в її традиційному розумінні, там активно застосовуються адміністративно-запобіжні заходи.

Можемо стверджувати, що названі нами органи, ARCOM та INPI, в межах своїх повноважень застосовують такі адміністративно-запобіжні заходи як: виявлення та блокування вебсайтів, що розповсюджують контрафактну продукцію; співпраця з провайдерами інтернет-послуг для блокування доступу до піратських ресурсів; моніторинг та виявлення несанкціонованого використання авторських прав у цифровому середовищі. Такий висновок можна зробити з аналізу статей L336-2 та L336-3 Кодексу інтелектуальної власності Франції.

Практика роботи ARCOM показує. що вони діють за таким алгоритмом: 1) використовують цифрові інструменти для моніторингу онлайн-платформ, соціальних мереж щодо незаконного розповсюдження об'єктів інтелектуальної власності, захищених авторським правом; 2) виявлення правопорушень відбувається за допомогою скарг від правовласників. Після виявлення правопорушення ARCOM може надсилати попередження користувачам, які порушили права інтелектуальної власності. Якщо правопорушення вчиняється повторно ARCOM має право застосовувати санкції, зокрема блокування об'єктів і вебсайтів, а також накладення штрафів.

У багатьох випадках ARCOM використовує попередження як перший крок у боротьбі з правопорушеннями в цифровому середовищі. Такий крок має позитивний ефект, оскільки

отримавши офіційне попередження від ARCOM на електронну пошту, користувачі усвідомлюють можливі наслідки та припиняють правопорушення.

З аналізу офіційного вебсайту ARCOM випливає той факт, що цей державний орган активно здійснює просвітницьку роботу для підвищення обізнаності користувачів щодо прав інтелектуальної власності [8].

Оцінка ефективності положень Кодексу інтелектуальної власності Франції є важливим завданням нашого дослідження. Заглиблюючись у теоретичні положення цього питання, слушною видається думка Купіної Л.Ф., яка стверджує: «Ефективність реалізації правової норми має здійснюватися із врахуванням таких показників ефективності, як обґрунтованість, доцільність та корисність» [9, с. 84].

Вважаємо, що ці критерії є об'єктивними, і, аналізуючи наукову літературу, більшість науковців дотримується такої ж думки. Зазначимо, що ефективність норм законодавства також визначається судовою практикою, яка застосовує ці норми. Щодо об'єктів інтелектуальної власності в цифровому середовищі особливо показовими є дві справи у Франції: перша – про вебсайт eMule Paradise, друга – про стрімінговий вебсайт radioblog.fr. Ці справи абсолютно різні та відображають різні аспекти законодавства Франції, висвітлюючи його переваги та недоліки.

Перша справа (Case No 16-86.881) справа стосувалася вебсайту eMule Paradise, який надавав користувачам можливість завантажувати піратські фільми, телевізійні шоу, програмне забезпечення та інші об'єкти.

У процесі розгляду справи суд аналізував намір цього вебсайту порушити авторські права та методику розрахунку збитків, завданих правовласникам. Суд детально вивчав докази, зокрема технічні аспекти роботи цього вебсайту [10, с. 17].

Загалом, на нашу думку, ця справа підкреслила важливість ефективного застосування норм Кодексу інтелектуальної власності в боротьбі з інтернет-піратством, сприяла розвитку судової практики щодо доведення наміру порушення авторських прав. Це рішення створило судовий прецедент для правовласників, які можуть захищати свої права проти вебсайтів, що розповсюджують піратський контент.

Інша справа (Case No 11-84.224) пов'язана з вебсайтом radioblog.fr, який дозволяв користувачам транслювати музичні записи, але не надавав можливості їх завантажувати. Спір полягав у тому, чи достатньо відсутності функції завантаження для того, щоб вважати, що вебсайт не порушує права власників авторських прав, зокрема статті L335-4 та L335-2-1 Кодексу інтелектуальної власності [9, с. 19]. Правовласники стверджували, що навіть потокове прослуховування без завантаження може порушувати авторські права, оскільки воно передбачає тимчасове відтворення творів. Найважливішим було встановити, чи вважається це «відтворенням» у розумінні Кодексу. Суд дійшов висновку, що тимчасове зберігання даних у кеш-пам'яті комп'ютера користувача вважається відтворенням.

Ця справа показала й певні недоліки законодавства, яке потребує адаптації до реалій потокового прослуховування та інших форм об'єктів інтелектуальної власності, виражених у цифровій формі. Ці рішення спрямовані на створення балансу між захистом прав та забезпеченням доступу до інформації.

Звичайно, на основі цих двох справ складно зробити висновки про ефективність реалізації норм законодавства Франції, але можемо стверджувати про їхній вплив на суспільство, особливо на розвиток цифрової культури та доступ до об'єктів інтелектуальної власності.

Зазначені нами критерії обґрунтованості, доцільності та корисності зводяться до таких положень: 1) правова норма або положення щодо творчої діяльності ґрунтується на чітких правових підставах (обґрунтованість); 2) правова норма або рішення відповідає цілям задля яких їх було прийнято (доцільність); 3) норма або рішення приносить користь суспільству (корисність).

Загалом законодавство Франції у сфері інтелектуальної власності готове до подальшого вдосконалення у зв'язку з розвитком нових технологій. Створений правовий ландшафт у сфері інтелектуальної власності відповідає сучасним вимогам, законодавству ЄС та міжнародним зобов'язанням Франції.

Висновок. Законодавчий підхід Франції до боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності досягнув значного прогресу, характеризуючись комплексною правовою базою, яка створює міцну і дієву основу захисту прав інтелектуальної власності у цифровому середовищі.

Оцінюючи ефективність законодавства Франції щодо боротьби з правопорушеннями в цифровому середовищі, варто виділити як переваги, так і недоліки. До переваг належать: 1) швидка адаптація до викликів цифрової епохи; 2) розвинена практика застосування законодавства

у сфері інтелектуальної власності судами та правоохоронними органами; 3) активна міжнародна співпраця Франції з міжнародними організаціями та державами з метою боротьби з правопорушеннями у цій сфері. До недоліків французького законодавств належать: 1) відсутність балансу між правами інтелектуальної власності та свободою слова; 2) недосконалі механізми виявлення та припинення правопорушень в цифровому середовищі. Загалом законодавство Франції відповідає основним критеріям дієвості та ефективності.

Французька модель демонструє важливість комплексного, але гнучкого підходу до забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності, що здатен реагувати на технологічні зміни, зберігаючи основні принципи захисту.

Список використаних джерел:

1. International Property Right Index. *Compare France and Ukraine.* URL: https://internationalpropertyrightsindex.org/compare/country?id=42,9 (дата звернення: 25.02.2025 р.).

2. Code de la propriete intellectualle. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069414/ (дата звернення: 10.02.2025 р.).

3. French copyright law. URL: https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/1118033 (дата звернення: 20.02.2025 р.).

4. 2021-1382 du 25 octobre 2021 relative a la regulation et a la protection de l'acces aux oeuvres culturellesa l'are numerique. Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000044245615/ (дата звернення: 10.02.2025 р.).

5. France is ready to launch DSA enforcement in 2025. *Hagan Lovells*. URL: https://www.hoganlovells.com/en/publications/france-is-ready-to-launch-dsa-enforcement-in-2025 (дата звернення: 10.02.2025 р.).

6. Institut National de la Propriete Industrielle. URL: https://www.inpi.fr/ (дата звернення: 10.02.2025 р.).

7. Ministere de la Culture. URL: https://www.culture.gouv.fr/ (дата звернення: 20.02.2025 р.).

8. Le regulateur de la communication audiovisuelle et numerique. URL: https://www.arcom.fr/ (дата звернення: 20.02.2025 р.).

9. Купіна Л.Ф. Теоретико-правові підходи до оцінки ефективності реалізації норм права. № 3 (2024). *Нове українське право*. С.80-85. URL: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/617 (дата звернення: 10.02.2025 р.).

10. Intellectual Property Crime Case-Law of National Courts. March 2022. *European Union Agency for Criminal Justice Cooperation.* URL: https://www.eurojust.europa.eu/publication/intellectual-property-crime-case-law-national-courts-2022 (дата звернення: 10.02.2025 р.).

УДК 364.3-057.36
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.18

КУРИЛО В.І.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

REGARDING THE DEFINITION OF THE ESSENCE OF STATE POLICY IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL AND THEIR FAMILY MEMBERS

Статтю присвячено розкриттю сучасного розуміння та змісту категорії «державна політика» в контексті забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, що має стати методологічним підґрунтям для розробки ефективних управлінських рішень у цій сфері.

У межах аналізу загальнотеоретичних основ порушених питань з'ясовано, що: 1) державна політика як явище правової дійсності є інструментом реалізації суб'єктами політичної влади намірів урегулювати розвиток суспільних відносин у заздалегідь визначеному векторі. Цей вектор об'єктивує наявність фундаментальних загальних основ, операційних цілей та заходів, а також антикризових процедур, які сукупно мають забезпечити стабільність реалізації владного впливу на сформовані взаємозв'язки у межах конкретної сфери суспільного розвитку чи державотворення; 2) основне призначення державної політики слід розкривати через інструментальних підхід, який декларує, що держава (у взаємодії з іншими зацікавленими акторами) доклала максимально зусиль для того, щоб забезпечити збалансованість та прогнозованість перебігу суспільних процесів у спосіб гармонізованого співставлення приватних і публічних інтересів, мінімізації наявних та потенційних ризиків, а також наявності чітких механізмів реагування на виклики та загрози; 3) процедури формування та реалізації державної політики є відмінними, проте взаємозалежними процесами, що не можуть існувати ізольовано одне від одного. Йдеться про дихотомічний контекст політико-управлінських функцій держави, повне розмежування якого унеможливлює належне реагування держави на проблеми та виклики, знижуючи при цьому ефективність управлінських процесів і порушуючи основний постулат «єдності», який вимагає синхронізації стратегічного планування та оперативного управління.

Узагальнено, що державна політика у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей має визначатись як безперервний процес удосконалення механізмів та процедур забезпечення безпеки, добробуту та соціальної підтримки (матеріальної, правової, адаптаційної тощо) військовослужбовців та окремо членів їх сімей з метою якнайкращого врахування їхніх потреб та інтересів, зумовлених загальними та індивідуальними чинниками, що провокують останніх до реалізації права на отримання соціального захисту.

Ключові слова: *військова служба, військовослужбовці, державна політика, добробут військовослужбовців, соціальна безпека, соціальне забезпечення, соціальний захист.*

The article is devoted to uncovering the modern understanding and essence of the category "state policy" in the context of ensuring social protection for military personnel and their family members, which should serve as a methodological basis for developing effective managerial decisions in this field. Within the framework of the analysis of general theoretical foundations of the addressed issues, it has been established that:

© КУРИЛО В.І. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права (Національний університет біоресурсів і природокористування України) https://orcid.org/0000-0003-1268-801X

1. State policy, as a phenomenon of legal reality, is a tool used by political power entities to regulate the development of social relations in a predetermined direction. This direction embodies the presence of fundamental general principles, operational goals and measures, as well as anti-crisis procedures, which collectively ensure the stability of governance in specific areas of social development or state-building. 2. The primary purpose of state policy should be revealed through an instrumental approach, which declares that the state (in cooperation with other interested actors) has made maximum efforts to ensure the balance and predictability of societal processes by harmonizing private and public interests, minimizing existing and potential risks, and establishing clear mechanisms for responding to challenges and threats. 3. The procedures for the formulation and implementation of state policy are distinct yet interdependent processes that cannot exist in isolation from each other. This pertains to the dichotomous context of the state's political and administrative functions, the complete separation of which would hinder the state's ability to adequately respond to problems and challenges, thereby reducing the efficiency of governance processes and violating the fundamental principle of "unity," which demands the synchronization of strategic planning and operational management.

In summary, state policy in the field of social protection for military personnel and their family members defined as a continuous process of improving mechanisms and procedures for ensuring security, well-being, and social support (material, legal, adaptive, etc.) for military personnel and their family members individually, in order to best address their needs and interests, influenced by general and individual factors that drive them to exercise their right to social protection.

Key words*: military personnel, military service, social protection, social provision, social security, state policy, well-being of military personnel.*

Вступ. Згідно традиційного розуміння політика є лише інструментом, засобом для здобуття і утримання влади певними політичними силами [1]. Втім сам термін «політика», а тим паче його використання у словосполученнях «державна політика» чи «публічна політика», є неоднозначним. Це відзначають чисельні вчені, зазначаючи, як приклад, що на відміну від англійської, в усіх слов'янських мовах існує лише один термін «політика», який застосовується для позначення і боротьби за владу (англійський еквівалент «politics»), і її здійснення на різних суспільних та адміністративних рівнях («policy») [2, с. 31; 3]. Такий стан речей зумовлює ситуацію, при якій досить багато науково-теоретичних питань щодо визначення сутності, завдань, особливостей, застосування методів та інструментів, програм розвитку й механізмів впровадження дієвих функцій державної політики та прийняття управлінських рішень щодо подальшого розвитку суспільних процесів залишаються недостатньо дослідженими [4, с. 256].

Означене повною мірою характеризує й стан наукової розробленості проблеми визначення сутності державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, адже досі актуальною є наукова полеміка щодо визначення ключових складових, пріоритетів і ефективності механізмів реалізації заходів соціального захисту військовослужбовців в Україні.

Оскільки дослідження значення процесів вироблення політики як у теоретичному, так і в практичному плані спрямовує цей процес до реального контролю над прийняттям рішень [5, с. 3], **метою** цього дослідження є розкриття сучасного розуміння категорії «державна політика» в контексті забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Виклад основного матеріалу. Варто враховувати, що два поняття «політики» тісно пов'язані, оскільки політична боротьба між партіями або окремими політичними діячами – це є (чи, принаймні, має бути) змагання суспільних або, в прямому перекладі з англійської, публічних політик, тобто схем подальшого розвитку суспільства й нації. Переможець у цих змаганнях дістає право реалізовувати свій варіант публічної політики [2, с. 31].

Як визнає і доводить у дослідженнях О. Валевський, «у вузькому розумінні політика – це дії щодо створення умов, які сприяють оптимальній реалізації інтересів суб'єктів політичної дії – особистості, об'єднань громадян (соціальних, професійних, етнічних тощо), держави» [6, с. 8]. А, наприклад, В. Тертичка, визначає сутність і зміст політики як сукупність специфічних, неординарних дій, заходів та інститутів, за допомогою яких відбувається задоволення різноманітних інтересів диференційованого суспільства та їх узгодження з метою встановлення та збереження політичного і громадського порядку, досягнення злагоди і політичної інтегрованості

суспільства [7]. Тобто змістовність цього поняття можна сформулювати як – цілеспрямована суспільна діяльність людей, груп людей, що спрямована на досягнення, утримання й реалізацію влади, насамперед державної [8].

За твердженнями І. Петренко [9], якщо узагальнити підходи до визначення державної політики західними вченими, варто розглянути трактування цього поняття, наведені Е. Янг і Л. Куінн, зокрема: 1) державна політика – це дії, що їх реалізує владний орган, який має законодавчі, політичні та фінансові повноваження це робити; 2) державна політика – це реакція держави на реальні життєві потреби чи проблеми, тобто така політика намагається реагувати на конкретні потреби або проблеми суспільства чи суспільних груп, наприклад, громадян, недержавних організацій чи органів влади; 3) державна політика зорієнтована на досягнення мети, тобто намагається досягти кількох визначених цілей у спробі розв'язати або розглянути певні проблеми чи потреби в конкретному суспільстві; 4) державна політика – це курс дій, тобто не одне певне рішення, дія чи реакція, а ретельно розроблений підхід або стратегія; 5) державна політика – це рішення щось робити або рішення нічого не робити, що означає: визначена політика може привести до дій у спробі розв'язати проблему або ж базуватися на переконанні, що проблему буде розв'язано в рамках поточної політики, тобто не привести до жодних дій; 6) державна політика здійснюється одним або групою акторів, тобто політику може реалізовувати один представник влади чи владний орган або багато гравців; 7) державна політика передбачає обґрунтування дій, тобто, як правило, містить пояснення логіки, на якій вона ґрунтується; 8) державна політика – це рішення, що вже ухвалене, а не намір чи обіцянка [10, с. 5–6]. Вчений А. Зубко переконує, що аналіз зазначеного дає можливість стверджувати, що державна політика є кінцевим оформленням політичних намірів чинної на певний період політичної влади реформувати (розвивати) певний напрям функціональності суспільних відносин; об'єктивізацією способів реалізації влади, де суб'єкт владних повноважень (як правило, що наділений політико-адміністративними функціями), виконуючи свої прямі обов'язки (аналіз сучасного стану конкретної проблеми, оцінка майбутніх перспектив та формування плану заходів до впровадження, публічне обговорення тощо) формує стратегічну основу, а у конкретних випадках і реалізовує план дій, необхідний для вирішення проблем публічного значення [3, с. 92].

Зауважимо, що одним із авангардних ґрунтовних досліджень сучасної системи формування і реалізації державної політики в Україні – є монографія О. Валевського «Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження» [6]. У своїй монографії дослідник дає наступне дефініційне визначення державної політики: «державна політика – це такі дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства». О. Валевський пропонує під «державною політикою розуміти діяльність, націлену на вирішення проблем суспільного розвитку» [6, с. 21]. Однак, хоча, суспільний розвиток і є ключовим фактором вироблення державної політики, однак, він не вичерпує всіх можливих визначень терміну державна політика. Тому, вважаємо за доцільне звернути увагу на доробок В. Ребкало і В. Тертичка, які дають таке визначення державної політики, як «відносно стабільної, організованої й цілеспрямованої діяльності/бездіяльності державних інституцій, здійснюваної ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства» [8; 11, с. 6].

Як бачимо, визначень категорії «державна політика» є достатня кількість. Щодо цього актуально зазначити, що в межах власної праці В. Андріяш [1] відзначає, що О. Кучеренко зробив систематизацію різних підходів до розуміння державної політики та вважає, що в сучасній суспільно-політичній думці переважають три головні концепції державної політики, а саме: 1) плюралістична (акцентує увагу на процесі формування та здійснення державної політики в сучасному демократичному суспільстві як мультирівневої конкуренції між впливовими суспільно-політичними групами та об'єднаннями); 2) суспільного вибору (розглядає соціально-політично орієнтованого індивіда як основного носія соціальної активності, а тому на здійснення державної політики значною мірою впливають політичні та державні діячі вищих щаблів управління, що діють на основі вибору раціонального соціального інтересу); 3) детерміністська (становлення та функціонування державної політики визначаються економічними відносинами та відповідним способом виробництва). Саме ці концепції, як теоретичний інструмент дослідження, на думку О. Кучеренко дають можливість визначення певної логіки виявлення необхідних умов для розробки концептуальних засад формування та здійснення державної політики в Україні [12, с. 279]. Відповідно, за твердженнями А. Зубко, державну політику в Україні загалом можна визначити як систему законів, регуляторних заходів, напрямків дій та пріоритетів фінансування,

що стосуються певної сфери [13]. Умовно кажучи, це певна стратегія прийняття і практичної реалізації обов'язкових для суспільства рішень по тому чи іншому питанні [14, с. 10; 15, с. 78].

Таким чином, аналіз наведеного матеріалу спонукає до формулювання таких узагальнень:

– державна політика як явище правової дійсності є інструментом реалізації суб'єктами політичної влади намірів урегулювати розвиток суспільних відносин у заздалегідь визначеному векторі. Цей вектор об'єктивує наявність фундаментальних загальних основ, операційних цілей та заходів, а також антикризових процедур, які сукупно мають забезпечити стабільність реалізації владного впливу на сформовані взаємозв'язки у межах конкретної сфери суспільного розвитку чи державотворення;

– основне призначення державної політики слід розкривати через інструментальних підхід, який декларує, що держава (у взаємодії з іншими зацікавленими акторами) доклала максимально зусиль для того, щоб забезпечити збалансованість та прогнозованість перебігу суспільних процесів у спосіб гармонізованого співставлення приватних і публічних інтересів, мінімізації наявних та потенційних ризиків, а також наявності чітких механізмів реагування на виклики та загрози;

– процедури формування та реалізації державної політики є відмінними, проте взаємозалежними процесами, що не можуть існувати ізольовано одне від одного. Йдеться про дихотомічний контекст політико-управлінських функцій держави, повне розмежування якого унеможливлює належне реагування держави на проблеми та виклики, знижуючи при цьому ефективність управлінських процесів і порушуючи основний постулат «єдності», який вимагає синхронізації стратегічного планування та оперативного управління.

Щодо досліджуваного контексту маємо вказати, що державну політику у сфері соціального забезпечення та соціального захисту в Україні визначають понад 20 законодавчих актів, серед яких провідне місце належить законам України, указам Президента та постановам Кабінету Міністрів України, але невирішеним залишається питання, щодо існування єдиного законодавчого акта, який би регулював усі аспекти у цій сфері. Головну роль у системі джерел права соціального забезпечення посідає Конституція України як Основний Закон держави. Однак основним нормативним актом спеціального застосування, який регулює питання соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [16].

Означений Закон встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі [17]. Основні його положення стосуються: 1) забезпечення громадянських прав і свобод; 2) реалізації права на свободу світогляду і віросповідання; 3) недоторканості військовослужбовця; 4) визначення основних прав, пов'язаних з проходженням військової служби; 5) права на вибір місця проживання і виїзд за кордон; 6) грошового забезпечення; 7) продовольчого, речового та іншого забезпечення; 8) регулювання службового часу і часу відпочинку; 9) відпусток, порядку їх надання та відкликання; 10) права на охорону здоров'я та медичну допомогу; 11) забезпечення військовослужбовців і членів їх сімей жилими приміщеннями; 12) права військовослужбовців і членів їх сімей на освіту; 13) пільг військовослужбовцям та членам їх сімей; 14) пенсійного забезпечення і допомоги, у тому числі одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності; 15) відшкодування заподіяної шкоди; 16) соціальних гарантій прав членів сімей військовослужбовців; 17) права військовослужбовців на оскарження неправомірних рішень; 18) права на правову допомогу [17].

Варто зауважити, що основною ознакою такого захисту є його системність. Тобто, членам сімей військовослужбовців гарантуються заходи соціального захисту від самого початку прийняття на службу військовослужбовця, які діють упродовж несення його всієї служби, тобто довічно, за винятком випадків передбачених законом [18, с. 154]. І попри те, що забезпечення соціальних гарантій для військовослужбовців, особливо в умовах воєнного стану, є критично важливим елементом державної політики, оскільки ці особи виконують важливу роль у забезпеченні територіальної цілісності та забезпечення національної безпеки [19, с. 25], наразі чимало питань результативності його реалізації є відкритими. Зокрема, вченими обґрунтовується доречність внесення змін до законів України та інших нормативно-правових актів за різними напрямами, серед яких, наприклад, удосконалення законодавства з питань посилення соціального захисту членів сімей військовослужбовців; приведення рівня матеріального та інших видів забезпечення у відповідність із встановленими для них законодавством правами і свободами [18, с. 154].

Висновки. Як підсумок проведених розвідок варто узагальнити, що державна політика у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей має визначатись як безперервний процес удосконалення механізмів та процедур забезпечення безпеки, добробуту та соціальної підтримки (матеріальної, правової, адаптаційної тощо) військовослужбовців та окремо членів їх сімей з метою якнайкращого врахування їхніх потреб та інтересів, зумовлених загальними та індивідуальними чинниками, що провокують останніх до реалізації права на отримання соціального захисту.

При цьому варто долучитись до думки А. Чистякової та А. Безушко в контексті того, що дотримання соціальних гарантій має стати пріоритетом для держави, адже це не лише сприяє гідному життю військовослужбовців, але й підтримує загальну стабільність у суспільстві під час конфлікту. Лише за умови реалізації адекватної соціальної політики держава може забезпечити ефективний захист прав військовослужбовців, що сприятиме їхній активній участі у захисті національних інтересів [19, с. 25].

Список використаних джерел:

1. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9.

2. Дем'янчук О. «Державна політика» та «публічна політика»: варіант перехідного періоду. *Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія».* К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2000. Т.18: Політичні науки. С. 31–36.

3. Zubko, Artem. Public policy of Ukraine: concept and essence. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. Vol. 3. P. 91–95. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.3.13

4. Лаврук О. В. Сутність поняття державної політики. *Університетські наукові записки*. 2018. № 3-4. С. 254–263.

5. Державна політика: аналіз та механізми впровадження: конспект лекцій; укладачі: В. П. Садковий, С. М. Домбровська, І. М. Лопатченко, А. В. Антонов. Х. : НУЦЗУ, 2019. 65 с.

6. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ: НІСД, 2001. 242 с.

7. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні: навчальний посібник; О. І. Валевський, В. А. Ребкало, М. М. Логунова та ін.; заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 232 с.

8. Титаренко Т.Г. Поняття та сутність і зміст державної політики регулювання земельних відносин в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 8.

9. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10.

10. Янґ Е. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: Практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі; пер. з англ. С. Соколик; наук. ред. пер. О. Кілієвич. К. : К.І.С., 2003. 120 с.

11. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні : конспект лекцій до навчального модуля; укл. В. А. Ребкало, В. В. Тертичка. К. : Вид-во УАДУ, 2002. 80 с.

12. Кучеренко О. Державна політика: аналіз сучасних політологічних концепцій. *Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні* : Мат. наук.-практ. конф. К. : Вид-во УАДУ, 1997. С. 279–281.

13. Dean G. Kilpatrick. Definitions of Public Policy and the Law. National Violence Against Women Prevention Research Cente, 2000. URL: https://mainweb-v.musc.edu/vawprevention/policy/definition.shtml

14. Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб.; авт. кол.: Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. К.: НАДУ, 2010. 300 с.

15. Зубко А.О. Концептуальні засади адміністративної політики України : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2024.403 с.

16. Шавардіна В. Правова основа соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей за законодавством України: сучасний стан. *Право та інноваційне суспільство*. 2024. № 1(22). С. 32–38. https://doi.org/10.37772/2309-9275-2024-1(22)-3

17. Соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: пам'ятка. Департамент соціального забезпечення міністерства оборони України, Головне управління соціальної підтримки. Київ, 2025. URL: https://social.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/soczialni-garantiyi-vijskovosluzhbovcziv.pdf

18. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 151–155.

19. Чистякова А.С, Безушко А.П. Правові механізми гарантування соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Legal Bulletin*. 2024. № 3 (13). С. 17–28.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.19

МОЩОНСЬКИЙ В.О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS OF INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення ефективного функціонування правоохоронного сектору держави є фактично неможливим без налагодження ефективної взаємодії правоохоронних органів. Мета такої взаємодії полягає в організації, забезпеченні та безпосередньому співробітництві правоохоронних органів при вирішенні питань, пов'язаних із захистом незалежності, територіальної цілісності, суверенітету нашої держави та сумісної реалізації правоохоронної діяльності в контексті протистояння зовнішнім загрозам. Необхідно також зауважити, що практичний бік реалізації взаємодії правоохоронних органів на території України в умовах дії правового режиму воєнного стану виражено у спеціальних адміністративно-правових механізмах. Дана категорія має складний зміст та зумовлює численні наукові дискусії з приводу її сутності. Мета статті полягає у наданні характеристики адміністративно-правові механізми взаємодії правоохоронних органів в умовах дії правового режиму воєнного стану. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано визначити адміністративно-правові механізмами взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів в умовах дії правового режиму, як визначені нормами чинного законодавства спеціальні групи регламентованих законодавством адміністративно-правових форм, засобів, заходів, інструментів та процедур, використання яких дозволяє реалізовувати цілі і завдання досліджуваної спільної діяльності з урахуванням сучасних викликів та загроз. До переліку даних механізмів віднесено: обмін інформацією з питань запобігання, протидії та припинення правопорушень, а також іншими даними; спільні операції із протидії кримінальним правопорушенням в сфері національної безпеки; спільні заходи не пов'язані із протидією злочинності та іншим протиправним діянням; інституційна підтримка взаємодії; прикриття державного кордону. Зроблено висновок, що адміністративно-правові механізми взаємодії правоохоронних органів в умовах дії правового режиму воєнного стану включають в себе: обмін інформацією з питань запобігання, протидії та припинення правопорушень, а також іншими даними; спільні операції із протидії кримінальним правопорушенням в сфері національної безпеки; спільні заходи не пов'язані із протидією злочинності та іншим протиправним діянням; інституційна підтримка взаємодії; прикриття державного кордону. Дані механізми не є вичерпними, адже їх перелік може змінюватись як на підставі нормативних трансформацій, так і на розсуд сторін взаємодії.

Ключові слова: *взаємодія, правоохоронні органи, адміністративно-правові механізми, правовий режим, воєнний стан.*

The relevance of the article lies in the fact that ensuring the effective functioning of the law enforcement sector of the state is virtually impossible without establishing effective interaction between law enforcement agencies. The purpose of such interaction is to organize, ensure and direct cooperation between law enforcement agencies in resolving issues related to the protection of independence, territorial integrity, sovereignty of our state and the joint implementation of law enforcement activities in the context of countering external threats. It should also be noted that the practical side of implementing

© МОЩОНСЬКИЙ В.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

the interaction of law enforcement agencies on the territory of Ukraine under the legal regime of martial law is expressed in special administrative and legal mechanisms. This category has a complex content and causes numerous scientific discussions about its essence. The purpose of the article is to provide a characteristic of the administrative and legal mechanisms of interaction between law enforcement agencies under the legal regime of martial law. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, proposes to define administrative-legal mechanisms for interaction and coordination of law enforcement agencies under the legal regime as special groups of administrative-legal forms, means, measures, instruments and procedures regulated by law, the use of which allows implementing the goals and objectives of the joint activity under study, taking into account modern challenges and threats. The list of these mechanisms includes: exchange of information on the prevention, counteraction and cessation of offenses, as well as other data; joint operations to combat criminal offenses in the field of national security; joint measures not related to combating crime and other illegal acts; institutional support for interaction; covering the state border. It is concluded that the administrative-legal mechanisms for interaction of law enforcement agencies under the legal regime of martial law include: exchange of information on the prevention, counteraction and cessation of offenses, as well as other data; joint operations to combat criminal offenses in the field of national security; joint measures not related to combating crime and other illegal activities; institutional support for interaction; covering the state border. These mechanisms are not exhaustive, as their list may change both on the basis of regulatory transformations and at the discretion of the parties to the interaction.

Key words: *interaction, law enforcement agencies, administrative and legal mechanisms, legal regime, martial law.*

Актуальність теми. Забезпечення ефективного функціонування правоохоронного сектору держави є фактично неможливим без налагодження ефективної взаємодії правоохоронних органів. Мета такої взаємодії полягає в організації, забезпеченні та безпосередньому співробітництві правоохоронних органів при вирішенні питань, пов'язаних із захистом незалежності, територіальної цілісності, суверенітету нашої держави та сумісної реалізації правоохоронної діяльності в контексті протистояння зовнішнім загрозам. Необхідно також зауважити, що практичний бік реалізації взаємодії правоохоронних органів на території України в умовах дії правового режиму воєнного стану виражено у спеціальних адміністративно-правових механізмах. Дана категорія має складний зміст та зумовлює численні наукові дискусії з приводу її сутності.

Стан дослідження проблеми. Серед науковців на сьогоднішній день вироблено різні підходи щодо змісту та сутності адміністративно-правових механізмів роботи правоохоронних органів. Розібратись із даною проблемою намагались: Д.І. Голосніченко, Н.І. Золотарьова, Я.В. Лазур, В.П. Пєтков, О.М. Рєзнік, Р.М. Ляшук, Т.В. Сараскіна та багато інших. Водночас, незважаючи на значний теоретичний доробок, особливості вираження вказаної категорії в аспекті всіх існуючих сфер роботи органів правопорядку держави дослідниками висвітлено не було. Зокрема, потребує додаткового і комплексного опрацювання питання адміністративно-правових механізмів взаємодії правоохоронних органів в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Саме тому **метою статті** є охарактеризувати адміністративно-правові механізми взаємодії правоохоронних органів в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Слово «механізм» має давньогрецькі корені «mēchanē» і означає буквально «знаряддя», «машина». Проте, існує також інше значення терміну, яке наводять словники: сукупність станів і процесів, з яких складається яке-небудь фізичне, хімічне, фізіологічне чи інше явище; внутрішня будова, система чого-небудь; пристрій, що передає або перетворює рух [1; 2, с.53].

В юридичній літературі слово «механізм» використовується для словесного позначення різних загальнотеоретичних категорій у наступних словосполученнях: «механізм правового регулювання», «механізм правотворчості», «механізм формування правомірної поведінки», «загальний механізм дії права». Даним поняттям окреслюється система активних юридичних засобів, які забезпечують реалізацію правової матерії у вигляді правових норм, інститутів, різновидів правової діяльності тощо [3, с. 114]. Подібна точка зору викладена в дисертації О.Ш. Чомахашвілі: «правовий механізм – це інструментальна субстанція, особливий набір (як правило, досить великий) кількох правових інструментів» [4, с. 145].

Подібна точка зору має свою логіку, адже саме за рахунок галузевої приналежності таких інструментів виділяються їх різновиди, наприклад, адміністративно-правові. Наприклад, Л.А. Князька пропонує під поняттям «адміністративно-правовий механізм» розуміти надзвичайно широку за обсягом категорію, яка включає в себе не лише юридичні, а й політичні, економічні, ідеологічні та інші явища. Зокрема, автор відносить до складу зазначеного поняття такі елементи як: 1) юридичне закріплення гарантій правового захисту громадян; 2) створення відповідних юридичних процедур реалізації правового захисту, адже їх відсутність перетворює приписи в законодавстві на формальні, декларативні положення; 3) створення системи охорони захисту державою прав, свобод й обов'язків громадян від будь-яких посягань на них; 4) розвиток суспільно-політичної активності громадян, формування в останніх свідомого ставлення до використання прав і свобод, виконання обов'язків, підвищення рівня їх правової культури; 5) активізація діяльності суспільних та інших громадських організацій і об'єднань, що сприяють соціально-правовому захисту; 6) державний і громадський контроль за станом забезпечення соціально-правового захисту [5, с. 87-88; 6, с. 79-80].

І.О. Личенко, розглядаючи сутність адміністративно-правового механізму протидії правопорушенням у сфері власності, констатує, що ним слід вважати системне, динамічне, поліструктурне утворення, яке включає адміністративно-правові норми, спрямовані на протидію правопорушенням у сфері власності, адміністративно-правові відносини, які виникають у процесі здійснення заходів протидії правопорушенням, що стосуються правових можливостей громадян володіти, користуватися та розпоряджатися майном, реалізацію норм адміністративного права в цій сфері та яке функціонує з огляду на взаємозв'язки його окремих складових [7, с. 69; 8, с. 124].

Проведений аналіз дає можливість дійти до висновку, адміністративно-правові механізми взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів в умовах дії правового режиму – це визначені нормами чинного законодавства спеціальні групи регламентованих законодавством адміністративно-правових форм, засобів, заходів, інструментів та процедур, використання яких дозволяє реалізовувати цілі і завдання досліджуваної спільної діяльності з урахуванням сучасних викликів та загроз.

Враховуючи викладене, а також специфіку діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану, до адміністративно-правових механізмів, взаємодії слід віднести:

– обмін інформацією з питань запобігання, протидії та припинення правопорушень, а також іншими даними. Механізмом передбачаю здійснення взаємної передачі між правоохоронними органами, які вступають та реалізують співробітництво, відомостей необхідних для ефективної реалізації правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану. Зокрема, з цією метою Розпорядженням КМУ «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 181-р визначено в обов'язковому порядку всім центральним органам виконавчої влади та іншим державним органам забезпечити цілодобову роботу пунктів управління (ситуаційних, кризових центрів) органів державної влади та організувати їх взаємодію з пунктом управління Міноборони через Центр координації та взаємодії органів державної влади з військовим командуванням з метою збору, обробки, доведення (оповіщення, обміну) інформації (документів) та забезпечення роботи керівництва в позаробочий час [9]. Окремі правоохоронні органи організовують індивідуальний обмін інформацією з метою підвищення оперативності співробітництва. Наприклад, СБУ та МВС видали спільний Наказ «Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України» від 13.10.2022 № 360/657. Інформаційну взаємодію відповідно до Порядку здійснюють Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій [10];

– спільні операції із протидії кримінальним правопорушенням в сфері національної безпеки. Зміст механізму складають численні заходи, засоби та форми діяльності правоохоронних органів, спрямовані на організацію виділення необхідних матеріальних та кадрових ресурсів для формування міжвідомчих робочих груп, зокрема, оперативних, слідчо-оперативних груп та забезпечення виконання ними діяльності із встановлення, виявлення та припинення діяльності суб'єктів, які вчиняють кримінальні правопорушення, наприклад, в сфері повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності держави тощо. Документація з приводу такої взаємодії як правило носить службовий, або таємний характер у зв'язку із чим складно провести її наукове опрацювання. Разом із тим, цілком публічними є результати приведення до дії

зазначених адміністративно-правових механізмів. Наприклад, у 2025 році Національна поліція України спільно із СБУ викрили та затримали осіб, які здійснювали підпали військових автомобілів за вказівкою спеціальних органів російської федерації. Останні діяли за чітким керівництвом та ретельно готувалися до вчинення злочинів. Зокрема, фігуранти були проінструктовані про правила маскування, шляхи втечі та ретельно планували підпали. Біля знищених авто залишали провокаційні листівки, спрямовані на дискредитацію Сил безпеки та оборони України [11].

В 2025 році поліція та працівники СБУ викрили трьох осіб, які причетні до вчинення теракту в центральній частині міста Дніпро, що були агентами російської федерації. За результатами першочергових слідчих заходів поліцейські встановили та затримали 37-річного жителя регіону, який за вказівками спецслужб рф заклав саморобний вибуховий пристрій біля будівлі. Правоохоронці дослідили маршрут руху терориста та з'ясували, що чоловік діяв не сам, а мав ще двох спільників. Оперативники кримінальної поліції та слідчі ГУНП в Дніпропетровській області встановили зв'язки підозрюваного та затримали подружжя – 33-річного чоловіка та його 25-річну дружину. Вони за російськими інструкціями виготовили саморобний вибуховий пристрій для теракту, заховали його в пакет, заклали у заздалегідь визначене місце та стежили, доки «виконавець» забере пакунок [12];

– спільні заходи не пов'язані із протидією злочинності та іншим протиправним діянням. Механізм передбачає організацію та проведення спільних заходів, які направлено на удосконалення питань взаємодії, узгодження специфіки спільної роботи, визначення стратегії та інших питань співпраці. Сюди відноситься проведення міжвідомчих нарад, укладення меморандумів та договорів про взаємодію, формування та участь у спільних, колегіальних органах. Наприклад, у 2022 році відповідно до Розпорядження Харківської обласної військової адміністрації від 24.02.2022 № 9В утворено Раду оборони Харківської області, до якої увійшли керівники правоохоронних та інших державних, муніципальних органів області. Існування та робота Ради сприяє систематичній підтримці належного рівня співробітництва між всім публічно-владним сектором регіону, що позитивно впливає на виконання цілей правового режиму воєнного стану;

– інституційна підтримка взаємодії. Специфіка правового режиму воєнного стану в окремих випадка вимагає від правоохоронних органів реалізації процесів, які жодним чином не пов'язано з їх цільовою роботою. Як наслідок, здійснення останніх ускладнено відсутністю кваліфікованих кадрів, що потребує внутрішньо-організаційних трансформацій та створення необхідних адміністративних інституцій;

– прикриття державного кордону. Забезпечення територіальної цілісності в умовах правового режиму воєнного стану, у першу чергу, передбачає підтримку високого рівня захисту державного кордону, оперативне припинення дій із його порушення. З цією метою статтею 27-3 Закону України «Про державний кордон України» від 04.11.1991 №1777-XII передбачено механізм прикриття державного кордону України, що є сукупністю заходів, спрямованих на відбиття вторгнення або нападу на територію України збройних сил іноземної держави або групи держав, забезпечення сприятливих умов для розгортання складових сил оборони сектору безпеки і оборони України і ведення ними воєнних (бойових) дій, а також для запобігання переходу через державний кордон України диверсійно-розвідувальних сил, збройних формувань іноземних держав та воєнізованих або збройних формувань, не передбачених законами України. Прикриття державного кордону України здійснюється з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань за рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України та відповідно до Стратегічного плану застосування Збройних Сил України, інших складових сил оборони з відсічі збройній агресії проти України шляхом побудови оборони і ведення воєнних (бойових) дій безпосередньо в прикордонній смузі або в контрольованих прикордонних районах самостійно, спільно або у взаємодії з іншими державними органами, залученими відповідними органами військового управління Збройних Сил України до таких заходів. До прикриття державного кордону України безпосередньо у прикордонній смузі або у контрольованих прикордонних районах органами військового управління Збройних Сил України у встановленому законом порядку можуть залучатися відповідні прикордонні загони, загони морської охорони Державної прикордонної служби України [13].

Висновки. Підводячи підсумки варто наголосити, що адміністративно-правові механізми взаємодії правоохоронних органів в умовах дії правового режиму воєнного стану включають в себе: обмін інформацією з питань запобігання, протидії та припинення правопорушень, а також іншими даними; спільні операції із протидії кримінальним правопорушенням в сфері національної безпеки; спільні заходи не пов'язані із протидією злочинності та іншим протиправним

діянням; інституційна підтримка взаємодії; прикриття державного кордону. Дані механізми не є вичерпними, адже їх перелік може змінюватись як на підставі нормативних трансформацій, так і на розсуд сторін взаємодії.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. Стор. 695.
2. Романов М.В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2002. 208 с.
3. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Національна академії внутрішніх справ України. 2005. 205 с.
4. Чомахашвілі О.Ш. Адміністративно-правове регулювання охорони прав на промислові зразки в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12. Ірпінь : Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». 2008. 217 с.
5. Князька Л. А. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 215 с.
6. Калайда А.В. Адміністративно-правові засади міжнародного співробітництва органів та підрозділів Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Національна академія внутрішніх справ. 2021. 214 с.
7. Личенко І. А. Адміністративно-правовий механізм протидії правопорушенням у сфері власності. *Legea si Viata.* 2014. Вип. 1/3 (265). С. 68–71.
8. Шумейло Т.А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ : Національна академія внутрішніх справ. 2022. 504 с.
9. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні: розпорядження, план від 24.02.2022 № 181-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 39. Ст. 2109.
10. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України: наказ, порядок від 13.10.2022 № 360/657. *Офіційний вісник України*. 2022. № 87. Ст. 246.
11. Поліція Києва та СБУ затримали п'ятьох молодиків за підпали військових автівок у столиці: стаття від 12.09.2024. Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/news/policiia-kijeva-ta-sbu-zatrimali-piatyox-molodikiv-za-pidpali-viiskovix-avtivok-u-stolici.
12. Нацполіція та СБУ викрили подружжя, причетне до теракту у Дніпрі: стаття від 09.01.2025. Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/news/nacpoliciia-ta-sbu-vikrili-podruzzia-pricetne-do-teraktu-u-dnipri.
13. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.20

МУЗА О.В.

КАТЕГОРІЯ «АДМІНІСТРАТИВНИЙ ОРГАН» В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

THE CATEGORY OF "ADMINISTRATIVE BODY" IN THE ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

У статті розглянуто ознаки, теоретичне розуміння та законодавче регулювання категорії «адміністративний орган», що використовується в адміністративно-процедурному законодавстві України.

Автором сформульовані ознаки адміністративного органу: 1) адміністративним органом є суб'єкт, який здійснює функції публічної адміністрації; 2) адміністративним органом може вважатися суб'єкт, який уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації, однак за інституційно-владною ознакою не є суб'єктом публічної адміністрації; 3) Закон України «Про адміністративну процедуру» не наводить вичерпного переліку адміністративних органів як учасників адміністративної процедури; 4) адміністративному органу автоматично характерні загальні правові ознаки органу виконавчої влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, якщо перелічені владні суб'єкти беруть участь в адміністративно-процедурних правовідносинах; 5) адміністративним органом може бути посадова особа відповідного органу виконавчої влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування; 6) для визначення повноважень адміністративного органу слід керуватися законодавством України, в якому установлені повноваження органу виконавчої влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування; 7) адміністративному органу характерні інституційні та організаційно-правові ознаки.

Констатовано, що невід'ємним компонентом адміністративно-процедурного статусу адміністративного органу є визначення його компетенції. Компетенція адміністративного органу може бути предметною та територіальною.

Зроблено висновок, що закріплені у Законі України «Про адміністративну процедуру» ознаки адміністративного органу дають підстави стверджувати, що використання цієї адміністративно-правової категорії можливе виключно в адміністративно-процедурних правовідносинах та не може застосовуватися в інших видах адміністративних правовідносин. Поняття «адміністративний орган» не замінює у повній мірі таких доктринальних категорій адміністративного права як «суб'єкт публічної адміністрації» або «орган публічної адміністрації», оскільки не містить прямої релевації з будь-яким суб'єктом, що наділений владними повноваженнями у сфері публічного управління.

Ключові слова: *адміністративна процедура, компетенція, особа, адміністративний акт, повноваження, учасники адміністративної процедури.*

The article examines the features, theoretical understanding and legislative regulation of the category of «administrative body» used in the administrative and procedural legislation of Ukraine.

The author formulated the following features of an administrative body: 1) an administrative body is a subject to perform the functions of public administration; 2) an administrative body can be considered a subject that is authorized to perform public administration functions, but is not a subject of public administration on the basis

© МУЗА О.В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри публічного та міжнародного права (Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»)

by institutional and power characteristics; 3) the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» does not provide an exhaustive list of administrative bodies as participants in the administrative procedure; 4) an administrative body is automatically characterized by the general legal features of an executive body, a government body of the Autonomous Republic of Crimea, a body of local self-government, if the listed power subjects are involved in administrative and procedural legal relations; 5) an administrative body may be an official of the relevant executive body, a government body of the Autonomous Republic of Crimea, a body of local self-government; 6) to determine the powers of an administrative body, one should be guided by the legislation of Ukraine, which establishes the powers of the executive body, a government body of the Autonomous Republic of Crimea, a body of local self-government; 7) an administrative body is characterized by institutional and organisational and legal features.

It is stated that an integral component of the administrative and procedural status of an administrative body is the definition of its competence. The competence of an administrative body may be substantive and territorial.

The author concluded that the features of an administrative body enshrined in the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» give grounds to assert that the use of this administrative category is possible only in administrative and procedural legal relations and cannot be used in other types of administrative legal relations. The concept of «administrative body» does not fully replaces such doctrinal categories of administrative law as «subject of public administration» or «body of public administration», since it does not contain any relevance to any subject that is endowed with authorities in the sphere of public administration.

Key words: *administrative procedure, competence, person, administrative act, powers, participants of administrative procedure.*

Вступ. В адміністративному праві України відбулася новація розуміння явища адміністративної процедури з огляду на європейський досвід та традиції публічного адміністрування.

У зв'язку із змінами у правовому регулюванні відносин публічного адміністрування, що складаються між суб'єктами владних повноважень і приватними особами (фізичними або юридичними особами, громадськими об'єднаннями, іншими суб'єктами права), виникає необхідність наукового осмислення сучасного стану адміністративних правовідносин, зокрема тих, що характеризуються зовнішнім проявом владно-управлінського впливу у формі прийняття індивідуальних управлінських рішень або вчинення юридично значимих управлінських дій – адміністративних актів.

У системі адміністративних правовідносин розрізняють, зокрема, матеріальні, процедурні та процесуальні адміністративні правовідносини.

Завдяки прийняттю Закону України «Про адміністративну процедуру» (далі по тексту – ЗАП) [1] на законодавчому рівні відбулося визначення статики і динаміки адміністративно-процедурних правовідносин.

Це має достатньо вагому роль для майбутнього розвитку адміністративного права загалом та адміністративно-процедурного права зокрема, оскільки сприяє чіткому розмежуванню процедурних і процесуальних адміністративних правовідносин, тобто адміністративної процедури і адміністративного процесу.

Звісно ж невирішеним залишається питання адміністративно-юрисдикційних правовідносин, що виникають у зв'язку із притягненням винних осіб до адміністративної відповідальності, оскільки чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення регулює як процедурні, так і процесуальні правовідносини.

Поява загального законодавчого акта про адміністративну процедуру також засвідчило, що розвиток національного адміністративного законодавства отримало превалювання над розвитком адміністративно-правової доктрини. Це потребує на теоретичному рівні осмислення та вироблення актуальних наукових положень, що обґрунтовують законодавчі ознаки, принципи, особливості адміністративної процедури, сутність й особливості адміністративно-процедурних правовідносин.

Актуальні питання дослідження сучасного стану адміністративної процедури в Україні у своїх наукових працях розкривають В. Бевзенко, І. Бойко, Т. Коломоєць, В. Тимощук, А. Школик та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз категорії «адміністративний орган» у контексті правового регулювання відносин адміністративної процедури.

Результати дослідження. Суб'єктами адміністративної процедури є адміністративний орган, учасники адміністративного провадження та особи, які сприяють розгляду справи.

Наведений підхід забезпечує чітке розмежування обсягу прав та правомочностей для суб'єктів адміністративного права у сфері адміністративної процедури.

Важливим є, що законодавець виокремив у коло самостійних учасників адміністративно-процедурних правовідносин заінтересованих осіб. Зазначена новація підвищує ефективність та демократизм публічного управління, залучає громадян до вирішення конфліктів з суб'єктами владних повноважень на досудовому етапі.

Правова категорія «адміністративний орган» вперше з'явилася у законі про загальну адміністративну процедуру. До цього часу в адміністративному праві послуговувалися різними поняттями для позначення суб'єкта, який наділений владними управлінськими функціями у сфері публічного управління. Зокрема, це такі поняття як «суб'єкт публічної адміністрації», «орган публічної адміністрації», «суб'єкт публічного адміністрування», «орган публічного управління», «уповноважений владний суб'єкт» та ін. Єдиного узгодженого підходу у доктрині адміністративного права щодо використання згаданих понять немає, однак обов'язковою дефінітивною ознакою для владно-управлінського суб'єкта є наявність у нього повноважень для прийняття рішень та/або вчинення дій з метою досягнення завдань управлінської діяльності.

«До визначення поняття «суб'єкт публічної адміністрації» у європейському праві застосовано два підходи: а) вузький та б) широкий. Вузький підхід полягає у визначенні суб'єкта публічної адміністрації як «регіональних органів, місцевих та інших органів публічної влади», «центральних урядів» та «публічної служби». Під органами публічної влади розуміються інституції регіонального, місцевого або іншого характеру, інші органи, діяльність яких регулюється нормами публічного права або діями держав-членів. За широкого підходу до тлумачення поняття «суб'єкт публічної адміністрації» до цієї групи учасників адміністративних відносин, зараховано: органи публічної влади та суб'єктів, які не належать до неї організаційно, але виконують делеговані нею функції» [2, с. 158-159].

Зауважимо, що для визначення носія владних повноважень в адміністративному судочинстві України використовується поняття «суб'єкт владних повноважень» (див. п. 7 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України) [3].

ЗАП визначає поняття «адміністративний орган» як орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації (п. 1 ч. 1 ст. 2 ЗАП) [1].

Із наведеного законодавчого визначення можна виокремити такі правові ознаки адміністративного органу:

1) адміністративним органом є суб'єкт, який здійснює функції публічної адміністрації;

2) адміністративним органом може вважатися суб'єкт, який уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації, однак за інституційно-владною ознакою не є суб'єктом публічної адміністрації (наприклад, органи професійного самоврядування саморегулівних організацій та ін.);

3) ЗАП не наводить вичерпного переліку адміністративних органів як учасників адміністративної процедури;

4) адміністративному органу автоматично характерні загальні ознаки органу виконавчої влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, якщо перелічені владні суб'єкти беруть участь в адміністративно-процедурних правовідносинах;

5) адміністративним органом може бути посадова особа відповідного органу виконавчої влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування;

6) для визначення повноважень адміністративного органу слід керуватися законодавством України, в якому установлені повноваження органу виконавчої влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування у конкретних галузевих правовідносинах;

7) адміністративному органу характерні інституційні та організаційно-правові ознаки.

Для порівняння, в теорії адміністративного судочинства (адміністративно-судового процесу) розрізняють три види суб'єктів владних повноважень, які у розумінні Кодексу адміністративного судочинства України можуть залучатися до адміністративного процесу:

1) суб'єкти зі статусом юридичної особи – органи виконавчої влади, державні органи, Національний банк України та їх територіальні представництва, органи влади Автономної

Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, державні підприємства, установи, організації, керівні органи саморегулівних організацій (наприклад, Аудиторська палата України), мілітаризовані утворення;

2) суб'єкти без статусу юридичної особи – структурні утворення колективних суб'єктів зі статусом юридичної особи, органи професійного самоврядування (наприклад, органи суддівського самоврядування), тимчасово створені комісії, будь-які інші колективні утворення, утворені на підставі й у спосіб, визначені законом та наділені певним обсягом адміністративних повноважень;

3) індивідуальні суб'єкти – публічні службовці, представники саморегулівних професій (наприклад, адвокати, арбітражні керуючі, аудитори, експерти, нотаріуси тощо) [4, с. 454-455].

Важливим для розуміння правового статусу адміністративного органу в адміністративній процедурі є присутність нерозривного зв'язку між обсягом і порядком здійснення владних повноважень та одним із принципів адміністративної процедури – принципом законності.

Автор свого часу зауважував, що адміністративний орган здійснює адміністративне провадження виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України, ЗАП та іншими законами України, а також на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тобто у відносинах адміністративної процедури закріплена продовжуваність конституційних положень про верховенство права (ст. 8 Конституції України) та правовий порядок у державі (ст. 19 Конституції України). Зміст законності є важливим в умовах закріплення ЗАП компетенції адміністративного органу, запровадження інституту відводу (самовідводу) посадової особи адміністративного органу, врегулювання існуючих підходів до визначення правонаступництва адміністративного органу, встановлення правил розгляду скарг (адміністративне оскарження) [5, с. 346].

ЗАП визначено умови правомірності здійснення адміністративним органом дискреційного повноваження:

1) дискреційне повноваження передбачено законом;

2) дискреційне повноваження здійснюється у межах та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законом;

3) правомірний вибір здійснено адміністративним органом для досягнення мети, з якою йому надано дискреційне повноваження, і відповідає принципам адміністративної процедури, визначеним ЗАП;

4) вибір рішення адміністративного органу здійснюється без відступлення від попередніх рішень, прийнятих тим самим адміністративним органом в однакових чи подібних справах, крім обґрунтованих випадків [1].

Невід'ємним компонентом адміністративно-процедурного статусу адміністративного органу є визначення його компетенції.

Компетенція адміністративного органу може бути предметною та територіальною.

Предметна компетенція адміністративного органу характеризується сукупністю адміністративних справ, які встановлені законом для його розгляду і вирішення. Адміністративна справа за заявою особи розглядається і вирішується, якщо інше не передбачено законом, адміністративним органом за вибором особи незалежно від її місця проживання (перебування), місцезнаходження (якщо адміністративне провадження не пов'язано з нерухомим майном) або за місцезнаходженням нерухомого майна, щодо якого ініційовано адміністративне провадження [1].

Територіальна компетенція адміністративного органу вказує на місце розгляду адміністративних справ адміністративним органом, а саме:

– за місцезнаходженням нерухомого майна (у справах, що стосуються нерухомого майна);

– за місцем проживання (перебування), місцезнаходження адресата, щодо якого ініційовано адміністративне провадження [1].

Щодо участі посадової особи адміністративного органу як адміністративного органу в адміністративній процедурі, то така особа уповноважена брати участь в адміністративному провадженні, якщо це передбачено законом та/або внутрішніми розпорядчими актами адміністративного органу. Це обумовлено необхідністю спрощення перебігу адміністративно-процедурних правовідносин та наділення правом посадової особи адміністративного органу приймати адміністративний акт як кінцевий юридично значимий управлінський результат адміністративного провадження.

Окремо ЗАП прирівнює до адміністративного органу уповноважену особу колегіального адміністративного органу. Так, до уповноваженої особи колегіального адміністративного органу

належать один із членів відповідного колегіального адміністративного органу або посадова особа апарату (секретаріату, виконавчого органу) цього органу.

В.П. Тимощук зауважує, що «особливістю правового статусу адміністративного органу в адміністративній процедурі, фактично однією з її засад, є вимога щодо неупередженості адміністративного органу. Адміністративний орган, його посадові та службові особи не повинні мати ніякої особистої (неправомірної) заінтересованості в результаті вирішення справи» [6, с. 41]. Саме тому у ст. 23 ЗАП закріплено процедуру відводу (самовідводу) посадової особи адміністративного органу.

У наукових джерелах існує думка, що потрібно «прагнути до ситуації, коли адміністративні акти приймаються на якомога нижчих рівнях адміністративної системи: спеціалістами / виконавцями, а не керівниками структурних підрозділів, і тим паче не керівниками органів. Також важливо прийти до моделі врядування, коли адміністративні акти у статутних (статусних) адміністративних органах приймаються саме професійними публічними службовцями, а не особами, що займають політичні посади. Так само треба прагнути до такого розподілу повноважень у системі органів влади, щоб адміністративні акти приймалися не політичними органами (органами, що покликані формувати політику), а саме адміністративними органами [7, с. 119].

Висновки. Аналіз категорії «адміністративний орган» засвідчує, що законодавець продовжує практику визначення основних понять адміністративного права України в різних законодавчих актах з огляду на проблемність систематизації адміністративного законодавства.

Передбачені ЗАП дефінітивні ознаки адміністративного органу дають підстави стверджувати, що використання цієї адміністративно-правової категорії можливе виключно в адміністративно-процедурних правовідносинах та не може застосовуватися в інших видах адміністративних правовідносин.

Поняття «адміністративний орган» не замінює у повній мірі таких доктринальних категорій адміністративного права як «суб'єкт публічної адміністрації» або «орган публічної адміністрації», оскільки не містить прямої релевації з будь-яким суб'єктом, що наділений владними повноваженнями у сфері публічного управління.

Важливим для розуміння категорії «адміністративний орган» є положення, відповідно до якого окрім ЗАП правовий статус адміністративного органу визначається іншими законодавчими актами України.

Демократизм публічного управління визначається рівнем закріплення у законодавстві та виконанням у практичній площині носіями владних повноважень своїх обов'язків. ЗАП не містить окремої статті, в якій визначено вичерпний перелік обов'язків адміністративного органу, що цілком закономірно, оскільки такі обов'язки випливають з положень Конституції України та актів законодавства України, якими визначено адміністративно-правове положення суб'єктів публічної адміністрації, їхні завдання та повноваження у різних сферах публічного адміністрування.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 15. Ст. 50.

2. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.

3. Кодекс адміністративного судочинства України в ред. від 03.10.2017 № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

4. Смокович М. І., Бевзенко В. М. Адміністративний процес України: теорія, практика : Підручник / За ред. Бевзенка В. М. Видання третє, змінене, доповнене і перероблене. К. : ВД «Дакор», 2022. 1256 с.

5. Муза О. В. Законність як формалізована засада адміністративної процедури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 345–347.

6. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В. П. Тимощук. К. : Факт, 2003. 496 с.

7. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив : Андрійко О. Ф., Бевзенко В. М. та ін.; за заг. ред. Тимощука В. П. К., 2023. 545 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.21

ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю., ПОДОРОЖНІЙ А.Ю.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

THE CONCEPT AND FEATURES OF TAX CONTROL IN THE BANKING SECTOR IN MODERN CONDITIONS

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, надано оцінку сучасному стану функціонування банківської системи. Узагальнено теоретичні підходи щодо тлумачення термінів «контроль» та «податковий контроль». Виділено особливості, які характеризують особливості здійснення податкового контролю у банківській сфері в сучасних умовах.

Наголошено, що на сьогоднішній день стан банківської системи України, незважаючи на всі зовнішні та внутрішні загрози, характеризується відносною стабільністю. Зазначене, перш за все, обумовлено вдалою політикою Національного банку України, адже фактично з перших днів війни було прийнято ряд кроків з метою стабілізації банківської системи, зокрема: зупиненню відтоку депозитних коштів, стабілізації кредитного портфелю банків, а також курсу валют. А відтак, попри скорочення ділової активності, зниження обсягів кредитування в окремих секторах і зростання ризиків неповернення позик, банківська система залишається капіталізованою та функціонально спроможною.

Доведено, що податковий контроль у банківській сфері представляє собою систему організаційно-управлінських заходів, які здійснюються податковими органами з метою перевірки дотримання банківськими установами норм податкового законодавства, а також забезпечення належного виконання ними обов'язків як платників податків, а також як податкових агентів.

Обґрунтовано, що особливостями податкового контролю є наступні: по-перше, відбувається посилення контрольних заходів у зв'язку із зростанням тінізації економіки та фінансування незаконної діяльності, що зумовлює тіснішу взаємодію між податковими органами, НБУ та іншими контролюючими інституціями; по-друге, значна частина контролю здійснюється в електронній формі, що знижує адміністративне навантаження, але потребує високої прозорості банківських операцій; по-третє, зростає роль аналітичного контролю, який ґрунтується на автоматизованому зборі та аналізі великого масиву фінансових даних; по-четверте, висока кількість ризиків безпекового характеру.

Ключові слова: *банківська система, банки, фінансові активи, податкова система, податковий контроль.*

It is emphasized that today the state of the banking system of Ukraine, despite all external and internal threats, is characterized by relative stability. This is primarily due to the successful policy of the National Bank of Ukraine, because in fact from the first days of the war a number of steps were taken to stabilize the banking system, in particular: stopping the outflow of deposit funds, stabilizing the credit portfolio of banks, as well as the exchange rate. Therefore, despite the reduction in business activity, the decrease in lending volumes in certain sectors and the increase in the risks of non-repayment of loans, the banking system remains capitalized and functionally capable.

© ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю. –доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права (Навчально-науковий інститут №1 Харківського національного університету внутрішніх справ) http://orcid.org/0000-0003-1677-1937

© ПОДОРОЖНІЙ А.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки (Навчально-науковий інститут № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-6649-8978

It is proven that tax control in the banking sector is a system of organizational and managerial measures carried out by tax authorities in order to verify compliance by banking institutions with the norms of tax legislation, as well as ensuring their proper fulfillment of their duties as taxpayers and tax agents.

It is substantiated that the features of tax control are as follows: first, there is an intensification of control measures due to the growth of the shadow economy and the financing of illegal activities, which necessitates closer interaction between tax authorities, the NBU and other controlling institutions; second, a significant part of the control is carried out in electronic form, which reduces the administrative burden, but requires high transparency of banking operations; third, the role of analytical control, which is based on the automated collection and analysis of a large array of financial data, is increasing; fourth, a high number of security risks.

Key words: *banking system, banks, financial assets, tax system, tax control.*

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах повномасштабної військової агресії, а також соціальної, політичної та економічної нестабільності, одним із ключових завдань українського законодавця є забезпечення ефективного функціонування фінансового сектору, в якому одне із ключових місць відводиться банківській системі. Банки, виконуючи функцію посередників у фінансових операціях, відіграють особливу роль у русі грошових потоків, що робить їх надзвичайно важливими об'єктами уваги з боку органів податкового контролю. Саме через банківські установи проходить значна частина фінансових операцій, як суб'єктів господарювання, так і фізичних осіб, що створює передумови для потенційних зловживань у сфері оподаткування. А відтак, як вбачається, здійснення податкового контролю у банківській сфері є ключовим елементом забезпечення економічної стабільності держави, ефективного функціонування фінансової системи та справедливого розподілу податкового навантаження.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені здійсненню податкового контролю у різних сферах суспільного життя, у своїх наукових працях розглядали: О.І. Безпала, Т.М. Заворотченко, Л.І. Заморська, І.Є. Криницький, М.О. Куц, Р.С. Мельник, О.М. Музичук, І.О. Пасічна, В.І. Теремецький, Н.П. Христинченко, І.М. Шопіна, І.В. Ясько та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається проблема здійснення податкового контролю саме у банківській сфері.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття та розкрити особливості здійснення податкового контролю у банківській сфері в сучасних умовах. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити особливості функціонування банківської сфери в сучасних умовах; розкрити сутність понять контроль та податковий контроль; виділити особливості здійснення податкового контролю в відповідній сфері суспільного життя.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна статті визначається тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття та розкриття особливостей податкового контролю у банківській сфері в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Воєнні дії на території України створюють безпрецедентні виклики для забезпечення банківської безпеки держави. Військові дії завдали серйозних збитків банківській інфраструктурі, включаючи філії, банкомати та платіжні системи. Це ускладнило для банків надання послуг своїм клієнтам і спричинило значні фінансові збитки. Війна спричинила масштабне переміщення населення, що призвело до відтоку клієнтів з банків, розташованих у зонах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Це призвело до втрати депозитів та доходів для банків. Зниження доступності банківських послуг, фізичне пошкодження інфраструктури банків, такої як банківські відділення та банкомати, ускладнило доступ до банківських послуг для населення. Це особливо проблематично у сільській місцевості та районах, які постраждали від бойових дій. Пошкодження інфраструктури також призводить до зниження економічної активності [1]. З початку повномасштабного вторгнення в НБУ наголошують, що пріоритетом є підтримка стабільності банківської системи шляхом мінімізації негативного впливу наслідків військової агресії російської федерації проти України. З цією метою затверджено правила роботи банків у зв'язку з введенням воєнного стану. Також визначено особливості проведення у 2022 році оцінки стійкості банків, яка щорічно проводиться НБУ [2]. Окрім того, Нацбанком було ухвалено рішення про незастосування заходів впливу за порушення: банками – економічних нормативів, лімітів відкритої валютної позиції та строків подання статистичної звітності,

банківськими групами – вимог щодо достатності регулятивного капіталу, економічних нормативів ліквідності, кредитного ризику, якщо такі порушення виникли, починаючи з 24 лютого та спричинені негативним впливом військової агресії російської федерації проти України [2].

Все зазначене призвело до того, що сьогодні банківський сектор України демонструє відносно стабільні фінансові показники своєї діяльності. Такий позитивний результат досягнуто завдяки спільним зусиллям НБУ, який активно використовував адміністративні та індикативні інструменти рулювання грошово-кредитного та валютного ринку, та комерційних банків, які проводили дієву політику мінімізації ризиків та видатків, працювали над розширенням пропозиції електронних продуктів та збереженням клієнтської бази. Банківський сектор є однією з небагатьох сфер економічної діяльності, що зберегли прибутковість на відміну від абсолютної більшості інших видів економічної активності в Україні. У структурі доходів банківського сектору домінуюче значення займають процентні доходи, які відображають доходи за коштами, що розміщені у інших банківських установах (НБУ), доходи за кредитами, які надані громадянам та бізнесу та інші види процентних доходів [3].

З огляду на зазначене вище, моніторинг стану цієї сфери в умовах війни набуває критичного значення для своєчасного виявлення та мінімізації потенційних ризиків і загроз. Необхідно здійснювати систематичний контроль за стійкістю банківської системи, рівнем її капіталізації, якістю кредитного портфеля та дотриманням нормативів ліквідності. Важливим є також оцінювання безперервності банківських операцій, захищеності інформаційної інфраструктури від кібератак та забезпеченості безпеки персоналу і відділень банків у зонах бойових дій. Своєчасний моніторинг, підкреслює згаданий вище автор, дозволить оперативно реагувати на виникнення дестабілізуючих чинників, розробляти та імплементувати ефективні заходи для збереження стійкості банківського сектору в інтересах фінансової безпеки держави. Лише комплексний підхід до аналізу ситуації забезпечить готовність банківської системи протистояти викликам воєнного часу [4].

О.М. Рац у своєму науковому дослідженні цілком слушно акцентує увагу на тому, що незважаючи на істотну підтримку НБУ, вітчизняна банківська система буде залишатись під впливом загроз, які можуть суттєво вплинути на ефективність банківської діяльності в умовах воєнного стану. На думку автора, до них можна віднести такі:

1) збільшення кредитного ризику. Умови воєнного стану, незважаючи на зусилля самих банків, можуть призвести до ще більшого скорочення кредитного портфелю, зокрема за рахунок коштів юридичних осіб внаслідок падіння ділової активності;

2) підвищення вимог до ліквідності. Військові дії можуть призвести до підвищення вимог до ліквідності, зокрема для невеликих банків. НБУ вже підвищив резервні вимоги для коштів на поточних рахунках та на вимогу, що потенційно впливатиме на обсяги депозитного портфелю;

3) зростання валютного ризику. Умови воєнного стану можуть призвести до значного збільшення ризику операцій, пов'язаних з іноземною валютою. Банки та їх клієнти можуть знаходитись в умовах суттєвого коливання курсу національної валюти;

4) збільшення витрат на забезпечення безпеки та функціонування банку в умовах воєнного стану. Військові дії можуть призвести до збільшення витрат на безпеку банківських установ. Банки можуть додатково вкладати кошти в забезпечення безпеки своїх приміщень, співробітників, інформаційних систем [5].

Таким чином, на сьогоднішній день, стан банківської системи України, незважаючи на всі зовнішні та внутрішні загрози, характеризується відносною стабільністю. Зазначене, перш за все, обумовлено вдалою політикою Національного банку України, адже фактично з перших днів війни було прийнято низка кроків з метою стабілізації банківської системи, зокрема: зупиненню відтоку депозитних коштів, стабілізації кредитного портфелю банків, а також курсу валют. А відтак, попри скорочення ділової активності, зниження обсягів кредитування в окремих секторах і зростання ризиків неповернення позик, банківська система залишається капіталізованою та функціонально спроможною.

Важливим чинником забезпечення ефективності банківської системи напряму залежить від якості та всебічності здійснення контролю у цій сфері, зокрема податкового. Взагалі, контроль – це діяльність, спрямована на вивчення і оцінку стану справ на підконтрольному об'єкті, а також на попередження та усунення можливих порушень. Це означає, що контроль здійснюється не тільки шляхом перевірки, а й включає в себе одержання різної інформації щодо підконтрольного об'єкта з будь-яких джерел, наступний аналіз такої інформації, прийняття і реалізацію відповідних

рішень. Отже, в контексті громадського контролю останній полягає у спостереженні за поведінкою особи, звільненої від відбування покарання умовно-достроково з подальшим повідомленням про виявлені порушення компетентному органу для вжиття необхідних заходів [6, с. 77].

Цікавою в рамках представленої у статті проблематики є позиція С.Г. Науменка, який вказує, що взагалі, контроль у сфері банківської діяльності – це врегульована нормами чинного законодавства система заходів, спрямованих на перевірку та оцінку діяльності банківських установ з метою забезпечення їх відповідності законодавчим і нормативним вимогам щодо фінансової стабільності, захисту прав клієнтів, зниження ризиків, тощо. Такий контроль здійснюється виключно спеціально уповноваженими суб'єктами та охоплює всі аспекти банківської діяльності, включаючи надання фінансових послуг фізичним та юридичним особам, управління ризиками, забезпечення безпеки операцій, виконання стандартів корпоративного управління, тощо [7].

Тож, вказане дає змогу зробити висновок, що контроль у банківській сфері – це система організаційно-правових заходів, що здійснюються уповноваженими органами з метою перевірки та оцінки діяльності банківських установ для забезпечення їх відповідності вимогам чинного законодавства, визначеним національним та міжнародним стандартам, з метою запобігання ризикам, які можуть загрожувати стабільності фінансової системи держави загалом. Особливим видом контролю, який здійснюється у відповідній сфері, є податковий контроль.

П.Ю. Буряк, Б.А. Карпінський, Н.С. Залуцька, В.З. Бєлінський податковий контроль тлумачать як діяльність податкових органів щодо спостереження за відповідністю процесу організації платниками податків обліку об'єктів оподаткування, методики обчислення й сплати податків і податкових платежів за чинними нормативно-правовими актами сфери оподаткування, виявлення відхилень, допущених у ході виконання норм податкового законодавства та визначення впливу наслідків порушень на податкові зобов'язання [8, с. 56]. Ю.В. Оніщик пропонує розглядає податковий контроль у широкому та вузькому розумінні. Так, відповідно до широкого підходу, податковий контроль являє собою контроль держави за дотриманням податкового законодавства учасниками податкових відносин на всіх етапах податкового процесу – від встановлення податків і зборів до самого припинення податкового обов'язку. В свою чергу у вузькому, – це лише проведення перевірочних заходів щодо правильності обчислення, повноти і своєчасності сплати до бюджетів або державних цільових фондів податків і зборів податково зобов'язаними особами. У процесі податкового контролю перевіряється виключно законність, але не доцільність діяльності платників податків [9, с. 170].

В.В. Нікітін акцентує увагу на деяких особливостях податкового контролю, які значною мірою розкривають його сутність. Передусім слід зазначити, що податковий контроль є формою державного контролю, який, по-перше, здійснюється уповноваженими органами, що мають спеціальну компетенцію саме в податковій сфері, а по-друге – спрямований на окремі об'єкти, зокрема централізовані та децентралізовані грошові фонди. Хоча на перший погляд може скластися враження, що цей контроль обмежується лише фінансовими потоками, насправді його зміст є ширшим. Податковий контроль охоплює також нагляд за дотриманням податкової дисципліни, навіть у тих випадках, коли мова не йде про безпосередній рух коштів. Такий підхід дозволяє тлумачити податковий контроль як багатокомпонентне явище з широким функціональним наповненням [10, с. 322]. Податковий контроль, наголошує автор, охоплює не лише грошові, а й матеріальні ресурси, які опосередковано залучаються до податкових процесів. З одного боку, йдеться про майно, що може використовуватись як забезпечення грошових зобов'язань: у разі його реалізації отримані кошти спрямовуються на погашення податкових боргів. З іншого – про майнові об'єкти, які виступають базою для визначення податкових зобов'язань, тобто предметом оподаткування при нарахуванні майнових податків може бути як цілий майновий комплекс, так і його окрема частина. Важливим є також механізм здійснення податкового контролю: він реалізується шляхом активної поведінки як з боку зобов'язаних суб'єктів, так і контролюючих органів. Це зумовлено тим, що реалізація контрольних повноважень передбачає ініціативні дії, а не пасивне спостереження, оскільки контроль не може бути ефективним без відповідної динамічної взаємодії між сторонами [10, с. 322-223].

Висновки. Таким чином, узагальнення наведених вище наукових позицій дає змогу дійти до висновку, що податковий контроль у банківській сфері являє собою систему організаційно-управлінських заходів, які здійснюються податковими органами з метою перевірки дотримання банківськими установами норм податкового законодавства, а також забезпечення належного виконання ними обов'язків як платників податків, а також як податкових агентів.

Особливостями податкового контролю є наступні:

– по-перше, відбувається посилення контрольних заходів у зв'язку із зростанням тінізації економіки та фінансування незаконної діяльності, що зумовлює тіснішу взаємодію між податковими органами, НБУ та іншими контролюючими інституціями;

– по-друге, значна частина контролю здійснюється в електронній формі, що знижує адміністративне навантаження, але потребує високої прозорості банківських операцій;

– по-третє, зростає роль аналітичного контролю, який ґрунтується на автоматизованому зборі та аналізі великого масиву фінансових даних;

– по-четверте, висока кількість ризиків безпекового характеру.

Список використаних джерел:

1. Матусевич, О. О. Сталий розвиток банківського сектору в Україні в умовах воєнного стану / О. О. Матусевич, О. О. Сербін // *Агросвіт*. 2024. № 13. С. 98-106 URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial

2. НБУ вживає додаткових заходів для підтримки банківської системи. Офіційний веб-сайт *«Укрінформ».* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3412864-nbu-vzivae-dodatkovih-zahodiv-dla-pidtrimki-bankivskoi-sistemi.html

3. Сочка К. Функціонування банківської системи України в умовах воєнного стану: фінансовий та податковий аспекти [Електронний ресурс] / К. Сочка, Г. Лоскоріх, В. Макарович // *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics.* 2024. Вип. 7. С. 251–264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aabere_2024_7_21

4. Додик Р.Р. Проблеми та перспективи розвитку банківського сектору на сучасному етапі. *АКАДЕМІЧНІ ВІЗІЇ*. Вип. 31. 2024. URL: chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojofohoefgiehjai/index.html

5. Рац О.М. Дослідження ефективності функціонування банківських установ України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 47. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-67

6. Краснолюбов І., Яковець І. Актуальні питання організації та здійснення громадського контролю за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2010. С. 74–79.

7. Науменко С. Г. Адміністративно-правове регулювання діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб : дис... доктора філософії (081-Право) / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 206 с.

8. Буря П. Ю. Податковий контроль : підручник / П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, Н. С. Залуцька, В. З. Білінський. К. : «Хай-Тек Прес», 2007. 608 с.

9. Оніщик Ю.В. Правовий статус організації – платника податку : автореферат. дис… канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України. 2008. 25 с.

10. Нікітін В. В. Подвійне оподаткування в умовах взаємодії національного і міжнародного податкових режимів : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 400 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.22

РОГОЗІННІКОВА К.С.

РОЛЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КІБЕРБЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE ROLE OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN ENSURING THE STATE'S CYBERSECURITY UNDER MARTIAL LAW

У цій статті автор комплексно аналізує діяльності Служби безпеки України у сфері забезпечення кібербезпеки України в умовах повномасштабної війни росії проти України. Відповідно для цього досліджуються нормативно-правові акти, якими забезпечується важливий функціонал Служби безпеки України та її підрозділів в галузі кібербезпеки, а також виокремлено ключові аспекти, які необхідно удосконалити з урахуванням викликів сучасних кіберзагроз. Автор відводить особливе місце науковим підходам до розуміння кібербезпеки, зокрема у порівнянні з законодавчими визначеннями, що стосуються компетенцій Служби безпеки України у виявленні, попередженні та розслідуванні кібератак.

У дослідженні розглядаються випадки реальної військової кіберагресії, спрямованої проти нашої держави: атаку на телекомунікаційного оператора «Київстар» з боку хакерського угруповання ГРУ "SandWorm", а також дії, які були спрямовані на військову інфраструктуру Збройних сил України. У цьому контексті детально розглянута роль Департаменту контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України у запобіганні, нейтралізації таких загроз та виявленню суб'єктів таких атак. Окремого значення набуває ефективне розслідування кіберзлочинів під час війни та притягнення винних саме до міжнародної відповідальності, які знаходяться в межах юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

Автор погоджується з необхідністю злагодженого функціонування європейської системи кібербезпеки, а тому розглядається доцільність створення європейської кіберкоаліції як механізму колективного реагування на масштабні кіберзагрози. Зауважено про необхідність міжнародного співробітництва, обміну розвідувальними даними та уніфікації стандартів кіберзахисту з українськими союзниками.

У статті зроблений висновок, що такі явища як кібервійна та кібербезпека дуже стрімко розвиваються, у свою чергу це зумовлює необхідність адаптації державної політики до нових загроз та посилення ролі Служби безпеки України як одного з ключовий суб'єктів не лише національної системи кіберзахисту, а й загалом всієї національної безпеки. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення стратегічного планування у сфері кібербезпеки та підвищення ефективності державних механізмів протидії кіберзагрозам.

Ключові слова: *Служба безпеки України, кібербезпека, воєнний стан, нормативно-правове регулювання, військова кіберагресія, міжнародна відповідальність, національна безпека.*

In this article, the author comprehensively analyzes the activities of the Security Service of Ukraine in the field of ensuring the cybersecurity of Ukraine in the context of a full-scale war between Russia and Ukraine. Accordingly, the regulatory and legal acts that ensure the important functionality of the Security Service of Ukraine and its units in the field of cybersecurity are studied, and key aspects that need to be improved taking into account the challenges of modern cyber threats are also highlighted. The author

© РОГОЗІННІКОВА К.С. – кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін (Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування)

devotes a special place to scientific approaches to understanding cybersecurity, in particular in comparison with legislative definitions related to the competences of the Security Service of Ukraine in detecting, preventing and investigating cyber attacks.

The study examines cases of real military cyber aggression directed against our state, in particular the attack on the telecommunications operator "Kyivstar" by the GRU hacker group "SandWorm", as well as actions that were directed at the military infrastructure of the Armed Forces of Ukraine. In this context, the role of the Department of Counterintelligence Protection of State Interests in the Field of Information Security of the Security Service of Ukraine in preventing, neutralizing such threats and identifying the subjects of such attacks is considered in detail. Of particular importance is the effective investigation of cybercrimes during wartime and bringing the perpetrators to international responsibility, in particular within the jurisdiction of the International Criminal Court.

The author agrees with the need for a coordinated functioning of the European cybersecurity system, in particular, the feasibility of creating a European cyber coalition as a mechanism for collective response to large-scale cyber threats is considered. The need for international cooperation, exchange of intelligence data and unification of cyber defense standards with Ukrainian allies is noted.

The article concludes that such phenomena as cyberwar and cybersecurity are developing very rapidly, which in turn necessitates the adaptation of state policy to new threats and the strengthening of the role of the Security Service of Ukraine as one of the key actors not only of the national cyber defense system, but also of the entire national security in general. The results obtained can be used to improve strategic planning in the field of cybersecurity and increase the effectiveness of state mechanisms for countering cyber threats.

Key words: *Security Service of Ukraine, cybersecurity, martial law, regulatory and legal regulation, cyberattacks, military cyber aggression, international responsibility, national security.*

Вступ. У сучасній національній безпеці одним із ключових аспектів є кібербезпека держави. З початком повномасштабної збройної агресії проти України ми гостро відчули проблему захисту нашого кіберпростору і це питання набуло особливого значення, оскільки ворожі атаки спрямовані не лише на військові об'єкти, а й на критичну інфраструктуру, органи державної влади та інформаційний простір країни. Масштабність та системність таких атак свідчить про те, що кіберпростір став одним із основних полів ведення сучасної війни. В умовах воєнного стану держава стикається з безпрецедентними викликами у сфері кібербезпеки, що вимагає ефективного реагування та координації зусиль усіх відповідальних органів. Одну з центральних ролей у цьому процесі відіграє Служба безпеки України, яка наділена повноваженнями для запобігання, виявлення та нейтралізації загроз у кіберпросторі.

Колосовський Є. Ю. та Круць Е. М. у своєму дослідженні підкреслюють, що питання кібербезпеки в умовах воєнного стану потребує не лише ретельного аналізу, а й комплексного підходу до організації кіберзахисту держави. Вони зазначають, що здатність України ефективно протидіяти кіберзагрозам прямо впливає на її національну безпеку, збереження критичних інформаційних ресурсів та економічну стабільність. Дослідники наголошують, що успішне протистояння кіберзагрозам можливе лише за умови застосування всього арсеналу правових механізмів, спрямованих на посилення кіберзахисту. Вони акцентують увагу на тому, що безпека інформаційного простору має забезпечуватися через системний підхід на всіх рівнях державного управління, а також шляхом належного контролю руху інформаційних потоків. Одним із ключових висновків дослідників є те, що максимальний ефект у сфері кібербезпеки досягається завдяки скоординованій взаємодії всіх суб'єктів, залучених до забезпечення інформаційної безпеки держави. Для цього необхідне запровадження комплексних механізмів управління, ефективних адміністративно-правових методик та використання сучасних підходів до реалізації державної політики у сфері кіберзахисту [1, с. 403].

Науковиця Ткачук Н. А. наголошує на тому, що Служба безпеки України відіграє ключову роль у національній системі кібербезпеки, оскільки забезпечує її контррозвідувальний захист. Такий підхід визначає Службу безпеки України як системоутворюючий елемент, що здійснює протидію кіберзагрозам, які становлять небезпеку для держави. Контррозвідувальна діяльність

у сфері кібербезпеки має багатовекторний характер і спрямована насамперед на нейтралізацію кібершпигунства та кібертероризму, які можуть використовуватися як засоби ведення гібридної війни. Особливо це актуально в умовах збройного конфлікту, коли інформаційний простір України стає об'єктом цілеспрямованих атак. Окремий напрям роботи Служби безпеки України – виявлення та розкриття кіберзлочинів, наслідки яких можуть загрожувати життєво важливим інтересам держави. Йдеться не лише про несанкціоноване втручання у роботу державних органів чи критичної інфраструктури, а й про поширення деструктивного контенту, інформаційно-психологічні операції, що спрямовані на дестабілізацію суспільства. Важливою функцією є також розслідування кіберінцидентів та атак, спрямованих на державні електронні інформаційні ресурси. Особливої уваги потребує захист інформації, що має стратегічне значення, а також систем, які забезпечують функціонування органів влади та оборонного сектору. Окрім цього, Служба безпеки України виконує завдання з реагування на комп'ютерні інциденти, що можуть мати наслідки для державної безпеки. Це передбачає не лише оперативне виявлення атак, а й координацію заходів із їхнього нейтралізації та усунення наслідків [2, с. 53].

Попри значні напрацювання у цій сфері, дійсно переконана, що окремі аспекти проблеми залишаються недостатньо висвітленими. Зокрема, потребує подальшого дослідження питання адаптації функцій Служби безпеки України до нових викликів у сфері кібербезпеки, а також її взаємодія з іншими державними та міжнародними структурами. Залишається відкритим питання удосконалення механізмів оперативного реагування на масштабні кібератаки в умовах воєнного стану, а також впровадження інноваційних технологій у протидії кіберзагрозам..

З огляду на викладене, дана стаття присвячена дослідженню ролі Служби безпеки України у забезпеченні кібербезпеки держави в умовах воєнного стану. Зокрема, розглядаються основні напрями діяльності Служби безпеки України у цій сфері, нормативно-правове регулювання її повноважень, механізми реагування на актуальні кіберзагрози та перспективи вдосконалення її діяльності в умовах сучасних викликів.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз ролі Служби безпеки України у забезпеченні кібербезпеки держави в умовах воєнного стану, а саме визначення основних напрямів її діяльності, нормативно-правового регулювання повноважень та механізмів реагування на сучасні кіберзагрози.

Результати дослідження. Для ґрунтовного аналізу питання кібербезпеки важливо звернутися до її законодавчого визначення, оскільки саме нормативне розуміння цього терміна визначає межі досліджуваної проблематики та напрями державної політики у цій сфері. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» містить чіткі визначення понять «кібербезпека» та «кіберзагроза», які є основоположними для розуміння механізмів захисту держави від загроз у цифровому середовищі. Згідно з частиною 5 статті 1 зазначеного закону, «кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі». Це визначення охоплює широкий комплекс заходів, спрямованих на підтримку стабільного функціонування цифрового середовища, своєчасне реагування на ризики та усунення потенційних загроз. Таким чином, кібербезпека не обмежується лише технічними аспектами захисту інформації, а включає організаційні та стратегічні заходи, що забезпечують безперервний розвиток та функціонування інформаційного простору. Хоча українські науковці Л. М. Бєлкін, Ю. Л. Юринець, М. Л. Бєлкін та Є. В. Криволап розглядають поняття кібербезпеки «окремим випадком загального поняття безпеки інформації, але такої інформації, яка обертається у кіберпросторі. При цьому причиною підвищеної уваги саме до кіберзагрозам і кібербезпеки є дедалі зростаюча роль обігу інформації в комп'ютерних системах і електронно-комунікаційних мережах» [4, с. 80]. Вони акцентують свою думку на тому, що посилена увага до кіберзагроз зумовлена зростанням ролі інформаційних технологій у сучасному суспільстві. Водночас законодавче визначення кібербезпеки є ширшим і має системний характер. Порівняння наукового та правового підходів дозволяє стверджувати, що кібербезпека виходить за межі традиційного розуміння інформаційної безпеки, оскільки її порушення може мати безпосередні наслідки для економічної, оборонної та соціальної стабільності держави. Під час дії воєнного стану кіберзагрози стають частиною гібридної війни, що вимагає адаптації національної системи кіберзахисту та посилення координації між відповідними органами.

У законодавстві України можна знайти декілька понять, що стосуються ролі Служби безпеки України в національній системі безпеки. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» «Служба безпеки України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку, здійснюючи з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина:

1) протидію розвідувально-підривній діяльності проти України;

2) боротьбу з тероризмом;

3) контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури;

4) охорону державної таємниці» [5].

А якщо ми досліджуємо саме її роль у забезпеченні кібербезпеки, то з цієї точки зору Служба безпеки України є одним із ключових елементів системи кібербезпеки держави, що функціонує у взаємодії з іншими суб'єктами такими як: Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи, Національний банк України. Комплексне залучення цих структур дозволяє реалізовувати заходи з протидії кіберзагрозам та забезпечення стабільного функціонування державних інформаційних ресурсів [3].

Функції Служби безпеки України у сфері кібербезпеки регламентовані законодавчо, і згідно з пунктом 3 частини 2 статті 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Служба безпеки України здійснює запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, які вчиняються у кіберпросторі; здійснює контррозвідувальні та оперативно-розшукові заходи, спрямовані на боротьбу з кібертероризмом та кібершпигунством, негласно перевіряє готовність об'єктів критичної інфраструктури до можливих кібератак та кіберінцидентів; протидіє кіберзлочинності, наслідки якої можуть створити загрозу життєво важливим інтересам держави; розслідує кіберінциденти та кібератаки щодо державних електронних інформаційних ресурсів, інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, критичної інформаційної інфраструктури; забезпечує реагування на кіберінциденти у сфері державної безпеки» [3].

Це означає, що Служба безпеки України має широкий спектр повноважень і завдань, пов'язаних із запобіганням кіберзагрозам та боротьбою з ними. Її діяльність охоплює як превентивні заходи, такі як перевірка готовності критичної інфраструктури до потенційних атак, так і реагування на вже здійснені кібератаки та їх наслідки. Особливу увагу слід приділити контррозвідувальній складовій, яка передбачає виявлення та нейтралізацію загроз з боку іноземних спецслужб та кіберзлочинних угруповань, що здійснюють діяльність проти України та її цифрових ресурсів. У цьому контексті вважаю необхідним звернути увагу на роботу функціонального підрозділу Служби безпеки України, а саме Департаменту контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України. Так, у інтерв'ю для Ukrinform начальник Департаменту кібербезпеки Служби безпеки України Ілля Вітюк наголосив, що росія протягом тривалого часу нарощувала свій кібернаступальний потенціал і після початку повномасштабної агресії активізувала кібератаки на критичну інфраструктуру України. Він зазначив, що у 2020 році було зафіксовано 800 кібератак, у 2021 році – 1400, а після лютого 2022 року кількість атак зросла до 4500 щороку. Дані, наведені І. Вітюком, підтверджують системність та стратегічний характер використання кіберагресії Російською Федерацією, що потребує комплексної протидії. З його слів, такі спроби включали використання шкідливого програмного забезпечення, розсилку фішингових повідомлень та отримання доступу до пристроїв військових через трофейні або захоплені гаджети [6].

Одним із ключових напрямів кібероборони, як зазначає Ілля Вітюк, є посилення контррозвідувальних заходів [6]. Йдеться про негласну перевірку готовності критичної інфраструктури до можливих кібератак, оперативне реагування на кіберінциденти та протидію діяльності хакерських угруповань. Такі заходи повністю відповідають компетенції Служби безпеки України, визначеній у статті 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України».

Також Ілля Вітюк повідомив, що відповідальність за атаку на «Київстар» взяло на себе хакерське угруповання SandWorm, яке відноситься до військової частини 74455 ГРУ. Незважаючи на те, що первинну заяву про атаку зробила телеграм-група «Солнцепьок», а згодом інформацію поширив канал «Джокер ДНР», Служба безпеки України визначила, що ці ресурси працюють у координації з російським ГРУ. Зі слів Іллі Вітюка, аналіз технічних характеристик атаки,

використаного програмного забезпечення та інфраструктури підтвердив, що саме SandWorm стоїть за цією операцією [6]. З позиції правового аналізу, подібну діяльність досить складно кваліфікувати, оскільки з національної точки кримінальної відповідальності такі діяння можна віднести до статті 361 та 361-1 Кримінального кодексу України [7]. Однак ми повинні розуміти, що ці дії були вчинені не просто групою незалежних хакерів, а з залученням допомоги військових та ГРУ. З цього можна стверджувати, що така діяльність порушує принципи міжнародного гуманітарного права, оскільки ця атака була направлена на цивільну інфраструктуру. Звісно, тут потрібно уточнити про ряд факторів, які ускладнюють як саме розслідування так і відповідно кваліфікацію її з точки зору міжнародного кримінального права: кібератаки – один з сучасних методів ведення війни (кібервійни), які за своїми деструктивними діями нічим не поступаються від звичайних методів війни, проте встановлення особистостей їхніх виконавців та замовників є досить значним викликом через те, що вони не знаходяться, так би мовити, на звичному полі бою, а тому зафіксувати їх набагато важче.

Варто зазначити, що підтвердженням важливості цих кейсів не лише для України, а й для світової спільноти є те, що прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан офіційно визнав можливість кваліфікації таких дій як воєнних злочинів. Відзначу, що його думка привертає увагу до кіберзлочинів під час ведення війни і того, що вони можуть мати той самий руйнівний ефект, як і, наприклад, збройні напади, але без фізичної присутності агресора [8]. Кібератаки, що здійснюються на критичну інфраструктуру, можуть так само призвести до втрат людських життів, порушень прав людини та знищення цінної інформації. Враховуючи ці ризики, питання включення кіберзлочинів до міжнародного кримінального права стає надзвичайно важливим. І хоча Римський статут на сьогодні не містить конкретних положень щодо кіберзлочинів, це відкриває можливості для розвитку та напрацювання нових правових норм, які будуть враховувати загрози, які несуть за собою новітні методи ведення війни.

У цьому контексті досвід України у боротьбі з кіберзлочинністю має стати важливим внеском у міжнародну практику притягнення до відповідальності за відповідні воєнні злочини. Україна, як країна, що зазнала і продовжує зазнавати численних кібератак з боку агресора, зокрема на державні установи, критичну інфраструктуру та громадян, має унікальний досвід виявлення, розслідування та протидії таким загрозам. Важливу роль у цьому процесі, як ми з'ясували, відіграють спеціальні підрозділи, які займаються кібербезпекою та протидією кібертероризму. Тому досвід Служби безпеки України у знешкодженні таких кіберзагроз та розслідуванні кібератак може стати основою для розробки міжнародних стандартів розслідування кіберзлочинів, що матимуть прямі наслідки для захисту прав людини та забезпечення міжнародної безпеки. Загалом, такі заяви дають позитивні сигнали про рішучість та готовність міжнародної спільноти до боротьби з кіберзлочинністю як елементом воєнних дій.

До речі, вважаю за необхідне погодитися з пропозицією Н. Ткачук, керівник служби з питань інформаційної безпеки та кібербезпеки Апарату РНБО, яка акцентувала увагу на необхідності консолідації міжнародних зусиль у сфері кібербезпеки шляхом створення європейської кіберкоаліції. Вона підкреслила, що нинішня кібервійна, яка є безпрецедентним явищем у світовій історії, демонструє критичну важливість злагоджених дій усіх суб'єктів кібербезпеки. За її словами, Україна вже продемонструвала високу стійкість власної кіберінфраструктури, що стало можливим завдяки ефективній взаємодії між державними органами, сектором безпеки, бізнесом і громадянським суспільством [9]. Втім, враховуючи зростання масштабності й складності кібератак, необхідним є створення структурованого міжнародного механізму, який би забезпечував обмін оперативною інформацією, розвідувальними даними та уніфікацію стандартів кіберзахисту на рівні європейських країн.

На думку Н. Ткачук, європейська кіберкоаліція повинна включати не лише механізми спільного аналізу кіберзагроз, а й розробку координаційних протоколів реагування як на національному, так і на міжнародному рівні [9]. Повністю підтримую цю пропозицію через те, що дозволить створити дієву систему стримування загроз у кіберпросторі та зміцнить здатність держав протидіяти кіберагресії. Важливим аспектом такої співпраці є розширення стратегічного партнерства між країнами та посилення кібердипломатії, що забезпечить превентивний захист критичної інформаційної інфраструктури. Повністю підтримую таку ініціативу, оскільки її реалізація сприятиме зміцненню кібербезпеки України та інтеграції нашої держави в європейську систему кіберзахисту. Особливу роль у цьому процесі повинна відігравати Служба безпеки України, яка володіє необхідними компетенціями та ресурсами для координації заходів у сфері кібербезпеки. Саме Служба безпеки України має стати ключовим суб'єктом забезпечення провідної

ролі України у міжнародних кібернетичних ініціативах, що сприятиме як зміцненню національної безпеки, так і підвищенню авторитету нашої країни у сфері глобального кіберзахисту.

Висновки. Стрімкий розвиток інформаційних технологій зумовив не лише розширення можливостей кібербезпеки, а й загострення кіберзагроз, що стали невід'ємною складовою сучасних військових конфліктів. Україна зіткнулася з безпрецедентним рівнем кіберагресії, що здійснюється російською федерацією та спрямована на підрив критичної інфраструктури, військових інформаційних систем та цивільного сектору. Аналіз діяльності Служби безпеки України в цій сфері доводить її ключову роль у забезпеченні кіберзахисту держави, виявленні та нейтралізації загроз, а також формуванні доказової бази для притягнення винних до відповідальності. Особливо важливим є визнання міжнародною спільнотою, зокрема прокурором Міжнародного кримінального суду, факту того, що кібератаки на цивільну інфраструктуру можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини. Це створює додаткові правові механізми для міжнародного переслідування злочинців та притягнення до відповідальності не лише виконавців, а й організаторів таких атак.

В умовах воєнного стану національна система кібербезпеки має функціонувати на принципах тісної взаємодії між Службою безпеки України, Міністерством оборони України, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації, Національною поліцією, Генеральним штабом Збройних сил України та розвідувальними органами. Координація їхніх дій, оперативний обмін інформацією та впровадження сучасних технологій кіберзахисту дозволять ефективніше протидіяти новим викликам.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що перспективи подальшого вдосконалення кібербезпеки в Україні мають базуватися на таких ключових напрямах: розвиток законодавчої бази з урахуванням новітніх кіберзагроз, посилення міжнародної співпраці у сфері кіберзахисту, впровадження сучасних механізмів кіберконтррозвідки та формування ефективної системи підготовки спеціалістів у сфері кібербезпеки. Всі ці заходи сприятимуть підвищенню рівня кіберзахисту держави та її стійкості перед сучасними загрозами.

Список використаних джерел:

1. Колосовський Є. Ю., Круць Е. М. Сучасний стан кібербезпеки україни в умовах воєнного періоду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 402-405.

2. Ткачук Н. А. Роль і місце Служби безпеки України в національній системі кібербезпеки. the Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. 2017. № 44. С. 50-57.

3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради Україн.* 2017. № 45. Ст. 403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 25.03.2025).

4. Бєлкін Л. М., Юринець Ю. Л., Бєлкін М. Л., Криволап Є. В. Співвідношення понять «інформаційна безпека», «безпека інформації», «кібербезпека» в контексті безпекових стратегій України 2020-2021 років. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*. № 3(64). 2022. С. 78-86.

5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 31. Ст. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 25.03.2025).

6. Ukrinform. Ілля Вітюк, начальник Департаменту кібербезпеки СБУ. *Укрінформ – актуальні новини України та світу.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3848169-illa-vituk-nacalnik-departamentu-kiberbezpeki-sbu.html (дата звернення: 25.03.2025).

7. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 25.03.2025).

8. Ukrinform. Кіберзлочини можуть підпадати під юрисдикцію МКС – прокурор Хан. *Укрінформ – актуальні новини України та світу.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3816924-kiberzlocini-mozut-pidpadati-pid-urisdikciu-mks-prokuror-han.html (дата звернення: 25.03.2025).

9. Н. Ткачук: Необхідно розглянути можливість створення європейської кіберкоаліції для спільного реагування у випадку масштабних кібератак. – Рада національної безпеки і оборони України. URL: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6074.html (дата звернення: 25.03.2025).

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.23

САРАНОВ С.Г.

ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ТА МЕТОДІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ

CHARACTERISTICS OF THE FORMS AND METHODS OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION BODIES

Актуальність статті полягає в тому, що сьогодні Україна перебуває на шляху реформування та становлення європейських стандартів у діяльності органів державної влади, із запровадженням демократичних і прозорих методів управління. Даний процес перетворення та реформування потребує постійного контролю як зі сторони державних спеціалізованих антикорупційних органів, так і з боку громадськості. Саме громадський контроль є щаблем для налагодження ефективного діалогу між державними органами та представниками громадськості. Метою статті є розкриття форм та методологічних підходів у сфері здійснення громадського контролю за антикорупційними державними суб'єктами. Метод громадського контролю як обговорення, або дорадчий, ґрунтується на участі громадськості в обговоренні питань, визначення шляхів реалізації антикорупційної політики та стратегії спеціальними антикорупційними органами. Цей метод реалізується як шляхом активної постійної участі громадських рад, так і залученням до цього всіх суб'єктів громадського контролю у: організація та проведення громадських слухань з антикорупційних питань, участь у роботі консультативно-дорадчих органах, надання пропозицій щодо покращання антикорупційної діяльності тощо. Метод співробітництва виражається у взаємній роботі спеціалізованих антикорупційних органів з представниками ЗМІ, що виражається у розміщенні повідомлень, інформації, що не підпадає під обмежений доступ, їх участь у проведенні журналістських розслідувань; організація конференцій, семінарів, круглих столів з відкритим доступом для участі всіх бажаючих суб'єктів громадського контролю тощо. Визначено, що під методами громадського контролю за діяльністю спеціалізованих антикорупційних органів слід розуміти сукупність адміністративно-правових способів, спрямованих на забезпечення неухильного постійного контролю за діяльністю цих державних органів, направлених на виявлення та попередження корупційних проявів серед посадовців і службовців, дотримання останніми законності та прозорості, зниження виникнення корупційних ризиків у їх діяльності.

Ключові слова: *антикорупційне законодавство, державні органи, спеціальний статус, громадська ініціатива.*

The relevance of the article lies in the fact that today Ukraine is on the path of reforming and establishing European standards in the activities of state authorities, with the introduction of democratic and transparent management methods. This process of transformation and reform requires constant monitoring both by state specialized anti-corruption bodies and by the public. It is public control that is the step for establishing an effective dialogue between state bodies and public representatives. The purpose of the article is to reveal forms and methodological approaches in the field of public control over anti-corruption state entities. The method of public control as a discussion, or advisory, is based on public participation in the discussion of issues, determination of ways to implement anti-corruption policy and strategy by special anti-corruption bodies. This method is implemented both through the active and constant participation of public councils, and by involving all subjects of public control in: organizing and holding public hearings on anti-corruption issues, participating in the work of consultative and advisory

© САРАНОВ С.Г. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0001-9707-7730

bodies, providing proposals for improving anti-corruption activities, etc. The method of cooperation is expressed in the mutual work of specialized anti-corruption bodies with media representatives, which is expressed in posting messages, information that is not subject to restricted access, their participation in conducting journalistic investigations; organization of conferences, seminars, round tables with open access for the participation of all willing subjects of public control, etc. It was determined that the methods of public control over the activities of specialized anti-corruption bodies should be understood as a set of administrative and legal methods aimed at ensuring unwavering permanent control over the activities of these state bodies, aimed at identifying and preventing corruption among officials and employees, the latter's observance of legality and transparency, reduction of corruption risks in their activities.

Key words: *anti-corruption legislation, state bodies, special status, public initiative.*

Актуальність теми. Сьогодні Україна перебуває на шляху реформування та становлення європейських стандартів у діяльності органів державної влади, із запровадженням демократичних і прозорих методів управління. Даний процес перетворення та реформування потребує постійного контролю як зі сторони державних спеціалізованих антикорупційних органів, так і з боку громадськості. Саме громадський контроль є щаблем для налагодження ефективного діалогу між державними органами та представниками громадськості.

Метою статті є розкриття форм та методологічних підходів у сфері здійснення громадського контролю за антикорупційними державними суб'єктами.

Виклад основного матеріалу. Під формою громадського контролю слід розуміти зовнішнє вираження послідовних дій суб'єктів громадського контролю за діяльністю спеціалізованих антикорупційних органів з метою мінімізації виникнення проявів антикорупційних ризиків.

Низка науковців (В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, С. Стеценко) форми публічного адміністрування поділяють на: видання адміністративних актів (видання підзаконних нормативно-правових актів і видання індивідуальних адміністративних актів); укладення адміністративних угод; учинення інших юридично значущих адміністративних дій; здійснення матеріально-технічних операцій [1, с. 144]. На думку А. Білецького, найбільш успішними формами громадського контролю є: 1) участь суб'єктів громадського контролю в роботі консультативно-дорадчих органів об'єктів громадського контролю; 2) громадський моніторинг; 3) громадські слухання, консультації з громадськістю, публічні громадські обговорення; 4) громадська антикорупційна експертиза [2, с. 242].

Ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» передбачає наступні форми, за якими громадяни України можуть брати участь в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади: пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги [3], які можуть викладатися як в усній, так і у письмовій формі.

Проєктом Закону України «Про громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб» № 9013 від 07.08.2018 (ініціатор С.М. Каплін) не визначено форм здійснення громадського контролю, але зазначено, що громадянський контроль за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб – одна з форм здійснення влади народом, що полягає у безпосередньому контролі за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб із застосуванням цими суб'єктами заходів громадянського спротиву в разі невиконання або неналежного виконання органами влади, їх посадовими і службовими особами вимог актів законодавства [4]. У свою чергу, ст. 4 вказаного проєкту до основних форм громадського контролю відносить 17 позицій, основними з яких є: організація та проведення громадських слухань з питань діяльності органів влади, їх посадових і службових осіб; участь у роботі консультативно-дорадчих та інших органів, які утворюються при органах влади; подання звернень до органів влади, їх посадових і службових осіб з вимогою про усунення порушень у виданих (прийнятих) актах законодавства, насамперед в тих, що стосуються прав та законних інтересів громадян, або скасування таких актів; розроблення проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів та внесення їх для розгляду суб'єктам законодавчої ініціативи, органам влади, їх посадовим і службовим особам; ініціювання та проведення громадського публічного розслідування в разі виявлення фактів порушення вимог актів законодавства, інформування за його результатами громадськості, органів влади, їх посадових і службових осіб, здійснення контролю за оперативністю реагування на відповідну інформацію та повідомлення; забезпечення захисту прав і законних інтересів суб'єктів громадянського контролю, в тому числі у вітчизняних та закордонних юрисдикційних органах,

у разі отримання інформації щодо здійснення на них тиску з боку відповідних органів влади, їх посадових і службових осіб або спонукання до вчинення певних дій чи до бездіяльності тощо [4].

Аналіз наукової доктрини та чинного законодавства у сфері правового регулювання порядку здійснення контролю, дає можливість класифікувати форми громадського контролю за діяльністю спеціалізованих антикорупційних органів за наступними групами: загальні, спеціалізовані, непрямої дії та прямої дії, процесуальні.

На нашу думку, до загальних слід віднести форми контролю, що доступні кожній зацікавленій особи, правова підстави яких ґрунтується на конституційних основах та чинному законодавстві. Як ми вже зазначали вище, Закону України «Про звернення громадян» передбачає можливість громадян реалізувати свої можливості у сфері здійснення контролю за діяльністю органів державної влади через звернення. Також вказаний закон передбачає ст. 7 заборону у відмові в прийнятті та розгляді звернення громадян, зазначаючи, що звернення, оформлені належним чином і подані у встановленому порядку, підлягають обов'язковому прийняттю та розгляду [3].

Слід зазначити, що звернення громадян залишається найбільш розповсюдженою формою контролю. До даного виду форм громадського контролю слід віднести публічну звітність антикорупційних державних органів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації [5].

Відповідно до норм чинного законодавства кожен орган має у визначений термін оприлюднювати результати своєї діяльності, вказуючи на основні показники та досягнення за звітній період, визначаючи напрями розвитку на перспективу. Винятком становить інформація з обмеженим доступом. Стаття 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» відносить до інформації з обмеженим доступом конфіденційну, таємну та службову інформацію [5]. Даний закон визначає способи оприлюднення такі, як: розміщення звітної інформації на офіційний веб-сайтах державних органів, офіційних друкованих виданнях і за допомогою інших інформаційних ресурсів.

Також до загальної форми контролю слід віднести медіаконтроль. На сьогодні в публічній сфері мас-медіа є важливою частиною громадянського суспільства, здійснюючи діалог громадян, суспільства і держави, а також розглядаються як інструмент гласності, відкритості, публічної сфери та громадянського суспільства. Найважливіші інструменти громадянського суспільства – суспільно-правові або громадські структури телебачення, радіомовлення та Інтернет, що надають громадянам можливість брати участь у діалозі у тій самій публічній сфері, яка необхідна демократичному суспільству [6, с. 100].

Діалог, що виникає в результаті обміну інформацією між представниками ЗМІ та антикорупційними державними органами є специфічним конструктивним громадським контролем, що здійснює своєрідний вплив на проведення та вжиття антикорупційних захотів, зменшення виникнення корупційних ризиків серед працівників цих органів.

В якості наступної форми здійснення громадського контролю за діяльністю спеціалізованих антикорупційних органів слід віднести спеціалізовану форму, яка притаманна виключному колу суб'єктів громадського контролю відповідно до норм спеціалізованого законодавства. Відповідно, суб'єкти громадського контролю, набуваючи право здійснювати спеціалізовану функцію, наділяються певним колом повноважень, при умові відповідності вимог, що висуваються з боку законодавця. Дана форма притаманна, в першу чергу, громадським радам, утвореним при спеціалізованих антикорупційних державних органів. Громадські ради діють при Національному антикорупційному бюро України (ст. 31 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014), Державному бюро розслідувань (ст. 28 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015), Національному агентству з питань запобігання корупції (ст. 14 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014), Вищому антикорупційному судові (ст. 9 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 07.06.2018).

На кожну раду громадського контролю при спеціалізованих антикорупційних інститутах покладено доволі специфічні обв'язки: підзвітність НАБУ, ДБР, НАЗК громадським радам, утвореним при відповідному антикорупційному органові, заслуховування цими радами інформації про діяльність, виконання планів і завдань державних антикорупційних органів; можливість брати участь в роботі Дисциплінарних комісій НАБУ, ДБР, НАЗК шляхом обирання своїх представників.

Законодавець передбачив особливий порядок формування громадських рад при спеціалізованих антикорупційних суб'єктів, висунувши обмеження відносно членів рад. Конкурс на членство у ради проходить шляхом онлайн-голосування, про що передбачено у спеціальних актах, що регламентують діяльність відповідних рад. Слід зазначити, що брати участь у конкурсі з формування складу Ради можуть як громадяни України, так і громадські об'єднання. Дана можливість передбачена спеціальним актами з порядку формування рад при НАБУ та НАЗК. Так, для участі в конкурсі з формування складу Ради громадського контролю при НАБУ відповідні громадські об'єднання подають шляхом надсилання на вказану в оголошенні про проведення конкурсу адресу електронної пошти перелік визначних документів з пропозицією кандидата для участі у конкурсі [7]. Необхідно зазначити, що як до Ради при НАЗК, так і до Ради при НАБУ встановлюється обмеження щодо кількості кандидатур для участі у конкурсу (не більше трьох) від громадських об'єднань, але НАЗК визначає обмеження відносно самих громадських об'єднань.

Так, Порядок проведення конкурсу з формування складу Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2019 р. № 952 [8], встановлює обмеження відносно кількісного складу подачі кандидатур на конкурс від громадських об'єднань: не більше трьох кандидатур, враховуючи всі кандидатури, подані афілійованими громадськими об'єднаннями. Афілійованими є громадські об'єднання, що мають спільних засновників або серед засновників яких є близькі особи. Якщо кількість поданих для участі у конкурсі кандидатур буде більшою, до участі в конкурсі допускаються в порядку черговості кандидатури того громадського об'єднання, яке надіслало передбачені цим Порядком документи, необхідні для участі в конкурсі, раніше за документи іншого афілійованого громадського об'єднання [8].

У свою чергу, Порядок формування Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затвердженого Указом Президента України від 5 лютого 2020 року № 42/2020, не передбачає участі у конкурсі членів громадських об'єднань, не встановлюючи вказані вище обмеження. Дана позиція, на нашу думку є обмежувальною по відношенню до членства у НАБУ, НАЗК. Для усунення розбіжностей у спеціальних нормативних актах, пропонуємо доповнити Порядок формування Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затвердженого Указом Президента України від 5 лютого 2020 року № 42/2020, передбачивши можливість брати участі у конкурсі членів громадських об'єднань до Ради, доповнивши пунктом:

Громадське об'єднання може подати для участі в конкурсі не більше трьох кандидатур. Кандидатури, які подаються для участі в конкурсі, повинні відповідати вимогам, визначені цим Порядком.

Як ми вже зазначали, спеціальна форма громадського контролю, яка притаманна громадським радам, які діють при спеціалізованих державних органах, зумовлюється й встановленням спеціальних вимог до порядку формування членів та проведенням конкурсу.

Так, Порядком формування Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затвердженого Указом Президента України від 5 лютого 2020 року № 42/2020 передбачено етапи конкурсу з формування складу Ради. Відповідно конкурс включає такі етапи: 1) оприлюднення оголошення про проведення конкурсу, прийняття та розгляд заяв та інших документів від осіб, які бажають взяти участь у конкурсі, перевірка їх на відповідність вимогам, встановленим цим Порядком; 2) проведення рейтингового інтернет-голосування на офіційному вебсайті Державного бюро розслідувань; 3) написання есе на задану конкурсною комісією тему; 4) проведення співбесіди; 5) оголошення результатів у формі рейтингового списку; 6) подання конкурсною комісією на затвердження Директору Державного бюро розслідувань переліку із 15 осіб, відібраних до складу Ради [9].

Щоб усунути у майбутньому можливість виникнення корупційних ризиків при проведенні конкурсу до членів рад при НАЗК та НАБУ, що негативно вплине на результативності проведення громадського контролю, вважаємо за необхідне закріпити процедуру проведення конкурсу до членів рад за аналогією регламентованої даної процедури до членів Ради при ДБР, внісши відповідні пункти до Порядку проведення конкурсу з формування складу Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2019 р. № 952, та Положення про порядок формування Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, затверджене Указом Президента України від 15 травня 2015 року № 272/2015.

До спеціальних форм здійснення громадського контролю радами, створених при антикорупційних органах, слід віднести їх можливість брати участь у розробленні антикорупційної стратегії, проектів нормативно-правових актів, що розробляються відповідними суб'єктами з здійснення антикорупційної діяльності, давати висновки та оцінку цим актам.

Відносно Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Офісу Генерального прокурора, як ми вже наголошували, що до 2017 року при Генеральній прокуратурі діяла Консультативна рада, яка на засадах невтручання у діяльність прокуратури здійснювала таку форму громадського контролю, як нагляд за додержанням законів працівників цього органу. На сьогодні при Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі Офісу Генерального прокурора на законодавчому рівні не передбачено діяльності громадської ради, що ставить під питання дотримання ступеня відкритості та прозорості у діяльності даного органу та можливості громадянам реалізувати конституційні права щодо участі в управлінні державними і громадськими справами.

До опосередкованої (непрямої) форми громадського контролю за діяльністю спеціальних антикорупційних державних органів, на нашу думку, слід віднести такі форми діяльності, виникнення яких є результатом ініціативи суб'єктів публічного управління. Сюди слід віднести ініціювання залучення НАБУ, ДБР, НАЗК представників громадських об'єднань, засобів масової інформації, громадян України для обговорення проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань діяльності відповідного спеціалізованого органу, проведення їх антикорупційних та антидискримінаційних експертиз; організації проведення зустрічів, конференцій, круглих столів тощо з питань запобігання та протидії корупції; висвітлення та обговорення питань щодо відкритості та прозорості діяльності цих органів. Дані позиції находять своє нормативне підтвердження у п. 9 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [10], п. 4 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції» [11], а також п. 5 ст. 5 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», відповідно до якого директор Національного бюро може створювати своїм рішенням комісії, до яких може залучати представників громадських об'єднань з вивчення питань щодо порушення прав осіб, які співпрацюють з Національним бюро, та виносять рекомендації щодо усунення зазначених порушень [12].

Громадський контроль за діяльністю Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Офісу Генерального прокурора здійснюється іншим принципом, на відміну від вказаних вище спеціалізованих органів. Відповідно до 6.1. Розділу «Повноваження працівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» Наказу Офісу Генерального прокурора «Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора» від 05.03.2020 № 125, на заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури покладено обов'язки представляти САП у відносинах з громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями тощо [13].

До визначеної форми можна віднести співурядування антикорупційних організацій з державними органами. Відповідно до аналітичних досліджень, шість антикорупційних організацій за запрошенням були залучені до певного типу діяльності. Одним з таких прикладів співпраці є організація з м. Черкаси, яка брала участь у атестаційній комісії, що найняла нових співробітників поліції [14, с. 11].

Наступною визначеною нами формою громадського контролю визначена форма прямої дії, яка виражається у цілеспрямованій дії, яка застосовується у виняткових випадках як крайня вимушена форма впливу на суб'єкта антикорупційного органу. У більшості випадків, дану форму застосовують антикорупційні активісти чи громадські організації.

Як зазначають науковці-дослідники, організації громадянського суспільства можуть чинити тиск на представників органів влади або інших суб'єктів шляхом організації демонстрацій або інших видів громадських заходів, для участі в яких мобілізують своїх прибічників. Хоча більшість часу такі протести є мирними, активісти також можуть застосовувати конфронтаційні та примусові методи, наприклад, блокування доріг або фізична протидія корумпованим суб'єктам [14, с. 5].

Серед форм антикорупційної діяльності громадськості, окрім громадських активних ініціатив і проектів, суттєвого значення набуває діяльність окремих активних громадян із запобігання та виявлення корупційних дій (відмова від надання хабарів, інформування правоохоронних органів, інформування про випадки корупції у ЗМІ, блогах та соціальних мережах, скарги до органів влади про випадки корупції в їхніх установах. До досліджуваної форми також віднести волонтерський рух у протидії корупції серед працівників державних органів, який на сьогодні почав проявлятися.

Останньою формою громадського контролю у протидії корупції серед працівників спеціалізованих корупційних державних органів, на нашу думку є громадський судовий моніторинг.

Відповідно до конституційних норм кожному громадянину України гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [15]. У свою чергу, в інтересах інших осіб, а саме: в суспільних інтересах, керуючись ч. 1 ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання», останні можуть звертатися до судових інстанцій, брати участь у судових засідання у якості спостерігачів та здійснювати відповідний моніторинг.

Ю. Битяк, визначаючи сутність методу адміністративного права, наголошує, що спосіб впливу норм цієї галузі на суспільні відносини, можна охарактеризувати, з'ясувавши такі обставини: 1) яке правове становище займає кожен з учасників відносин, урегульованих адміністративно-правовими нормами; 2) на підставі яких юридичних фактів виникають, змінюються, припиняються адміністративно-правові відносини; 3) як визначають і захищають права та обов'язки суб'єктів зазначених відносин [16, с. 30].

В. Кулешов, досліджуючи особливості методів громадського контролю, для найвищого рівня партнерства виділяє наступні методи: регулювання, суспільного порядку, процедурний, інформаційний, просвітницький, договірні, погоджувальні, примирення, партисипативні, залучення, спільної діяльності, спільного прийняття рішень, проєктний, соціального проєктування, стратегічного партнерства (запровадження відповідних технік для функціонування ефективної системи, розуміння кожного учасника, здійснення спільної діяльності відповідно до інтересів кожного, узгодження дій кожного на основі принципів рівності, добровільності, відкритості, прозорості) [17, с. 29].

У той же час науковець на рівні налагодження діалогу між суб'єктами громадського контролю виділяє: методи встановлення контакту, спілкування, проведення дискусій, комунікативні, планування, координації, маніпуляції, пропаганди [17, с. 29].

Слід констатувати, що науковці у своїх дослідженнях не дійшли усталеної думки відносно способів здійснення громадського контролю. Більш того, деякі з них за своєї суттю наближують до форм громадського контролю.

На підтвердження нашої думки В. Кулешов зазначає, що окремі автори етапи контрольного процесу (спостереження, оцінювання, аналіз, прогнозування) виділяють як методи громадського контролю. Також є науковці, які до методів громадського контролю відносять ідеологічні, релігійні, соціокультурні, морально-психологічні настрої в суспільстві [17, с. 30].

Спираючись на наукову доктрину, спробуємо класифікувати методи громадського контролю з урахуванням норм антикорупційного законодавства та діяльності державних органів зі спеціальним статусом, на який покладається припинення та розкриття корупційних порушень. На нашу думку, способи громадського контролю слід виділити у наступні групи: метод громадської ініціативи (експертиза, перевірка, розслідування), альтернативної діяльності (спільної управлінської діяльності), консультативний, публічного діалогу (комунікативна та інформаційно-просвітницька робота серед громадян, направлена на формування антикорупційних компетентностей), обговорення (дорадчий), співробітництва.

Сутність методу громадської ініціативи, до якого, на нашу думку, слід віднести громадську експертизу, перевірку, розслідування, полягає у прояві громадської активності та свідомості, спрямованої на недопущення проявів корупційної діяльності. Якщо ми звернімося до визначення сутності та мети проведення громадської експертизи, перевірки та розслідування, то в їх основу лягає встановлення причин та обставин порушення суспільних інтересів, законних прав осіб шляхом проведення свідомо активних дій суб'єктами громадського контролю.

Нормами чинного законодавства передбачено повноваження громадських рад, утворених при спеціалізованих антикорупційних органів, здійснювати громадську оцінку щодо виконання покладених на останніх завдань, готувати висновки відносно звітної діяльності антикорупційних органів, висловлювати позицію щодо фактів порушень законів, прав і свобод людини і громадянина в діяльності відповідних посадових осіб.

До методу громадської ініціативи також слід віднести подання звернень суб'єктами громадського контролю щодо усунення порушень посадовими особами спеціалізованих органів вимог чинного законодавства та суспільних інтересів, проведення аналізу інформації про факти порушення вимог законодавства; організація та проведення мітингів, пікетувань та інших мирних заходів, направлених на протидію корупційних порушень та норм чинного законодавства; складення списків посадових осіб, які систематично порушують антикорупційне законодавство тощо.

Виділений нами метод альтернативної діяльності здійснення громадського контролю, реалізується шляхом спільної управлінської діяльності через встановлення партнерських відносин між суб'єктами громадського контролю та його об'єктами. Такий спосіб дає можливість на партнерських відносинах провадити громадський контроль шляхом відкритого доступу до звітної та поточної інформації щодо діяльності органів, крім інформації з обмеженим доступом; виявляти конфліктні ситуації щодо порушення норм чинного законодавства, суспільних інтересів. Так, громадські ради при спеціалізованих антикорупційних органах беруть участь у розробленні антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, про що заначено в актові, що регламентує діяльність громадської ради при НАЗК [18].

Значний відсоток громадських організацій здійснюють моніторинг діяльності посадових осіб чи державних установ. Загальні сфери моніторингу включають публічні закупівлі, де активісти можуть виявити конфлікт інтересів або розбіжності між цінами закупівель та ринковими цінами; декларації політиків та чиновників, де вони можуть виявити розбіжності між задекларованими активами та фактичними активами; та державні витрати, де вони можуть ідентифікувати «витік» державних коштів у кишені приватних осіб. Громадські організації також стежать за роботою постачальників державних послуг з точки зору їх прозорості та доброчесності, використовуючи такі інструменти, як звітні відомості [19, с. 4–5].

Консультативний метод громадського контролю передбачає участь суб'єктів громадського контролю у винайденні альтернативні шляхів у виявленні та припиненні корупційних порушень в діяльності посадових осіб, формуванні. Так, в рамках чинного законодавства, постійне консультування здійснюють громадські ради, утворені при спеціалізованих антикорупційних органах. Громадська рада при ДБР збирає, узагальнює та подає Державному бюро розслідувань інформацію стосовно пропозицій інститутів громадянського суспільства щодо необхідності удосконалення форм та методів взаємодії [20].

Виділений нами наступний метод – метод публічного діалогу, який полягає у проведенні комунікативної та інформаційно-просвітницької роботи серед громадян, направленої на формування антикорупційних компетентностей. Відповідно до моніторингового звіту 117 громадських організацій беруть участь у проведенні просвітницької антикорупційної діяльність [19, с. 7], направленої на підвищення рівня обізнаності населення щодо виявлення та оцінки корупційних ризиків. Як зазначають автори вказаного моніторингу, антикорупційна освіта може бути спрямована на інших активістів, щоб сприяти набуттю ними таких навичок, як моніторинг; посадових осіб, щоб виховувати у них норми доброчесності; широку громадськість з метою підвищення знань про корупцію в цілому [19, с. 5].

Метод громадського контролю як обговорення, або дорадчий, ґрунтується на участі громадськості в обговоренні питань, визначення шляхів реалізації антикорупційної політики та стратегії спеціальними антикорупційними органами. Цей метод реалізується як шляхом активної постійної участі громадських рад, так і залученням до цього всіх суб'єктів громадського контролю у: організація та проведення громадських слухань з антикорупційних питань, участь у роботі консультативно-дорадчих органах, надання пропозицій щодо покращання антикорупційної діяльності тощо.

Метод співробітництва виражається у взаємній роботі спеціалізованих антикорупційних органів з представниками ЗМІ, що виражається у розміщенні повідомлень, інформації, що не підпадає під обмежений доступ, їх участь у проведенні журналістських розслідувань; організація конференцій, семінарів, круглих столів з відкритим доступом для участі всіх бажаючих суб'єктів громадського контролю тощо.

Резюмуючи викладене вище, пропонуємо під методами громадського контролю за діяльністю спеціалізованих антикорупційних органів розуміти сукупність адміністративно-правових способів, спрямованих на забезпечення неухильного постійного контролю за діяльністю цих державних органів, направлених на виявлення та попередження корупційних проявів серед посадовців і службовців, дотримання останніми законності та прозорості, зниження виникнення корупційних ризиків у їх діяльності.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

2. Білецький А.В. Громадський контроль за діяльністю спеціалізованих суб'єктів запобігання корупції. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2017. Випуск 33. С. 240-248.

3. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text

4. Проект Закону України про громадський контроль № 9013 від 07.08.2018 (ініціатор Каплін С.М.). *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64506

5. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

6. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : монографія / Л.Р. Наливайко, О.В. Савченко. К. : «Хай-Тек Прес», 2017. 276 с.

7. Положення про порядок формування Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України : Указ Президента України від 15.05.2015 року № 272/2015. URL: https://nabu.gov.ua/polozhennya-pro-radu-gromadskogo-kontrolyu

8. Порядок проведення конкурсу з формування складу Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2019 р. № 952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2019-%D0%BF#Text

9. Питання Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань: Указ Президента України від 05.02.2020 № 42/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2020#n13

10. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

11. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#top

12. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text

13. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора : Наказ Офісу Генерального прокурора від 05.03.2020 № 125.

14. Громадянське суспільство проти корупції в Україні: способи впливу: Аналітичні документи. К., 2019. 23 с. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16506/3.2_Working_paper%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y

15. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

16. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В. В. Зуй. Х. : Право, 2010. 624 с.

17. Кулешов В.В. Методи громадського контролю представницьких органів влади: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2020. Вип. 3 (46). С. 24-34.

18. Деякі питання Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2019 р. № 952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2019-%D0%BF#top

19. Вплив місцевих громадських організацій на впровадження антикорупційних реформ в регіонах України: Резюме моніторингового звіту 12/2019. Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2019. URL: https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/zvit-210x210-1e.pdf

20. Питання Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань: Указ Президента України від 05.02.2020 № 42/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2020#n13

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.24

СТОКОЛОС С.Л.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

TO THE CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM OF LEGAL REGULATION OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF MOBILIZATION TRAINING

Актуальність статті полягає в тому, що здійснення ефективної мобілізаційної підготовки вимагає функціонування ефективного механізму реалізації такої діяльності, а отже потребує побудови належної системи нормативно-правового регулювання. В даному контексті правове регулювання представляє собою здійснюваний за допомогою норм права регулюючий та упорядковуючий вплив права на суспільні відносини, які виникають в процесі забезпечення функціонування адміністративно-правового механізму мобілізаційної підготовки. З огляду на публічно-правовий характер правовідносин, які виникають у досліджуваній сфері суспільного життя, варто говорити про те, що регулювання останніх здійснюється за допомогою адміністративного законодавства. Мета статті полягає у наданні характеристики системі правового регулювання адміністративно-правового механізму мобілізаційної підготовки. У статті, на основі аналізу норм чинного законодавства, виділено систему нормативно-правових актів, за допомогою яких здійснюється регулювання адміністративно-правового механізму мобілізаційної підготовки. Акцентовано увагу на тому, що на рівні законів визначаються загальні засади мобілізаційної підготовки, зокрема порядок здійснення; правовий статус суб'єктів, що уповноважені реалізовувати дану діяльність; тощо, то на підзаконному – регулюються процедурні аспекти проведення мобілізації та правова основа функціонування територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Зроблено висновок, що на сьогоднішній день нормативно-правовий масив адміністративно-правового механізму мобілізаційної підготовки представлено, переважно, законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами. Так, якщо на рівні законів визначаються загальні засади мобілізаційної підготовки, зокрема порядок здійснення мобілізації; правовий статус суб'єктів, що уповноважені реалізовувати дану діяльність; тощо, то на підзаконному – регулюються процедурні аспекти проведення мобілізації та правова основа функціонування територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Ключовою особливістю всієї системи правового регулювання є її динамічність, оскільки мобілізаційна підготовка вимагає постійної адаптації законодавства до мінливих умов.

Ключові слова: *мобілізаційна підготовка, правове регулювання, адміністративно-правовий механізм.*

The relevance of the article lies in the fact that the implementation of effective mobilization training requires the functioning of an effective mechanism for the implementation of such activities, and therefore requires the construction of an appropriate system of regulatory and legal regulation. In this context, legal regulation is the regulatory and ordering influence of law on social relations, which arise in the process of ensuring the functioning of the administrative and legal mechanism of mobilization training, carried out using legal norms. Given the public-legal nature of legal relations that arise in the studied sphere of social life, it is worth saying that the regulation of the latter is carried out using administrative legislation. The purpose of the article is to characterize the system of legal regulation of the administrative and legal mechanism of mobilization training. The article, based on the analysis of the norms of current legislation, highlights

© СТОКОЛОС С.Л. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

a system of regulatory and legal acts by which the administrative-legal mechanism of mobilization training is regulated. Attention is focused on the fact that the general principles of mobilization training are determined at the level of laws, in particular the procedure for implementation; the legal status of entities authorized to implement this activity; etc., while the procedural aspects of mobilization and the legal basis for the functioning of territorial recruitment and social support centers are regulated at the level of subordinate legislation. It is concluded that today the regulatory and legal framework of the administrative and legal mechanism of mobilization training is represented mainly by legislative and subordinate regulatory and legal acts. Thus, if at the level of laws the general principles of mobilization training are determined, in particular the procedure for mobilization; the legal status of entities authorized to implement this activity; etc., then at the subordinate regulatory level the procedural aspects of mobilization and the legal basis for the functioning of territorial recruitment and social support centers are regulated. The key feature of the entire system of legal regulation is its dynamism, since mobilization training requires constant adaptation of legislation to changing conditions.

Key words: *mobilization training, legal regulation, administrative-legal mechanism.*

Актуальність теми. Здійснення ефективної мобілізаційної підготовки вимагає функціонування ефективного механізму реалізації такої діяльності, а отже потребує побудови належної системи нормативно-правового регулювання. В даному контексті правове регулювання представляє собою здійснюваний за допомогою норм права регулюючий та упорядковуючий вплив права на суспільні відносини, які виникають в процесі забезпечення функціонування адміністративно-правового механізму мобілізаційної підготовки. З огляду на публічно-правовий характер правовідносин, які виникають у досліджуваній сфері суспільного життя, варто говорити про те, що регулювання останніх здійснюється за допомогою адміністративного законодавства.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із правовим регулювання мобілізаційної підготовки, у своїх наукових працях розглядали: П.Б. Волотівський, О.І. Гриненко, О.Ю. Дрозд, В.В. Заборовський, О.П. Кутовий, О.Ю. Савинець та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованою є проблема правового регулювання адміністративно-правового механізму мобілізаційної підготовки.

Саме тому **метою статті** є: надати характеристику системі правового регулювання адміністративно-правового механізму мобілізаційної підготовки

Виклад основного матеріалу. Першочергову увагу в розрізі піднятої у роботі проблематики слід приділити Основному Закону нашої Держави – Конституції України, положення якого визначають найбільш важливі аспекти врегулювання суспільного ладу в країні, а також функціонування всіх державних інституцій. В розрізі піднятої у роботі проблематики варто вказати положення статей 64, 65, 85 та 106 Конституції. Так, стаття 64 закріплює, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції». Стаття 65 закріплює, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону [1]. Важливість норм Конституції обумовлена тим, що вказаним нормативним документом закріплюються ключові права ВРУ та Президента як суб'єктів забезпечення мобілізаційної підготовки. Так, пункт 31 Статті 85, надає Верховній Раді України повноваження затверджувати укази Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану, а також про оголошення мобілізації. Пункт 20 статті 106 надає Президенту України право приймати рішення про введення воєнного чи надзвичайного стану, а також про загальну або часткову мобілізацію з подальшим затвердженням цих рішень Верховною Радою України [1]. Отже, саме ці конституційні положення створюють правову основу для реалізації мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні.

Далі в рамках представленої у роботі проблематики слід звернути увагу на положення кодифікованих нормативно-правових актів. Кодекс – це виключно законодавчий акт, тобто в структурі нормативно-правових актів він стоїть відразу після конституції та конституційних законів, виглядає більш обґрунтованою й правильною. Погоджуючись з існуванням у правовій системі кодексів або кодифікованих актів, які мають іншу, ніж кодифікований закон, юридичну силу, нормотворець de facto на один рівень із законотворчістю ставить відомчу нормотворчість та відомчу

правову політику, тоді як відомча правотворча політика – це форма («вид») правової політики й певна системна державно-вольова діяльність, що спрямована на створення стабільної, цілісної (несуперечливої) правової основи діяльності відомств, формування умов для правотворчого процесу та підвищення юридичної культури відомчої правотворчості, має свій конкретний суб'єктний склад і безпосередній об'єкт впливу [2, с. 11]. Серед кодифікованих нормативно-правових актів, перш за все, доцільно виділити Кодекс цивільного захисту України. Стаття 83 згаданого Кодексу закріплює засади здійснення цільової мобілізації. Відповідно до загаданого положення, «з метою ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру державного рівня та їх наслідків, а також у відбудовний період для ліквідації наслідків воєнних дій може проводитися цільова мобілізація у порядку, визначеному Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» та іншими нормативно-правовими актами» [3]. Окрім того, «організаційні, фінансові, правові та інші заходи, необхідні для забезпечення функціонування сил цивільного захисту в період цільової мобілізації, здійснюються на основі плану проведення цільової мобілізації та відповідно до Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" з урахуванням особливостей, визначених цим Кодексом» [3].

Далі варто вказати кодифіковані нормативно-правові акти, які визначають засади притягнення до відповідальності за порушення мобілізаційного законодавства:

– Кодекс України про адміністративні правопорушення, статтею 210-1 якого передбачено, що «порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію – тягне за собою накладення штрафу на громадян від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб та громадських об'єднань – від однієї тисячі до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною першою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, – тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятисот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб та громадських об'єднань – від однієї тисячі п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті, в особливий період – тягне за собою накладення штрафу на громадян від однієї тисячі до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб та громадських об'єднань – від двох тисяч до трьох тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [4];

– Кримінальний кодекс України, стаття 336 закріплює, що ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Стаття 336-1 визначає, що ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період (крім відбудовного періоду) чи у разі проведення цільової мобілізації – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років [5].

Далі звернемо увагу на закони, які безпосередньо регулюють суспільні відносини, пов'язані із здійсненням мобілізаційної підготовки. Законодавчий акт, відмічає А.О. Монаєнко, – це правовий документ, що приймається органом законодавчої влади чи шляхом референдуму. Законодавчий акт парламент приймає у формі закону. Таким чином, закон як нормативно-правовий акт є найбільш доцільною формою зовнішнього виразу, існування норм права, кращим способом вирішення принципових, кардинальних питань суспільного життя, що сприяє зміцненню демократичних основ правотворчості, зростанню авторитету права, стабільності чинного законодавства [6, с. 236].

Правовою основою мобілізаційної підготовки та мобілізації є Конституція України, Закони України «Про оборону України» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та інші закони України, а також видані відповідно до них нормативно-правові акти. Так, Закон України «Про оборону України» «встановлює засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони» [7]. «Оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектору безпеки і оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та

відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони» [7]. Окрім того, у вказаному законодавчому акті зазначається, що «з метою запобігання збройній агресії та збройному конфлікту, забезпечення національних інтересів і реалізації власної воєнної політики Україна, дотримуючись норм відповідальної і заснованої на співробітництві поведінки в галузі безпеки, бере участь у міжнародних системах безпеки та міжнародному співробітництві у сфері оборони на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України. Визначаючи способи забезпечення власної безпеки у процесі підготовки держави до оборони та під час воєнних дій, Україна додержується принципів і норм міжнародного права, враховує законні інтереси безпеки інших держав» [7]. В рамках представленої у статті проблематики Закон України «Про оборону України» закріплює адміністративно-правовий статус: Міністерства оборони України; Генерального штабу Збройних Сил України; органів місцевого самоврядування у сфері оборони в контексті реалізації заходів із здійснення мобілізаційної підготовки.

Далі слід вказати Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», який «встановлює правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, повноваження і відповідальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів» [8]. У документі зазначається, що «організація і порядок проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації визначаються цим Законом, актами Президента України та Кабінету Міністрів України» [8]. Закон містить окремий розділ, присвячений повноваженням Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади, державних органів, органів місцевого самоврядування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації [8].

Поряд із вказаними законодавчими актами слід вказати Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який «визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб» [9]. Статтею 8 Закону закріплено заходи правового режиму воєнного стану. Зокрема, вказується, що «в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану» [9].

Далі в рамках представленої у статті проблематики звернемо увагу на підзаконні нормативно-правові акти. Підзаконні – це такі акти, які приймаються уповноваженими правотворчими суб'єктами на основі і на виконання законів і не повинні суперечити їм. Існування підзаконних нормативних актів доводить вчений у правовій системі обумовлене багаторівневою структурою самих суспільних відносин, які потребують як законодавчого, так і підзаконного (в тому числі локального) нормативного регулювання; необхідністю оперативного, компетентного і професійного вирішення питань у відповідних сферах життєдіяльності суспільства [10, с. 102]. Тож, підзаконні нормативно-правові акти приймаються у відповідності до актів законодавчих з метою уточнення або розширення змісту останніх. До таких документів доцільно віднести наступні:

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів». «Цей Порядок визначає механізм організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів (далі – військовий облік) центральними і місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами (далі – державні органи), органами місцевого самоврядування, органами військового управління (органами управління), військовими частинами (підрозділами) Збройних Сил та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, підприємствами, установами та організаціями, закладами освіти, закладами охорони здоров'я незалежно від підпорядкування і форми власності (далі – підприємства, установи та організації), а також визначає особливості ведення військового обліку громадян України, які постійно або тимчасово перебувають за кордоном» [11];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки», яка визначає нормативно-правові засади функціонування територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період», який визначає: «механізм реалізації повноважень та взаємодію між місцевими держадміністраціями, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від підпорядкування і форми власності, органами військового управління, органами та підрозділами, що входять до системи поліції, та посадовими особами територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з організації проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період; процедуру оповіщення військовозобов'язаних та резервістів, їх прибуття до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, військових частин Збройних Сил, інших військових формувань, Центрального управління або регіонального органу СБУ чи відповідного підрозділу розвідувальних органів; процедуру перевірки військово-облікових документів громадян, уточнення персональних даних військовозобов'язаних та резервістів та внесення відповідних змін у військово-облікові документи; процедуру надання військовозобов'язаним та резервістам відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період та її оформлення; організацію медичного огляду військовозобов'язаних та резервістів для визначення придатності до військової служби; процедуру оформлення призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період; механізм відправлення військовозобов'язаних та резервістів до місць проходження військової служби» [12].

Висновки. Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження слід узагальнити, що на сьогоднішній день нормативно-правовий масив адміністративно-правового механізму мобілізаційної підготовки представлено, переважно, законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами. Так, якщо на рівні законів визначаються загальні засади мобілізаційної підготовки, зокрема порядок здійснення мобілізації; правовий статус суб'єктів, що уповноважені реалізовувати дану діяльність; тощо, то на підзаконному – регулюються процедурні аспекти проведення мобілізації та правова основа функціонування територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Ключовою особливістю всієї системи правового регулювання є її динамічність, оскільки мобілізаційна підготовка вимагає постійної адаптації законодавства до мінливих умов.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv#Text

2. Ващук Ю.О. Об'єкт відомчої правотворчої політики. *Право і суспільство.* 2015. № 5. С. 11-13.

3. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/conv#Text

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) від 07.12.1984 № 8073-X URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/conv#Text

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#Text

6. Монаєнко А.О. Правове регулювання видатків на освіту та науку : дис. … д-ра юрид. наук. Ірпінь : Академія правових наук України Науково-дослідний інститут фінансового права. 2009. 525 с.

7. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/conv#Text

8. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/conv#Text

9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text

10. Загальна теорія держави і права: / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.

11. Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1487. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-п/conv#Text

12. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період від 16.05.2024 № 560 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-п/conv#Text

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.25

СТОЦЬКИЙ Р.М.

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА: ДОСВІД СІНГАПУРУ

ANTI-CORRUPTION POLICY: SINGAPORE'S EXPERIENCE

У статті здійснено аналіз досвіду Республіки Сінгапур у сфері формування та реалізації антикорупційної політики. Розглянуто ключові нормативно-правові акти, інституційну структуру боротьби з корупцією, а також комплексний підхід, що поєднує законодавчі, адміністративні та превентивні механізми. Особливу увагу приділено ролі політичної волі, прозорості державного управління та високому рівню суспільної довіри до влади. Висвітлено можливості адаптації найкращих практик Сінгапуру в українському контексті з урахуванням сучасного стану національної антикорупційної системи. Сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення вітчизняної політики у сфері запобігання та протидії корупції. Зроблено висновок, що антикорупційна політика Сінгапуру – це цілісна, послідовна та ефективна модель протидії корупції. До ключових її елементів належать: 1) антикорупційне законодавство: а) прийняття спеціалізованих законів, зокрема PCA та CDSA; б) встановлення суворих покарань та широкої юрисдикції для боротьби з корупцією як у державному, так і в приватному секторах; 2) незалежне антикорупційне агентство (Бюро з розслідування корупційних справ (CPIB)), орган, який підпорядкований безпосередньо прем'єр-міністру, що гарантує його неупередженість і політичну нейтральність; 3) системна правозастосовна практика: а) швидке, ефективне та неупереджене розслідування антикорупційних правопорушень, незалежно від посади чи статусу фігурантів; б) передача справ до Генеральної прокуратури лише після повного розслідування та зібрання доказової бази; 4) професійна та доброчесна державна служба: а) високі стандарти прозорості й етики в державному управлінні; б) адекватна оплата праці державних службовців як запобіжник корупційним проявам; в) чітка кадрова політика з акцентом на доброчесність і компетентність; 5) принцип «нульової толерантності» до корупції: а) застосування покарання за будь-яке правопорушення незалежно від суми хабара; б) формування громадської свідомості, де корупція розглядається як соціально неприйнятне явище; б) висока громадська довіра та підтримка: а) розбудова культури доброчесності серед населення; б) активне залучення громадськості до виявлення та запобігання корупції; 7) прозорість та підзвітність державних процесів: а) цифровізація послуг, мінімізація людського фактору у взаємодії з державою; б) регулярна звітність і публічне обговорення результатів антикорупційної діяльності.

Ключові слова: *антикорпційна політика, позитивний досвід, протидія корупції, Сінгапур, правове забезпечення, незалежне антикорупційне агентство.*

The article analyzes the experience of the Republic of Singapore in the development and implementation of anti-corruption policy. Key legal acts, the institutional structure of anti-corruption efforts, and a comprehensive approach combining legislative, administrative, and preventive mechanisms are examined. Particular attention is paid to the role of political will, government transparency, and a high level of public trust in authorities. The article explores the potential for adapting Singapore's best practices to the Ukrainian context, considering the current state of the national anti-corruption system. Practical recommendations are proposed to improve domestic policies in the field of corruption prevention and control. The study concludes that Singapore's anti-corruption policy represents a holistic, consistent, and effective model of combating corruption. Its key elements include: 1) Anti-corruption legislation: a) the adoption of specialized laws

© СТОЦЬКИЙ Р.М. – аспірант кафедри поліцейського права (Національна академія внутрішніх справ)

such as the PCA and CDSA; b) the imposition of strict penalties and broad jurisdiction covering both the public and private sectors; 2) An independent anti-corruption agency (Corrupt Practices Investigation Bureau, CPIB), a body reporting directly to the Prime Minister, ensuring impartiality and political neutrality; 3) Systematic law enforcement practices: a) prompt, effective, and impartial investigations of corruption offenses, regardless of the rank or status of those involved; b) cases are forwarded to the Attorney-General's Chambers only after thorough investigations and evidence collection; 4) A professional and ethical civil service: a) high standards of transparency and ethics in public administration; b) adequate remuneration for public officials to deter corruption; c) a clear personnel policy emphasizing integrity and competence; 5) Zero-tolerance principle: a) the application of punishment for any offense, regardless of the bribe amount; b) the cultivation of public consciousness viewing corruption as a socially unacceptable phenomenon; 6) High public trust and support: a) fostering a culture of integrity among citizens; b) active public engagement in detecting and preventing corruption; 7) Transparency and accountability of government processes: a) digitalization of public services to minimize human contact in government interactions; b) regular reporting and public discussion of anti-corruption outcomes.

Key words: *anti-corruption policy, best practices, corruption prevention, Singapore, legal framework, independent anti-corruption agency.*

Актуальність теми. Наразі Сінгапур справедливо вважається державою з одним із найнижчих рівнів корупції у світі, адже за даними Індексу сприйняття корупції (Transparency International, 2024) [1], ця країна сьомий рік поспіль разом із Данією та Фінляндією посідає лідируюче місце у рейтингу країн з низькою корупцією. Досягнення країни в галузі протидії корупції стали можливими завдяки впровадженню ефективної та комплексної антикорупційної системи, яка ґрунтується на чотирьох основних компонентах: якісній нормативно-правовій базі, належному функціонуванні судової системи, дієвому правозастосуванню та ефективному державному управлінню. Ці складові підтримуються сильною політичною волею та послідовним лідерством на найвищому рівні державної влади.

Нормативну основу боротьби з корупцією становлять два основоположних нормативно-правових акти: Закон про запобігання корупції (Prevention of Corruption Act, PCA) [2] та Закон про корупцію, обіг наркотичних засобів та інші тяжкі злочини (конфіскація вигод) (Corruption, Drug Trafficking and Other Serious Crimes (Confiscation of Benefits) Act, CDSA) [3]. PCA має широку юрисдикцію і охоплює випадки хабарництва як у публічному, так і в приватному секторах. У свою чергу, CDSA передбачає механізм конфіскації активів, отриманих у результаті корупційної діяльності, що посилює превентивний ефект. Комплексна реалізація норм вказаних законів перетворює корупційні правопорушення на діяльність із високим ступенем ризику та низькою очікуваною вигодою.

Який рівень загрози становить навіть незначний хабар у розмірі одного долара? На перший погляд, така сума може здатися символічною та незначною. Проте наслідки навіть мінімального прояву корупції можуть бути масштабними. Якщо не зупинити подібні практики на ранньому етапі, вони можуть укорінитися та стати частиною повсякденних взаємин у суспільстві. У такому випадку корупція перестає бути винятком і перетворюється на системне явище, коли жоден процес не відбувається без додаткової «винагороди». Це, своєю чергою, негативно впливає не лише на внутрішні процеси, а й на міжнародний імідж держави.

У цьому контексті Сінгапур дотримується принципу нульової толерантності до корупції, незалежно від розміру неправомірної вигоди. Причому навіть хабар у розмірі одного долара кваліфікується як кримінальне правопорушення.

Ілюстративним прикладом є справа 2019 року, коли двоє операторів навантажувачів були засуджені до позбавлення волі та сплати штрафів за систематичне отримання невеликих хабарів (від 1 до 10 доларів) від водіїв вантажівок за пришвидшення процесу завантаження та розвантаження контейнерів. Незважаючи на незначні суми кожного окремого хабаря, у підсумку ця схема принесла їм незаконний прибуток у кілька тисяч доларів, що ще раз підтверджує важливість запобігання навіть найменшим проявам корупційної поведінки [4].

Попри те, що Сінгапур довгий час демонструє відмінні результати у протидії корупції, вітчизняними науковцями приділяється недостатня увага аналізу його позивного досвіду. Поодинокі вітчизняні монографічні роботи лише частково заповнили прогалини у вивченні

інституційної моделі антикорупційної політики цієї країни. Здебільшого дослідження зосереджуються на загальних характеристиках боротьби з корупцією без глибокого аналізу правових механізмів, управлінських рішень, організаційної структури та стратегічних підходів, що забезпечили Сінгапуру стабільно високі позиції у світових антикорупційних рейтингах. Означене актуалізує потребу виокремлення позитивного досвіду Сінгапуру з метою адаптації ефективних практик у вітчизняну антикорупційну політику, з урахуванням національних особливостей і правової системи України.

Відповідно, **метою** дослідження є аналіз законодавчого та інституційного механізму протидії корупції в Республіці Сінгапур, зокрема оцінка ефективності застосування Закону про запобігання корупції та Закону про конфіскацію вигод від корупційної діяльності, а також вивчення можливостей адаптації зазначених підходів до українського контексту з метою підвищення результативності національної антикорупційної політики.

Виклад основного матеріалу. У 1960 році прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю відмовився від хабара у розмірі понад 3 мільйони доларів США (еквівалент приблизно 25 мільйонів сингапурських доларів зараз) від агента Центрального розвідувального управління США (ЦРУ), щоб тримати в таємниці спробу шпигунства. «У мене було два варіанти: або я розбещуся, і я вношу свою сім'ю в список найбагатших людей світу за версією Forbes і залишаю свій народ ні з чим, або я служу своїй країні, своєму народу і дозволю своїй країні бути в списку 10 найкращих економік у світі. Я вибрав друге», – сказав пан Лі Куан Ю. [4, с. 1]. Власне, під питанням була репутація країни та її уряду.

Це залишається внутрішньою цінністю для Сінгапуру.

Зауважимо, що Закон про запобігання корупції (PCA, 1960 року) [5], тягар доведення своєї невинуватості поклав на обвинуваченого. Це означає, що він чи вона повинні довести, що отримали свої статки у законний спосіб. Будь-яке незрозуміле збагачення, неспівмірне з відомим джерелом доходу вважається неправомірним і може бути конфіскованим.

Також цікавим є саме визначення корупції – це отримання, прохання або надання будь-якої винагороди, щоб спонукати особу зробити послугу з корупційним наміром [6]. Зокрема важливим є те, що законодавство Сінгапуру класифікує як корупційні дії отримання різних видів винагороди, включаючи гроші, сексуальні послуги, власність, обіцянки, послуги тощо. Послуги також мають різні форми, такі як пошук конфіденційної інформації, поблажливість, особливі привілеї, контракти тощо [6].

Бюро з розслідування корупційних справ (Corrupt Practices Investigation Bureau, CPIB) [7] є єдиним агентством, відповідальним за боротьбу з корупцією в Сінгапурі. Зазначений державний орган має репутацію незалежного та ефективного інституційного механізму, який безпосередньо підпорядковується прем'єр-міністру країни, що гарантує його політичну незаангажованість та спроможність розслідувати корупційні правопорушення на всіх рівнях (включно з найвищими посадовими особами).

Це своєю чергою гарантує, що ситуація з корупцією в Сінгапурі залишається під контролем. CPIB серйозно ставиться до всіх отриманих повідомлень незалежно від того, чи відоме ім'я скаржника (з 215 повідомлень про корупцію, які надійшли у 2023 році, 98 (46%) були анонімними. Водночас з 81 справи, зареєстрованої для розслідування у 2023 році, 20 (25%) були анонімними). Рівень обвинувальних вироків у справах CPIB у 2023 році залишався на рівні 99%. Постійно високий рівень обвинувальних вироків у справах CPIB є свідченням якості розслідування Бюро, яке може витримати перевірку в суді, а також тісних робочих відносин між CPIB і палатами Генерального прокурора (AGC) у притягненні корупціонерів до відповідальності [8].

Якщо звернутися до вітчизняної статистики то можна отримати наступні дані, у 2023 році розслідувалось 25791 кримінальне правопорушення (з урахуванням правопорушень, облікованих у 2023 році та у минулі роки), з них прийнято рішення про звернення до суду стосовно 6296 правопорушень (з обвинувальним актом стосовно 6279 правопорушень) [9]. Тобто, йде мова про те, що тільки кожна четверта порушена корупційна справа в Україні завершується обвинувальним вироком. Отже, рівень якості розслідування та політичної волі керівництва у протидії корупції залишається недостатнім для забезпечення системної відповідальності правопорушників, що свідчить про потребу посилення інституційної спроможності антикорупційних органів, підвищення прозорості процедур та удосконалення механізмів притягнення до відповідальності.

Крім того, необхідно зазначити, що в Україні досить нещодавно стали приділяти увагу анонімним повідомленням про корупційні правопорушення. Так, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» та роз'яснення Національного агентства з питань запобігання

корупції від 14 липня 2020 року № 7 «Щодо особливостей перевірки повідомлень про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» анонімне повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень підлягає розгляду, якщо наведена у ньому інформація стосується конкретної особи, містить фактичні дані, які можуть бути перевірені [10]. З означеного є відмінності в захисті осіб, що повідомляють про корупційне правопорушення. Під захист держави підлягають особи, які отримали статус викривачів.

Право на анонімність дає особі можливість повідомити про корупцію без зазначення жодних персональних даних про себе. Ключовою відмінністю є те, що для отримання статусу викривача, можливості подальшого захисту та отримання винагороди особа має розкрити інформацію про себе, надати докази, що саме вона зробила таке анонімне повідомлення. Для захисту персональних даних анонімного викривача після їх розкриття можуть бути здійснені, зокрема, такі заходи безпеки, як забезпечення конфіденційності відомостей про особу, закритий судовий розгляд. При цьому держава гарантує, що кожен має право обирати формат повідомлення про корупцію залежно від своїх мотивів, обставин та застережень [11].

Окрім вищезазначеного, у Сінгапурі спостерігається високий рівень суспільної довіри до політичного керівництва та державних інституцій, що є ключовим елементом національної антикорупційної моделі. Ефективність цієї системи значною мірою забезпечується завдяки стійкій політичній волі до викорінення корупції, а також активній громадській позиції, орієнтованій на неприйняття корупційних практик.

До того ж, протидія корупції в Сінгапурі стала ефективною завдяки таким принципам, як:

1. Застосування заходів до обох сторін (до тих, хто дає хабарі, а також до тих, хто їх бере).

2. Чітке дотримання принципу відповідальності: корупцію необхідно карати в адміністративному або кримінальному порядку. Але громадський осуд є невід'ємною частиною процесу покарання.

3. Проведення чітких меж між державними обов'язками та особистими інтересами (конфуціанський обов'язок допомагати своїй сім'ї, родичам та друзям повинен виконуватися тільки за допомогою залучення особистих, а не державних коштів).

4. Укріплення верховенства закону. Це досягається за рахунок діяльності Бюро, яке розслідує випадки корупції, судових органів, які вирішують, яким буде покарання. Таким чином, суспільство впевнене, що Бюро діє ефективно та юридично законно.

5. Максимальне виключення корупції шляхом встановлення зрозумілих та чітких методів роботи та прийняття рішень власними структурами. Як тільки суспільство усвідомить, що не існує можливості впливати на урядові рішення шляхом дачі хабара, корупції стане менше.

6. Демонстрація лідерами особистих прикладів бездоганної поведінки на самому високому рівні, щоб підтримувати свій моральний авторитет, необхідний для боротьби з корупцією. Отже, непідкупність повинна бути ключовим критерієм, основною метою політичних лідерів.

7. Необхідність наявності гарантій, що саме визнання особистих та професійних досягнень, а не родинні зв'язки або політичне покровительство повинні бути визначальними факторами при призначенні посадових осіб. Використання сімейних зав'язків підриває довіру до державної служби, до її ефективності та безпристрасності. Навпаки, визнання досягнень гарантує, що на відповідну посаду буде призначено кваліфікованого спеціаліста.

8. Дотримання принципу непідкупності та звільнення чиновників, які заплямували свою репутацію. Преса відіграє важливу роль у наданні гласності випадків корупції та деталізації покарання, щоб інформувати суспільство відповідно наслідків корупції. Це допомагає збудувати атмосферу чесності та довіри до державної служби, а також закріпити принцип покарання корупції, так як боротьба з корупцією залежить від системи цінностей політичних лідерів, державної служби та суспільства.

9. Відповідна оплата праці державних службовців. У Сінгапурі міністрам та вищим посадовим особам працю оплачують відповідно до формули, яка прив'язана до середньої заробітної плати успішно працюючих осіб у приватному секторі (адвокатів, банкірів та ін.).

10. Створення ефективного, працюючого за принципом чесності та відданості своїй справі органу по боротьбі з корупцією, захист інформаторів, які повідомляють про випадки корупції.

11. Мінімізація кількості необхідних для документів підписів, що призводить до зменшення вчинення корупційної діяльності.

12. Обов'язковим є контрольована звітність державних осіб про джерела їх доходів. У Сінгапурі кожен рік від державних службовців вимагають заповнення спеціальних форм

декларації їх майна, активів та боргів. Якщо службовці не можуть пояснити, звідки в них з'явилися додаткові фінансові кошти, можна припустити, що джерелом є корупція. Тоді проводиться відповідна перевірка. Прокурор має право перевіряти будь-які банківські, акціонерні та розрахункові рахунки осіб, які підозрюються в порушенні Закону про запобігання корупції [12].

Висновки. Антикорупційна політика Сінгапуру – це цілісна, послідовна та ефективна модель протидії корупції. До ключових її елементів належать: 1) антикорупційне законодавство: а) прийняття спеціалізованих законів, зокрема PCA та CDSA; б) встановлення суворих покарань та широкої юрисдикції для боротьби з корупцією як у державному, так і в приватному секторах; 2) незалежне антикорупційне агентство (Бюро з розслідування корупційних справ (CPIB)), орган, який підпорядкований безпосередньо прем'єр-міністру, що гарантує його неупередженість і політичну нейтральність; 3) системна правозастосовна практика: а) швидке, ефективне та неупереджене розслідування антикорупційних правопорушень, незалежно від посади чи статусу фігурантів; б) передача справ до Генеральної прокуратури лише після повного розслідування та зібрання доказової бази; 4) професійна та доброчесна державна служба: а) високі стандарти прозорості й етики в державному управлінні; б) адекватна оплата праці державних службовців як запобіжник корупційним проявам; в) чітка кадрова політика з акцентом на доброчесність і компетентність; 5) принцип «нульової толерантності» до корупції: а) застосування покарання за будь-яке правопорушення незалежно від суми хабара; б) формування громадської свідомості, де корупція розглядається як соціально неприйнятне явище; 6) висока громадська довіра та підтримка: а) розбудова культури доброчесності серед населення; б) активне залучення громадськості до виявлення та запобігання корупції; 7) прозорість та підзвітність державних процесів: а) цифровізація послуг, мінімізація людського фактору у взаємодії з державою; б) регулярна звітність і публічне обговорення результатів антикорупційної діяльності.

Визначені елементи забезпечують результативність процедур стримування й протидії корупції, що може слугувати орієнтиром для адаптації позитивних практик в українському контексті.

Список використаних джерел:

1. CPI 2024: Highlights and insights. *Transparency*, 2024. URL: https://www.transparency.org/en/news/cpi-2024-highlights-insights-corruption-climate-crisis

2. Prevention of Corruption Act. Corrupt Practices Investigation Bureau, 2025. URL: https://www.cpib.gov.sg/about-corruption/legislation-and-enforcement/prevention-of-corruption-act/

3. Corruption, Drug Trafficking And Other Serious Crimes (Confiscation of Benefits) Act. Corrupt Practices Investigation Bureau, 2025. URL: https://www.cpib.gov.sg/about-corruption/legislation-and-enforcement/cdsa/

4. The-corruption-casebook. Corrupt Practices Investigation Bureau, 2020. URL: https://www.cpib.gov.sg/files/the-corruption-casebook.pdf

5. Prevention of Corruption Act 1960. Attorney-General's Chambers of Singapore, 2025. URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/PCA1960#pr6-

6. Definition of Corruption. Corrupt Practices Investigation Bureau, 2025. URL: https://www.cpib.gov.sg/about-corruption/prevention-and-education/definition-of-corruption/

7. Seen or Suspect Something? Corrupt Practices Investigation Bureau, 2025. URL: https://www.cpib.gov.sg/

8. Constant Vigilance Vital To The Fight Against Corruption. Corrupt Practices Investigation Bureau, 2024. URL: https://www.cpib.gov.sg/press-room/press-releases/constant-vigilance-vital-to-the-fight-against-corruption/

9. Статистична інформація про результати роботи спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та інших державних органів. *Офіційний вебсайт Національного агентства з питань запобігання корупції*, 2025. URL: https://dap.nazk.gov.ua/kpi/info/1/

10. Повідомлення про корупцію. *Офіційний вебсайт Національного агентства з питань запобігання корупції,* 2025. URL: https://nazk.gov.ua/uk/robota-z-povidomlennyamy/

11. Конфіденційне та анонімне повідомлення про корупцію: у чому різниця? *Східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції*, 2025. URL: https://www.sumyjust.gov.ua/novini/27237/

12. Протидія корупції в Сінгапурі. *Інформаційне агентство Антикорупційна правозахисна рада*, 2016. URL: https://com1.org.ua/borba-z-korupciyeyu-v-singapuri-recept-uspixu/ https://com1.org.ua/borba-z-korupciyeyu-v-singapuri-recept-uspixu/

УДК 342.9:656
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.26

УСТИМЕНКО А.В.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

THE INSTITUTIONAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF UKRAINE

У статті розкрито інституційний механізм публічного адміністрування у сфері транспортної інфраструктури. Особливу увагу звернуто на особливості функціонування органів публічної адміністрації в умовах веденого правового режиму воєнного стану в Україні.

Зазначено, що сьогодні в Україні функціонує розгалужена система органів публічної адміністрації, що здійснюють публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури, яку умовно можна поділити на три рівні. На центральному рівні публічне адміністрування здійснюють: 1) Міністерство розвитку громад та територій, що формує та реалізаціє державну політику у сфері розвитку, будівництва, реконструкції та модернізації авіаційного, залізничного, морського та внутрішнього водного транспорту, у сфері дорожнього господарства; 2) Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України, що реалізує державну політику у сферах дорожнього господарства та управління автомобільними дорогами загального користування державного значення; 3) Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України, що реалізує державну політику у сферах морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства; 4) Державна авіаційна служба України, що реалізує державну політику у сфері цивільної авіації; 5) АТ «Укрзалізниця», що здійснює публічне адміністрування у сфері залізничного транспорту та його інфраструктури. На регіональному рівні публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури здійснюють обласні військові адміністрації, що виконують повноваження місцевих державних адміністрацій, а також повноваження у сфері забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану у сфері оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури. На місцевому рівні публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури здійснюють військові адміністрації населених пунктів або органи місцевого самоврядування.

Зроблено висновок, що сьогодні в умовах збройної агресії рф проти України пріоритетними завданнями органів публічного адміністрування у сфері транспортної інфраструктури стали: захист об'єктів транспортної інфраструктури та забезпечення їх функціонування, впровадження антикризових заходів, спрямованих на забезпечення стабільності сфери транспорту, підвищення ефективності прийняття рішень.

Ключові слова: *органи публічної адміністрації, публічне адміністрування, транспортна інфраструктура.*

The article deals with the institutional mechanism of public administration in the transport infrastructure. Particular attention is paid to the peculiarities of public administration's functioning in martial law conditions in Ukraine.

It is noted that today, in Ukraine, an extensive system of public administration authorities carries out public administration in transport infrastructure, which can be divided into three levels. At the central level, public administration is carried out by 1) the Ministry of Communities and Territories Development of Ukraine, which forms

© УСТИМЕНКО А.В. – аспірант відділу проблем державного управління та адміністративного права (Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України)

and implements the state policy of development, construction, reconstruction, and modernization of aviation, railway, sea, and inland water transport, road facilities; 2) The State Agency for the Restoration and Development of Infrastructure of Ukraine, which implements the state policy in road management and management of public roads of state importance; 3) The State Service for Maritime, Inland Waterway Transport and Shipping of Ukraine, which implements the state policy in the maritime and inland water transport and shipping; 4) The State Aviation Administration of Ukraine, which implements the state policy in the civil aviation 4) Public Joint Stock Company "Ukrainian Railways" which carries out public administration in the railway transport and its infrastructure. At the regional level, public administration in transport infrastructure is carried out by regional military administrations that exercise the powers of local state administrations, as well as powers in the field of ensuring the implementation of measures of martial law in the field of defense, public security and order, and the protection of critical infrastructure. Public administration in transport infrastructure is carried out at the local level by military administrations of settlements or local authorities.

It is concluded that today, in the context of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, the priority tasks of public administrations in the field of transport infrastructure are the protection of transport infrastructure and ensuring their functioning, implementation of anti-crisis measures aimed at ensuring the stability of the transport sector, increasing the efficiency of decision-making.

Key words: *public administration authorities, public administration, transport infrastructure.*

Вступ. Однією із основних засад внутрішньої політики України в економічній сфері, що визначена у Законі України від 01.07.2010 № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» є розбудова транспортної інфраструктури, підвищення ефективності використання транзитного потенціалу держави, інтеграція транспортних мереж України у міжнародні транспортні коридори, досягнення якої неможливо без ефективного здійснення публічного адміністрування у сфері транспортної інфраструктури. В умовах сьогодення, коли транспортна інфраструктура України зазнала і продовжує зазнавати серйозних пошкоджень та руйнувань, пов'язаних із війною в Україні, особливої актуальності набуває питання розгляду особливостей здійснення публічного адміністрування в транспортній інфраструктурі в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути інституційний механізм публічного адміністрування у сфері транспортної інфраструктури в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Результати дослідження. Варто почати з того, що у публічному адмініструванні у сфері транспорту та транспортній інфраструктурі завжди існувало чимало проблем, що були пов'язані з діяльністю органів публічної адміністрації. Так, наприклад, ще у Транспортній стратегії України на період до 2020 року йшла мова про необхідність підвищення ефективності публічного адміністрування у сфері транспорту шляхом реформування системи публічного адміністрування залізничним транспортом, автомобільними дорогами загального користування та морськими торговельними портами [1]. Вже у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року з-поміж проблем, що гальмували розвиток у сфері транспорту та транспортної інфраструктури, були визначені незавершеність адміністративної реформи, зокрема процесу розмежування функцій державного регулювання та контролю, формування відповідних державних органів управління, відсутність дієвих систем контролю за ефективністю прийняття управлінських рішень, недостатня прозорість звітності та провадження діяльності органів державної влади та суб'єктів господарювання державного сектору економіки в транспортній галузі, відсутність ефективної системи комунікацій та зворотних зв'язків між органами управління, транспортними підприємствами і користувачами транспортних послуг, що знижує ефективність управління транспортом та якість транспортно-логістичних послуг [2].

На жаль, слід констатувати той факт, що сьогодні і надалі залишається актуальним впровадження практик, спрямованих на підвищення прозорості та підзвітності ключових інституцій, які здійснюють публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури, забезпечення чіткого розподілу функцій з формування та реалізації державної політики між центральними органами виконавчої влади у галузі транспорту, позбавлення Міністерства розвитку громад та

територій (далі – Мінрозвитку) невластивих функцій з реалізації політики, зменшення бюрократичного навантаження в центральних органах виконавчої влади у галузі транспорту, вдосконалення системи збору, аналізу та використання статистичних даних для прийняття управлінських рішень, моделювання, відслідковування ключових показників ефективності роботи як державних органів, так і загальної транспортної мережі, забезпечення дотримання принципів цілісності, внутрішньої збалансованості (узгодження всіх документів системи державного стратегічного планування за цілями розвитку, завданнями і заходами) та партнерства у процесі розроблення та затвердження документів державного стратегічного планування у галузі транспорту; перехід до формування політики та прийняття рішень на основі даних та аналітики (evidence-based policymaking); підвищення рівня професійних знань та компетентності державних службовців галузі транспорту з питань європейської інтеграції України, забезпечення їх спроможності ефективно реалізовувати євроінтеграційну політику України [3].

Введений правовий режим воєнного стану суттєво змінив характер і підходи до здійснення публічного адміністрування в державі в цілому, так і безпосередньо у сфері транспортної інфраструктури. Ці зміни, перш за все, пов'язані з тим, що з перших днів війни першочерговим завданням органів публічної адміністрації, що формують та реалізують державну політику у сфері транспортної інфраструктури, стало захист об'єктів транспортної інфраструктури всіх видів транспорту, як об'єктів критичної інфраструктури, порушення функціонування яких могло завдати шкоди життєво важливим національним інтересам [4]. Адже саме завдяки транспорту та його розвиненій інфраструктури здійснювалося переміщення військовослужбовців та військових вантажів, доставки озброєння, боєприпасів, пального, продовольства, евакуації поранених, хворих, мирного населення. Такі органи публічної адміністрації повинні були запровадити та забезпечити здійснення заходів для захисту об'єктів транспортної інфраструктури [5].

На жаль, збройна агресія російської федерації (далі – рф) проти України завдано чимало збитків та руйнувань транспортній інфраструктурі. Так, зокрема, відповідно до звіту про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії рф проти України (станом на листопад 2024 року) найбільших руйнувань зазнали об'єкти дорожньої інфраструктури (9298 км автомобільних доріг державного значення на суму 9,9 млрд. доларів, 9056 км автомобільних доріг місцевого значення на суму 9,6 млрд. доларів, 8277 комунальних доріг км на суму 8,8 млрд. доларів), об'єкти залізничної інфраструктури на суму 4,3 млрд. доларів, мости та мостові переходи (344 одиниць на суму 2,6 млрд. доларів), об'єкти інфраструктури авіаційного транспорту (злітно-посадкові смуги, будівлі, споруди) на суму 2 млрд. доларів, об'єкти інфраструктури морських та річкових портів на 1 млрд. доларів. В цілому, загальний обсяг прямих збитків об'єктів транспортної інфраструктури в Україні склав 38, 5 млрд. доларів, при цьому 70% всіх руйнувань та пошкоджень транспортної інфраструктури зазнали Донецька, Луганська, Херсонська та Запорізька області, на яких велися або ведуться активні бойові дії [6].

Розкриваючи інституційний механізм здійснення публічного адміністрування у сфері транспортної інфраструктури, то варто зазначити, що сьогодні в Україні функціонує розгалужена система органів публічної адміністрації, яку умовно можна поділити на три рівні: центральний, регіональний, місцевий рівні.

Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку, будівництва, реконструкції та модернізації авіаційного, залізничного, морського та внутрішнього водного транспорту, у сфері дорожнього господарства є Мінрозвитку. Саме Мінрозвитку визначає пріоритети та здійснює заходи щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері розвитку, будівництва, реконструкції та модернізації інфраструктури авіаційного, морського та внутрішнього водного транспорту та у сфері використання повітряного простору України, метрополітенів, дорожнього господарства, а також затверджує і виконує прогнозні і програмні документи з питань розвитку, будівництва, реконструкції та модернізації інфраструктури авіаційного, залізничного, морського та внутрішнього водного транспорту, з питань розвитку, будівництва, реконструкції, ремонту, облаштування та модернізації пунктів пропуску через державний кордон, їх утримання та експлуатації [7]. Так, наприклад, з-поміж завдань та заходів, про які йшла мова у планах діяльності Мінрозвитку за 2023–2024 роки, важливими напрямами були визначені розвиток та відновлення регіонів, територій та інфраструктури. У плані діяльності за 2023 рік йшла мова про приведення аеропортної інфраструктури у відповідність із стандартами та рекомендованою практикою Міжнародної організації цивільної авіації, проведення роботи з міжнародними організаціями щодо відновлення та розвитку залізничного транспорту, координація заходів з відновлення зруйнованих об'єктів

залізничного транспорту з метою забезпечення безперебійного переведення вантажів та пасажирів в умовах збройної агресії рф проти України, реалізація пріоритетних інфраструктурних проєктів з метою розширення залізничної інфраструктури в напрямку держав-членів ЄС, забезпечення фізичної доступності об'єктів транспортної інфраструктури, реалізація заходів з покращення залізничної інфраструктури для розширення спроможність залізничних пунктів пропуску для здійснення пасажирських та вантажних перевезень, забезпечення розроблення та затвердження технічних вимог до проєктування гофрованих конструкцій щодо мостів та труб на автомобільних дорогах [8]. У плані діяльності за 2024 рік більша увага була зосереджена на відновленні залізничної інфраструктури та її розвитку в напрямках кордону з ЄС та портів Дунайського регіону, відновлення та розвиток мережі автомобільних доріг з дотриманням чітких пріоритетів для держави щодо забезпечення її обороноздатності, враховуючи розвиток регіонів, зростання інтенсивності дорожнього руху та інтеграцію української мережі автомобільних доріг до європейської, впровадження сучасних матеріалів та технологій, систем управління, вимог безпеки дорожнього руху задля сприяння розвитку економіки України, забезпечення безперебійного функціонування мережа автомобільних доріг та штучних споруд на них шляхом виконання робіт з нового будівництва, реконструкції, ремонтів та утримання автомобільних доріг загального користування державного значення, проведення обстеження та визначення мінімального необхідного обсягу робіт з будівництва, реконструкції, ремонтів та утримання автомобільних доріг на ділянках, що зазнали руйнувань внаслідок бойових дій, розвиток внутрішнього водного та морського транспорту [9].

Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (далі – Агентство відновлення), Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України (далі – Адміністрація судноплавства), Державна авіаційна служба України (далі – Державіаслужба) є центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів Україні через Віце-прем'єр-міністра з відновлення України – Мінрозвитку, які реалізують державну політику у сферах дорожнього господарства та управління автомобільними дорогами загального користування державного значення, морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства, цивільної авіації відповідно [10; 11; 12]. Ці органи публічної адміністрації відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування та відновлення транспортної інфраструктури, плануванні інвестиційних проєктів, координації зусиль на національному та міжнародному рівнях, а також у впровадженні інноваційних рішень для підвищення стійкості транспортної системи.

Виходячи з того, що за даними Програми розвитку ООН потреби у відновленні дорожньої інфраструктури (автомагістралі, шосе та інші національні дороги) та комунальних доріг становить 47% [13, с. 155], то важливу роль у публічному адмініструванні відведено Агентству відновлення, що здійснює реалізацію державної політики в частині здійснення заходів з будівництва (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту), ремонту, модернізації інженерно-транспортної інфраструктури у сферах авіаційного, залізничного (крім утримання), морського та внутрішнього водного транспорту, автомобільного транспорту загального користування, міського електричного транспорту, а також з питань розвитку, будівництва, ремонту, облаштування, модернізації та утримання пунктів пропуску через державний кордон для автомобільного та залізничного сполучення [10].

Протягом 2022–2024 роки Агентство відновлення та 24 служби відновлення та розвитку інфраструктури в областях, АТ «ДАК «Автомобільні дороги України» та 14 державних підприємств, що входять до сфери управління Агентства відновлення, зосереджували свою увагу на відновленні зруйнованих та аварійних штучних спорудах, виконанні робіт з експлуатаційного утримання, а також на забезпеченні належного транспортного сполучення автомобільними дорогами загального користування державного значення, які відіграють важливу роль в обороноздатності країни для відсічі збройної агресії рф проти України і захисту держави. Так, зокрема, у період з 2022–2024 роки було відремонтовано 132 штучні споруди (мости, шляхопроводи, мостові переходи), з яких 49 відбудовувалися внаслідок пошкодження чи руйнування через військової агресії рф проти України. Для швидкого відновлення сталого транспортного сполучення з деокупованими регіонами України, виконувались роботи з влаштування 90 тимчасових переправ [14; 15; 16]. В цілому, у період з 2022 по 2024 рік було проведено понад 2 000 км аварійних ремонтних робіт на автомагістралях, автобанах та інших національних дорогах; відновлено 115 автомобільних мостів з використанням тимчасових конструкцій, з яких 29 модульних мостів, надані міжнародними партнерами [13, с. 155].

Адміністрація судноплавства є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства, здійснює державний нагляд у сферах морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства, здійснює регулювання торговельного мореплавства, здійснює державний нагляд за забезпеченням безпеки на об'єктах портової інфраструктури. Адміністрація судноплавства бере участь у забезпеченні організації ефективного та безпечного використання внутрішніх водних шляхів і стратегічних об'єктів інфраструктури внутрішнього водного транспорту для судноплавства, веде реєстр об'єктів інфраструктури внутрішнього водного транспорту, подає пропозиції до переліку стратегічних об'єктів портової інфраструктури та інфраструктури внутрішнього водного господарства [13].

Ведений воєнний стан значно вплив на здійснення публічного адміністрування Адміністрацією судноплавства. Адже окупація російськими військами певних територій України у Херсонській, Запорізькій та Донецькій областях на початку війни 2022 року призвели до блокади функціонування всіх морських портів на південному узбережжі України та закриття морських портів Бердянськ, Маріуполь, Скадовськ, Херсон [17], призупинення у більшості морських портів України діяльності портових операторів у зв'язку з неможливістю здійснювати обслуговування суден і пасажирів, проведення вантажних, транспортних та інших пов'язаних з цим видів господарської діяльності, забезпечення належного рівня безпеки судноплавства. Адміністрація судноплавства була змушена змінити пріоритети своєї діяльності, переходячи від планового розвитку галузі до антикризового публічного адміністрування.

У 2023 році повноцінно функціонували лише порти на річці Дунай (Ізмаїл, Рені, Усть-Дунайськ), однак і їхня діяльність була переважно обмежена рамками реалізації «Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів», підписаної у Стамбулі 22 липня 2022 року, а порти на узбережжі Чорного моря (Одеса, Чорноморськ, Південний) працювали лише в частковому режимі – виключно для відвантаження харчової продукції відповідно [18].

У системі органів публічного адміністрування Державіаслужба реалізує державну політику у сфері цивільної авіації, організує використання повітряного простору України, здійснює державний контроль та нагляд за безпекою цивільної авіації, нагляду за забезпеченням аеронавігаційного обслуговування, проводить процедуру допуску до експлуатації злітно-посадових майданчиків, здійснює нагляд за придатністю до експлуатації аеродромів та інших об'єктів цивільної авіації, погоджує місця розташування, висоту об'єктів на приаеродромних територіях з урахуванням умов впливу авіаційного шуму і емісій авіаційних двигунів та об'єктів, які можуть вплинути на безпеку польотів і роботу радіотехнічних засобів цивільної авіації; технічні завдання під час розроблення проектів будівництва нових і реконструкції діючих аеропортів та зміни до проектів з питань, що стосуються забезпечення безпеки польотів; місця розташування або розширення аеропорту (аеродрому) [12]. Однак з початком повномасштабного вторгнення рф проти України публічне адміністрування у сфері цивільної авіації зазнало суттєвих трансформацій. Одним із перших рішень, прийнятих у рамках безпекових заходів, стало повне закриття повітряного простору України для польотів цивільних повітряних суден [19]. Відтоді всі польоти цивільної авіації дозволено виключно тим цивільним повітряним суднам, які отримали дозвіл Генерального штабу Збройних сил України на їх виконання.

Не слід оминути і публічне адміністрування у сфері залізничної інфраструктури, адже забезпечення безперервного функціонування залізничного сполучення є пріоритетом для держави. Сьогодні публічне адміністрування у сфері залізничного транспорту та його інфраструктури здійснює АТ «Укрзалізниця», що було утворено на базі Державної адміністрації залізничного транспорту, 100% акцій якого належать державі [20]. АТ «Укрзалізниця» є національним перевізником вантажів та пасажирів, метою діяльності якого є задоволення потреб у безпечних та якісних залізничних перевезеннях у внутрішньому та міжнародному сполученні, роботах та послугах, що виконує та надає товариство, забезпечення ефективного функціонування та розвитку залізничного транспорту. АТ «Укрзалізниця» здійснює проектування, будівництво, утримання, експлуатація, реконструкція, ремонт, модернізація, технічне переоснащення та інші види поліпшення об'єктів інфраструктури залізничного транспорту; а також будівельну діяльність, в тому числі організацію спорудження будівель; спорудження житлових і нежитлових будівель; будівництво комунікацій; будівництво споруд; спеціалізовані будівельні роботи; будівництво залізниць і метрополітену; виробництво, експлуатація, модернізація, деповський, капітальний, поточний та інші види ремонту, технічне обслуговування з відчепленням та надання послуг з технічного

обслуговування залізничного рухомого складу, контейнерів і технічних засобів, що експлуатуються на залізничному транспорті, випробування, обстеження та визначення технічного стану штучних споруд, земляного полотна з його спорудами та інших об'єктів інфраструктури [21].

Говорячи про центральні органи державної влади, варто зазначити, що у період дії воєнного стану у їх системі постійно відбувалися реорганізації. Так, зокрема, постановою КМ України від 02.12.2022 № 1343 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» утворено Міністерство розвитку громад територій та інфраструктури України на базі Міністерства інфраструктури та шляхом приєднання Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури [22]. Постановою КМ України від 13.01.2023 № 29 «Деякі питання оптимізації системи центральних органі виконавчої влади» Державне агентство автомобільних доріг України перейменоване на Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України, до якого також приєднано Державне агентство інфраструктурних проєктів [23]. В цьому контексті слід зазначити, що ці зміни були спрямовані на підвищення ефективності публічного адміністрування, зосередження ресурсів та зусиль на найважливіших напрямках розвитку інфраструктури, але, водночас, вони також створювали управлінську нестабільність, порушували безперервність публічного адміністрування, спричиняли сповільнення реалізації стратегічних рішень.

На регіональному рівні в умовах дії правового режиму воєнного стану публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури здійснюють обласні військові адміністрації. Обласні військові адміністрації як суб'єкти публічної адміністрації виконують повноваження місцевих державних адміністрацій, а також повноваження у сфері забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану у сфері оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури [24]. Саме ці адміністрації здійснюють публічне адміністрування автомобільними дорогами загального користування місцевого значення в межах адміністративно-територіальної одиниці [25].

На місцевому рівні в умовах дії правового режиму воєнного стану публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури здійснюють військові адміністрації населених пунктів або органи місцевого самоврядування. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 статті 16 Закону України «Про автомобільні дороги» вулиці і дороги міст та інших населених пунктів знаходяться у віданні органів місцевого самоврядування. При цьому складовими вулиць і доріг міст та інших населених пунктів є проїзна частина вулиць і доріг, трамвайне полотно, дорожнє покриття, штучні споруди, споруди дорожнього водовідводу, технічні засоби організації дорожнього руху, зупинки міського транспорту, стоянки таксі, тротуари, пішохідні та велосипедні доріжки, зелені насадження, наземні та підземні мережі, майданчики для паркування [26].

Висновки. Таким чином, сьогодні в Україні функціонує розгалужена система органів публічної адміністрації, що здійснюють публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури, яку умовно можна поділити на три рівні. На центральному рівні публічне адміністрування здійснюють: 1) Міністерство розвитку громад та територій, що формує та реалізаціє державну політику у сфері розвитку, будівництва, реконструкції та модернізації авіаційного, залізничного, морського та внутрішнього водного транспорту, у сфері дорожнього господарства; 2) Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України, що реалізує державну політику у сферах дорожнього господарства та управління автомобільними дорогами загального користування державного значення; 3) Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України, що реалізує державну політику у сферах морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства; 4) Державна авіаційна служба України, що реалізує державну політику у сфері цивільної авіації; 5) АТ «Укрзалізниця», що здійснює публічне адміністрування у сфері залізничного транспорту та його інфраструктури. На регіональному рівні публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури здійснюють обласні військові адміністрації, що виконують повноваження місцевих державних адміністрацій, а також повноваження у сфері забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану у сфері оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури. На місцевому рівні публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури здійснюють військові адміністрації населених пунктів або органи місцевого самоврядування.

В умовах збройної агресії рф проти України пріоритетними завданнями органів публічного адміністрування у сфері транспортної інфраструктури стали: захист об'єктів транспортної інфраструктури та забезпечення їх функціонування, впровадження антикризових заходів, спрямованих на забезпечення стабільності сфери транспорту, підвищення ефективності прийняття рішень. Незважаючи на труднощі, Україна демонструє високий рівень адаптивності та здатності

до швидкої трансформації у здійсненні публічного адміністрування. Водночас подальший успіх цього процесу залежатиме від ефективної координації, належного фінансування, адаптаційності до нових викликів.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2010 № 2174-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80#Text

2. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text

3. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 № 1550. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-%D0%BF#n22

4. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1109. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text

5. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 № 181-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text

6. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на листопад 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/02/KSE_Damages_Report-November-2024-UA.pdf

7. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України : постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 № 460. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text

8. План діяльності Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України на 2023 рік. URL: https://mindev.gov.ua/storage/app/imported_content/66bb849248545.pdf

9. План діяльності Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України на 2024 рік. URL: https://mindev.gov.ua/storage/app/imported_content/66bb8486c90b2.pdf

10. Про затвердження Положення про Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України : постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 439. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2014-%D0%BF#Text

11. Деякі питання оптимізації функціонування центральних органів виконавчої влади у сферах морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства : постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 № 212. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212-2022-%D0%BF#Text

12. Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 № 520. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/520-2014-%D0%BF#Text

13. UKRAINE Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4) February 2022 – December 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-fourth-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna4-february-2022-december-2024-english

14. Звіт Державного агентства автомобільних доріг України 2022 рік. URL: https://restoration.gov.ua/4489/zvity/54474/54475.pdf

15. Звіт Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України за 2023 рік. URL: https://restoration.gov.ua/4489/zvity/59572/59573.pdf

16. Звіт Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України за 2024 рік. URL: https://restoration.gov.ua/4489/zvity/72733/72734.pdf

17. Про закриття морських портів: наказ Міністерства інфраструктури України від 28.04.2022 № 256. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text

18. Звіт про управління ДП «Адміністрація морських портів України за 2023 рік. URL: https://www.uspa.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/zvit_2023-%E2%80%93-15.04.2024.pdf

19. Оголошення про закриття повітряного простору України. URL: https://uksatse.ua/index.php?act=Part&CODE=247&id=772&hl=%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F+%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%80%D1%8F%D0

%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%83

20. Про утворення публічного акціонерного товариства «Українська залізниця» : постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2014 № 200. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2014-%D0%BF#Text

21. Деякі питання акціонерного товариства «Українська залізниця» : постанова КМ України від 31 жовтня 2018 року № 938. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-akcionernogo-tovaristva-ukrayinska-zaliznicya

22. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2022 № 1343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2022-%D0%BF#Text

23. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 13.01.2023 № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29-2023-%D0%BF#Text

24. Дуліба Є. Особливості організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства.* 2022. № 4. с. 46-55.

25. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text

26. Про автомобільні дороги : Закон України від 08.09.2005 № 2862-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15#Text

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.27

ГАРУСТ Ю.В., ЛИПЧЕЙ І.В.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ТРИМАННЯ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ БАТАЛЬЙОНІ

LEGAL STATUS OF MILITARY SERVANTS WHO ARE SERVING THE PUNISHMENT OF DETENTION IN A DISCIPLINARY BATTALION

Стаття присвячена ґрунтовному аналізу правового статусу військовослужбовців, які відбувають покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні, як окремої категорії засуджених осіб. Досліджується нормативно-правове регулювання цього статусу в контексті національного та міжнародного законодавства, зокрема щодо дотримання прав засуджених та відповідності умов їх утримання міжнародним стандартам. Окреслюються особливості правового становища військовослужбовців порівняно із засудженими цивільними особами, аналізуються правові обмеження, що накладаються на військовослужбовців у зв'язку з їхнім військовим статусом.

Окрему увагу приділено проблемам правозастосування, зокрема відсутності чіткої законодавчої регламентації механізму реалізації прав і обов'язків засуджених військовослужбовців у дисциплінарних батальйонах. Розглядається питання збереження громадянських прав засуджених та правових гарантій їх реалізації відповідно до Конституції України. Визначається значення виховного впливу кримінально-виконавчої системи на військовослужбовців, що відбувають покарання, та необхідність реформування механізмів їх ресоціалізації.

На основі проведеного аналізу запропоновано шляхи вдосконалення правового статусу засуджених військовослужбовців, включаючи законодавчі ініціативи щодо внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, запровадження механізмів незалежного контролю за умовами утримання в дисциплінарних батальйонах, а також розвиток програм професійної підготовки та правового виховання. Автори наголошують на необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення правового статусу засуджених військовослужбовців для підвищення ефективності виконання покарань та зниження рівня правопорушень у військовому середовищі.

Ключові слова: *правовий статус, військовослужбовці, дотримання законності, відбування покарання, дисциплінарний батальйон.*

The article is devoted to a thorough analysis of the legal status of servicemen who are serving a sentence of detention in a disciplinary battalion, as a separate category of convicted persons. The normative-legal regulation of this status in the context of national and international legislation is studied, in particular, regarding the observance of the rights of convicts and the compliance of the conditions of their detention with international standards. The peculiarities of the legal position of military personnel compared to convicted civilians are outlined, the legal restrictions imposed on military personnel due to their military status are analyzed.

Particular attention is paid to the problems of law enforcement, in particular, the lack of clear legislative regulation of the mechanism for realizing the rights and obligations

© ГАРУСТ Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, полковник юстиції, заступник начальника кафедри військового права та правоохоронної діяльності (Національний університет оборони України)

© ЛИПЧЕЙ І.В. – підполковник, слухач (Національний університет оборони України)

of convicted servicemen in disciplinary battalions. The issue of preserving the civil rights of convicts and legal guarantees of their implementation in accordance with the Constitution of Ukraine is under consideration. The value of the educational influence of the criminal-executive system on servicemen serving their sentences and the need to reform the mechanisms of their resocialization are determined.

Based on the analysis, ways to improve the legal status of convicted servicemen are proposed, including legislative initiatives to amend the Criminal Executive Code of Ukraine, the introduction of mechanisms for independent control over the conditions of detention in disciplinary battalions, as well as the development of professional training and legal education programs. The authors emphasize the need to improve the regulatory and legal protection of the legal status of convicted servicemen in order to increase the effectiveness of the execution of punishments and reduce the level of offenses in the military environment.

Key words: *legal status, military personnel, compliance with the law, serving a sentence, disciplinary battalion.*

Виклад основного матеріалу. Правовий статус військовослужбовців, які відбувають покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні, є важливим елементом правової системи України, оскільки охоплює не лише питання виконання покарання, а й правові аспекти, пов'язані з реалізацією прав і свобод засуджених. Проблема нормативного врегулювання цього статусу зумовлена необхідністю забезпечення балансу між каральною функцією покарання та принципами правової держави.

Актуальність дослідження визначається тим, що правовий статус військовослужбовців, які відбувають покарання, залишається недостатньо висвітленим у законодавстві України, а його регламентація часто не відповідає міжнародним стандартам. Водночас необхідно враховувати специфіку військової служби, що передбачає особливий правовий режим для засуджених військовослужбовців. Проблема, яка досліджується, полягає у відсутності чіткого адміністративно-правового механізму регулювання суспільних відносин, які виникають при відбуванні покарань засудженими військовослужбовцями у дисциплінарному батальйоні, а також необхідності дотримання їхніх прав відповідно до національних і міжнародних правових норм. Крім того, питання ефективності кримінально-виконавчої системи в аспекті виховного впливу на засуджених військовослужбовців потребує ґрунтовного аналізу.

Норми кримінально-виконавчого права не завжди чітко визначають правовий статус військовослужбовців, засуджених до тримання в дисциплінарному батальйоні. Деякі положення безпосередньо обмежують їхні загальні громадянські права, інші вносять певні зміни або встановлюють спеціальні права та обов'язки. Проте, ці норми не повністю охоплюють правовий статус таких засуджених. Наприклад, вони майже не стосуються основних прав та обов'язків громадян, закріплених у Конституції України, щодо військовослужбовців, які відбувають покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні. Тому, визначаючи правовий статус таких військовослужбовців, необхідно передусім враховувати сутність цього виду покарання.

Правовий статус військовослужбовців, які відбувають покарання, включає їхні права, законні інтереси та обов'язки. Вони виникають і реалізуються в межах кримінально-виконавчих правовідносин, а також можуть виникати у відносинах, що регулюються нормами конституційного, державного, адміністративного, цивільного та інших галузей права.

Соціально-правове призначення прав засуджених військовослужбовців полягає у зміцненні режиму законності при виконанні покарання. Міра свободи засудженого означає міру несвободи держави щодо нього, дотримання якої є важливим обов'язком представників держави, тобто персоналу установ та органів виконання покарань. Права засуджених, якщо вони гарантовані матеріально, політично, ідеологічно й організаційно, сприяють розвитку особи засудженого та його ресоціалізації. Формальне проголошення прав без реального забезпечення може поглибити антагонізм між засудженими та суспільством, що суттєво віддаляє досягнення цілей покарання.

Україна, як учасник численних міжнародних договорів, визнає низку резолюцій і рішень міжнародних організацій, насамперед ООН, щодо дотримання прав засуджених. До таких документів належать:

– європейська конвенція про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ратифікована Верховною Радою України 24.01.97 р. [1];

– мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (1955) [5];

– кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримки правопорядку (1979);

– звід принципів захисту всіх осіб, яких піддають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (1989);

– мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила, 1965) [2].

Збереження громадянства щодо військовослужбовців, які вчинили злочини, відповідає міжнародним актам, що закріплюють принципи поводження із засудженими, і є прикладом реалізації принципів демократизму і гуманізму у сфері виконання покарань. Це сприяє забезпеченню законності при виконанні покарання, оскільки порушення законності неминуче пов'язане з ущемленням прав та законних інтересів засуджених, у тому числі й належних їм як громадянам держави.

Зберігаючи за засудженими військовослужбовцями громадянство, держава має на меті підвищення виховного потенціалу покарання, оскільки це дозволяє не формально, а по суті звертатися до громадянських почуттів засуджених, що підсилює виховну функцію покарання.

По-перше, воно сприяє дотриманню законності під час виконання покарання. Будь-яке порушення законності неминуче призводить до обмеження прав і законних інтересів засуджених, у тому числі тих, що належать їм як громадянам України. Важливим є те, що обмеження загальногромадянських прав засуджених може відбуватися лише на підставі закону. Таким чином, їм гарантується користування всіма правами, які не підпадають під обмеження, а у разі їхнього обмеження – реалізація тих прав, що залишилися в повному обсязі.

По-друге, збереження громадянства підвищує виховний потенціал покарання, оскільки дозволяє звертатися до громадянських почуттів засуджених, що підсилює виховну функцію покарання.

По-третє, збереження громадянства означає, що засуджені військовослужбовці користуються загальноцивільними правами та мають обов'язки, покладені на громадян України. Так, вони користуються без суттєвих обмежень правами у сфері спадкових, шлюбно-сімейних, трудових та інших відносин. Військовослужбовці, які відбувають покарання без ізоляції від суспільства, як суб'єкти правовідносин майже повною мірою володіють загальноцивільними правами і мають юридичні обов'язки.

Суспільство зацікавлене в ефективному виконанні покарань, особливо у випадку тримання в дисциплінарному батальйоні, оскільки через нього проходять військовослужбовці, у яких після відбування покарання повинні бути сформовані поважне ставлення до правил та традицій суспільства та прагнення до здорового способу життя з дотриманням встановлених норм.

Військовослужбовці, які відбувають покарання, набувають певного правового статусу. Відповідно до Конституції України, громадянам гарантується свобода слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Однак, з огляду на специфіку покарання, засуджені військовослужбовці позбавлені таких свобод, оскільки їх надання несумісне з режимними вимогами та могло б використовуватися з антисуспільною метою, що перешкоджало б їхньому виправленню. Засуджені військовослужбовці до тримання в дисциплінарному батальйоні можуть виступати на зборах і дописувати в багатотиражні та стінні газети, але всі збори та друк контролюються командуванням дисциплінарного батальйону.

Засудженим військовослужбовцям гарантуються права і свободи громадян України з обмеженнями, встановленими кримінальним, кримінально-виконавчим законодавством та іншими законами. У правовій державі це повинно здійснюватися лише законом, а не відомчими актами. Акти Генеральної прокуратури, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ можуть регулювати лише організаційно-технічні питання, визначати напрямки діяльності підвідомчих органів та установ, посадових осіб, які належать до їхньої компетенції.

Частина 3 статті 63 Конституції України встановлює, що «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду». Обмеження прав засуджених військовослужбовців повинні встановлюватися лише законом. Не можуть встановлюватися обмеження прав громадянина підзаконними, включаючи відомчі, нормативні акти. Уся діяльність персоналу щодо поводження із засудженими військовослужбовцями повинна будуватися на неухильному дотриманні закону [3].

Аналогічно вирішуються питання регламентації правового статусу різних категорій військовослужбовців у військовому законодавстві. Військовослужбовці наділені такими ж правами і обов'язками, як і інші громадяни України, але з обмеженнями, які встановлюються законодавством щодо несення військової служби. Права військовослужбовця і обмеження в них детально

перераховані в Розділі 2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» [6].

Правовий статус засуджених, у найбільш загальному вигляді, можна визначити як сукупність їхніх прав, законних інтересів та обов'язків, що ґрунтується на загальному статусі громадян України і закріплена в нормативно-правових актах різних галузей права. Він залежить від виду призначеного покарання та поведінки засудженого під час його відбування. Відповідно до частини 4 статті 7 Кримінально-виконавчого кодексу України, правовий статус засуджених регулюється законами України та самим Кодексом, з урахуванням порядку та умов виконання конкретного виду покарання [4].

Як громадяни України, засуджені військовослужбовці володіють певними правами та свободами, які, відповідно до статті 3 Конституції, визнаються найвищою соціальною цінністю. Це зумовлює підвищені вимоги до нормативних актів, що визначають правовий статус засуджених, а також до обмежень їхніх загальногромадянських прав і свобод. Окрім цього, визначення правового статусу засуджених окреслює межі та форми діяльності персоналу установ виконання покарань, що гарантує дотримання законності в цій сфері [3].

Відповідно до міжнародних стандартів, до основних прав засуджених належить право на отримання інформації про свої права та обов'язки, а також про умови відбування покарання. Командування дисциплінарного батальйону зобов'язане надати засудженому таку інформацію та ознайомити його зі змінами в порядку та умовах відбування покарання.

Особливістю роз'яснення законодавства в дисциплінарному батальйоні є те, що постійний склад батальйону не завжди враховує індивідуальні особливості кожного військовослужбовця, специфіку його військової підготовки та реакцію на навколишню ситуацію, що може ускладнювати взаємовідносини між ними.

Для забезпечення цього права, в перші дні перебування в дисциплінарному батальйоні, засудженому військовослужбовцю роз'яснюються правила поведінки на території частини, умови перебування, а також його права та обов'язки.

Порівняння правового статусу засуджених цивільних осіб та військовослужбовців виявляє як спільні риси, так і суттєві відмінності, зумовлені специфікою їхнього правового становища та обов'язків (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння правового статусу засуджених цивільних осіб та військовослужбовців

Аспект	Засуджені цивільні особи	Засуджені військовослужбовці
Правовий статус	Базується на загальному правовому статусі громадян України; засудження не позбавляє громадянства і загальних прав, окрім обмежень, передбачених вироком суду та законодавством.	Зберігають статус військовослужбовців, що накладає додаткові обов'язки та обмеження, пов'язані з військовою службою, навіть під час відбування покарання.
Місце відбування покарання	Виправні колонії різних режимів залежно від тяжкості злочину та ступеня суспільної небезпеки.	Дисциплінарні батальйони, спеціально призначені для відбування покарань військовослужбовцями, де враховуються особливості військової служби.
Права та обов'язки	Мають права та обов'язки, визначені Кримінально-виконавчим кодексом України; деякі права можуть бути обмежені відповідно до режиму установи.	Поряд з правами та обов'язками, передбаченими для засуджених, зобов'язані дотримуватися військової дисципліни та виконувати накази командування дисциплінарного батальйону.
Особливості режиму	Режим визначається внутрішніми правилами виправної установи; можливі різні рівні суворості умов утримання залежно від поведінки засудженого.	Режим відбування покарання наближений до умов військової служби; сувора дисципліна, стройова підготовка та виконання інших військових обов'язків є обов'язковими.

Таким чином, хоча обидві категорії засуджених зберігають основні права громадян України, військовослужбовці під час відбування покарання підпадають під додаткові обмеження та обов'язки, пов'язані з їхнім військовим статусом. Це відображає специфіку військової служби та необхідність підтримання військової дисципліни навіть у процесі виконання покарання.

Визнання засудженого військовослужбовця, який відбуває покарання у дисциплінарному батальйоні, суб'єктом прав і обов'язків, а також визначення їхнього обсягу, є необхідною умовою дотримання законності. Це дозволяє забезпечити правильний підхід до засудженого під час відбування покарання, поєднуючи каральний та виховний впливи.

Визначення правового статусу військовослужбовців, які відбувають покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні, є необхідним для дотримання принципів законності та правопорядку. Законодавче регулювання цього питання має базуватися на міжнародних стандартах, що гарантують права засуджених, та враховувати особливості військової служби.

Для вдосконалення правового статусу засуджених військовослужбовців необхідно:

– прийняти окремий закон або внести зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України, що чітко регламентуватимуть особливості статусу військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні;

– забезпечити відповідність умов тримання міжнародним стандартам та принципам правової держави;

– посилити контроль за дотриманням прав засуджених у дисциплінарних батальйонах, запровадивши механізми незалежного моніторингу умов утримання;

– розробити систему правового виховання засуджених військовослужбовців для їхньої ефективної ресоціалізації;

– створити освітні програми та професійну підготовку для засуджених військовослужбовців, що сприятиме їхній адаптації після відбуття покарання.

Таким чином, удосконалення правового статусу військовослужбовців, які відбувають покарання, сприятиме зниженню рівня правопорушень серед військових, підвищенню ефективності виконання покарання та зміцненню правових гарантій для засуджених осіб.

Висновки. Правовий статус військовослужбовців, які відбувають покарання у дисциплінарному батальйоні, є складним та багатоаспектним явищем, що поєднує елементи військового, кримінально-виконавчого, адміністративного та конституційного права. Аналіз нормативно-правових актів засвідчив, що чинне законодавство України не забезпечує належного рівня правового регулювання статусу цієї категорії засуджених, що призводить до низки правових колізій та проблем у сфері правозастосування.

З одного боку, засуджені військовослужбовці зберігають свої загальногромадянські права, гарантовані Конституцією України та міжнародними правовими актами, проте з іншого боку – вони підпадають під спеціальний правовий режим, який передбачає додаткові обмеження, зумовлені військовою дисципліною. Відсутність чіткої законодавчої регламентації їхнього статусу створює ризики порушення прав засуджених та ускладнює процес їхньої ресоціалізації після відбуття покарання.

Одним із ключових проблемних питань є недостатня відповідність умов утримання в дисциплінарних батальйонах міжнародним стандартам, а також брак ефективного механізму контролю за дотриманням прав засуджених військовослужбовців. Аналіз показав, що важливим аспектом вдосконалення системи виконання покарань є запровадження незалежного моніторингу умов утримання та дотримання прав людини в дисциплінарних батальйонах.

Таким чином, забезпечення належного правового статусу засуджених військовослужбовців є важливим завданням для правової держави. Вдосконалення законодавчої бази та правозастосовної практики дозволить не лише гарантувати дотримання прав цієї категорії осіб, а й сприятиме підвищенню ефективності кримінально-виконавчої системи, зміцненню правопорядку у військових формуваннях та зниженню рівня повторних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року : веб-сайт: URL: https://www.echr.coe.int/ (дата звернення 19.01.2025).

2. Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 217 А (III) від 10 грудня 1948 року : веб-сайт. URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights (дата звернення 19.01.2025).

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. С. 141.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4. С. 21–48.

5. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, схвалені резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН 663 С (XXIV) від 31 липня 1957 року : веб-сайт. URL: https://www.unodc.org/ (дата звернення 19.01.2025)

6. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 15. С. 190.

УДК 343.6
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.28

ПРОКОПЕНКО Н.М.

ПОНЯТТЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ У КІБЕРСФЕРІ

CONCEPT AND CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF HUMAN TRAFFICKING IN CYBERSPHERE

Актуальність статті полягає в необхідності адаптування кримінального законодавства України до сучасних умов, коли торгівля людьми набуває нових форм і проявів у кіберсфері. Наразі кримінально-правова наука й практика потребують чіткого визначення поняття торгівлі людьми у цифровому середовищі, комплексного аналізу складу злочину. Метою статті є комплексний аналіз поняття та кримінально-правової характеристики торгівлі людьми в кіберпросторі, ураховуючи сучасні тенденції розвитку міжнародних стандартів, цифрового середовища та національного законодавства України, а також створення теоретичних і практичних рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-правових засобів протидії цьому явищу. Торгівля людьми у кіберсфері є однією з найактуальніших проблем у сучасному кримінальному праві. У статті проаналізовано основні форми цього злочину, які можуть виникати у зв'язку із цифровими технологіями (соціальні мережі, даркнет та криптовалюта), застосування яких ускладнює процес для виявлення та припинення таких злочинів. Особливу увагу приділено правовим аспектам боротьби з кіберторгівлею людьми, зокрема, досліджено кримінальну відповідальність за торгівлю людьми в Україні відповідно до Кримінального кодексу, а також міжнародно-правові механізми та конвенції, спрямовані на виявлення та боротьбу з торгівлею людьми в широкому сенсі. Розглянуто основні проблеми, з якими стикаються правоохоронні органи під час розслідування злочину, зокрема, недосконале законодавче забезпечення боротьби з кіберторгівлею людьми та відсутність чітких міжнародних стандартів у цій сфері. Наголошено на важливості вдосконалення міжнародного співробітництва в цій сфері. Кіберзлочинність не знає кордонів, і тому ефективна боротьба з торгівлею людьми в кіберсфері можлива лише за умови об'єднання зусиль держав, правоохоронних органів, а також міжнародних організацій. Необхідно посилювати обмін інформацією між країнами, розробляти спільні стратегії й механізми для боротьби з кіберторгівлею людьми, а також створювати єдину глобальну базу даних для оперативного виявлення та зупинення таких злочинів. Зроблено висновок, що проблема кіберторгівлі людьми є надзвичайно актуальною, вона вимагає здійснити комплексний підхід з боку правоохоронців, законодавців та міжнародних організацій. Для досягнення результатів у боротьбі з цим явищем необхідно вдосконалювати законодавство, активізувати та покращувати міжнародне співробітництво та проводити підготовку фахівців, здатних працювати у сфері кібербезпеки та кримінальної юстиції. Шляхом здійснення таких заходів можна захистити права людини і забезпечити належний безпечний рівень життя в умовах сучасного розвитку цифрових технологій.

Ключові слова: *торгівля людьми, кіберсфера, кримінальне право, кіберзлочинність, міжнародне право, кримінальна відповідальність, цифрові технології.*

The relevance of the article lies in the need to adapt the criminal legislation of Ukraine to modern conditions, when human trafficking is taking on new forms and manifestations in the cyberspace. Currently, criminal law science and practice require a clear definition

© ПРОКОПЕНКО Н.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології (Навчально-науковий інститут №5 Харківського національного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-4985-937X

of the concept of human trafficking in the digital environment, a comprehensive analysis of the elements of the crime. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the concept and criminal law characteristics of human trafficking in cyberspace, taking into account current trends in the development of international standards, the digital environment and national legislation of Ukraine, as well as the creation of theoretical and practical recommendations for improving criminal law means of combating this phenomenon. Human trafficking in the cyber sphere is one of the most pressing problems in modern criminal law. The article analyzes the main forms of this crime that may arise in connection with digital technologies (social networks, darknet and cryptocurrency), the use of which complicates the process of detecting and stopping such crimes. Particular attention is paid to the legal aspects of combating cyber trafficking in human beings, in particular, the criminal liability for trafficking in human beings in Ukraine in accordance with the Criminal Code, as well as international legal mechanisms and conventions aimed at identifying and combating trafficking in human beings in a broad sense are studied. The main problems faced by law enforcement agencies during the investigation of the crime are considered, in particular, imperfect legislative support for the fight against cyber trafficking in human beings and the lack of clear international standards in this area. The importance of improving international cooperation in this area was emphasized. Cybercrime knows no borders, and therefore effective combating of human trafficking in cyberspace is possible only if the efforts of states, law enforcement agencies, and international organizations are combined. It is necessary to strengthen the exchange of information between countries, develop joint strategies and mechanisms to combat cybertrafficking in people, and create a single global database for the prompt detection and suppression of such crimes. It was concluded that the problem of cybertrafficking in people is extremely urgent, it requires a comprehensive approach from law enforcement officers, legislators, and international organizations. To achieve results in combating this phenomenon, it is necessary to improve legislation, intensify and improve international cooperation, and train specialists capable of working in the field of cybersecurity and criminal justice. By implementing such measures, human rights can be protected and an adequate safe standard of living can be ensured in the conditions of modern development of digital technologies.

Key words: *human trafficking, cyberspace, criminal law, cybercrime, international law, criminal liability, digital technologies.*

Актуальність теми. У сучасному світі торгівля людьми набула широкого розповсюдження й стала одним із найнебезпечніших проявів транснаціональної організованої злочинності. Швидкий розвиток цифрових технологій, глобальний доступ до інтернету, зростання онлайн-комунікацій та наявність анонімності у кіберпросторі значно змінили механізми вчинення цього злочину. Відкритими є для злочинців нові інструменти, способи для вербування, контролю, експлуатації та переміщення жертв. Саме кіберсфера на сьогодні доволі часто застосовується як засіб для реалізації злочинів із торгівлі людьми.

Щороку мільйони осіб у всьому світі стають жертвами торгівлі людьми. Цей злочин передбачає не лише трудову або сексуальну експлуатацію, а й примушення людей до примусових шлюбів, жебрацтва, вилучення органів для продажу, а також до участі в протиправній діяльності. В умовах цифровізації з'явились нові загрози: експлуатація в онлайн-просторі, зокрема через стримінгові сервіси, соціальні мережі, даркнет та платформи для спілкування й працевлаштування. Усі ці дії вимагають переосмислення традиційних уявлень про проблему торгівлі людьми та підходів до її кримінально-правового регулювання.

Особливу тривогу викликає той факт, що злочинці все частіше застосовують цифрові технології не лише для вербування жертв, а й для забезпечення контролю над ними, організації незаконних перевезень, передачі коштів криптовалютами та маскування своєї злочинної діяльності. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) значно ускладнює виявлення, документування та розслідування таких злочинів.

Актуальність теми полягає в адаптуванні кримінального законодавства України до сучасних умов, коли торгівля людьми набуває нових форм і проявів у кіберсфері. Наразі кримінально-правова наука й практика потребують чіткого визначення поняття торгівлі людьми у цифровому середовищі, комплексного аналізу складу злочину.

Звертаючись до поняття торгівлі людьми у кіберсфері, спочатку розглянемо поняття торгівлі людьми у традиційному розумінні, яке визначено у ст. 149 Кримінального кодексу України (далі – КК) як вербування, переміщення, передача або утримання особи з метою експлуатації шляхом обману, примусу, викрадення, шантажу або використання вразливого стану особи [1].

Це питання аналізує в науковій праці З. Кісіль. Авторка наголошує, що торгівля людьми належить до найтяжчих злочинів у глобальному масштабі. За даними статистики, мільйони осіб щороку потрапляють у становище «живого товару» та стають жертвами цього злочину. Фактично торгівля людьми є сучасною формою рабства, яка грубо порушує основоположні права і свободи людини й громадянина, а також є однією з форм насильства, що створює серйозну загрозу для життя та здоров'я людини. Жодна країна світу не має повного імунітету від цього явища, і, на жаль, Україна не є винятком [2].

У кіберпросторі такі дії здійснюються із застосуванням цифрових інструментів, а саме через соціальні мережі, онлайн-платформи для працевлаштування, фішингові сайти тощо. Кіберсфера дає змогу злочинцям залишатися анонімними, непоміченими, здійснювати масову вербувальну діяльність та застосовувати інструменти цифрового контролю.

Метою статті є комплексний аналіз поняття та кримінально-правової характеристики торгівлі людьми в кіберпросторі, ураховуючи сучасні тенденції розвитку міжнародних стандартів, цифрового середовища та національного законодавства України, а також створення теоретичних і практичних рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-правових засобів протидії цьому явищу.

Для досягнення поставленої мети у дослідженні визначено такі завдання: розкрити сутність поняття «торгівля людьми у кіберсфері» та визначити її відмінності від класичних форм цього злочину; проаналізувати кримінально-правову характеристику торгівлі людьми з урахуванням застосування ІКТ як способу вчинення злочину; дослідити міжнародно-правові акти, що регулюють питання запобігання та протидії торгівлі людьми в цифровому середовищі; проаналізувати національне законодавство України щодо ефективності регулювання зазначеного виду злочинності; виявити прогалини, колізії та проблеми правозастосовної практики під час розслідування випадків торгівлі людьми, учинених із застосуванням кібертехнологій; запропонувати напрями вдосконалення кримінального законодавства України для підвищення ефективності боротьби з торгівлею людьми у кіберпросторі.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних методів, які дали змогу всебічно, об'єктивно й послідовно дослідити сутність торгівлі людьми у кіберсфері та здійснити її кримінально-правовий аналіз.

До них належать загальнонаукові методи: аналіз і синтез застосовано для розчленування поняття торгівлі людьми у цифровому середовищі на елементи та подальшого їх поєднання з метою формування цілісного уявлення про предмет дослідження; індукцію застосовано для переходу від вивчення окремих фактів, прикладів і норм до загальних висновків, дедукцію – для перевірки гіпотез і логічного обґрунтування положень дослідження, абстрагування та узагальнення – для виявлення загальних закономірностей і підходів до протидії торгівлі людьми в кіберпросторі.

Формально-юридичний метод дав змогу проаналізувати нормативно-правову базу України та міжнародні акти щодо протидії торгівлі людьми.

Порівняльно-правовий метод застосовано для порівняння національного законодавства з міжнародними стандартами та практикою інших держав у сфері кримінально-правового регулювання торгівлі людьми у кіберпросторі.

Системно-структурний метод застосовано для дослідження кримінально-правової характеристики торгівлі людьми як системного явища з чіткою внутрішньою структурою та взаємозв'язками елементів.

Метод юридичного моделювання став у пригоді під час формування пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України з метою належного реагування на виклики кіберпростору.

Застосування зазначених методів дало змогу сформувати цілісне бачення проблематики торгівлі людьми в умовах цифровізації та розробити обґрунтовані теоретичні й практичні рекомендації для вдосконалення кримінально-правового регулювання в цій сфері.

Стан дослідження. Торгівля людьми є одним із найбільш серйозних злочинів сучасного світу, і наукове осмислення цього явища посідає важливе місце в кримінально-правовій науці. Дослідження цієї проблеми в контексті кіберсфери розпочалося порівняно недавно, оскільки

цифрові технології створюють нові можливості для злочинців, а також нові виклики для правозастосовної практики.

Вітчизняні дослідження проблеми торгівлі людьми традиційно орієнтуються на аналіз правових та соціальних аспектів цього злочину. Зокрема, науковці З. Кісіль, О. Бондаренко, В. Котова, А. Андрушко, М. Андрієнко, К. Бугайчук, О. Ємець, А. Волобуєв, М. Васильєва, Я. Лизогуб, С. Чернявський, В. Матвійчук, А. Нєбитов зазначають, що торгівля людьми є одним із найбільш складних і небезпечних злочинів, що порушує не лише права та свободи особи, а й є загрозою для національної безпеки. Однак у роботах зазначених авторів рідко трапляються ґрунтовні дослідження саме кіберформи цього злочину.

Однак ці роботи не дають докладної кримінально-правової характеристики торгівлі людьми саме в інтернеті та за допомогою цифрових технологій.

Одним із наріжних джерел у сфері міжнародно-правового регулювання торгівлі людьми є «Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності», який надає визначення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і передбачає необхідність державних зусиль для протидії цьому злочину. Протокол визначає, що будь-які форми експлуатації, зокрема в онлайн-середовищі, є різновидом торгівлі людьми [3].

В Україні важливим кроком у боротьбі з торгівлею людьми став Закон України «Про протидію торгівлі людьми», який окреслює правові межі державної політики у цій сфері [4].

Загалом огляд наукових публікацій свідчить, що існує низка наукових праць, що досліджують загальні аспекти торгівлі людьми та кіберзлочинності, але тема торгівлі людьми у кіберсфері потребує подальшого теоретичного осмислення і практичної реалізації в законодавчому полі України.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 149 КК до торгівлі людиною прирівнюються вербування, переміщення, передача, приховування або утримання людини з метою експлуатації, що здійснюється з використанням обману, шантажу, уразливого стану, погроз, застосування сили тощо [1]. Проте розвиток ІКТ значно трансформував способи вчинення цього злочину. Кіберсередовище надало нові інструменти для вербування жертв: соціальні мережі, месенджери, онлайн-платформи для пошуку роботи, відеочати, форуми. Завдяки анонімності, яку надає інтернет, злочинці мають можливість масово впливати на потенційних жертв без фізичного контакту, що ускладнює виявлення та розслідування таких злочинів.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми» також містить аналогічне визначення, акцентуючи увагу на наслідках для прав і свобод особи. У цьому законі зазначено, що боротьба з торгівлею людьми – це комплекс заходів, що здійснюються у межах загальної системи протидії цьому злочину. Вони охоплюють дії, спрямовані на виявлення як завершених, так і незавершених випадків торгівлі людьми, установлення осіб, які зазнали від неї шкоди, а також ідентифікацію фізичних або юридичних осіб, причетних до вчинення такого злочину, з подальшим притягненням їх до юридичної відповідальності [4].

Ідентифікація особи, яка постраждала від торгівлі людьми – це процес збирання та аналізування відомостей, які свідчать про наявність ознак того, що певна фізична особа стала жертвою цього злочину [4].

У кіберсфері зазначений злочин набуває нових форм. Як зазначають М. Думчиков, В. Пахомов, О. Бондаренко, разом із широким поширенням цифрових технологій з'явилися нові можливості й для злочинного середовища. Щоденно кіберзлочинці, які мають високий рівень технічних знань, здобувають незаконний прибуток у великих масштабах. Окрім того, глобальні комп'ютерні мережі дедалі частіше застосовуються для розпалювання міжнаціональної ворожнечі, поширення екстремістських і сепаратистських ідей, а також як засіб координації терористичних дій. На жаль, правоохоронні органи в багатьох випадках не встигають адаптуватися до темпів розвитку кіберзагроз, що пов'язано не лише з браком сучасного технічного забезпечення, а й із дефіцитом кваліфікованих фахівців, здатних ефективно протидіяти новим формам кіберзлочинності. Цифрові платформи, соціальні мережі, онлайн-чати та сервіси криптовалют стають інструментами, за допомогою здійснюється не лише вербування жертв, а й реалізація процесу експлуатації. Наприклад, поширена практика застосування онлайн-оголошень про фіктивне працевлаштування для вербування осіб, які згодом стають жертвами сексуальної або трудової експлуатації [5].

Особливо небезпечним є явище стримінгової сексуальної експлуатації, коли особа примусово використовується для створення онлайн-контенту з сексуальним підтекстом або

насильством. Це явище можна вже кваліфікувати як торгівлю людьми, хоча правове регулювання ще потребує уточнення.

За кримінально-правовою характеристикою торгівля людьми в кіберпросторі має всі ознаки складу злочину, передбаченого ст. 149 КК, але потребує розширеного тлумачення з урахуванням цифрового способу його вчинення:

• об'єкт такого злочину – право на свободу та особисту недоторканність, передбачене ч. 1 ст. 29 Конституції України, у поєднанні з іншими положеннями цієї статті гарантує кожній особі фізичну свободу та забороняє її обмеження або позбавлення. Це право є невід'ємним від моменту народження людини та становить основу для її безпечного існування й повноцінної участі в суспільному житті. Порушення цього права, зокрема, незаконне позбавлення свободи, може спричинити обмеження інших фундаментальних прав і свобод, адже лише вільна особа має змогу вільно реалізовувати свої можливості. Головним безпосереднім об'єктом даного злочину виступає свобода волевиявлення та людська гідність. Як додаткові, факультативні об'єкти посягання можуть розглядатися здоров'я особи, належний порядок реалізації повноважень службовими особами, а також установлені правила перетину державного кордону України [6];

• об'єктивна сторона – дії у формі вербування, переміщення, утримання. Згідно з логічним аналізом положень ч. 1 ст. 149 КК, об'єктивна сторона цього злочину може виявлятися в таких формах: продаж людини; інша форма передачі особи за плату; укладення будь-якої іншої протиправної угоди щодо особи, яка пов'язана як із законним, так і з незаконним переміщенням її через державний кордон України (як за її згодою, так і без неї). Під поняттям «продаж» у даному контексті слід розуміти укладення угоди, в межах якої одна особа (так званий «продавець») передає іншу людину у фактичну незаконну власність іншій особі («покупцеві»), яка в обмін бере на себе зобов'язання прийняти цю особу й виплатити за неї визначену суму коштів [7];

• суб'єкт – осудна особа, яка досягла 16 років;

• суб'єктивна сторона – прямий умисел, корисливий мотив.

Застосування ІКТ як засобу вчинення злочину дає змогу розглядати такі дії не лише через призму ст. 149 КК, а й у поєднанні зі статтями 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин), 301-1 (розповсюдження, придбання, зберігання порнографії), 301-2 (експлуатація дітей для створення порнографічних творів) КК [1].

ІКТ не лише полегшують вчинення злочину, а й ускладнюють його виявлення: зникають фізичні контакти, злочинці діють дистанційно, для розрахунків використовують криптовалюти, застосовують, наприклад, VPN, щоб залишатися анонімними. До таких злочинів потрібно застосовувати нові підходи для кваліфікації дій злочинців і розширення меж правозастосування.

Розглянемо Міжнародно-правові підходи. На міжнародному рівні базовим документом залишається Протокол ООН щодо запобігання та припинення торгівлі людьми. У ньому визначено необхідність упровадження комплексного міжнародного підходу до запобігання торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми, а також до ефективної протидії цьому явищу в країнах походження, транзиту та призначення; підкреслено важливість здійснення заходів, що передбачають притягнення до відповідальності осіб, причетних до її здійснення запобігання торгівлі людьми; забезпечення належного захисту постраждалих, зокрема шляхом дотримання їхніх міжнародно визнаних прав [3].

Водночас, не зважаючи на наявність численних міжнародних правових актів, які містять норми та практичні механізми боротьби з експлуатацією людей (особливо жінок і дітей), на сьогодні відсутній універсальний документ, який міг би охопити всі аспекти протидії торгівлі людьми як цілісного явища, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Вона визначає, що торгівля людьми може здійснюватися за допомогою будь-яких засобів, способів, включно з технологічними. Ця Конвенція має на меті зміцнення співпраці між державами з метою підвищення ефективності заходів щодо запобігання транснаціональній організованій злочинності та протидії їй [8].

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми також охоплює злочини, скоєні із застосуванням новітніх технологій, та зобов'язує держави-учасниці забезпечувати їх належне розслідування. Метою цієї Конвенції є протидія торгівлі людьми шляхом запобігання цьому явищу та боротьби з ним з обов'язковим урахуванням принципу гендерної рівності; забезпечення дотримання прав людини щодо осіб, які стали жертвами торгівлі людьми, шляхом створення комплексної системи захисту та підтримки потерпілих і свідків, із одночасним забезпеченням гендерного балансу, а також гарантування ефективного розслідування злочинів і кримінального переслідування винних; розвиток та зміцнення міжнародної співпраці у сфері боротьби з торгівлею людьми [9].

Для того щоб належним чином застосовувати виконання положень цієї Конвенції, державами-учасницями запроваджено спеціальний механізм моніторингу її реалізації [9].

Розглядаючи національну правозастосовну практику та прогалини, які можуть виникати, зазначимо, що, на жаль, українська практика ще не сформувала сталої лінії кваліфікації торгівлі людьми в кіберформаті. Відсутність згадки про застосування ІКТ у ст. 149 КК значно ускладнює ідентифікацію ознак злочину в цифровому контексті.

Окрім того, фахівці з кібербезпеки часто не мають належної правової підготовки для виявлення елементів торгівлі людьми, а слідч – навичок для збирання цифрових доказів.

Науковці наголошують на необхідності нормативного закріплення ознаки «учинення злочину із застосуванням ІКТ» як ознаки кваліфікуючої.

Щодо національного законодавства, то Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначає правові та організаційні засади захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави, а також національних інтересів України у сфері кіберпростору. У ньому визначено ключову мету, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, розподілено повноваження між державними органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами, а також окреслено основи координації їхніх зусиль у забезпеченні кібербезпеки [10].

На підставі викладеного вище можна внести такі пропозиції для вдосконалення розслідування даного злочину. По-перше, внести зміни до ст. 149 КК, доповнивши її ознакою вчинення злочину із застосуванням ІКТ. Розробити методичні рекомендації для правоохоронців з виявлення та розслідування кіберформи торгівлі людьми. Посилити міжнародне співробітництво у сфері цифрового моніторингу. Розширити теоретико-правову базу, поглибивши аналіз поняття торгівлі людьми, зокрема, у контексті його трансформації в цифрову епоху.

Звернути увагу на зміни, яких зазнає трактування торгівлі людьми у зв'язку з розвитком цифрових платформ криптовалют тощо. Додати аналітичний огляд наукових підходів українських та іноземних науковців щодо поняття «кіберторгівля людьми». Проаналізувати реальні кримінальні провадження, у яких ідеться про торгівлю людьми через інтернет.

Висновок. У результаті проведеного дослідження поняття та кримінально-правової характеристики торгівлі людьми у кіберсфері можна дійти кількох важливих висновків, що підкреслюють актуальність та складність цієї проблеми в сучасному суспільстві.

Торгівля людьми в кіберпросторі є однією з найбільш складних та динамічних форм сучасної транснаціональної злочинності. Процес застосування інтернет-ресурсів, соціальних мереж, даркнету та криптовалют створює нові проблеми й виклики для правоохоронних органів та державних інститутів. Злочинці можуть набагато легше маніпулювати своїми жертвами, що робить виявлення, розслідування та припинення таких злочинів складнішим. Кіберпростір відкриває можливості для анонімності, а отже, і для уникнення відповідальності.

Проблема кіберторгівлі людьми має глобальний характер, що є підставою вимагати від держав світу активного співробітництва. Міжнародні конвенції та правові норми, хоча й визначають загальні межі боротьби з торгівлею людьми, але на сьогоднішній день не охоплюють аспекти, пов'язані з цифровими технологіями. Відсутні чіткі міжнародні стандарти у цій сфері, які призводять до різних підходів у національних законодавствах та створюють прогалини у боротьбі з кіберторгівлею людьми.

Кримінально-правова характеристика цього злочину в Україні теж потребує вдосконалення. Аналіз чинного законодавства, зокрема ст. 149 КК, свідчить, що кримінальний кодекс не містить окремих норм, які б ураховували застосування цифрових технологій у здійсненні цього злочину. У зв'язку з цим, існує необхідність унесення змін до КК, а також розроблення спеціальних заходів, спрямованих на боротьбу з кіберторгівлею людьми. Окрему увагу слід приділити захисту прав жертв, шляхом створення ефективних механізмів надання допомоги та забезпечення безпеки для потерпілих.

Варто відзначити важливість вдосконалення міжнародного співробітництва в цій сфері. Кіберзлочинність не знає кордонів, і тому ефективна боротьба з торгівлею людьми в кіберсфері можлива лише за умови об'єднання зусиль держав, правоохоронних органів, а також міжнародних організацій. Необхідно посилювати обмін інформацією між країнами, розробляти спільні стратегії й механізми для боротьби з кіберторгівлею людьми, а також створювати єдину глобальну базу даних для оперативного виявлення та зупинення таких злочинів.

Отже, проблема кіберторгівлі людьми є надзвичайно актуальною, вона вимагає здійснити комплексний підхід з боку правоохоронців, законодавців та міжнародних організацій.

Для досягнення результатів у боротьбі з цим явищем необхідно вдосконалювати законодавство, активізувати та покращувати міжнародне співробітництво та проводити підготовку фахівців, здатних працювати у сфері кібербезпеки та кримінальної юстиції. Шляхом здійснення таких заходів можна захистити права людини і забезпечити належний безпечний рівень життя в умовах сучасного розвитку цифрових технологій.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. З. Р. Кісіль. Торгівля людьми – соціальна проблема сучасності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2017. № 2. С. 188–193.

3. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.200 р. : ратифік. Законом від 04.02.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text

4. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text

5. Думчиков М. О., Пахомов В. В., Бондаренко О. С. Криміналістичні проблемні аспекти боротьби зі злочинами в кіберсфері. Криміналістика і судова експертиза. 2020. Вип. 65. С. 283–288. DOI: 10.33994/kndise.2020.65.27.

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

7. Прокопенко В. В. Науково-практичний коментар до ст. 149 Кримінального кодексу України.URL:https://www.jurists.org.ua/criminal-law/1800-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-149-krimnalnogo-kodeksu-ukrayini.html

8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. : ратифік. Із застереж і заявами Законом від 04.02.2004 р. № 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

9. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. : ратифік Законом від 21.09.2010 р. № 2530-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text

10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

УДК 343.5
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.29

СІКОРСЬКА Н.В.

КВАЛІФІКУЮЧІ ТА ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 303 КК УКРАЇНИ «СУТЕНЕРСТВО АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ»

QUALIFYING AND ESPECIALLY QUALIFYING ELEMENTS OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN ARTICLE 303 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE "PROMOTION OR INVOLVEMENT OF A PERSON INTO PROSTITUTION"

У статті досліджено кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 Кримінального кодексу України, що встановлює відповідальність за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією. Метою даної статті було внесення вкладу у теоретичне осмислення проблеми сутенерства в Україні, сприяючи формуванню єдиної судової практики та удосконаленню нормативно-правової бази для боротьби з цими правопорушеннями. Це правопорушення є особливо небезпечним для суспільства, оскільки порушує моральні основи та підриває громадський порядок, створюючи умови для розвитку інших кримінальних явищ. Стаття аналізує різні кваліфікуючі ознаки, зокрема вчинення злочину щодо кількох осіб, повторність, організовані групи, використання службового становища, втягнення неповнолітніх та малолітніх осіб, а також випадки, що спричинили тяжкі наслідки. Окремо розглянуто судову практику, зокрема приклади вироків, що ілюструють застосування цих ознак у реальних справах. Це допомогло виявити прогалин і проблеми у правозастосуванні. Також в межах статті було досліджено практичні аспекти застосування норм, які дозволяють диференціювати кримінальну відповідальність залежно від обставин злочину, таких як повторність та участь організованих груп. Стаття також підкреслює необхідність удосконалення правового регулювання щодо сутенерства, враховуючи нові тенденції в кримінальному праві та судовій практиці. У результаті дослідження автором пропонуються конкретні напрямки для вдосконалення законодавства, які допоможуть забезпечити ефективнішу боротьбу з досліджуваним видом злочинів та захистити вразливі категорії осіб, що можуть стати жертвами примусу або експлуатації. Перспективи подальших досліджень в цій сфері включають глибше вивчення сучасних методів боротьби з сутенерством у контексті цифрових технологій та міжнародного досвіду, а також аналіз нових форм кримінального впливу на вразливі групи населення. Особливу увагу слід приділити розробці рекомендацій для посилення превентивних заходів і удосконалення кримінального процесу при розслідуванні таких злочинів.

Ключові слова: *сутенерство, проституція, кримінальна відповідальність, примус до проституції, кваліфікуючі ознаки, статева свобода, статева недоторканість.*

The article examines the qualifying and especially qualifying elements of the criminal offense specified in Article 303 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes liability for pimping or involving a person in prostitution. The aim of this article was to contribute to the theoretical understanding of the problem of pimping in Ukraine, promoting the formation of unified judicial practice and the improvement of the normative and legal framework for combating these offenses. This offense is particularly dangerous to society as it violates moral foundations and undermines public order,

© СІКОРСЬКА Н.В. – ад'юнкт кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права (Пенітенціарна академія України) https://orcid.org/0000-0001-9059-8517

creating conditions for the development of other criminal phenomena. The article analyzes various qualifying elements, including the commission of a crime against multiple persons, recidivism, organized groups, abuse of official position, the involvement of minors and underage persons, as well as cases resulting in severe consequences. Judicial practice is also examined, with specific examples of verdicts illustrating the application of these elements in real cases. This helped identify gaps and issues in law enforcement. Additionally, the article investigates the practical aspects of applying the norms that allow for differentiating criminal responsibility depending on the circumstances of the crime, such as recidivism and the involvement of organized groups. The article further emphasizes the need for improvements in the legal regulation of pimping, considering new trends in criminal law and judicial practice. Based on the findings, the author proposes specific directions for legislative improvements that would help ensure more effective combat against the studied type of crime and protect vulnerable categories of individuals who may fall victim to coercion or exploitation. Prospects for further research in this area include a deeper study of contemporary methods for combating pimping in the context of digital technologies and international experience, as well as an analysis of new forms of criminal influence on vulnerable population groups. Special attention should be given to the development of recommendations to strengthen preventive measures and improve criminal procedures in investigating such crimes.

Key words: *pimping, prostitution, criminal offense, forced prostitution, qualifying elements, sexual freedom, sexual integrity.*

Актуальність теми. На сьогоднішній день кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності є досить поширеним явищем, яке призводить до негативного впливу на розвиток суспільства та держави в цілому. Одним із таких кримінально караних правопорушень є сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, передбачене ст. 303 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Дане кримінальне правопорушення посягає на моральні засади суспільства, підриває громадський порядок та створює умови для розвитку інших злочинних явищ.

Особливого значення в процесі кваліфікації цього правопорушення набуває аналіз його кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Вони не лише відображають підвищену суспільну небезпеку діяння, а й впливають на міру кримінальної відповідальності винної особи.

Детальний аналіз цих ознак є актуальним не лише з погляду теоретичних досліджень, а й для вироблення єдиної судової практики. Зокрема, проблема правильного застосування кваліфікуючих ознак потребує роз'яснення з урахуванням сучасних тенденцій кримінально-правової доктрини та судової практики. У межах цієї статті буде здійснено дослідження сутності та правового значення таких ознак, їх співвідношення та впливу на кваліфікацію діянь, передбачених ст. 303 КК України.

Актуальність обумовлена необхідністю чіткого визначення меж кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, їхнього правильного застосування на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення передбаченого ст. 303 КК України, досліджували багато вчених у галузі кримінального права такі як: О.М. Бандурка, А.С. Політова, В.В. Коссе, А.А. Нєбитов, В.В. Шендрик, Л.С. Кучанська, Є.В. Фесенко, Т.А. Шевчук, В.О. Лазарєв та інші, які аналізували юридичну природу сутенерства та особливості його кваліфікації.

Дослідники звертають увагу на розмежування кваліфікуючих ознак, зокрема вчинення злочину щодо неповнолітнього, застосування насильства, вчинення групою осіб, повторність діяння. Водночас особливо кваліфікуючими ознаками визнаються випадки втягнення в проституцію малолітньої особи або вчинення злочину, що спричинило тяжкі наслідки.

Метою статті є дослідження сучасних проблем визначення та правозастосування кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України «Сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією» з урахуванням норм законодавства та судової практики.

Виклад основного матеріалу. Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України, відіграють важливу роль у визначенні ступеня суспільної небезпеки діяння та впливають на рівень кримінальної відповідальності винної особи.

Кваліфікуючі ознаки – це обставини, які посилюють кримінальну відповідальність за певний злочин, оскільки вони свідчать про його підвищену суспільну небезпеку. Вони відображають специфічні характеристики діяння, що ускладнюють його правову природу, завдають більшої шкоди потерпілій особі або вказують на особливо небезпечний спосіб чи мотив кримінального правопорушення.

До прикладу В.О. Навроцький вказує що кваліфікуючі ознаки – слугують як додаткові ознаки складу кримінального правопорушення ,що характеризують підвищений ступінь суспільної небезпеки злочину [1, с. 305].

У юридичній енциклопедії кваліфікуючі ознаки визначаються як обставини, що обтяжують кримінальне правопорушення, пов'язані з його об'єктивними та суб'єктивними характеристиками, а також з особистістю винного чи потерпілого. Вони закріплені в диспозиції норм Особливої частини КК України та можуть слугувати ознаками самостійного складу злочину [2].

У своїй монографії Мармура О.З. зазначив що загальновживаний термін «кваліфікуючі ознаки» необхідно замінити на «ознаки, що кваліфікують злочин» через суперечність нормам української граматики, а також вказав, що ознаки, що кваліфікують злочин, варто розглянути не тільки як обставини, що збільшують суспільну небезпеку кримінального правопорушення, а й як ознаки, що її зменшують [3, с. 39-40].

Значення кваліфікуючих ознак полягає в тому, що вони дозволяють диференціювати кримінальну відповідальність, встановлюючи більш суворі покарання за тяжчі форми правопорушень. як зазначає Я.С. Кулькіна, що «*кваліфікуючі ознаки є засобами диференції кримінальної відповідальності та покарання*» [4, с. 40].

Кримінальне правопорушення «*сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією*» передбачає ряд кваліфікуючих ознак, а саме вчинення: 1) щодо кількох осіб; 2) повторно; 3) за попередньою змовою групою осіб; 4) службовою особою з використанням службового становища; 5) особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності; 6) щодо неповнолітнього; 7) організованою групою; 8) щодо малолітнього; 9) спричинили тяжкі наслідки [5]. Загалом законодавець передбачає дев'ять ознак за яких посилює кримінальну відповідальність.

Під *повторністю* слід розуміти, що це кримінальне правопорушення, яке вчинене два і більше разів санкція якого передбачена тією ж статтею або її частиною. На прикладі справи №581/1031/23 Липоводолинського районного суду Сумської області можна побачити як суд на практиці кваліфікує кримінальне правопорушенн за ознакою повторності.

О., діючи повторно, домовилась з ОСОБА_7, який діяв під контролем правоохоронних органів, про надання ОСОБА_6 йому послуг сексуального характеру за грошову винагороду. Того ж дня близько 19 год 05 хв., перебуваючи в будинку по АДРЕСА_3, ОСОБА_6 надала ОСОБА_7 послуги сексуального характеру, за які О. отримала від ОСОБА_7 грошові кошти в сумі 750 грн.

Не зупиняючись на скоєному, діючи повторно, 29 вересня 2023 року О. домовилась з ОСОБА_8, який діяв під контролем правоохоронних органів, про надання йому ОСОБА_6 послуг сексуального характеру за грошову винагороду. Того ж дня близько 16 год 29 хв., прибувши до попередньо домовленого місця, а саме поблизу лісосмуги, розташованої у с. Суха Грунь Роменського району Сумської області, ОСОБА_6 надала ОСОБА_8 послуги сексуального характеру, за які обвинувачена ОСОБА_9 з метою відвернення обману зі сторони клієнта, попередньо отримала від ОСОБА_8 грошові кошти в сумі 1500 грн.

Вказані злочинні дії обвинуваченої суд кваліфікує за ч. 2 ст. 303 КК України, як сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією, вчинено повторно [6].

У даному випадку суд кваліфікував дії обвинуваченої за ознакою повторності, оскільки вона двічі вчиняла кримінально карані дії, передбачені тією самою статтею. Як видно з вироку суду, обвинувачена двічі у короткий період часу вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 303 КК України, організовуючи надання сексуальних послуг іншою особою. Це свідчить про її обізнаність щодо незаконного характеру власних дій та підтверджує наявність кваліфікуючої ознаки повторності.

Слід зауважити, що здебільшого, особи які займаються сутенерством або особи яких з тих чи інших причин втягнули до зайняття проституцією, ведуть аморальний або неблагополучний спосіб життя. У переважній більшості їх спонукає на скоєння даного кримінального правопорушення скрутне матеріальне становище. Схожої думки Т.А. Шевчук, яка зазначає, що жертва сутенерства або особа, яка втягнута до проституції, часто сприймається суспільством як асоціальна чи антисоціальна. Причиною такої думки може слугувати відсутність у особи стабільної роботи, зловживання алкоголем або наркотичними речовинами [7, с. 112].

Однією із ознак найбільш суспільно небезпечного діяння є кримінальне правопорушення вчинене організованою групою [8, с. 244]. Організована група характеризується високим рівнем координації, ієрархією, розподілом ролей. В.А. Ломако дає визначення сутенерства, вчиненого організованою групою, як створення, керівництво або участь у такій групі, що забезпечує діяльність, пов'язану з наданням послуг сексуального характеру за певну. Також до цього поняття належить безпосереднє вчинення учасниками групи дій, з корисливих мотивів [9, с. 607].

Прикладом може слугувати *вирок Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10.12.2024 у справі № 214/7627/24 де В. Будучи службовою особою переслідуючи корисливі мотиви та задля неправомірного збагачення створила організовану групу. Діяльність групи була спрямована на сутенерство – організацію та забезпечення заняття проституцією іншими особами. В. розподілив ролі та обов'язки серед всіх учасників групи* [10].

Така діяльність, за своєю суттю, порушує не тільки норми моралі, а й є серйозним кримінальним правопорушенням, який порушує громадський порядок та порядок суспільства, створюючи підстави для поширення інших кримінальних проявів. Як стверджує В.В. Коссе, моральність є соціально та історично обумовленим явищем, а її кримінально-правова охорона формується під впливом суспільних процесів та потреб [11, с. 71]. Відтак, кримінальні правопорушення проти моральності, зокрема сутенерство, а також втягнення осіб у заняття проституцією, не лише порушують моральні засади суспільства, а й потребують системного аналізу з метою ефективного кримінально-правового регулювання та вдосконалення відповідних норм, що дозволить забезпечити належний рівень суспільної безпеки.

В., продовжуючи реалізовувати спільний злочинний умисел, отримав замовлення від І., яке передбачало надання сексуальних послуг. Згідно з вказівками спільника, В. дав вказівку Г. підшукати повій для виконання цього замовлення. Однак через відсутність вільних жінок, Г. не змогла знайти підходящих осіб. З метою безперебійного виконання злочинного умислу В. дав вказівку Г. взяти участь у виконанні замовлення як повія. У результаті, використовуючи службове посвідчення поліцейського, В. доставив Г. для виконання замовлення до приміщення лазні. За це група отримала винагороду в розмірі 7500 гривень, яку вони розподілили між собою.

Продовжуючи реалізовувати спільний злочинний умисел, діючи повторно, В. отримав нове замовлення. В. дав вказівку своїм співучасникам підшукати нову жінку для виконання замовлення. Після цього В. залучив водія щоб той доставив дівчину до лазні. За цю послугу група отримала 4000 гривень, які були розподілені між усіма учасниками [10].

В наведеному прикладі показана скоординована організована злочина групу, яка чітко координує між собою дії. У даній ситуації можна говорити про наявність організованої злочинної групи, яка діяла з метою отримання незаконного прибутку від надання сексуальних послуг. Як ми бачимо, ефективне примушування/втягнення до дій сексуального характеру та сутенерство можливе в умовах співучасті де в кожного є своя роль та розподіленні функції [12, с. 38].

Діяльність організованої групи, що включала співучасників із різними ролями, підвищує складність та небезпеку кримінального правопорушення вчиненого організованою групою. Окрім того, зловживання службовим становищем є підставою для посилення відповідальності за кримінальне правопорушення. Службовими особами відповідно до ч. 3 ст. 18 КК України є *особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування* [5].

Зловживання таким статусом під час вчинення кримінального правопорушення свідчить про суспільно небезпечне діяння, оскільки службова особа користується в злочинних цілях владою або службовим становищем.

У випадку коли *потерпіла особа була у матеріальній або іншій залежності* від іншої її можливість щодо добровільного та самостійного прийняття рішення щодо участі в заняті проституцією значно обмежена. У таких випадках потерпілі часто опиняються під тиском, зокрема через обіцянки матеріальної допомоги, захисту або кращих умов життя, що врешті-решт призводить до експлуатації. Через свою вразливість, вони потенційно є жертвами маніпуляцій і примусу, що в свою чергу ускладнює їхню здатність протистояти таким ситуаціям та виходити з них самостійно.

На думку Яремко Г.З. та Маковецької Н.Є. примус виступає як необхідна умова для досягнення бажаної поведінки від потерпілої особи. Такий примус може вчинятися як на тіло (фізичний примус), так і психіку людини [13, с. 103]. Вплив на тіло (фізичний), так і через вплив виключно на психіку (психічний)вплив це в першу чергу спосіб вплинути на свідомість людини [14, с. 83].

У контексті «залежності» можна мати на увазі підпорядкування в рамках службових відносин, підкорення чужій більш авторитетній волі, або повну чи значну матеріальну залежність утриманця. Наприклад, дружина може бути залежною від свого чоловіка, а батьки – від своїх дітей. Визначення наявності такої залежності в кожному конкретному випадку входить до компетенції органів досудового розслідування та суду [15, с. 375].

На нашу думку, до категорії «іншої залежності» варто віднести не лише економічну чи соціальну залежність, але й фізичну та психічну вразливість осіб з особливими потребами. Такі особи, маючи певні обмеження у фізичному чи психічному стані, часто не здатні адекватно оцінити ситуацію, захистити свої права або прийняти самостійні рішення.

Вчинення кримінального правопорушення, *передбаченого ст. 303 КК України, щодо неповнолітньої особи* (віком від 14 до 18 років) має місце у випадку, коли здійснюється незаконний вплив з метою втягнення такої особи в зайняття проституцією або використання її у сфері надання сексуальних послуг. У цьому контексті особливо важливим є усвідомлення того, що будь-які дії, спрямовані на примус, схиляння чи організацію проституції за участю неповнолітніх, визнаються тяжкими кримінальними правопорушеннями, навіть якщо вони відбуваються за нібито добровільної згоди потерпілої особи.

У випадку, якщо аналогічні дії вчинені щодо особи, яка не досягла 14-річного віку, діяння кваліфікується як кримінальне правопорушення *щодо малолітньої особи*, що тягне за собою значно суворішу міру покарання. Важливо наголосити, що незалежно від наявності чи відсутності згоди потерпілої особи, такі дії апріорі визнаються кримінально караними, оскільки малолітня особа за визначенням закону вважається такою, що не може усвідомлювати характер і наслідки подібних дій та самостійно приймати подібні рішення.

Неповнолітні та малолітні особи є однією з найбільш вразливих категорій щодо сексуальної експлуатації, що зумовлено низкою соціальних, психологічних та економічних чинників. Їхня незрілість, відсутність життєвого досвіду та правової обізнаності значно ускладнюють можливість усвідомлення потенційних загроз.

Не слід забувати, що сутенерство та втягнення особи у заняття проституцією це кримінальне правопорушення що має латентний та корисливий характер. Метою яка спонукає осіб на вчинення протиправного діяння є швидке збагачення шляхом надання послуг сексуального характеру [16, с. 51].

Висновки. Аналіз кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією», вказує на необхідність чіткого визначення та правозастосування цих ознак з урахуванням норм чинного законодавства та судової практики. Підвищена суспільна небезпека таких кримінальних правопорушень зумовлена кількома факторами, серед яких важливими є особливості потерпілих, багаторазовість вчинених дій, наявність співучасників, а також використання службового становища. Крім того, негативні соціальні наслідки таких злочинів для суспільства вимагають особливої уваги до правової кваліфікації таких діянь.

Ключовими аспектами, які визначають міру суспільної небезпеки злочину, є наявність особливих характеристик потерпілого, форми вини та можливість кваліфікації діяння за сукупністю злочинів. Водночас важливою є необхідність більш глибокого розгляду поняття ознак «щодо осіб, від яких потерпілий був у матеріальній або іншій залежності», включаючи не лише загальне розуміння залежності, а й врахування потреб вразливих осіб, таких як люди з фізичними або психічними обмеженнями. Це дозволить точніше визначити ступінь вразливості потерпілого, що, своєю чергою, зменшить можливості маніпуляцій і зловживань із боку правопорушників.

Зміна і уточнення цих ознак є важливим кроком для надання більш ефективного захисту вразливим категоріям осіб, що допоможе зміцнити правовий захист і посилити боротьбу з експлуатацією уразливих громадян, зокрема у контексті сутенерства та втягнення в заняття проституцією.

Список використаних джерел:

1. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998 URL: http://leksika.com.ua/19750306/legal/kvalifikovani_zlochini

3. Мармура О. З. Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія. Львів: Львівський державний університет внут рішніх справ, 2019. 280 с URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3876/1/Мармура_монографія_%20макет.pdf

4. Кулькіна Я.С. Кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки злочинного порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (стаття 414 Кримінального кодексу України). Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. Випуск 2. Том 2 URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/735242

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

6. Вирок Липоводолинського районного суду Сумської області від 04.12.2023 у справі № 581/1031/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115368703.

7. Шевчук Т.А. Віктимологічні особливості жінок, які стали жертвами втягнення в заняття проституцією. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2017. № 1(15). С. 109–116. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/issue/view/8/8

8. Шевчук Т.А. Кримінологічна характеристика сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією. *ПРАВО І БЕЗПЕКА* 2011. №2(39) С. 240–245 URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e7ed370b-6ee0-4870-9289-0d90d1991965/content

9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. С. 1040. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_2_Osoblyva_chastyna.pdf

10. Вирок Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10.12.2024 у справі № 214/7627/24 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123661259#

11. Коссе В. В. Моральність як об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України (сутенерство або втягнення особи у зайняття проституцією). *Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян.* 2022. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-257-2-17

12. Нєбитов А. А. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією: аналіз складу злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 2. С. 41–50 URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2483a58c-67a9-4fd8-8a69-f747eaecdc90/content

13. Яремко Г.З. Маковецька Н.Є. Особливості примусу як суспільно небезпечного діяння. *Legal Bulletin*, 2020, С. 100–105. URL: https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/293/238

14. ДімітровМ. К. Співвідношення кримінально-правових понять погрози та психічного примусу. *Visegrad journal on human rights.* 2019. No 2 (volume 1). С. 82–85 URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2020/12/Vyshegrad-2_2019_Tom-1.pdf

15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К. : Юрид. думка, 2012. 1316 с.

16. Куратченко М. В. Розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією : дисертація. Дніпро, 2017. 192 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/18/2.pdf.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.30

ТАРАСЕНКО О.С.

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING THE EFFECTIVENESS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN A STATE OF EMERGENCY

Актуальність статті полягає в тому, що правові механізми забезпечення ефективності правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану мають бути комплексними, гнучкими й адаптованими до кризових умов. Їхній розвиток передбачає вдосконалення законодавства, забезпечення прозорості дій правоохоронних органів, а також посилення контролю за їх діяльністю. Лише за таких умов можливе забезпечення суспільної довіри, дотримання правопорядку та стабільності навіть у найбільш критичних ситуаціях. Метою статті є аналіз правових механізмів забезпечення ефективності правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану, а також визначення шляхів їхнього вдосконалення в контексті сучасних викликів. Особливий акцент зроблено на необхідності балансу між безпекою держави та дотриманням прав і свобод громадян. Стаття присвячена дослідженню особливостей правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану. Розглянуто питання ресурсного забезпечення правоохоронних органів та адаптації їхньої роботи до нових викликів. Проаналізовано необхідність чіткого правового регулювання та відповідності кримінально-правовим нормам для забезпечення законності їхньої діяльності. Особлива увага приділена оптимізації тактичних і стратегічних методів роботи правоохоронців. Визначено важливість кадрового резерву та професійної підготовки особового складу. Також досліджено питання запобігання злочинності та аналізу загроз у воєнних умовах. Окреслено роль спеціальних планів і заходів для забезпечення ефективної координації між підрозділами. Вказано на необхідність дотримання принципу законності та пропорційності застосування примусових заходів. Розглянуто механізми підтримки громадського порядку та зміцнення довіри громадян до правоохоронної системи. У підсумку наголошено на важливості правоохоронної діяльності для стабільності суспільства та безпеки громадян у кризових ситуаціях.

Ключові слова: *воєнний стан, правоохоронна діяльність, примусові заходи, громадський порядок, законність, кримінально-правове регулювання.*

The relevance of the article lies in the fact that legal mechanisms for ensuring the effectiveness of law enforcement activities under martial law must be comprehensive, flexible and adaptable to crisis conditions. Their development involves improving legislation, ensuring transparency of law enforcement actions, and strengthening control over their activities. Only under such conditions is it possible to ensure public trust, compliance with law and order, and stability even in the most critical situations. The purpose of the article is to analyze the legal mechanisms for ensuring the effectiveness of law enforcement activities under martial law, as well as to identify ways to improve them in the context of modern challenges. Special emphasis is placed on the need for a balance between state security and respect for the rights and freedoms of citizens. The article examines the specifics of law enforcement activities during martial law. It explores the challenges of resource provision and adaptation of law enforcement agencies to new threats. The need for clear legal regulation and compliance with criminal law norms is analyzed to ensure the legality of their operations. Special attention is given to optimizing tactical and strategic methods in law enforcement work. The significance of maintaining a

© ТАРАСЕНКО О.С. – кандидат юридичних наук, директор (Департамент освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України)

trained personnel reserve and enhancing professional skills is emphasized. Additionally, the study highlights crime prevention strategies and risk assessment in emergency conditions. The role of specialized action plans and measures for effective coordination between law enforcement units is outlined. The importance of upholding the principle of legality and proportionality in the use of coercive measures is stressed. Mechanisms for maintaining public order and strengthening citizens' trust in law enforcement institutions are also discussed. Ultimately, the article underlines the crucial role of law enforcement in ensuring societal stability and public safety during crises.

Key words: *martial law, law enforcement, coercive measures, public order, legality, criminal law regulation.*

Постановка проблеми. Ефективність правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану є одним із ключових елементів забезпечення правопорядку, безпеки громадян та стабільності державного управління. Воєнний стан створює унікальні виклики для функціонування правоохоронних органів, оскільки супроводжується загрозами, які потребують швидких і точних правових рішень. Водночас обмеження прав і свобод громадян, які часто є необхідною умовою в період воєнного стану, мають базуватися на чітких правових механізмах, аби уникнути зловживань та порушень прав людини.

Проблема полягає у необхідності адаптації правових механізмів до умов воєнного стану, враховуючи динамічність подій та унікальність ситуацій. Важливим є баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав і свобод громадян. Недосконалість чинного законодавства, а також недоліки в координації діяльності правоохоронних органів можуть значно знизити ефективність їхньої роботи.

Особливої уваги потребує питання регламентації використання спеціальних засобів і методів, що застосовуються у період воєнного стану. Важливо забезпечити, щоб ці заходи відповідали принципам пропорційності та законності. Відсутність достатнього правового контролю може спричинити ризики порушення основоположних прав громадян і викликати недовіру до правоохоронних органів.

Також актуальною є проблема підготовки кадрів правоохоронних органів до роботи в умовах воєнного стану. Недостатній рівень професійної підготовки або відсутність чітких алгоритмів дій ускладнює виконання завдань із забезпечення правопорядку.

Отже, правові механізми забезпечення ефективності правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану мають бути комплексними, гнучкими й адаптованими до кризових умов. Їхній розвиток передбачає вдосконалення законодавства, забезпечення прозорості дій правоохоронних органів, а також посилення контролю за їх діяльністю. Лише за таких умов можливе забезпечення суспільної довіри, дотримання правопорядку та стабільності навіть у найбільш критичних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні наукові дослідження у сфері правоохоронної діяльності під час воєнного стану акцентують увагу на необхідності адаптації законодавчих механізмів до кризових умов. Зокрема, аналіз міжнародного досвіду свідчить, що ефективність правоохоронних органів залежить від їхньої здатності оперативно реагувати на загрози, зберігаючи баланс між безпекою та дотриманням прав людини. Своєю чергою, слід виокремити імена наступних авторів, які досліджували окремі аспекти такої тематики: Бандурка О.М., Березняк В.С., Іваха В.О., Ковалів М.В., Коваль В.П., Медведенко Н.В., Медведенко С.В., Негодченко О.В., Шаблистий В.В., Юнін О.С. та інші.

Метою статті є аналіз правових механізмів забезпечення ефективності правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану, а також визначення шляхів їхнього вдосконалення в контексті сучасних викликів. Особливий акцент зроблено на необхідності балансу між безпекою держави та дотриманням прав і свобод громадян.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану заходи, спрямовані на ресурсне забезпечення правоохоронних органів, вимагають особливої адаптації до нових завдань, які виникають у зв'язку з функціонуванням правового режиму воєнного стану. Такі завдання потребують чіткого правового регулювання та повної відповідності кримінально-правовим вимогам, що забезпечить законність і ефективність діяльності кожного правоохоронного органу. Як зазначають Медведенко Н.В. та Медведенко С.В., особливої уваги вимагає оптимізація використання тактичних і стратегічних методів у діяльності правоохоронців. Ця оптимізація включає вдосконалення організації несення служби, забезпечення прав співробітників, таких як право

на відпочинок і належну оплату праці, з урахуванням підвищеного навантаження та складних умов роботи, що виникають у кризових ситуаціях [1, с. 201-202].

Одним із ключових завдань стає забезпечення ефективності діяльності правоохоронних органів у довгостроковій перспективі. Це завдання передбачає створення та підтримання активного кадрового резерву, готового до виконання завдань у воєнний період. При цьому у сфері кримінального права особливого значення набуває уточнення компетенції органів внутрішніх справ, адже лише чітко визначені повноваження можуть забезпечити законність та ефективність їхньої діяльності. Особливо важливо дотримуватися принципу пропорційності: розширення обов'язків правоохоронних органів має супроводжуватися відповідними правами, які гарантують їхню належну реалізацію в межах закону.

Варто зазначити, що в умовах воєнного стану діяльність органів внутрішніх справ охоплює не лише реагування на правопорушення, але й запобігання злочинності, аналіз та оцінювання загроз. Застосування примусових заходів у цьому контексті повинно бути суворо регламентоване, оскільки перевищення повноважень або вихід за межі дозволеного може порушувати права громадян, підривати довіру до правоохоронних органів і створювати ризики безкарності.

Організація діяльності органів внутрішніх справ у сфері охорони громадського порядку визначається чинним законодавством, зокрема Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2]. При цьому конкретні форми та методи роботи залежать від оперативної обстановки, політичних і соціальних умов, а також географічних особливостей території, де здійснюється правозастосовна діяльність. Ефективність їхньої роботи забезпечується розробкою спеціальних планів, які враховують кримінально-правові ризики та можливі варіанти розвитку подій.

Такі спеціальні плани охоплюють низку конкретних цілей, наприклад, протидію терористичним актам, затримання озброєних осіб, охорону стратегічно важливих об'єктів або розв'язання кризових ситуацій. У кожному з планів деталізуються завдання для конкретних виконавців, схеми зв'язку, склад резервних сил, матеріально-технічне забезпечення та графіки виконання заходів. Це дає змогу забезпечити оперативну координацію між усіма залученими підрозділами [3, с. 66].

Однак варто враховувати, що поєднання різних завдань у межах одного плану може призвести до зниження ефективності його реалізації. Наприклад, одночасне виконання завдань із розшуку винних та охорони громадського порядку на стратегічних об'єктах може створити конфлікт ресурсів і уваги. Тому доцільно розробляти окремі цільові плани для кожної конкретної мети, враховуючи всі можливі ризики та обставини.

Крім того, реалізація таких планів передбачає підвищену готовність особового складу, посилене несення служби та оперативне реагування на раптові зміни обстановки. Важливо забезпечити правоохоронців усім необхідним для виконання завдань, включно з технічними засобами, засобами зв'язку та достатнім резервом сил.

У сфері кримінального права також важливо враховувати роль профілактичних заходів. Запобігання кримінальним правопорушенням і попередження їхніх причин мають бути органічно пов'язані з діяльністю правоохоронних органів. Ці заходи включають аналіз криміногенної ситуації, активну інформаційно-просвітницьку діяльність серед населення та залучення громадських організацій до спільної роботи [4, с. 12].

До типового плану, розробленого для дій правоохоронних органів у період воєнного стану, додаються оперативні карти, схеми збору особового складу за тривогою, визначаються основні й запасні місця дислокації, а також порядок взаємодії з іншими правоохоронними структурами. У плані також деталізуються підстави та порядок його введення в дію. Заздалегідь розроблені плани, що випробувані під час практичних занять з особовим складом, максимально наближені до реальних умов, є однією з гарантій ефективності роботи органів внутрішніх справ у складних обставинах воєнного стану. Використання багаторазових типових планів дозволяє значно економити час на прийняття управлінських рішень, вибір оптимальних варіантів дій, розрахунок необхідних ресурсів і підготовку особового складу для дій у надзвичайних ситуаціях [3, с. 67].

Особливої ваги набуває підготовка особового складу, яка включає психологічну стійкість, фізичну витривалість і професійні навички, необхідні для роботи у складних умовах. Високий рівень загальної підготовленості дає змогу оперативно реагувати навіть на раптові й непередбачувані події, не допускаючи дезорганізації роботи органів внутрішніх справ. Наприклад, підготовка плану дій у разі появи озброєної злочинної групи вимагає від керівництва глибокого аналізу оперативної обстановки, знання особливостей місцевості та досвіду роботи в екстремальних умовах [6].

Розроблення типового плану включає чотири етапи. На підготовчому етапі начальник органу внутрішніх справ визначає мету та завдання планування, вивчає нормативно-правові акти, зокрема положення кримінального права, що регулюють реагування на протиправні дії, а також аналізує досвід інших підрозділів, рекомендації Міністерства внутрішніх справ України та результати реагування на аналогічні події. Паралельно проводиться збір пропозицій від керівників підлеглих підрозділів, які стосуються маршрутів, контрольних пунктів, закріплення транспорту, складу оперативних груп та їхніх конкретних завдань.

На другому етапі визначаються структура плану, склад оперативного штабу та його функціональні обов'язки, порядок дій оперативних груп, організація контролю, зв'язку та матеріально-технічного забезпечення. У цьому ж розділі планується охорона особливо важливих об'єктів і резервні заходи, необхідні для виконання завдань у разі розвитку несприятливих подій.

Третій етап передбачає узгодження проєкту плану з органами виконавчої влади, прокуратурою, Службою безпеки України, прикордонними підрозділами та іншими правоохоронними структурами. На цьому етапі вносяться необхідні корективи, уточнюються спільні дії та доповнення, після чого доопрацьований план передається на затвердження керівництву.

На четвертому етапі відбувається доведення плану до виконавців. Начальник органу внутрішніх справ оголошує план на оперативних нарадах, інструктажах або навчальних заняттях, розподіляє функціональні обов'язки між співробітниками, визначає їхні завдання у разі введення плану в дію. Якщо це необхідно, план тиражується і надсилається до причетних органів та структур із дотриманням вимог таємності, особливо якщо це стосується питань боротьби з тероризмом, захисту важливих об'єктів або розшуку небезпечних правопорушників.

При введенні режиму воєнного стану начальник органу внутрішніх справ повинен негайно організувати виконання заходів, визначених планом. Цей план включає комплекс дій, спрямованих на приведення підрозділу до стану бойової готовності, забезпечення охорони громадського порядку та безпеки в зоні оперативної відповідальності. Зокрема, це може включати мобілізацію резервів, посилену охорону стратегічних об'єктів, організацію евакуації населення, контроль за виконанням правових норм і оперативне реагування на кримінальні правопорушення.

Одночасно з виконанням завдань у межах плану дій у період воєнного стану органи внутрішніх справ проводять оперативне оповіщення особового складу та постановку конкретних завдань залежно від наявної оперативної обстановки. При охороні громадського порядку органи внутрішніх справ використовують як переконання, так і примус, які є основними методами соціального регулювання. Зокрема, роз'яснювальна робота спрямована на переконання громадян у необхідності добровільного виконання правових вимог, припинення антигромадської поведінки, а також на профілактичну діяльність серед трудових колективів та окремих осіб. Механізм переконання охоплює різноманітні правові, психологічні й організаційні засоби, форми й методи впливу на свідомість і поведінку людей.

Переконання як метод правоохоронної діяльності потребує від співробітників органів внутрішніх справ ґрунтовного знання законодавства, високого рівня професійної підготовки, авторитету та довіри серед населення [7, с. 58]. У разі необхідності роз'яснювальна робота може поєднуватися з примусовими заходами, такими як взяття під охорону важливих об'єктів, блокування території, забезпечення документування протиправних дій і встановлення особи порушника.

З позиції кримінального права переконання виступає системою засобів і прийомів, спрямованих на формування у громадян правової свідомості та дотримання законності. Примус, у свою чергу, є формою впливу, яка передбачає примусове підкорення волі держави, організований на основі закону та моральних норм. Примус має зовнішній характер і базується на категоричності та невідворотності його реалізації в разі порушення закону.

Одним із найпоширеніших видів примусу є адміністративне припинення, яке може застосовуватися як до кримінально караних діянь, так і до адміністративних правопорушень. Закон України «Про Національну поліцію» надає право правоохоронцям застосовувати такі заходи припинення, як фізичний вплив, використання зброї та спеціальних засобів [8]. Ці заходи мають застосовуватися для забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю й захисту громадської безпеки.

Адміністративні заходи припинення, що застосовуються в умовах воєнного стану, можна розподілити на дві основні категорії. Перша категорія охоплює заходи загального характеру, серед яких можна виокремити вимогу про припинення незаконних дій, адміністративне затримання, конфіскацію речей і документів, проведення огляду тощо [9, с. 13].

Друга категорія включає спеціальні заходи, які використовуються виключно у виняткових обставинах, коли стандартні методи впливу виявляються недостатньо ефективними. До таких заходів належать фізична сила, використання спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Їх застосування можливе лише після офіційного попередження та за умови суворого дотримання норм чинного законодавства [8].

Надзвичайні ситуації, характерні для режиму воєнного стану, часто вимагають негайного реагування, спрямованого на припинення дій, які становлять загрозу для життя і здоров'я громадян. Тому важливо, щоб органи внутрішніх справ діяли відповідно до принципу законності, який забезпечується системним контролем із боку вищих органів управління, правом на адміністративне та судове оскарження дій співробітників, а також громадським і медійним контролем.

Умови воєнного стану вимагають чіткої організації діяльності органів внутрішніх справ і розуміння кожним працівником своїх функціональних обов'язків. Роз'яснювальна робота, як складова профілактики правопорушень, залишається важливою частиною роботи органів внутрішніх справ. Однак у випадках, коли переконання виявляється недостатнім, застосовуються спеціальні заходи припинення, що є прерогативою поліції.

Спеціальні заходи призначені для застосування у виняткових ситуаціях і використовуються лише тоді, коли існує безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян. Водночас, навіть за складних умов воєнного стану, дотримання принципу законності залишається фундаментальною вимогою в діяльності органів внутрішніх справ. Це гарантує підтримання громадського порядку, безпеки та захисту прав громадян [8].

Органи внутрішніх справ вдаються до спеціальних заходів у випадках, коли всі інші методи впливу на правопорушників виявилися недостатньо ефективними. Використання сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї передбачає попередження, якщо обставини дозволяють його здійснити. Однак у ситуаціях, коли існує реальна загроза життю чи здоров'ю людей, спеціальні заходи можуть застосовуватися негайно, без попередження.

Воєнний стан висуває підвищені вимоги до організації роботи правоохоронних органів, зокрема щодо створення спеціалізованих підрозділів, укомплектованих фахівцями з високим рівнем професійної, фізичної та спеціальної підготовки. Такі підрозділи виконують найскладніші завдання, серед яких забезпечення громадського порядку, охорона стратегічно важливих об'єктів, ізоляція небезпечних територій, документування протиправних дій тощо.

До складу підрозділів спеціального призначення входять групи з використання хімічних засобів, снайпери, фахівці з відеодокументування та інші спеціалісти. Право застосовувати спеціальні засоби та вогнепальну зброю надається виключно працівникам, які пройшли необхідну професійну підготовку, успішно склали відповідні заліки та отримали офіційний дозвіл. Закон України «Про Національну поліцію» (ст. 45) чітко визначає перелік випадків, коли використання спеціальних засобів є допустимим, і цей перелік є вичерпним, без можливості розширення [8].

Спеціальні засоби поділяються на дві основні групи. Перша – засоби активної оборони, які включають гумові кийки, наручники, засоби фіксування, газові гранати та балончики, електрошокові пристрої, а також легку зброю із сльозогінним газом. Друга – засоби забезпечення спеціальних операцій, до яких належать водомети, бронемашини, світлозвукові пристрої, пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками, пристрої для примусової зупинки транспортних засобів та інші технічні засоби. Вогнепальна зброя, згідно зі ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», може застосовуватися виключно як крайній захід у чітко визначених законом випадках [8].

Примусові заходи, що застосовуються органами внутрішніх справ у період воєнного стану, мають різні цілі. Це може бути попередження правопорушень, яке включає офіційні попередження, адміністративний нагляд, перевірку документів, конфіскацію або реквізицію. Інша мета – припинення правопорушень шляхом застосування сили, закриття підприємств через порушення правил дозвільної системи або санітарних норм. Третій напрямок – забезпечення притягнення до відповідальності, що включає затримання осіб, вилучення майна або знарядь вчинення кримінального правопорушення, арешти та інші заходи [10, с. 34].

Працівники органів внутрішніх справ, які діють у цих умовах, повинні мати високу професійну підготовку, глибоке знання законодавства та розуміння особливостей дій в умовах воєнного стану. Це включає знання організаційних і тактичних аспектів діяльності поліції, місцевих умов і рішень органів влади, які регламентують забезпечення громадського порядку.

Особливо важливим є сприйняття дій правоохоронців громадянами як справедливих і законних. Незаконні дії працівників органів внутрішніх справ у цих умовах можуть завдати значної шкоди правам і свободам громадян, а також підірвати довіру до правоохоронної системи.

Органи внутрішніх справ у період воєнного стану здійснюють багатофункціональну діяльність, спрямовану на реалізацію національних інтересів. Це включає забезпечення конституційних прав і свобод громадян, участь у підтриманні соціальної стабільності, протидію терористичним загрозам і забезпечення екологічної безпеки.

Ефективність діяльності органів внутрішніх справ у цих умовах значною мірою залежить від гнучкості та оперативності у використанні ресурсів, а також від належної взаємодії з громадськістю. Поліпшення форм співпраці між поліцією та громадськістю має важливе значення для підтримання громадського порядку й ефективного функціонування режиму воєнного стану.

Висновок. В умовах воєнного стану правоохоронна діяльність потребує гнучкої адаптації до нових викликів, що виникають у зв'язку з правовим режимом надзвичайних ситуацій. Чітке правове регулювання та відповідність кримінально-правовим вимогам є основою ефективної роботи правоохоронних органів у цей період. Оптимізація тактичних і стратегічних методів, зокрема організація служби, кадрове забезпечення та дотримання прав співробітників, сприяє підвищенню ефективності їхньої діяльності. Важливе значення має забезпечення балансу між правами та обов'язками правоохоронців для збереження законності їхніх дій.

Особливу увагу слід приділяти запобіганню злочинності, аналізу загроз та ретельному плануванню правоохоронних заходів у межах воєнного стану. Впровадження спеціальних планів дій, що враховують ризики та оперативну обстановку, дозволяє забезпечити належну координацію між правоохоронними структурами. Водночас необхідно уникати перевантаження персоналу шляхом чіткої диференціації завдань та створення окремих планів для різних напрямів діяльності.

Дотримання принципу законності та регламентоване застосування примусових заходів є ключовими факторами збереження довіри громадян до правоохоронної системи. Успішне виконання завдань залежить від якісної підготовки особового складу, включно з психологічною, фізичною та професійною підготовкою. Загалом, правоохоронна діяльність у воєнний період залишається важливим інструментом забезпечення правопорядку, безпеки громадян та захисту державних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Медведенко С.В., Медведенко Н.В. Засади стратегічного управління в умовах воєнного стану в органах та підрозділах Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 1-2. С. 200–206.

2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 28. Ст. 250.

3. Ковалів М.В., Іваха В.О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 65–70.

4. Запобігання рейдерству працівниками Національної поліції України: метод. рекомендації / кол. авт.: Юнін О. С, Шевченко С. І., Березняк В. С. та ін. Дніпро : ДДУВС, 2023. 52 с.

5. Гіденко Є. Дії працівників національної поліції України в умовах воєнного стану. *Молодий вчений.* 2022. № 6. С. 87–89.

6. Юнін О.С. Сучасні тенденції розвитку кадрової політики в органах внутрішніх справ. Тези доп. за матеріалами 4 Міжнародної науково-практ. конф. «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» 24 лютого 2012 р. Одеса, 2012. С. 130–131.

7. Адміністративне право : навчальний посібник / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кісіль. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 533 с.

8. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

9. Забезпечення прикордонної безпеки правоохоронними органами системи МВС України в умовах воєнного стану: метод. рек. / кол. авт.: О. С. Юнін, В. В. Шаблистий, В. С. Березняк, Ю. Б. Курилюк та ін. ; Дніпро : ДДУВС, 2024. 40 с.

10. Превентивна діяльність підрозділів Національної поліції України : навчально-методичний посібник для здобувачів ви щої освіти освітнього ступеня магістра у Національному університеті «Одеська юридична академія», галузь знань 26 «Цивіль на безпека» спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність» / авт.-укл.: А. Кубаєнко, О. Ульянов, О. Крижановська ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична літе ратура, 2024. 128 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.985:343.102:343.132
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.31

ВАСЮТА Ю.В.

ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ ТА ІННОВАЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СПІЛЬНИМИ СЛІДЧИМИ ГРУПАМИ

CURRENT CHALLENGES AND INNOVATIONS IN FORENSIC SUPPORT FOR THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES BY JOINT INVESTIGATION TEAMS

За сучасних умов рівень міжнародної злочинності потребує дослідження проблемних питань у сфері криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень спільними слідчими групами. Так, проблематика криміналістичного забезпечення потребує ретельного аналізу, оскільки у діяльності спільних слідчих груп цей аспект потребує комплексного дослідження. Метою статті є аналіз криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень спільними слідчими групами відповідно до викликів сьогодення. Методологічним інструментарієм слугували загальні методи наукового пізнання, а саме: аналізу й синтезу, індукції та дедукції, абстрагування та наукового прогнозування. Досліджено окремі аспекти криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Акцентовано увагу на спільні слідчі групи, які під час розслідування кримінальних правопорушень потребують криміналістичного забезпечення. Аргументовано криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень як систему методів, засобів та прийомів різних напрямів криміналістики, що має діяльнісний, нормативний та організаційний аспекти вираження. Теоретичні проблеми вивчення й практичної реалізації криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень спільними слідчими групами полягають у необхідності активізації комплексної розробки зазначеної проблематики, насамперед з огляду на окремі чинники: неоднозначність до складників криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень; сучасну слідчу практику й алгоритми вирішення слідчих ситуацій під час проведення слідчих (розшукових) дій; окрему методику розслідування кримінальних правопорушень спільними слідчими групами; міжнародне співробітництво під час розслідування кримінальних правопорушень. Перспективними напрямами удосконалення науково-теоретичних засад криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень спільними слідчими групами є вирішення проблемних питань, пов'язаних зі змістом, завданнями, функціями криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, формами та засобами його реалізації членами спільної слідчої групи, вивченням передового міжнародного досвіду у відповідній сфері діяльності.

Ключові слова: *міжнародне співробітництво, криміналістична техніка, криміналістична тактика, криміналістична методика, кримінальне провадження.*

Under modern conditions, the level of international crime requires the study of problematic issues in the field of forensic support for the investigation of criminal offenses by joint investigation teams. Thus, the issues of forensic support require careful analysis, since this aspect of the activities of joint investigation teams requires a comprehensive study. The purpose of the article is to analyze the forensic support for the investigation of

© ВАСЮТА Ю.В. – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини (Національна академія внутрішніх справ)

criminal offenses by joint investigation teams in accordance with the challenges of today. General methods of scientific knowledge, namely: analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction and scientific prediction, served as methodological tools. Some aspects of forensic support for the investigation of criminal offenses are studied. Attention is focused on joint investigation teams that require forensic support during the investigation of criminal offenses. Forensic support for the investigation of criminal offenses is argued as a system of methods, means and techniques of various areas of forensics, which has an activity, normative and organizational aspect of expression. Theoretical problems of studying and practical implementation of forensic support for the investigation of criminal offenses by joint investigation teams consist in the need to intensify the comprehensive development of the specified issues, primarily in view of certain factors: ambiguity of the components of forensic support for the investigation of criminal offenses; modern investigative practice and algorithms for resolving investigative situations during investigative (search) actions; a separate methodology for investigating criminal offenses by joint investigation teams; international cooperation during the investigation of criminal offenses. Promising directions for improving the scientific and theoretical foundations of forensic support for the investigation of criminal offenses by joint investigation teams are the resolution of problematic issues related to the content, tasks, functions of forensic support for the investigation of criminal offenses, forms and means of its implementation by members of the joint investigation team, and the study of advanced international experience in the relevant field of activity.

Key words: *international cooperation, forensic techniques, forensic tactics, forensic methodology, criminal proceedings.*

Вступ. Розслідування кримінальних правопорушень транснаціонального характеру пов'язано з необхідністю створення та функціонування спільних слідчих груп. Діяльність останніх є прогресивним кроком світового співтовариства у боротьбі з міжнародною злочинністю. Однак, розслідування кримінальних правопорушень спільними слідчими групами має свої особливості і обумовлює необхідність належного криміналістичного забезпечення. Останнє є складною криміналістичною категорією, що охоплює велику кількість наукових дискусій.

Криміналістичне забезпечення, з огляду на наукову платформу, займає неоднозначну позицію в криміналістичних наукових школах, хоч і має спільні ознаки. Так, криміналістичне забезпечення – це система методів, засобів та прийомів за різними напрямами криміналістики (техніки, тактики, методики), які засновано на загальнотеоретичних засадах криміналістики, що, у свою чергу, спрямовані на виконання завдань розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням [1, с. 228]. З огляду на вищезазначене, підкреслимо значущість суб'єктів процесу розслідування, до яких можемо віднести спільну слідчу групу як форму міжнародного співробітництва, що складається із членів, які відповідно до чинного законодавства повинні керуватися спеціальними знаннями, вміннями й навичками, спрямованими на розслідування кримінальних правопорушень із урахуванням належного криміналістичного забезпечення.

Як зазначає Ю.М. Чорноус, криміналістичне забезпечення – це створення умов готовності та впровадження методів, засобів, прийомів криміналістичних техніки, тактики й методики, які сформовано на основі теоретичних засад криміналістики й спрямовано на вирішення завдань з розслідування й запобігання кримінальним правопорушенням [2, с. 154].

Водночас під криміналістичним забезпеченням воєнних злочинів розуміють цілісну систему прийомів, методів і засобів за різними напрямами криміналістики, що мають нормативний, організаційний та діяльнісний аспекти, й діють відповідно до загальнотеоретичних засад криміналістики та сприяють виконанню завдань з розслідування воєнних злочинів [3, с. 79]. Оскільки спільні слідчі групи під час розслідування кримінальних правопорушень спрямовують свої зусилля на збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні, згадаємо монографію А.В. Коваленка, який вдався до розробки теоретичних та праксеологічних основ окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, де окрему увагу зосереджено на криміналістичному інструментарії в системі засобів кримінального процесуального доказування [4].

Постановка завдання. Сучасний стан пізнання й практики переконливо засвідчують, що не будь-який метод забезпечує успішне вирішення теоретичних та практичних проблем. Питання методології не можуть бути обмежені лише філософськими чи внутрішньо науковими межами,

а й мають розглядатися в широкому соціокультурному контексті. Для дослідження аспектів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень спільними слідчими групами використано окремі методи наукового пізнання, а саме: аналізу і синтезу, індукції та дедукції, абстрагування і наукового прогнозування. Для досягнення мети поставлено наступні завдання: визначити зміст та структуру криміналістичного забезпечення; розкрити основні компоненти криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень спільними слідчими групами; встановити проблемні аспекти, що унеможливлюють ефективне здійснення криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень спільними слідчими групами, а також шляхи їх вирішення крізь призму цифрової та воєнної криміналістики.

У ході дослідження опрацьовано Кримінальний процесуальний кодекс України [5], Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах [6] – щодо створення спільних слідчих груп; Інструкцію про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події [7] – щодо окремих положень техніко-криміналістичного забезпечення під час проведення огляду місця події та ін. Аналіз цих документів дозволив дослідити стан криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень за сучасних умов та визначити перспективні напрями удосконалення діяльності спільних слідчих груп з урахуванням інноваційного підходу.

Результати дослідження. Вдаючись до загального визначення криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, останнє розглядають як складне, комплексне поняття, пріоритетним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених-криміналістів та практиків з розробки нових, пристосування наявних науково-технічних досягнень, а також їхнє впровадження в практику розслідування кримінальних правопорушень з метою оптимального вирішення завдань кримінального провадження [3, с. 78-79].

Рівні, напрями та форми криміналістичного забезпечення кримінального провадження слід розглядати як в науковому, так і практичному аспектах, що поєднують у собі науковий фундамент та сприяють формуванню нових прийомів, засобів та методів відповідно до практичних рекомендацій.

Слід підкреслити той факт, що криміналістичне забезпечення охоплює кримінальне провадження. З огляду на класифікаційний підхід до конкретизації суб'єктів діяльності, криміналістичне забезпечення кримінального провадження поділено на чотири рівні, а саме: 1) місцевий, що реалізується в процесі криміналістичного забезпечення конкретного кримінального провадження між органами та підрозділами територіальної одиниці (області, району, міста); 2) регіональний (у межах регіону, області); 3) державний (у межах України, що може здійснюватися вищими органами державної влади, правоохоронними органами (МВС України, Національної поліції України, Експертної служби МВС України та ін.)); 4) міжнародний, що здійснюється завдяки міжнародному співробітництву між правоохоронними органами держав, судово-експертними установами та міжнародними організаціями [8, с. 42-43]. Так, у дослідженні акцентуємо увагу на четвертий – міжнародний, із вищеперелічених рівнів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, що здійснюється спільними слідчими групами (далі – ССГ).

З огляду на теоретично-практичний підхід визначення криміналістичного забезпечення слід зазначити, що ССГ необхідно враховувати криміналістичне забезпечення під час розслідування кримінальних правопорушень, застосовуючи основні напрями: техніко-, тактико- та методико-криміналістичне забезпечення. Комплексне поняття простежуємо у різних формах та на різних рівнях процесуальної діяльності, не є винятком діяльність ССГ як однієї з форм міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень. Нагадаємо, що відповідно до ч. 1 ст. 571 КПК України «для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав, можуть створюватися спільні слідчі групи» [5]. Крім цього, згідно з ч. 1 ст. 20 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах «за взаємною згодою компетентні органи двох чи більше Сторін можуть створити спільну слідчу групу з конкретною метою й на обмежений період, який може бути продовжений за взаємною згодою, для проведення кримінальних розслідувань на території однієї чи більше Сторін, що створили групу» [6]. Відповідно до традиційних форм співпраці у кримінальних справах, інформація, якою обмінюються члени ССГ, може використовуватися лише для цілей, які були поставлені на етапі створення групи [9, с. 55].

Пріоритетним чинником якості криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень є його здатність у якнайкращий спосіб вирішити завдання досудового розслідування. Однак, наприклад, під час розслідування воєнних злочинів можуть виникнути додаткові критерії, з огляду на наступні показники: ефективність реалізованих та спроможність до розробки та використання нових криміналістичних техніки, тактики й методики; достатність рівня оснащеності задіяних підрозділів криміналістичного забезпечення відповідними науково-технічними засобами; наявність у слідчих і спеціалістів-криміналістів відповідних фахових та спеціальних знань; рівень впровадження в діяльність з розслідування воєнних злочинів інноваційних елементів криміналістичної науки і техніки. Удосконалення науково-теоретичних засад криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів сприятиме вирішенню проблемних питань, таких як: 1) завдання, функції та принципи криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів; 2) форми і засоби його реалізації; 3) співвідношення й розмежування понять криміналістичного і судово-експертного забезпечення; 4) основні напрями його вдосконалення в умовах сьогодення [3, с. 79].

Також однією з класифікацій криміналістичного забезпечення є поділ за напрямами техніко-криміналістичного забезпечення, а саме: 1) застосування технічних засобів і методів виявлення, фіксації, збирання й дослідження слідів кримінального правопорушення, іншої криміналістично значущої інформації, зокрема шляхом використання спеціальних знань, залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій. У свою чергу, залучення як спеціалістів працівників пересувної криміналістичної лабораторії Експертної служби МВС України підвищує ефективність застосування технічних засобів і методів виявлення, вилучення та фіксації слідів кримінального правопорушення. Підставою слугує Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом МВС України від 03 листопада 2015 року № 1339 [7]. Проте, цим документом передбачено окремі випадки техніко-криміналістичного забезпечення під час проведення огляду місця події; 2) фіксація ходу та результатів проведення слідчих (розшукових), судових дій. Наприклад, світовою практикою держав закріплено широке застосування технологій 3D-сканування під час проведення слідчих (розшукових) дій; 3) ведення систем кримінальної реєстрації й криміналістичних обліків. Перспективним є облік генетичних ознак людини, що функціонує на базі Експертної служби МВС України. Виклики сучасної злочинності та необхідність міжнародного співробітництва правоохоронних органів держав обумовлюють активізацію зусиль у цьому напрямі; 4) залучення експертів і проведення експертиз [8, с. 43-44].

Окрім вищезазначеного, виокремлюють тактико-криміналістичне забезпечення, що теж має власну класифікацію, а саме: 1) розробка нових тактичних прийомів та їх комплексів; 2) формування тактики слідчих (розшукових) дій [8, с. 46].

Водночас неможливо оминути методико-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, що має наступне розмежування: 1) розробка нових методик розслідування кримінальних правопорушень згідно з кримінально-правовою та криміналістичною класифікаціями; 2) формування рекомендацій з метою підвищення ефективності методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень [8, с. 46-47]. Так, формування криміналістичних тактики та методики розслідування кримінальних правопорушень є пріоритетним завданням правоохоронних органів, міжнародних організацій та інших компетентних органів держав, насамперед ССГ, обумовлених вимогами сьогодення.

З 2022 року підрозділи криміналістичного забезпечення Національної поліції України почали активно використовувати прилади «ANDE 6C». За допомогою технології автоматичного швидкісного встановлення ДНК-профілю «Rapid DNA» можливо вилучити ДНК-об'єкти на місці проведення слідчої (розшукової) дії, відібрати зразки букального епітелію та протягом 90–105 хв встановити ДНК-профілі [10, с. 126]. Крім цього, слід зауважити, що використання програмного забезпечення «ANDE 6C» слугує доказовим інструментом під час розслідування не лише воєнних злочинів, а й інших кримінальних правопорушень з міжнародними зв'язками. Так, застосування вищезазначених приладів дозволяє зменшити ризик травмування й загибелі складу ССГ під час проведення слідчих дій за фактами розслідування кримінального правопорушення, оптимізувати часовий проміжок, максимально прискоривши фіксацію «слідової картини» місця події. Метод 3D-сканування скорочує час проведення слідчих (розшукових) дій та перебування поліцейських в потенційно небезпечній зоні, адже дозволяє зафіксувати у дистанційному форматі пошкодження будівель, споруд і територій; змоделювати та комбінувати зображення відсканованих об'єктів, а також здійснити візуалізацію та презентацію моделі.

У свою чергу, актуальності набуває використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА) для детальної фото- та відеофіксації територій. Ця методика використовується підрозділами криміналістичного забезпечення Національної поліції України під час оглядів місця події для фіксації масштабів руйнування населених пунктів, доріг, об'єктів цивільної/критичної інфраструктури. Позитивні аспекти використання БПЛА провокують необхідність системної роботи щодо набуття й удосконалення спеціалістами-криміналістами Національної поліції України навичок пілотів БПЛА, роботи з відповідним програмним забезпеченням – «Pix4D», яке дозволяє створювати якісні фотоплани, 3D-моделі будівель та ділянок місцевості [10, с. 127].

Акцентуємо увагу на те, що розслідування воєнних злочинів в Україні зумовлює стрімкий розвиток цифрових технологій, який формує специфіку, пов'язану зі збором доказової інформації. Так, особливостей набуває «слідова картина», де цифрові сліди є джерелом криміналістичної інформації. За сучасних умов розслідування кримінальних правопорушень активізує тенденцію формування й застосування наукового напряму – цифрової криміналістики. Завданнями останньої виступають пошук та аналіз цифрових слідів, аналіз даних та збирання доказів у цифровому середовищі. Пріоритетне місце належить цифровим технологіям та технологіям штучного інтелекту. Останні може бути використано, по-перше, під час аналізу супутникових знімків та геолокаційних міток; по-друге, для аналізу великого обсягу відео- та фотоматеріалів; по-третє, для обробки аудіоматеріалів, зокрема записів телефонних розмов, які можуть мати значущість для розслідування кримінальних правопорушень; по-четверте, для встановлення зв'язків між підозрюваними та іншими особами, які можуть бути пов'язані з вчиненням кримінальних правопорушень, а також ідентифікації осіб-свідків; по-п'яте, інструменти цифрової криміналістики та ШІ можуть допомогти ідентифікувати тіла жертв воєнних злочинів, військовополонених, військових злочинців, встановити причини смерті, здійснити пошук конкретної особи за відомостями про хворобу та ідентифікаційними ознаками. Також в Україні активно використовують технологію розпізнавання обличчя «Clearview AI» та «bigdata people artellence» [11, с. 140-141]. Так, процес цифровізації слугує позитивним аспектом впровадження інструментів цифрових технологій та штучного інтелекту в криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень ССГ.

Висновки. Таким чином, вирішення завдань досудового розслідування кримінальних проваджень обумовлено криміналістичним забезпеченням проведення слідчих дій. Так, рівень міжнародної злочинності потребує розробки нових концепцій діяльності ССГ, зокрема криміналістичних інновацій техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного та методико-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Практичний аспект досудового розслідування кримінальних правопорушень транснаціонального характеру формується не лише відповідно до норм чинного законодавства, а й безпосередньо пов'язаний з розвитком юридичної науки – криміналістики. Очевидно, що, окрім традиційних рівнів, форм та напрямів криміналістичного забезпечення, виникають новітні підходи, з огляду на сучасні процеси цифровізації.

Під криміналістичним забезпеченням розслідування кримінальних правопорушень ССГ слід розуміти систему засобів, методів, прийомів усіх напрямів криміналістичної науки, поєднуючи законодавчі, організаційно-тактичні, методичні ініціативи, спрямовані на вирішення завдань розслідування, досягнення мети діяльності ССГ й боротьбу з міжнародною злочинністю. Показниками ефективності криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень ССГ є рівень використання наявних, розробка й запровадження нових криміналістичних техніки, тактики та методики; рівень інноваційного розвитку; якісний та кількісний показники техніко-криміналістичної, тактико-криміналістичної та методико-криміналістичної оснащеності підрозділів криміналістичного забезпечення компетентних органів держав – членів ССГ; рівень володіння членами ССГ спеціальними знаннями, а також стан вирішення завдань інформаційного характеру.

Список використаних джерел:

1. Єфімов М.М. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020 (9). С. 224–228. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.39.

2. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практичне завдання криміналістики. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. № 1, 2012. С. 149–155.

3. Левицький А.О., Москалюк О.М. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: окремі проблеми науково-теоретичних засад. *Криміналістичний вісник*, 42 (2), 2024. С. 76–87. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2024-42-2-76.

4. Коваленко А.В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ. Алерта, 2024. 558 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

6. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 08 листоп. 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text.

7. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : Наказ МВС України від 03 листоп. 2015 р. № 1339. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text.

8. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза*, 65, 2020. С. 40–51. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.04.

9. Furger A. Can They Deliver? The Practice of Joint Investigation Teams (JITs) in Core International Crimes Investigations. *Journal of International Criminal Justice.* Oxford Academic, 22, 2024. P. 43–58. DOI: https://doi.org/10.1093/jicj/mqae005.

10. Левицький А.О. Сучасне криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів. Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.) [редкол.: В.В. Чернєй, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 441 с. С. 124–129.

11. Шевчук В.В. Можливості та перспективи використання технологій штучного інтелекту у розслідуванні воєнних злочинів. Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє: матеріали панельної дискусії VII Харківського Міжнародного юридичного форуму 25 вересня 2023 року. Київ : Алерта. 146 с. С. 136–143.

УДК 343.985.3 (477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.32

ПЧОЛКІН В.Д., ФЕДОСОВА О.В.

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LAW ENFORCEMENT COOPERATION IN INVESTIGATING CRIMES UNDER MARTIAL LAW

Розглянуто питання організації взаємодії правоохоронних органів в умовах воєнного стану. Охарактеризовано складнощі взаємодії в ході розслідування воєнних злочинів. Проаналізовано наукові доробки вітчизняних науковців щодо теоретичних та практичних проблем взаємодії. Визначено сутність, принципи та стан правового регулювання взаємодії правоохоронних органів держави. Зазначено, що в умовах воєнного стану взаємодія здійснюється на основі об'єднання можливостей на відомчому, міжвідомчому й міжнародному рівнях щодо вирішення тактичних, оперативних, стратегічних завдань протидії злочинності. Наголошено, що на відомчому рівні центральне місце в організації взаємодії при розслідуванні злочинів посідає слідчий, який здійснює процесуальні й координуючі функції. Визначено, що слідчі взаємодіють з усіма підрозділами Національної поліції України, зокрема: оперативної служби, оперативно-технічних заходів, стратегічних розслідувань, підрозділами по боротьбі з кіберзлочинністю. Розглянуто особливості взаємодії з різними спеціалістами у складі слідчо-оперативних груп. Висвітлена роль прокуратури в організації координації діяльності правоохоронних органів та здійсненні процесуального керівництва в ході кримінального провадження. Охарактеризовано організацію міжвідомчої взаємодії Національної поліції України, Служби безпеки України, розвідувальних органів, Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України в ході розслідування злочинів і забезпеченні кібербезпеки України. Розглянуто правові засади взаємодії на міжнародному рівні з органами та службами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби зі злочинністю в умовах воєнного стану. Наголошено, що міжнародне співробітництво постійно здійснюється Офісом Генерального прокурора в складі спільної слідчої групи з: Міжнародним кримінальним судом; Консультативною групою щодо злочинів, пов'язаних зі звірствами (АСА); Консультативною місією Європейського Союзу (EUAM); міжнародною слідчою комісією Ради ООН з прав людини; Євроюстом; Європолом; Міністерством юстиції США з розслідування воєнних злочинів.

Ключові слова: *взаємодія, розслідування, правоохоронні органи, слідчі та оперативні підрозділи, воєнний стан, злочини.*

The issue of organizing the interaction of law enforcement agencies under martial law is considered. The difficulties of interaction during the investigation of war crimes are characterized. The scientific achievements of domestic scientists on theoretical and practical problems of interaction are analyzed. The essence, principles and state of legal regulation of the interaction of law enforcement agencies of the state are determined. It is noted that under martial law, interaction is carried out on the basis of combining capabilities at the departmental, interdepartmental and international levels to solve tactical, operational and strategic tasks of combating crime. It is emphasized that at

© ПЧОЛКІН В.Д. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології (Харківський національний університет внутрішніх справ)

© ФЕДОСОВА О.В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем правового забезпечення діяльності поліції та протидії злочинності (Харківський національний університет внутрішніх справ)

the departmental level, the central place in the organization of interaction during the investigation of crimes is occupied by the investigator, who performs procedural and coordinating functions. It is determined that investigators interact with all units of the National Police of Ukraine, in particular: operational service, operational and technical measures, strategic investigations, units for combating cybercrime. The features of interaction with various specialists in investigative and operational units are considered. The role of the prosecutor's office in organizing the coordination of the activities of law enforcement agencies and implementing procedural guidance during criminal proceedings is highlighted. The organization of interdepartmental interaction between the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, intelligence agencies, the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine in the course of investigating crimes and ensuring the cybersecurity of Ukraine is described. The legal principles of interaction at the international level with bodies and services of foreign states on resolving issues of combating crime under martial law are considered. It was emphasized that international cooperation is constantly carried out by the Office of the Prosecutor General as part of a joint investigative team with: the International Criminal Court; the Advisory Group on Atrocity Crimes (AGAC); the European Union Advisory Mission (EUAM); the international investigative commission of the UN Human Rights Council; Eurojust; Europol; the US Department of Justice for the investigation of war crimes.

Key words: *interaction, investigation, law enforcement agencies, investigative and operational units, martial law, crimes.*

Вступ. Актуальним завданням правоохоронних органів в умовах дії воєнного стану є захист держави, її незалежності, забезпечення прав та свобод громадян. При цьому «на судові та правоохоронні органи України, у єдиній ланці зі Збройними Силами України, лягає екстраординарний за своєю якістю, змістом тягар відповідальності за утримання установки на верховенство права, людяність, повагу до гідності й відновлення правопорядку, відстоювання права Українського народу на самовизначення й збереження власної історичної та національної ідентичності у складі європейської цивілізаційної сім'ї народів» [1, с. 6]. Водночас, певним викликом для всієї правоохоронної системи держави залишаються складнощі розслідування злочинів саме в умовах воєнного стану. Безумовно, що для вирішення цього завдання необхідна спільна та злагоджена робота правоохоронних органів України, найголовнішою функцією яких є виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Аналіз наукової літератури свідчить, що «вся правоохоронна система України так чи інакше залучена до розслідування воєнних злочинів. Зокрема, Національна поліція, СБУ, ДБР, НАБУ, прокуратура – усі зараз мають свою ділянку роботи» [2, с. 101]. Однак під час практичної реалізації поставлених завдань вони зіштовхуються з наявністю проблемних питань, які стосуються правового, організаційного, криміналістичного, матеріального, технічного, кадрового забезпечення та іншого характеру. В умовах воєнного стану «складнощів організації цього процесу також додає необхідність дієвої синхронізації діяльності різних служб органів і підрозділів системи МВС, інших міністерств, відомств та правоохоронних органів для забезпечення оптимального режиму їх роботи, ефективності документування воєнних злочинів та прийняття обґрунтованих процесуальних рішень, виконання завдань кримінального судочинства» [2, с. 52]. Крім того, в умовах збройного конфлікту існують й інші складнощі, що пов'язані: «з проведенням активних бойових дій; обмеженою інформацією щодо кримінальних правопорушень, вчинених на окупованих територіях України; реальною небезпекою для життя та здоров'я працівників поліції під час проведення слідчих (розшукових) дій; кадровий дефіцит працівників правоохоронних органів на деокупованих територіях держави» [4, с. 55–58]. Вищевказане підкреслює необхідність дослідження питань організації взаємодії правоохоронних органів і підготовки рекомендацій щодо алгоритмізації та стандартизації досудового розслідування злочинів в умовах воєнного стану.

В період воєнного стану питання взаємодії правоохоронних органів досліджувалися в наукових працях таких учених як: Д. В. Андреєв, І. П. Бондаренко, В. С. Бондарь, М. В. Борисенко, І. М. Вигівський, А. А. Вознюк, О. М. Дуфенюк, О. В. Кириченко, І. І. Когутич, В. В. Корнієнко, Т. І. Савчук, В. В. Сокуренко, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фоміна, М. С. Цуцкіридзе, К. О. Чаплинський, А. В. Шарнін, К. П. Шевчишена, В. М. Шевчук та ін. Питання взаємодії правоохоронних органів розглядались фахівцями різних галузей права, тому вони досить широко охарактеризовані

в теорії та практичній діяльності. Науковці розглядають взаємодію як одну із форм організації розслідування. Вважається, що «взаємодія правоохоронних та інших державних органів – це узгоджена діяльність різноманітних ланок однієї або кількох організованих систем, спрямована на досягнення спільної мети органів з найменшими витратами сил, засобів і часу» [5, с. 429]. Водночас, до сьогодні немає єдиних підходів щодо розуміння сутності взаємодії, його співвідношення із суміжними поняттями, такими як «координація» [6, с. 89], «співробітництво» [7, с. 63–64], «допомога» [8, с. 319]. Існують проблеми з удосконаленням нормативно-правового регулювання внутрішньої та зовнішньої взаємодії правоохоронних органів.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення проблемних питань правового регулювання та організації взаємодії правоохоронних органів під час розслідування злочинів в умовах воєнного стану та визначення напрямків найбільш ефективної організації сумісної діяльності на відомчому, міжвідомчому та міжнародному рівнях.

Результати дослідження. У вітчизняному законодавстві питання організації взаємодії має певну правову регламентацію. Зокрема, термін «взаємодія» застосовується в Законах України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [9; 10; 11]. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи зобов'язані здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародними антитерористичними організаціями, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень [9]. Більш детально організаційні форми взаємодії правоохоронних органів України регламентовані спільними міжвідомчими нормативними актами МВС, СБУ, ДМСУ, ДПСУ, ДПтСУ або витікають з їхніх вимог [12; 13]. Важливе значення мають також відомчі нормативно-правові акти, що регламентують діяльність слідчих та оперативних працівників під час протидії злочинам, серед яких Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [14]. Так, відповідно до останньої, основним завданням зазначеної взаємодії визначено «запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб». В Інструкції зазначається, що «основними принципами такої взаємодії є: швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень; самостійність слідчого в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється; оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; дотримання загальних засад кримінального провадження; забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування» [14].

Розглядаючи правові та організаційні питання взаємодії Національної поліції України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану необхідно звернути увагу на певні особливості. Так, у зв'язку із введенням 24 лютого 2022 року воєнного стану на всій території держави Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [15], на Національну поліцію України відповідно до п. 34 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» покладаються повноваження щодо взаємодії зі Збройними силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України щодо боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями [16]. Однак, незважаючи на специфічність такого важливого напряму узгодженості сил Національної безпеки, відповідного нормативно-правового документа щодо регламентації організаційних особливостей такої взаємодії Національної поліції України та суб'єктів сектору безпеки і оборони дотепер не розроблено.

Своєю чергою, К. П. Шевчишена зауважує, що «взаємодія правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів в Україні здійснюється на основі об'єднання можливостей на відомчому, міжвідомчому й міжнародному рівнях щодо вирішення тактичних, оперативних, стратегічних завдань, які можуть виникати в процесі розслідування та носять, як постійний, так і епізодичний характер. В умовах воєнного стану така взаємодія відбувається на всіх рівнях і в переважній більшості носить постійний характер протягом усього розслідування воєнних злочинів» [17, с. 205].

На відомчому рівні слідчі підрозділи тісно взаємодіють з усіма підрозділами Національної поліції України, зокрема: оперативної служби, оперативно-технічних заходів, стратегічних розслідувань, підрозділами по боротьбі з кіберзлочинністю та ін. Водночас, згідно з КПК України центральне місце в організації розслідування злочинів посідає слідчий, який здійснює процесуальні й координуючі функції взаємодії. Чинне кримінальне процесуальне законодавство надає слідчому право у справах, що знаходяться у його провадженні, доручати проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України). Науковці зауважують, що «враховуючи масштабність наслідків воєнних злочинів, складнощі у процесі доказування, до цього процесу залучається, як правило, група слідчих. На нормативному рівні передбачено створення міжвідомчих слідчих груп в порядку ч. 4 ст. 39 КПК України, а також міжнародних спільних слідчих груп (JIT)» [18, с. 686]. Внаслідок цього до розслідування воєнних злочинів у складі спільних слідчих груп залучаються слідчі усіх органів досудового розслідування, незалежно від визначеної для них законом підслідності. Окремо зазначимо, що важлива роль в організації координації діяльності належить прокурору, який здійснює процесуальне керівництво в ході кримінального провадження. У структурі Офісу Генерального прокурора функціонує Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, який із питань розслідування воєнних злочинів на національному рівні співпрацює зі Службою безпеки України, Національною поліцією, Державним бюро розслідувань, Національним антикорупційним бюро та Бюро економічної безпеки України.

В умовах воєнного стану важливе значення під час розслідування злочинів має взаємодія слідчого зі спеціалістами під час проведення огляду місця події. Безпосередньо така взаємодія відбувається шляхом залучення спеціалістів-криміналістів Національної поліції України. В. В. Корнієнко і Т. І. Савчук зауважують, що в умовах воєнного стану «склад слідчо-оперативної групи визначається з урахуванням об'єкта, що є місцем події, його меж і ймовірної кількості слідів, способу вчинення злочину, пов'язаного зі збройною агресією. До складу СОГ необхідно залучати також спеціалістів: 1) вибухотехнічної служби (проводять заходи з розмінування та перевірки на вибухобезпечність місця (об'єкту) огляду, у випадку неможливості вилучення решток засобу ураження (через їх можливу детонацію або загорання, ризик транспортування) здійснюється їх знищення на місці; 2) спеціалістів з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації (запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління за необхідності визначення імовірних напрямків обстрілів, які призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, яке використовувалося для здійснення обстрілів); 3) спеціалістів із питань озброєння. Для участі в огляді за необхідності можуть бути залучені: сапери Збройних Сил України; працівники ДСНС; кінологи зі службово-пошуковими собаками; військовий (місцевий провідник); фахівець з оцінювання вартості майна (встановлює орієнтовну вартість пошкодженого/знищеного майна); волонтерів, які проводитимуть роботи з розкопування, допоможуть з транспортом, зв'язком тощо. Крім того, члени СОГ повинні працювати у взаємодії із військовослужбовцями як на етапі виявлення ознак злочину, так і на етапі планування і проведення огляду місця події» [19, с. 170–171].

Передусім слід указати на важливість взаємодії слідчих з підрозділами Департаменту оперативної служби та Департаменту оперативно-технічних заходів Національної поліції України, оскільки саме цими підрозділами безпосередньо здійснюється виконання доручень слідчого щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) і створюється необхідна передумова ефективного розслідування злочинів. Так, відповідно до ст. 269 КПК України «для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження» [11]. В умовах війни візуальне спостереження проводиться для пошуку, фіксації та перевірки на підконтрольних територіях відомостей щодо злочинної діяльності колаборантів та зрадників України, а також тих осіб, з якими вони контактують.

Водночас, в системі Національної поліції України слідчі в ході проведення НСРД безпосередньо взаємодіють з підрозділами Департаменту оперативно-технічних заходів. Організація підготовки та проведення НСРД здійснюється відповідно до чинного законодавства. Так, ст. 263 КПК України передбачає здійснення «зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (комплекс технічних засобів електронних комунікацій та споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг), що є різновидом втручання у приватне спілкування, що

проводиться без відома осіб, які використовують засоби електронних комунікацій (телекомунікацій) для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можливо встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження» [11].

Крім того, важливим суб'єктом взаємодії є Департамент кіберполіції Національної поліції України, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю. Серед основних завдань Департаменту кіберполіції є сприяння іншим підрозділам Національної поліції у попередженні, виявленні та припиненні кримінальних правопорушень.

Окремо слід указати, що умови правового режиму воєнного стану суттєво вплинули на організацію міжвідомчої взаємодії правоохоронних органів. Ефективним напрямком міжвідомчої взаємодії в сучасних реаліях розслідування воєнних злочинів є використання можливостей кіберрозвідки, а також забезпечення кібербезпеки правоохоронними органами держави. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» суб'єктами у сфері національної системи кібербезпеки є «Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи, Національний банк України, які відповідно до Конституції і законів України виконують в установленому порядку поставлені перед ними завдання» [20].

Згідно з ч. 3 ст. 8 вказаного Закону «функціонування національної системи кібербезпеки забезпечується шляхом здійснення воєнно-політичних, військово-технічних та інших заходів, серед яких:

– здійснення оперативно-розшукових, розвідувальних, контр розвідувальних та інших заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, які вчиняються з використанням кіберпростору, розслідування, переслідування, оперативного реагування та протидії кіберзлочинності, розвідувально-підривній, терористичній та іншій діяльності у кіберпросторі, що завдає шкоди інтересам України, використанню мережі Інтернет у воєнних цілях (п. 21);

– здійснення воєнно-політичних, військово-технічних та інших заходів для розширення можливостей Воєнної організації держави, сектору безпеки і оборони з використанням кіберпростору, створення і розвитку сил, засобів та інструментів можливої відповіді на агресію у кіберпросторі, яка може застосовуватися як засіб стримування воєнних конфліктів та загроз з використанням кіберпростору (п. 22);

– обмеження участі у заходах із забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки будь-яких суб'єктів господарювання, які перебувають під контролем держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, або держав та осіб, стосовно яких діють спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції), прийняті на національному або міжнародному рівні внаслідок агресії щодо України, а також обмеження використання продукції, технологій та послуг таких суб'єктів для забезпечення технічного та криптографічного захисту державних інформаційних ресурсів, посилення державного контролю в цій сфері (п. 23);

– розвитку системи контррозвідувального забезпечення кібербезпеки, призначеної для запобігання, своєчасного виявлення та протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці України з використанням кіберпростору, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення (п. 24);

– проведення розвідувальних заходів із виявлення та протидії загрозам національній безпеці України у кіберпросторі, виявлення інших подій і обставин, що стосуються сфери кібербезпеки» (п. 25) [20].

На міжнародному рівні взаємодія підрозділів Національної поліції України з органами та службами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби зі злочинністю, здійснюється через Національне центральне бюро Інтерполу [21]. Зазначимо, що існує угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, яка передбачає, що окрім обміну інформацією, співробітництво може включати: обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях [22].

Водночас наголосимо, що міжнародне співробітництво постійно здійснюється Офісом Генерального прокурора в складі спільної слідчої групи з: Міжнародним кримінальним судом; Консультативною групою щодо злочинів, пов'язаних зі звірствами (АСА); Консультативною місією Європейського Союзу (EUAM); Незалежною міжнародною слідчою комісією Ради ООН з прав людини; Євроюстом; Європолом; Міністерством юстиції США з розслідування воєнних злочинів.

Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) визначені у розділі IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» КПК України. Таке співробітництво з МКС здійснюється з метою сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили воєнні та інші міжнародні злочини на території України та, відповідно, підпадають під юрисдикцію цього суду. Співробітництво здійснюється шляхом вжиття необхідних заходів на прохання МКС, в тому числі прохання про надання допомоги, про тимчасовий арешт, про арешт і передачу особи, а також інші прохання, які можуть направлятися відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. Своєю чергою, компетентний орган України може також звернутися до МКС із запитом (проханням) про надання допомоги.

Важливим напрямом взаємодії Європолу та правоохоронних органів України постало запровадження Бази даних доказів основних міжнародних злочинів (Core International Crimes Evidence Database – CICED). Мова йде про створення єдиної міжнародної бази даних із збереження та аналізу доказів воєнних та інших міжнародних злочинів із можливістю доступу до них як для національних, так і для міжнародних правоохоронних органів та організацій. Відповідно, доступ до цієї бази мають і уповноважені органи України. Крім того, Європол створив оперативну робочу групу OSINT для підтримки розслідувань воєнних злочинів в Україні. Нова оперативна робоча група (Operational Taskforce – OTF) була створена для сприяння розслідуванням міжнародних злочинів, скоєних в Україні після вторгнення РФ у лютому 2022 р. Мета цієї робочої групи – допомогти виявити підозрюваних та їхню причетність до воєнних злочинів, злочинів проти людяності або злочинів геноциду, скоєних в Україні, завдяки збору та аналізу розвідувальної інформації з відкритих джерел (OSINT) [23]. Такі розвідувальні дані можуть суттєво допомогти слідчим у перевірці та фіксації випадків скоєних воєнних злочинів.

Євроюст, своєю чергою, координує розслідування і судові переслідування між компетентними органами в державах-членах і покращує співпрацю між ними, зокрема шляхом сприяння виконанню міжнародної взаємної правової допомоги та здійснення прохань про екстрадицію. Слід відмітити, що масштабність воєнних злочинів, що вчинені та продовжують вчинятись російськими військовими на території України призвело до необхідності реформування Євроюсту. Зокрема, у 2022 р. до Регламенту Євроюсту було внесено зміни, що надали організації право зберігати докази стосовно воєнних злочинів та обмінюватися ними. Поряд із цим прийнято рішення щодо розширення компетенції Євроюсту щодо співробітництва із країнами, які не є членами Європейського Союзу, а отже, і Україною.

У 2023 р. було підписано угоду про створення при Євроюсті Міжнародного центру переслідування за злочини агресії (ICPA) [24]. Основною метою центру є підтримання та підвищення ефективності розслідувань злочину агресії шляхом забезпечення слідства ключовими доказами та сприяння оперативному розслідуванню. Цей центр також є інструментом підтримки діяльності Спільної слідчої групи (Joint Investigation Team). Прокурори, які входять до складу ICPA, працюють в Євроюсті на напівпостійній основі, що забезпечує тісну координацію їхньої роботи із міжнародною організацією із можливістю вироблення спільної стратегії обвинувачення. Таким чином, в умовах воєнного стану спостерігається активізація багатосторонньої взаємодії уповноважених службових осіб, що здійснюється у різних формах.

Висновки. У підсумку слід зазначити, що сучасні умови воєнного стану суттєво впливають на організацію взаємодії між підрозділами правоохоронних органів. Своєчасна й узгоджена взаємодія наведених структур надає можливість працівникам слідчих підрозділів максимально швидко й ефективно здійснювати кримінальне провадження по фактам ракетних обстрілів критичної інфраструктури та іншим злочинам, вчиненим на деокупованих територіях – насилля, катування, згвалтування тощо. Цілком логічно, що для ефективного розслідування злочинів необхідна спільна, чітка, узгоджена діяльність правоохоронних органів, оскільки одних лише зусиль слідчих підрозділів не завжди достатньо для організації досудового розслідування. У зв'язку із цим потребують постійної уваги і удосконалення організаційні питання координації діяльності великої кількості відомств, тобто коли неминуче потрібно упорядкування, взаємозв'язок, узгодженість їхніх спільних зусиль.

Список використаних джерел:

1. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. До 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов

та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокуренка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків: Право, 2024. 432 с.

2. Когутич І. І. Окремі аспекти підготовки розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Криміналістика і судова експертиза.* 2023. Вип. 68. С. 95−108. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.10.

3. Бондаренко І.П., Андреєв Д.В. Застосування сучасних цифрових комунікацій та інформаційних технологій у фіксації та розслідуванні воєнних злочинів. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л.В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 52–56.

4. Шарнін А. В. Проблеми документування та розслідування злочинів, учинених на територіях проведення активних бойових дій. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. С. 55–58.

5. Криміналістика: підруч. / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 5-е вид., переробл. і доп. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.

6. Чаплинський К. О. Координація взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного часу. *Науковий вісник ДДУВС.* Вип. № 2. 2022. С. 89–95.

7. Борисенко М. В. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами органів Національної поліції під час досудового розслідування : дис. … докт. філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 260 с.

8. Кириченко О.В. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами правоохоронних органів під час виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство.* № 1, 2023. С. 316–322.

9. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. №2135–XII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

10. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. №3341–XII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text

11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

12. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ ГПУ, МВС, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби, Міністерства фінансів, Міністерства юстиції від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text

13. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : Наказ МВС України, Офісу Генерального Прокурора, НАБ України, СБ України, ДБР, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text.

14. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 № 575. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text

15. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 (із змінами, внесеними згідно з Указами Президента № 133/2022 від 14.03.2022; № 259/2022 від 18.04.2022; № 341/2022 від 17.05.2022; № 573/2022 від 12.08.2022; № 757/2022 від 07.11.2022; № 58/2023 від 06.02.2023; № 254/2023 від 01.05.2023; № 451/2023 від 26.07.2023; № 734/2023 від 06.11.2023; № 49/2024 від 05.02.2024; № 271/2024 від 06.05.2024; № 469/2024 від 23.07.2024; № 740/2024 від 28.10.2024; № 26/2025 від 14.01.2025). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

16. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 580-19

17. Шевчишена К. П. Окремі засади взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 4, 2023. С. 203–210.

18. Тетерятник Г. К., Бех О. В., Одажиу Ю. М. Розслідування воєнних злочинів: окремі теоретико-прикладні питання. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 6. 2023. С. 686–688.

19. Корнієнко В. В., Савчук Т. І. Тактичні особливості проведення огляду місця події в умовах ведення бойових дій. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2023. № 2 (29) С. 167–179.

20. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

21. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17 серпня 2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text

22. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16.

23. Європол створив оперативну робочу групу OSINT для підтримки розслідувань воєнних злочинів в Україні. *Офіційний сайт МВС України* (30.11.2023). URL: https://mvs.gov.ua/news/jevropol-stvoriv-operativnu-robocu-grupu-osint-dlia-pidtrimki-rozsliduvan-vojennix-zlociniv-v-ukrayini

24. International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine. *EUROJUST*: сайт. URL: https://www.eurojust.europa.eu/ international-centre-for-the-prosecution-of-the-crime-of-aggression-againstukraine.

УДК 343.9:359.38
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.33

САКОВСЬКИЙ А.А., МИРОВСЬКА А.В., БИСТРИЦЬКИЙ Б.Ю.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ

CERTAIN ISSUES OF CLASSIFICATION OF UNMANNED AERIAL VEHICLES

Стаття присвячена дослідженню основних видів безпілотних літальних апаратів та ознак, за якими вони класифікуються. Необхідність у класифікації за певними критеріями зумовлена, широкою номенклатурою БпЛА різних виробників та покликана систематизувати категорії за різними аспектами, а також актуалізувати подальші дослідження у цьому напрямі.

Метою дослідження постала необхідність у обґрунтуванні пропозицій щодо адаптації нормативної класифікації безпілотної авіації в Україні.

У статті проаналізовано причини, які обумовлюють необхідність класифікації БпЛА, зокрема: поява нових технологій, що прямопропорційно впливають на зростання чисельності БпЛА та спричиняють збільшення їх різноманітності та можливість визначення стандартів та нормативів безпеки використання БпЛА.

З'ясовано сфери використання БпЛА: сільськогосподарська; будівництво; геодезичні роботи; безпека; надзвичайні ситуації; доставка засобів виживання тим, хто опинився в полоні стихії; повсякденний моніторинг різних служб; кур'єрська доставка; фіксація розважальних програм, пряма трансляція масових або спортивних заходів з повітря.

Окреслено напрями використання БпЛА у правоохоронній діяльності, зокрема: 1) в ході проведення оперативно-розшукової діяльності; 2) під час вирішення превентивних завдань; 3) з метою розкриття та розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

В межах дослідження наголошено на низці різноманітних підходів до загальної класифікації БпЛА, в яких не враховано чинні нормативно-правові документи. На підставі результатів аналізу джерел визначено склад основних функцій безпілотних літальних апаратів.

З огляду на аналіз класифікацій безпілотних літальних апаратів військового та загального призначення вітчизняних та зарубіжних авторів зроблено висновок про їх різноманіття, а також про необхідність їх класифікації, враховуючи специфіку різних сфер застосування.

Ключові слова: *класифікація, безпілотний літальний апарат, безпілотний авіаційний комплекс, функціональність, використання БпЛА.*

The article is devoted to the study of the main types of unmanned aerial vehicles and the features by which they are classified. The need for classification according to certain criteria is due to the wide range of UAVs from different manufacturers and is designed to systematize categories according to various aspects, as well as to update further research in this area.

The purpose of the study was the need to substantiate proposals for adapting the regulatory classification of unmanned aircraft in Ukraine.

The article analyzes the reasons that determine the need for UAV classification, in particular: the emergence of new technologies that directly affect the growth of the number

© САКОВСЬКИЙ А.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини (Національна академія внутрішніх справ)

© МИРОВСЬКА А.В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини (Національна академія внутрішніх справ)

© БИСТРИЦЬКИЙ Б.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики та судової медицини (Національна академія внутрішніх справ)

of UAVs and cause an increase in their diversity, and the possibility of determining standards and regulations for the safety of UAV use.

The areas of use of UAVs have been identified: agriculture; construction; geodetic work; security; emergencies; delivery of survival equipment to those caught in the elements; daily monitoring of various services; courier delivery; recording entertainment programs, live broadcast of mass or sporting events from the air.

The directions of using UAVs in law enforcement activities are outlined, in particular: 1) during operational and investigative activities; 2) when solving preventive tasks; 3) for the purpose of revealing and investigating certain types of criminal offenses.

The study highlights a number of different approaches to the general classification of UAVs, which do not take into account current regulatory documents. Based on the results of the analysis of sources, the composition of the main functions of unmanned aerial vehicles was determined.

Based on the analysis of classifications of military and general-purpose unmanned aerial vehicles by domestic and foreign authors, a conclusion was drawn about their diversity, as well as the need for their classification, taking into account the specifics of various fields of application.

Key words: *classification, unmanned aerial vehicle, unmanned aviation complex, functionality, use of UAVs.*

Вступ. Нині науково-технічний прогрес розвивається стрімкими темпами і однією з найпомітніших інновацій є безпілотні літальні апарати.

Безпілотний літальний апарат (БпЛА) – це повітряне судно без пілота, екіпажу чи пасажирів на борту, управління яким здійснюється автоматично чи/або дистанційно за допомогою безпілотної авіаційної систем (безпілотного авіаційного комплексу), що є невід'ємною складовою БпЛА та включає в себе наземний контроль і систему зв'язку із БпЛА [1].

За останні роки БпЛА заявили про себе як механізми, які не тільки спрощують вирішення питань побутового рівня, але і забезпечують нові тактичні та стратегічні можливості Збройних сил під час ведення бойових дій та виконання бойових завдань.

У цьому контексті, варто звернути увагу, що БпЛА в порівнянні з пілотованою авіатехнікою, характеризуються рядом переваг, зокрема: відсутність необхідності залучення екіпажу та систем його життєзабезпечення, а також спеціальних аеродромів; відносна невисока вартість; низькі витрати на їх створення, виробництво та експлуатацію; порівняно незначні масогабаритні параметри в поєднанні з високою надійністю, значною тривалістю і дальністю польоту, маневреністю та переліком цільового спорядження, яке може бути розміщене на борту, тощо.

БпЛА впроваджуються у багатьох сферах суспільних інтересів, а окремі сфери застосування БпЛА взагалі не мають пілотованої альтернативи. У зв'язку з викладеним не виникає жодних сумнівів в широкій різноманітності БпЛА як щодо сфер їх застосування, так і щодо завдань, які вони покликані враховувати [2, с. 246].

Конструюванням та серійним виробництвом БпЛА займаються сотні підприємств у технологічно розвинених країнах світу. Також на ринок з виробництва БпЛА виходять країни, які раніше не здійснювали наукові розробки та виробництва БпЛА (Україна, Норвегія, Пакистан, Польща, Сирія, Чехія, Іран та інші). Безперечними лідерами у цій сфері залишаються США, Ізраїль та Німеччина. Розробка та виготовлення здійснюється від найпростіших моделей (дитячих, розважальних) до високотехнологічних моделей, високої вартості, які можуть підійматись навіть у стратосферу та виконувати завдання без ризику для здоров'я людини.

Крім того, простота та доступність окремих конструкцій, наявність у вільному продажу окремих частин спонукає аматорів займатися власними розробками безпілотних літальних комплексів (БпАК) та безпілотних авіаційних систем (БАС).

Безперечно, в умовах воєнного стану на території нашої держави, можемо констатувати той факт, що основна маса розробок націлена на сферу військового застосування БпЛА для виконання конкретних бойових завдань. Навіть створені для цивільного використання FPV-дрони (First Person View, FPV – від першої особи) модернізують у бойові БпЛА.

Таким чином, широка номенклатура БпЛА різних виробників зумовлює необхідність у їх класифікації за певними критеріями, що дозволить систематизувати категорії за різними аспектами та актуалізувати подальші дослідження у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питаннями класифікації, визначення сукупності функцій та завдань безпілотної авіації займалась низка вітчизняних і зарубіжних вчених та фахівців.

Зокрема, авторський колектив Вінницького національного технічного університету серед причини, які обумовлюють необхідність класифікації БпЛА визначає наступні:

– по-перше, це поява нових технологій, що прямопропорційно впливають на зростання чисельності БпЛА та спричиняють збільшення їх різноманітності. Класифікація, у цьому випадку, допомагає розрізняти та систематизувати значну кількість видів залежно від їх специфічних характеристик, таких як розмір, дальність польоту, маса, швидкість та типи сенсорів. Це дозволяє експертам, операторам та іншим уповноваженим суб'єктам приймати рішення щодо сфери використання різних типів БпЛА відповідно до їх характеристик;

– по-друге, надає змогу визначити стандарти та нормативи безпеки використання БпЛА. Оскільки різні класи БпЛА можуть мати відмінні вимоги щодо автономності, допустимих зон польоту, максимальної висоти та інших параметрів, які впливатимуть на безпеку їх використання. Розробка таких стандартів та нормативів покликана допомогти забезпечити безпеку польотів БпЛА, зменшити ризики випадків зіткнень з іншими повітряними апаратами та вирішити проблеми, пов'язані з неправильним використанням БпЛА. Крім того, на думку вчених, така класифікація БПЛА сприятиме розвитку зазначеної галузі та просуванню цієї технології [3].

Книш Б.П., Кулик Я.А. та Барабан М.В. на підставі аналізу узагальненої інформації щодо основних видів БпЛА та їх характеристик, запропонували типову класифікацію БпЛА для доставки товарів. Основними класифікаційними критеріями, на які звертають увагу вчені є: тип системи управління, маса, масштаб завдань, паливна система, тип крила, тривалість польоту, практична **стеля** польоту, тип літального апарату, базування, правила польотів, кількість використань, тип паливного баку, радіус дії, максимальна швидкість польоту, кількість двигунів, використання, напрямок підйому/посадки, тип підйому/посадки, час одержання зібраної інформації [2].

Колектив авторів Національного університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, вектором уваги обрав загальні досягнення у розробці БпЛА та основні напрямки розвитку ринку БпЛА, запропонувавши наступну класифікацію військових БпЛА: за призначенням, функціональним призначенням, організаційними ознаками, тощо, але без визначення достатності таких ознак [4].

Мосов С.П., Хижняк В.В., Литовченко А.О., Ядченко Д.М. розглянули класифікацію БпЛА БпАК у сфері цивільного захисту України. За основу класифікації обрано критерії з урахуванням аналізу світового досвіду застосування безпілотної авіації у сфері цивільного захисту. Вони пропонують враховувати: клас, призначення, тип, місце базування, спосіб зльоту та посадки, тип системи керування польотом [5].

Авторський колектив Національної академії внутрішніх справ (Саковський А.А., Науменко С.М., Кравченко С.І., Єфіменко І.М. та ін.) аналізуючи основні види БпЛА розглядають їх використання правоохоронними органами у сферах: контролю за дорожнім рухом, проведення огляду місця події та фіксації доказової інформації, під час оперативно-розшукової діяльності, з метою вирішення превентивних завдань, в процесі розкриття та розслідування окремих видів кримінальних правопорушень тощо [1].

Варто зазначити, що низка досліджень з приводу можливостей використання безпілотної авіації у різних сферах діяльності знайшла своє відображення у тезах науково-практичних конференцій.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз окремих видів БпЛА, їх класифікація та обґрунтування пропозицій щодо адаптації нормативної класифікації безпілотної авіації в Україні, викладеної в наказі Міністерства оборони України від 08 грудня 2016 року № 661, до особливостей їх застосування.

Результати дослідження. За останнє десятиліття застосування безпілотної авіації набуло вражаючих масштабів. БпЛА використовують у різних галузях життєдіяльності людини, від розважальної до військової, при цьому напрями залучення БпЛА постійно розширюються, задовольняючи потреби споживачів у різноманітних сферах.

Наприклад, БпЛА для цивільних потреб застосовуються у таких сферах діяльності:

- сільськогосподарська – обробка полів добривами, боротьба зі шкідниками, відстеження стадій зростання та масштабів втрати врожаю, тощо;
- будівництво – використання як підйомних кранів та контролю робіт;
- охоронні функції, у тому числі від природних лих та нападу тварин;

• геодезичні роботи – картографія, створення 3D-моделей об'єктів та рельєфу;
• безпека – відстеження периметра територій, пошуково-рятувальні операції в лісі, водоймищах, у важкодоступній місцевості;
• надзвичайні ситуації – пожежі, інші катаклізми, в процесі яких БпЛА допомагають виявляти осередки небезпеки та надають допомогу з їх усунення; доставка засобів виживання тим, хто опинився в полоні стихії;
• повсякденний моніторинг різних служб – наприклад, контроль над станом лісу, густотою рослинності, поширенням шкідників;
• кур'єрська доставка – адресна доставка замовлень у містах, а особливо у природних умовах;
• фіксація розважальних програм, пряма трансляція масових або спортивних заходів з повітря.

І це не повний перелік застосування БпЛА в цивільній сфері.

Також, набуває широкого застосування використання літальних апаратів в правоохоронній діяльності: Національної поліції України (НПУ), Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), Державної прикордонної служби України (ДПС), тощо.

Сьогодні особливого застосування БпЛА набули у військові сфері, адже вони можуть виконувати широкий спектр завдань: спостереження за полем бою, ведення радіоелектронної розвідки або боротьби, коригування артилерійського вогню, ураження ворожих цілей підвісним озброєнням або атакувати цілі як дрони-камікадзе. Такі БпЛА можуть бути оснащені зброєю: керованими та касетними бомбами, запалювальними пристроями, ракетами різного класу (повітря-поверхня, повітря – повітря), протитанковими керованими ракетами чи іншими типами високоточної або звичайної зброї. Також застосовуються різноманітні імпровізовані засоби ураження, як то мінометні міни, ручні гранати, тощо, які скидаються з БпЛА на ворожі позиції.

Основними завданнями використання БпЛА у правоохоронній діяльності є:

1) застосування безпілотників в ході проведення оперативно-розшукової діяльності, у тому числі щодо розшуку злочинців, які переховуються від органів досудового розслідування і суду; проведення як гласного так й негласного оперативно-розшукового спостереження; обстеження приміщень, будівель, споруд, місцевості та транспортних засобів тощо;

2) застосування безпілотників з метою вирішення превентивних завдань, у тому числі щодо попередження вчинення кримінальних правопорушень; фіксації правопорушників на місці події; припинення і запобігання злочинних посягань; фото- та відеофіксації (у тому числі в режимі реального часу), певних обставин правопорушень, їх наслідків, учасників, знарядь і залишених ними слідів; проведення оперативно-службової діяльності з охорони публічного порядку та громадської безпеки, тощо;

3) застосування безпілотників в ході розкриття та розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, у тому числі з метою техніко-криміналістичної організації діяльності слідчого, проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; виявлення і попереднього дослідження речових доказів, пошуку людей, тварин і речей у важкодоступних чи небезпечних місцях; відібрання зразків та вилучення об'єктів для подальшого криміналістичного дослідження; забезпечення особистої безпеки учасників кримінального провадження; відстеження та фіксації місцезнаходження підозрюваних тощо [1, с. 32].

В контексті цивільного захисту населення, до основних завдань БпЛА можливо віднести: розвідку (спостереження); цілевказання; відновлення та ретрансляцію зв'язку; радіаційну, хімічну та біологічну розвідки; виявлення мін (вибухонебезпечних об'єктів); пошук і рятування; гасіння пожеж; транспортування вантажів.

Державна прикордонна служба використовує БпЛА для моніторингу обстановки на кордонах України, зокрема припинення нелегальної міграції, контрабанди, незаконного переправлення осіб через державний кордон.

Нині для України, в умовах воєнного стану, найбільш актуальним питанням застосування БпЛА є безперечно використання таких апаратів у військових цілях. Це і розвідка, і знищення особового складу та техніки противника, і доставка військових вантажів, і постановка завад радіо- і радіотехнічним засобам супротивника, а також виконання інших задач.

Збільшення сфер використання БпЛА зумовлює і збільшення кількості завдань, які виконуються за їх допомогою. Питання щодо використання конкретних моделей, залежатиме від їх функціональних та тактико-технічних характеристик, які відповідно до окремих критеріїв визначатимуть відмінні ознаки, що в свою чергу буде підставою для віднесення таких літальних апаратів до різних класів.

На наш погляд, сучасні класифікації не повною мірою відображають весь спектр існуючих різновидів БпЛА, у зв'язку із динамічним розвитком цієї технології.

Так, досліджуючи питання класифікації безпілотних літальних апаратів, систематизації функцій і завдань безпілотної авіації у сфері цивільного захисту України Мосов С.П. наголошує на відсутності нормативно-правового документа ДСНС, який регламентує притаманну сфері цивільного захисту класифікацію безпілотних літальних апаратів безпілотних авіаційних комплексів.

На його думку, у зв'язку відсутністю нормативної класифікації, визначення функцій і завдань безпілотної авіації у сфері цивільного захисту України виникає проблема, пов'язана, насамперед, із формуванням оперативно-тактичних і тактико-технічних вимог до БпЛА та безпілотних авіаційних комплексів (далі – БпАК), розробкою методик порівняння та відбору БпАК з метою оснащення ними ДСНС, розробкою способів застосування БпЛА для вирішення завдань під час надзвичайних ситуацій [5, с. 54].

Аналогічна ситуація, в межах досліджуваного напряму, складається і в інших міністерствах і відомствах.

Єдиний національний документ, що наводить класифікацію БпАК це наказ Міністерства оборони України від 08 грудня 2016 р. № 661 «Про затвердження Правил виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України» зареєстрований в Міністерстві юстиції України 12 січня 2017 р. за № 31/29899 [6].

Відповідно до зазначеного наказу класифікація безпілотних літальних апаратів безпілотних авіаційних комплексів здійснюється за наступними ознаками**:** за класами; за призначенням; за типом, місцем базування, за способом зльоту та посадки, за типом системи керування польотом; за типом системи керування польотом.

1. Класифікація БпЛА БпАК за класами та стандартами НАТО наведена нижче у таблиці 1.

Таблиця 1

Клас	**Рівень застосування**	**Бойовий радіус**	**Категорія БпЛА БпАК держав-учасниць НАТО**
I клас < 150 кг	Мікро (тактичні) злітна маса < 2 кг	до 5 км (зона прямої видимості)	micro
	Міні (тактичні) злітна маса ≤ 15 кг	більше 5 км (зона прямої видимості)	mini
	Малі (тактичні) злітна маса > 15 кг	більше 25 км (зона прямої видимості)	small
II клас 150–600 кг	Тактичні (оперативно-тактичні)	більше 50 км (зона прямої видимості)	tactical
III клас > 600 кг	Оперативні	більше 200 км (поза зоною прямої видимості)	MALE
	Стратегічні	більше 200 км (поза зоною прямої видимості)	HALE

2. За призначенням БпЛА БпАК класифікуються як:

2.1. Бойові БпЛА БпАК – призначені для виконання бойових завдань, до яких належать:

2.1.1. Розвідувальні БпЛА БпАК; БпЛА БпАК розвідки та цілевказання; БпЛА БпАК радіоелектронної боротьби; ударні БпЛА; БпЛА – перехоплювачі ПС.

2.1.2. Бойові БпЛА БпАК можуть мати комбіноване призначення.

2.2. Спеціальні БпЛА БпАК – призначені для виконання спеціальних завдань як ретранслятори та мішені, а також для спостереження та моніторингу об'єктів, території тощо.

3. За типом, місцем базування, способом зльоту та посадки, типом системи керування польотом БпЛА БпАК поділяються на такі:

3.1. За типом літального апарата: літаковий тип; вертолітний тип; мультироторний.

3.2. За місцем базування: наземне базування; річкове (морське) базування; повітряне базування.

3.3. За способом зльоту: по-літаковому (з розбігу); по-вертолітному (з місця); за допомогою засобів запуску (катапульта, пускова установка); з руки; універсальний (комбінований).

3.4. За способом посадки: по-літаковому (з пробігом); по-вертолітному (без пробігу); за допомогою засобів посадки (парашут, гальмівний пристрій тощо).

3.5. За типом системи керування польотом: автономні БпЛА БпАК, що здійснюють політ за попередньо введеною програмою та можуть мати аварійний режим приведення БпЛА в точку посадки або режим аварійного припинення польоту; пілотовані БпЛА БпАК, до яких належать:

3.5.1. БпЛА БпАК з ручним пілотуванням.

3.5.2. БпЛА БпАК, що пілотуються автопілотом.

3.5.3. БпЛА БпАК, що пілотуються за допомогою точок шляху.

3.5.4. БпЛА БпАК з комбінованою системою керування [6].

Проаналізувавши класифікацію БпЛА, затверджену наказом МО України № 661 від 08.12.2016 в порівнянні із різновидами запропонованими НАТО можливо дійти висновку, що окреслені підходи мають схожі та відмінні риси в залежності від сфери їх застосування.

Наприклад, у цьому наказі БпЛА за своїм призначенням поділяються на бойові, розвідувальні, БпЛА-перехоплювачі та ударні БпЛА. Водночас, за класифікацією НАТО призначення БпЛА це: розвідка, цілевказання, ретрансляція зв'язку, пошук, корегування вогню, виявлення мін, оцінка результатів ударів, ударні БпЛА (протитанкові, протитранспортні, протикорабельні, протиоб'єктової дії) [6].

Такий дисонанс створює певні перешкоди для подальших спроб класифікації БпЛА в інших сферах.

Бондар Д.В., Гурник А.В., Литовченко А.О. та інші у монографії, присвяченій застосуванню безпілотних авіаційних систем у сфері цивільного захисту, наголошують на відсутності класифікації БАС за загальноприйнятою термінологією; тактико-технічними вимогами до безпілотних комплексів з боку потенційних замовників; нормативно-правовою базою щодо створення, проведення випробувань та експлуатації БАС. В межах дослідження, для класифікації БпЛА, вони пропонують використовувати значно ширші критерії, зокрема: масштаб завдань, що вирішується; маса; практична стеля польоту; тип літального апарату; базування; сфера використання; тип системи керування; правила польоту; тип крила; напрямок; тип конкретного апарату; паливна система тип паливного баку; можлива кількість використань; радіус дії; тривалість польоту [7, с. 63].

Червяков О.І., Євтушенко І.В., Букрєєв О.І. та Білоус В.В., у практичному порадник «Безпілотні повітряні засоби ураження сил вторгнення російської федерації» також звертають увагу на відносну новизну безпілотних технологій, що зумовлює відсутність єдиної узагальненої класифікації безпілотних літальних апаратів як у нашій державі, так і в інших країнах. Крім того, вони вказують, що існуючі нині класифікації БпЛА малоефективні, оскільки не враховують повною мірою інтегрований підхід до сучасних вимог і технічних характеристик таких апаратів. Вони пропонують проводити загальний розподіл безпілотних літальних апаратів в залежності від сфери їх використання на БпЛА військового призначення та БпЛА цивільного призначення.

В свою чергу БпЛА цивільного призначення можливо класифікувати:

– залежно від форми власності (державні, приватні);

– залежно від мети та виконуваних задач (спостережні, моніторингові, дистанційно-зондуючі, інформаційно-розвідувальні, охоронні, зв'язку, транспортні (логістичні); забезпечувальні, робочі, допоміжні, комерційні, багатоцільові);

– залежно від правил виконання польотів (візуальні; приладові; візуально-приладові).

До класифікаційних критеріїв БпЛА військового призначення останні відносять: військове призначення; клас; масштаб завдань; місце базування; принцип створення підйомної сили; кількість застосувань; тип крила; кількість двигунів; тип двигунів у силовій установці; тип паливної системи; тип паливного бака; максимальна злітна маса; максимальна висота польоту; за максимальна швидкість польоту; максимальний час польоту; спосіб зльоту; спосіб посадки; тип системи керування польотом; маневреність; тип цільового спорядження; час отримання зібраної інформації; тип засобів бойового навантаження; режим обігу; спосіб виготовлення; походження; рівень небезпеки (загрози), які створює застосування БпЛА.

Враховуючи викладене, можливо дійти висновку, що критеріїв та охоплюваних ними різновидів в межах класифікації БпАК БпАС, визначеної наказом МО України № 661 від 08.12.2016, явно недостатньо для формування оперативно-тактичних і тактико-технічних вимог по відношенню як до окремих БпЛА так і до безпілотних авіаційних комплексів та безпілотних авіаційних систем.

Варто звернути увагу, що така ситуація стосується дослідження навіть одиночних літальних апаратів, без урахування можливостей використання групи БпЛА для виконання одного завдання.

Водночас використання поодиноких БпЛА у більшості випадків не може забезпечити належної ефективності виконання поставлених завдань, особливо складних, які потребують необхідності встановлення додаткового бортового обладнання різного типу, великих запасів енергоресурсів, тощо.

Цілком зрозуміло, що використання групи БпЛА у порівнянні з поодинокими літальними апаратами має деякі переваги. Це і можливість встановлення на окремі БпЛА бортового обладнання різного типу, і охоплення групою БпЛА більшої площі, і забезпечення процесу довгостроковості виконання завдання, і спроможності групи виконувати завдання у разі виходу з ладу частини БпЛА тощо.

Сучасні БпЛА багато в чому відрізняються від БпЛА першого покоління. Завдяки науковому прогресу та втіленні нових технологій у них зменшується маса, збільшується тривалість польоту та корисне навантаження тощо. Тому, ми не виключаємо можливості зміни певних кваліфікаційних ознак для БпЛА, що виконували одне і теж завдання раніше і виконують його зараз.

Мусимо констатувати, що сьогодні, під час війни, цивільне використання БпЛА заборонено.

Разом з тим, перспективність окресленого напряму не викликає сумнівів, оскільки подальша розробка БАС і БпАК, впровадження їх у різні сфери життя, широкий спектр можливостей та виконуваних задач, різноманітність технічних характеристик у будь-якому випадку передбачатиме необхідність проведення чіткої класифікації.

Висновки. На підставі викладеного, можемо дійти висновку, що відносна інноваційність та стрімкий розвиток безпілотних авіаційних систем зумовлює необхідність створення нових систем класифікації, із урахуванням прогресивних напрямів науки та техніки, оскільки існуючі нині не повною мірою відображають функції та тактико-технічні характеристики БпЛА.

Узагальненні єдині кваліфікаційні ознаки повинні дозволити впорядкувати БпЛА за відповідними критеріями на групи, сформулювати для кожної групи конкретні вимоги щодо їх використання та основні закономірності їх розвитку.

На наше переконання, окреслений напрям є важливим етапом в процесі розвитку цих систем. Це допоможе встановлювати тактико-технічні характеристики БпЛА, визначати придатність для виконання конкретних завдань, вирішувати питання щодо наявності обмежень безпеки польотів тощо.

Класифікаційна система допоможе коректно обирати оптимальну модель БпЛА, із урахуванням потреб та вимог замовника; чітко розробити стандарти та нормативи для забезпечення безпеки БпЛА у взаємодії з іншими повітряними транспортними засобами.

Водночас, кваліфіковане користування класифікацією БпЛА сприятиме виявленню прогалини у відповідних класах БпЛА та спонукатиме до досліджень та розробок нових моделей з покращеними тактико-технічними характеристиками. І навпаки, відсутність класифікації БпЛА, неврахування важливих параметрів може призвести до серйозних наслідків, як при створенні нових типів БпЛА, так і при їх подальшій ефективності та придатності для виконання конкретних завдань.

Список використаних джерел:

1. Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та підрозділами поліції: метод. рек. / А.А. Саковський, С.М. Науменко, С.І. Кравченко, І.М. Єфіменко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 72 с.

2. Книш Б. П., Кулик Я. А., Барабан М. В. Класифікація безпілотних літальних апаратів та їх використання для доставки товарів. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2018. No 3(261). С. 246–252.

3. Романюк О.Н., Коваль Л.Г., Кулешов В.В., Захарчук М.Д. Класифікація безпілотних літальних апаратів. *Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи* : Міжнар. науково-практ. інтернетконференція, м. Вінниця, 22 черв. 2023 р. Вінниця, 2023. URL: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2023/paper/viewFile/18659/15477.

4. Тимочко О.І., Голубничий Д.Ю., Третяк В.Ф., Рубан І.В. Класифікація безпілотних літальних апаратів. *Системи озброєння і військова техніка.* 2007. № 1. С. 61–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/soivt_2007_1_19.

5. Мосов С.П., Хижняк В.В., Литовченко А.О., Ядченко Д.М. Класифікація, функції та завдання безпілотної авіації у сфері цивільного захисту України. *Науковий вісник: цивільний захист та пожежна безпека*. 2021. № 2 (12). С. 54–68.

6. Про затвердження Правил виконання польотів безпілотними авіаційними комплексами державної авіації України : Наказ М-ва оборони України від 08.12.2016 № 661 : станом на 11 лют. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0031-17#Text (дата звернення: 05.03.2025).

7. Бондар Д.В., Гурник А.В., Литовченко А.О., Хижняк В.В., Шевченко В.Л., Ядченко Д.М. Застосування безпілотних авіаційних систем у сфері цивільного захисту : Монографія. Київ : ГО «Європейська наукова платформа», 2022. 312 с.

8. Безпілотні повітряні засоби ураження сил вторгнення російської федерації: практ. порадник /О.І. Червяков, І.В. Євтушенко, О.І. Букрєєв, В.В. Білоус; СБУ, Ін-т підгот. юрид. кадрів для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків : ІПЮК для СБУ, 2023. 212 с.

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.34

СЕНИК Т.Б., РОГАТИНСЬКА Н.З.

ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У ЗВ'ЯЗКУ З ДОСЛІДЖЕННЯМ НОВИХ ДОКАЗІВ

POSTPONEMENT OF TRIAL IN CONNECTION WITH THE EXAMINATION OF NEW EVIDENCE

У статті аналізуються поняття «доказ», «новий доказ», «речовий доказ» та їх співвідношення. Поняття «новий доказ» в кримінально-процесуальному законі відсутній, а тому це викликає невизначеність застосування цієї норми. Що необхідно розуміти під «новими доказами», досліджується у цій статті. Окрім того, відкладення судового розгляду, у зв'язку з необхідністю отримання нових доказів, не є типовим поширеним прикладом витребування нових доказів на стадії судового провадження. Варто звернути увагу, що законодавець взагалі не вказує, що доказ, у зв'язку з витребуванням якого судовий розгляд у кримінальному провадженні може бути відкладено, крім ст. 322 КПК України.

Автори зазначають, що досліджено положення щодо речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці, а також порядок відкладення судового розгляду у зв'язку отримання їх. Водночас, при огляді місцевості та приміщення, доказами є фактичні дані, отриманні при виконанні таких процесуальних дій. Саме фактичні дані в єдиному їхньому розумінні, а не подвійному змісті, адже процесуальні джерела відображаються у КПК.

Проведений аналіз свідчить, що суди в переважній більшості забезпечують повний всебічний і об'єктивний розгляд кримінального провадження та основному дотримуються вимог процесуального закону, однак у практичній діяльності судів, підстав відкладення судового розгляду набагато більше, ніж передбачено кримінально-процесуальним законодавством, що свідчить не про ігнорування суддями вимог закону, а вимушеною життєвою необхідністю і недосконалістю діючих норм, а аналіз судової практики надав можливість підсумувати суперечності між конкретними вироками та ухвалами суду із доктринальними положеннями.

Варто відмітити, що можливість суду досліджувати докази поширюється лише на період судового розгляду кримінального провадження, а коли судовий розгляд відкладений, суд немає права проводити судові дії, які б дозволяли давати відповідному органу судові доручення про провадження необхідних слідчих дій, коли перед судом постає завдання дослідити нові докази.

Зроблено висновок, що необхідно передбачити таку підставу для відкладення судового розгляду, як проведення судових процесуальних дій, можливість виконання яких, не було реалізовано на той момент, суд має право відкласти судовий розгляд на визначений строк.

Ключові слова: *відкладення судового розгляду, докази, речові докази, безперервність судового розгляду, досудове розслідування, судові процесуальні дії, суд.*

The article analyzes the concepts of "evidence", "new evidence", "material evidence" and their correlation. The concept of "new evidence" is absent in the criminal procedure law, and therefore this causes uncertainty in the application of this norm. What should

© СЕНИК Т.Б. – доктор філософії в галузі «Право», старший викладач кафедри кримінального права і процесу (Західноукраїнський національний університет) https://orcid.org/0000-0002-6513-2536

© РОГАТИНСЬКА Н.З. – докторка юридичних наук, професорка, завідувач кафедри кримінального права і процесу (Західноукраїнський національний університет) https://orcid.org/0000-0003-0617-6114

be understood by "new evidence" is examined in this article. Postponement of trial, due to the need to obtain new evidence, is not a typical common example of requesting new evidence at the stage of judicial proceedings. In addition, it should be noted that the legislator does not indicate at all what evidence, in connection with the request of which the trial in criminal proceedings may be postponed, except for Art. 322 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

In addition, the provisions on material evidence at the place of their location, on-site inspection, as well as the procedure for postponing trial in connection with their receipt are examined. At the same time, when inspecting the area and premises, evidence is factual data obtained during the performance of such procedural actions. It is the factual data in their single understanding, and not the dual content, because the procedural sources are reflected in the CPC.

The analysis shows that the courts in the vast majority provide a full comprehensive and objective consideration of criminal proceedings and basically comply with the requirements of the procedural law, however, in the practical activities of the courts, the grounds for postponing the trial are much more than provided for by the criminal procedural legislation, which indicates not that the judges ignore the requirements of the law, but the forced necessity of life and the imperfection of the current norms, and the analysis of judicial practice provided an opportunity to summarize the contradictions between specific verdicts and court decisions with doctrinal provisions.

It is worth noting that the court's ability to examine evidence extends only to the period of the trial of criminal proceedings, and when the trial is postponed, the court does not have the right to conduct judicial actions that would allow it to give the relevant body judicial orders to conduct the necessary investigative actions when the court is faced with the task of investigating new evidence.

It was concluded that it is necessary to provide for such a basis for postponing the trial as conducting judicial procedural actions, the possibility of which was not realized at that time, the court has the right to postpone the trial for a certain period.

Key words: *postponement of trial, evidence, physical evidence, continuity of trial, pre-trial investigation, judicial procedural actions, court.*

Вступ. Застосування максимально ефективних засобів для дослідження доказів несе за собою дотримання принципів кримінально-процесуального законодавства та справедливого судового розгляду. Проте необхідно констатувати, що сьогодні вітчизняне процесуальне законодавство не містить положення про наявність «нового» доказу, а відкладення судового розгляду, у зв'язку з необхідністю отримання нових доказів, не є типовим поширеним прикладом витребування нових доказів на стадії судового провадження, адже можливість суду досліджувати докази поширюється лише на період судового розгляду кримінального провадження, що собою являє тривалий судовий розгляд та покладення функції на суд – дослідження доказів.

Стан наукового дослідження. Різним аспектам відкладення судового розгляду в кримінальному процесі були присвячені праці таких вітчизняних дослідників, як О. Кучинська, О. Єні, Ю. Матейко, Л. Гуртієва та інші. Окрім того, аспекти щодо доказового права розглянуті у працях таких вчених, як В. Андрійцьо, О. Грабовська, М. Курило, Т. Кучер, та інші. Однак попри значну увагу наукової спільноти до цієї проблеми, питання відкладення судового розгляду у звязку дослідженням нових доказів не досліджувалося.

Метою статті є розкриття підстави відкладення судового розгляду в кримінальному провадженні у зв'язку дослідженням новим доказів, виокремлення та аналіз судової практики та доктринальних положень.

Результати дослідження. Безперервність судового розгляду визначається у ч. 2 ст. 322 Кримінально-процесуального кодексу України (надалі – КПК) і пов'язане з учасниками кримінального провадження, правильніше кажучи – неможливістю здійснювати ними своїх прав, які відображені у кримінально-процесуальному законодавстві. Нажаль, інших підстав відкладення судового розгляду, вищезазначена стаття не містить, припускаючи, що зазначений у ній перелік є вичерпний. Разом з тим, дане твердження є не вірним, оскільки підстав для відкладення судового розгляду є значно більше.

Однією з таких підстав є дослідження «нових» доказів. У кримінально-процесуальному розумінні доказ – це предмет чи матеріальний слід кримінального правопорушення, який

отриманий, зафіксований та визнаний встановленому кримінально-процесуальному порядку [1]. Доказове значення доказів залежить від якості їхнього змісту та якості їхньої процесуальної форм, однак, останнє, своєю чергою залежить від правильності здійснення процесуальних дій. У разі залучення до кримінального провадження доказу під час досудового розслідування, питань щодо його витребування та огляду судом, зазвичай не виникає, але якщо говорити про «нові» докази, то норми КПК не визначають на які стадії кримінального судочинства можливе залучення до кримінального провадження «нових» доказів, здавалося б, виконання такої процесуальної дії можливе і в ході судового розгляду.

Водночас, ч. 5 ст. 100 КПК, передбачає, що речові докази та документи, надані суду, зберігаються в суді, за винятком випадків, передбачених частиною шостою цієї статті, а також речових доказів у вигляді громіздких або інших предметів, що вимагають спеціальних умов зберігання, які можуть знаходитися в іншому місці зберігання [1], а також передбачено, ч. 5 ч. 2 ст. 322 КПК, що проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці.

У будь-якому випадку, під час судового розгляду долучення речових доказів до кримінального провадження можливе лише за умови дотримання порядку виявлення та вилучення зазначеного предмета, відповідно до норм КПК. Поодинокі випадки, під час яких речовий доказ може набути свого процесуального статусу під час досудового розслідування, можливі в рамках судового розгляду кримінального провадження (наприклад, під час допиту свідок або потерпілий пред'являє суду певний предмет, який йому належить) [3].

Як діяти суду, якщо сторона судового розгляду заявить обґрунтоване клопотання про отримання речових доказів, про які раніше не було відомо, тобто, «нових»? Звісно, слід враховувати виходячи з необхідності встановлення істини у кримінальному провадженні, про що йтиметься далі. Однак до такого висновку можна дійти лише логічно, а прямої вказівки на це в кримінально-процесуальному законі немає.

Відкладення судового розгляду, у зв'язку з необхідністю отримання «нових» доказів, не є типовим поширеним прикладом витребування нових доказів на стадії судового провадження. Окрім того, слід звернути увагу, що законодавець взагалі не вказує, що доказ, у зв'язку з витребуванням якого судовий розгляд у кримінальному провадженні може бути відкладено, крім ст. 322 КПК щодо проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці.

Варто уваги, те, що про «новий доказ» згадується у КПК тільки у двох випадках: 1) учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні. Якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин (ч. 5 ст. 364 КПК) [2]; 2) пропонує учасникам судового провадження подати нові докази, на які вони посилаються, або витребовує їх за клопотанням особи, яка подала апеляційну скаргу (п. 2 ч. 1 ст. 401 КПК).

Відсутність достатніх роз'яснень поняття «нові докази» в кримінально-процесуальному законі, викликає невизначеність застосування цієї норми. Що необхідно розуміти під «новими доказами», на нашу думку, це повинні бути фактичні дані (відомості), які є новими в даному кримінальному провадженні для всіх учасників судового провадження.

Незважаючи, на невизначеність нових доказів, ч. 5 ст. 100 КПК, передбачає, що речові докази та документи, надані суду, зберігаються в суді, а також речових доказів у вигляді громіздких або інших предметів, що вимагають спеціальних умов зберігання, які можуть знаходитися в іншому місці зберігання. Тож, для огляду речових доказів, судовий розгляд може бути відкладено, якщо такий огляд не можливо провести негайно, в тому ж судовому засіданні (наприклад, при громіздкості речового доказу, а також в інших випадках, коли речовий доказ зберігатися не при кримінальному провадженні і для його доставки необхідний час, або подання взагалі неможливе) [5].

Вирішуючи питання про огляд «нового» доказу (предмету), сторона кримінального провадження, повинна подати клопотання не про дослідження предмета, що за всіма ознаками належить до доказів, а клопотання про відкладення судового розгляду у зв'язку з необхідністю огляду предмету, натомість, суд приймає рішення про задоволення відповідного клопотання та досліджує відповідний предмет і виносить рішення щодо його доказовості (наприклад, судовий розгляд може бути відкладено у зв'язку з необхідністю витребування доказів у вигляді документів, які сторони хочуть показати у судовому засіданні) [6].

Водночас, при огляді місцевості та приміщення, доказами є фактичні дані, отриманні при виконанні таких процесуальних дій. Саме фактичні дані в єдиному їхньому розумінні, а не

подвійному змісті, адже процесуальні джерела відображаються у КПК. Варто відмітити таку ситуацію, якщо огляд місцевості чи приміщення проводиться під час судового розгляду, протокол судового засідання є протоколом судової дії і належить до допустимих доказів, однак при ухвалені вироку такий протокол не можна вважати допустимим, оскільки на той момент, протокол судового засідання, як мінімум не підписаний головуючим, отже до кінця процесуально не оформлений, а тому не є допустимим доказом. Разом з тим, що під час виконання вище зазначеної процесуальної дії, джерелом (носієм) доказів є предмет, а він присутній і ним є оглядна місцевість, приміщення, особистість або предмет, що пізнається.

Таким чином, сторони кримінального провадження, позбавлені можливості подання вищезазначених доказів, відомостей, а мають право лише подавати клопотання про проведення зазначених процесуальних дій, для того, щоб суд, як нейтральний суб'єкт оцінки доказів, отримав ці відомості, перевірив їх та оцінив.

З урахуванням викладеного, редакція п. 5 ч. 2 ст. 322 КПК, передбачає, зокрема, що не вважаються порушеннями безперервності судового розгляду випадки відкладення судового засідання внаслідок, проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці. Таке формулювання, ще раз, наочно показує, що стає не зрозумілим, чи відбувається дослідження «нових» доказів чи уже наявних, окрім того, що застосування такої підстави безперервності судового розгляду, можливе тільки в діяльності суду, щодо збирання доказів, а не виконання ним процесуальних дій.

Варто зауважити, що не кожна необхідність дослідити докази є підставою для відкладення судового розгляду.

Прийняття судом процесуального рішення про відкладення судового розгляду у зв'язку з необхідністю дослідження нових доказів, завжди передує рішення про проведення процесуальної дії, в ході якої планується отримати відповідний доказ. Іншими словами, не може бути відкладено судовий розгляд, якщо судом було відмовлено проведення процесуальної дії щодо дослідження доказів. Окремо варто, згадати, що ст. 322 КПК не передбачає, хто має подавати ініціативу про проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці, у разі, подання такого клопотання стороною обвинувачення, то це прямо пов'язує відкладення судового розгляду з перешкодами процесу доказування обвинувачення. Отже, від правомірності ініціативи учасника кримінального провадження у збиранні доказів, залежить законність прийняття такого рішення і дотримання процесуальних прав.

Можливість суду досліджувати докази поширюється лише на період судового розгляду кримінального провадження, а коли судовий розгляд відкладений, суд немає права проводити судові дії, які б дозволяли давати відповідному органу судові доручення про провадження необхідних слідчих дій, коли перед судом постає завдання дослідити нові докази.

Варто відмітити, що у цьому випадку виникає дискусійне питання, наприклад, чому судове доручення повинно даватися органу, який розслідував кримінальне провадження, якщо наприклад, ініціатором дослідження нових доказів буде сторона захисту, адже, сторона обвинувачення не здійснила дослідження усіх доказів під час досудового розслідування.

Ще одне важливе питання, постає чи подібна норма не перетворює суд на орган дослідження кримінального провадження, що не відповідає судовій моделі кримінального провадження в Україні. Очевидно, що судовий розгляд нерідко перетворюється на додаткове досудове розслідування з виїздами на місце події, слідчими експериментами, оглядами, пошуками свідків та проведенням безліч експертиз [4].

Висновки. На нашу думку, проблемне питання отримання «нових» доказів на стадії судового розгляду, слід вирішувати іншими способами, у тому числі поверненням обвинувального акту на додаткове досудове розслідування, проте в більш коректній формі, з урахуванням сучасних реалій і вимог.

Підсумовуючи, дослідження питань відкладення судового розгляду у зв'язку необхідністю дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці, формує думку, що всі полеміки і протиріччя з даної тематики, пов'язані з доказами, їх збирання, визначення суб'єктів та учасників є питанням дискусійним і багатогранним, адже це буде залежати від відповідного кримінального провадження.

Таким чином, у практичній діяльності судів, підстав відкладення судового розгляду набагато більше, ніж передбачено кримінально-процесуальним законодавством, що свідчить не про ігнорування суддями вимог закону, а вимушеною життєвою необхідністю і недосконалістю діючих норм.

Підстави відкладення судового розгляду слід визначити такі, щоб вони одночасно сприяли якнайшвидшому судовому розгляду кримінальних проваджень, законності, обґрунтованості і справедливості судових рішень, не порушували права учасників кримінального судочинства, відповідали його призначенню і реаліям життєвих і процесуальних ситуацій. Підставу відкладення судового розгляду «проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці» слід замінити на «проведення судових процесуальних дій, можливість виконання яких, не було реалізовано на той момент, суд має право відкласти судовий розгляд на визначений строк».

На нашу думку, таке формулювання є більш ширшим, буде обходити численні суперечки щодо доказів і включає всі можливі ситуації що перешкоджають подальшому судовому розгляду. Варто зауважити, що таке не буде нести собою затягування судового розгляду, адже рішення про відкладення судового розгляду приймає єдиний суб'єкт судового провадження – суд, а при такому відкладенні судового розгляду, суд буде вживати заходи для усунення підстав, що спричинили відкладення судового розгляду.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 05.03.2025 року. Справа №947/18809/24. Провадження №1-кп/947/512/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125661266

3. Ухвала Фастівського міськрайонного суду Київської області від 18.03.2025 року. Справа №381/806/18. Провадження № 1-кп/381/11/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125941016

4. Ухвала Олександрівського районного суду Кіровоградської області від 19.03.2025 року. Справа № 397/1112/24. Провадження № 1-кп/397/86/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126046747

5. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 31 січня 2025 року. Справа № 754/12104/24. Провадження №1-кп/754/460/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124836136

6. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 29 січня 2025 року. Справа № 463/9364/24. Провадження №1-кс/463/1020/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124770991

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.35

СТЕПАНЧЕНКО А.В.

ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ У СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

THE SUBJECT OF THE VIOLATION IN THE STRUCTURE OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF THE ILLEGAL USE FOR THE PURPOSE OF OBTAINING PROFIT OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID

Одним із ключових елементів криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги – є предмет посягання. У науковій статті висвітлюється його зміст. Основи тлумачення предмету кримінального правопорушення розкриті за змістом Законів України «Про гуманітарну допомогу» 1999 року та «Про благодійну діяльність та благодійні організації» 2012 року. Однак, слід враховувати й положення інших нормативно-правових актів, теоретичні й емпіричні джерела. Важливо, що згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 329, втративши чинність пункт 1 постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 224 «Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги». Такі зміни нормативно-правового регулювання порядку ввезення гуманітарної допомоги з одного боку, спрямовані на забезпечення її доступності для громадян, які потерпіли від дій росії як держави-агресора, спрямовані на задоволення базових потреб як цивільних, так і військових, але з іншого боку – можуть бути використані для різного роду зловживань. Проведені емпіричні дослідження засвідчили, що предметом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є: продовольство, санітарно-гігієнічні засоби, лікарські засоби та медичні вироби, одяг/взуття, технічні засоби, транспортні засоби, паливо та ін. Підкреслено, що гуманітарна допомога буде визнаватися предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, за умови відповідності всім визначеним нормативно-правовими актами ознакам, зокрема – відповідати Порядку пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 953, оформлена згідно декларації про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою, відомості про котру містяться в автоматизованій системі реєстрації гуманітарної допомоги та ін.

Ключові слова: *кримінальне провадження, нормативно-правові акти, кримінальне правопорушення, гуманітарна допомога.*

One of the key elements of the forensic characterization of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance for profit is the subject of the offense. The scientific article highlights its content. The basics of interpreting the subject of a criminal offense are revealed in the content of the Laws of Ukraine “On Humanitarian Aid” of 1999 and “On Charitable Activities and Charitable Organizations” of 2012. However, the provisions of other regulatory legal acts, theoretical and empirical

© СТЕПАНЧЕНКО А.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0006-4722-3967

sources should also be taken into account. It is important that according to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2022 No. 329, paragraph 1 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 7, 2022 No. 224 "OnApproval of the List of Categories of Goods Recognized as Humanitarian Aid without Carrying Out the Procedure for Recognizing Such Goods as Humanitarian Aid in Each Specific Case, for the Period of Martial Law and Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Humanitarian Aid" has become invalid. Such changes in the regulatory and legal regulation of the procedure for importing humanitarian aid, on the one hand, are aimed at ensuring its accessibility for citizens who have suffered from the actions of Russia as an aggressor state, aimed at meeting the basic needs of both civilians and military personnel, but on the other hand, they can be used for various kinds of abuse. Empirical studies have shown that the subject of illegal use for the purpose of profit from humanitarian aid, charitable donations or free assistance is: food, sanitary and hygienic products, medicines and medical products, clothing/footwear, technical means, vehicles, fuel, etc. It is emphasized that humanitarian aid will be recognized as the subject of a criminal offense provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, provided that it complies with all the signs specified by regulatory legal acts, in particular, it complies with the Procedure for the passage and accounting of humanitarian aid under martial law, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 5, 2023 No. 953, is drawn up in accordance with the declaration on the list of goods recognized as humanitarian aid, information about which is contained in the automated system for registering humanitarian aid, etc.

Key words: *criminal proceedings, regulatory legal acts, criminal offense, humanitarian aid.*

Аактуальність тема. Слід приділити увагу формуванню криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, а саме криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Адже лише пізнавши механізм кримінального правопорушення, його елементи – можна забезпечити ефективне досудове розслідування з метою досягнення завдань кримінального провадження. Стратегічно – мова йде про формування криміналістичної методики розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, а її обов'язковою складовою є відповідна криміналістична характеристика.

До одного із ключових елементів криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є предмет посягання. Зупинимося на висвітленні його змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сферою незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, висвітлено у таких дисертаційних дослідженнях: В.М. Шевців «Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (Харків, 2023) [1], В.М. Латишев «Основи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги» (Дніпро, 2023) [2]. Однак, протиправна діяльність постійно зазначає змін, розвивається за своїми «законами», що обумовлює зміни криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги та її окремих елементів. Нині нагальною є потреба в комплексному висвітленні цієї тематики в контексті сучасних суспільних і правових реалій, особливостей розслідування кримінальних правопорушень за умов воєнного стану в України та подолання збройної агресії російської федерації. Вказані та інші обставини засвідчують актуальність досліджуваної проблематики.

Мета статті. Розкрити зміст предмету посягання у структурі криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Власне криміналістична характеристика складається за своїм змістом із кількох блоків інформації. Важливою складовою є саме кримінально-правова

[3, с. 539], яка визначає кримінальну протиправність діяння. Вона ґрунтується на аналізі складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України.

Сучасні дослідники у сфері кримінального права приділили увагу її формуванню. Так, О.С. Бондаренко та В.О. Савчук відзначають, що об'єктом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Однак, не зважаючи на місце розміщення аналізованої статті у структурі Кримінального кодексу України, не всі вчені розділяють цю думку. Зокрема, висловлюється припущення відносно доцільності віднесення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, вчиненого з використанням службового становища, до числа корупційних кримінальних правопорушень. Адже, мета такого діяння, так само, як і мета корупційних кримінальних правопорушень – це незаконне збагачення [4, с. 360]. Відповідно, вказана наукова думка ще раз підтверджує наш висновок про складний механізм даного кримінального правопорушення, що вимагає комплексного підходу до його розгляду.

Отже, підсумуємо:

1) родовим об'єктом розглядуваного кримінального правопорушення виступають суспільні відносини у сфері господарської діяльності;

2) основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступають відносини у сфері господарської діяльності, які пов'язані з гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами, безоплатною допомогою, і які потребують ще більшої конкретизації з урахуванням змісту ст. 201-2 КК «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [5, с. 388].

Слід додати, що дії з незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги можуть посягати і на інші групи суспільних відносин, наприклад, у сфері власності чи у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. За цих умов слід ретельно з'ясовувати всі складові механізму протиправної діяльності, й враховувати при кваліфікації дій правопорушника.

Як відзначає Г.О. Чорний, з огляду на принципи побудови окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, у якій криміналістична характеристика посідає ключову позицію, й останню варто розглядати як інформаційну модель, у якій відбуваються якісно-кількісні показники ретроспективної спрямованості про типові ознаки, тобто ті, притаманні цьому масиву злочинів, і специфічні, які дають змогу відокремити його від інших груп злочинів. Водночас головною відмінністю цієї моделі є те, що всі елементи, які входять до її складу, становлять певну систему й розглядати їх у відриві один від одного недоцільно [6, с. 159].

Тобто, криміналістичну характеристику незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги слід тлумачити як інформаційну модель, що складається із елементів: предмету посягання, обстановки та способу вчинення кримінального правопорушення, слідової картини події, особи правопорушника та особи потерпілого.

Предмет посягання визначений за змістом Закону України «Про гуманітарну допомогу» 1999 року. Так, згідно п. 2 ст. 1 закону України «Про гуманітарну допомогу» 1999 року, гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [7].

Згідно п. 1 ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» 1999 року, безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам гуманітарної допомоги [7].

У юридичній літературі гуманітарну допомогу залежно від форми її надання класифікують таким чином: грошова; товарна; надання послуг; виконання робіт [8, с. 12]. Оскільки у ст. 201-2 КК фігурують лише «товари (предмети) гуманітарної допомоги» і «таке майно», нецільове використання гуманітарної допомоги, яка надається у вигляді виконання робіт чи надання

послуг, не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК. Сказане відноситься і до безоплатної допомоги (різновид гуманітарної допомоги), яка також може надаватись у вигляді виконання робіт і надання послуг [9, с. 103].

Згідно ч. 1 ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» 2012 року, благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до цього Закону [10].

О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан відзначають, що незважаючи на те, що благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником не тільки коштів та іншого майна, а й майнових прав, ч. 1 ст. 201-2 КК передбачає караність інших правочинів щодо розпорядження лише «таким майном». Виправданням такого законодавчого кроку може слугувати хіба що та обставина, що цивілістичне розуміння поняття майна охоплює не лише окремі речі та їх сукупність, а й майнові права та обов'язки (ст.190 Цивільного кодексу України) [9, с. 103].

Отже, підсумовуючи наукову дискусію, слід зазначити, що предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є:

а) безоплатна та гуманітарна допомога, яка має такі ознаки: надається на неоплачуваній основі; є адресованою конкретному отримувачеві; має цільовий характер; реалізується у грошовій або натуральній формі; надається у вигляді фінансової допомоги (пожертвувань), виконання певних робіт, надання певних послуг; отримувачі допомоги підпадають під ознаки категорій осіб, які її потребують [1, с. 39];

б) благодійна пожертва, основними ознаками котрої є: безоплатність; спрямованість на сприяння законним інтересам набувачам такої допомоги в чітко визначених у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» 2012 року сферам благодійної діяльності, розвиток і підтримку цих сфер у суспільних інтересах; попередня визначеність і домовленість про цілі такої пожертви; предметом пожертв є кошти, інше майно та майнові права; реалізація у формі передачі у власність бенефіціара(ів) [1, с. 40].

З наведеного помітно, що спільними ознаками предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є їх безоплатне надання та цільова спрямованість [1, с. 40].

Важливим є положення, що предмети, що юридично не мають статусу гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у відповідності до законодавства, не можуть розглядатись як такі – навіть якщо вони, як і предмети гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги спрямовуються на здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, цивільного захисту населення та його повсякденних потреб. Це не означає наявності прогалини у кримінальному законі, оскільки вчинення дій, зазначених у ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», із предметами, що не належать до гуманітарної допомоги чи благодійних пожертв, може кваліфікуватися за іншими статтями КК України, як от кримінальні правопорушення проти власності, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності тощо [11, с. 23]. Відмінністю між аналізованими складами кримінальних правопорушень є те, що відповідальність за статтею 201-2 КК України в свою чергу пов'язана з вартістю предмета кримінального правопорушення, що не є обов'язковими ознаками основного складу правопорушення, які встановлені в нормах статей 190 та 191 КК України [5, с. 389].

Ще однією обов'язковою ознакою предмета посягання є визначений КК України розмір. У частині 2 Примітки до ст. 201-2 КК України визначено, що «дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [12].

У 2025 році Верховною Радою України прийнятий закон України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» [13]. Він встановлює розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб з 1 січня 2025 року на рівні 3028 грн. У диспозиціях норм, які встановлюють адміністративну та кримінальну відповідальність, передбачений неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Відповідно до п.5 р. XX Податкового кодексу України він встановлюється не в загальному

розмірі – 17,00 грн., а на рівні податкової соціальної пільги. Підпунктом 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV Податкового кодексу України передбачено, що така пільга становить 50% прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 1 січня звітного податкового року. Таким чином, розмір податкової соціальної пільги з 1 січня 2024 року становить 1514 грн [14].

Слід також зауважити, що правовий режим воєнного стану обумовлює особливості тлумачення предмета посягання.

Важливо, що згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 329 [15], втратив чинність пункт 1 постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 224 «Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги» [16]. Такі зміни нормативно-правового регулювання порядку ввезення гуманітарної допомоги з одного боку, спрямовані на забезпечення її доступності для громадян, які потерпіли від дій росії як держави-агресора, спрямовані на задоволення базових потреб як цивільних, так і військових, але з іншого боку – можуть бути використані для різного роду зловживань.

В.М. Шевців за результатами проведеного дослідження виокремив групи, що представляють типові предмети незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

1. Автомобілі, завезені на територію України як гуманітарна допомога на потреби Збройних Сил України.

2. Військове спорядження (військова амуніція та військові прилади), зокрема, спеціальні засоби індивідуального захисту як-то каски, виготовлені відповідно до військових стандартів або технічних умов, чи їх еквіваленти та спеціально призначені для них компоненти (підщоломи, амортизатори), бронежилети, виготовлені відповідно до військових стандартів, зокрема стандартів НАТО, або військових умов для потреб правоохоронних органів, Збройних Сил та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, інших суб'єктів, що здійснюють боротьбу з тероризмом відповідно до закону; нитки для виготовлення бронежилетів, тканини (матеріали) для виготовлення бронежилетів, бронепластини (бронеплити); тощо.

3. Продукти харчування. Зокрема, це можуть бути як консерви (овочеві, рибні, м'ясні, фруктові), крупи, свіжі та консервовані овочі/фрукти/ягоди, м'ясо (свіже/морожене/охолоджене/у вакуумі), риба/морепродукти (свіжа/морожена/охолоджена/у вакуумі), цукерки, шоколад, хліб, олія, вершкове масло, молочні продукти, чай, кава, питна вода.

4. Засоби гігієни (вологі серветки, сухі серветки, пелюшки дитячі та дорослі, гігієнічні прокладки/тампони, рідке мило, засоби дезінфекції, щітки для чищення зубів дорослі і дитячі, зубні пасти).

5. Різноманітний одяг, взуття, інші речі побутового призначення.

6. Медичні засоби (маски медичні, респіратори, катетери для виведення сечі, рукавички, шприци та вата, тактичні аптечки, тощо).

7. Лікарські засоби (пігулки та сиропи, рідини медичного застосування).

8. Транспортні засоби спеціалізованого призначення для надання швидкої медичної допомоги.

9. Іграшки.

10. Інші об'єкти [1, с. 42–51].

Слід додати, що перелік предметів кримінального правопорушення за ст. 201-2 КК України слід систематизувати.

Так, згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану» від 5 вересня 2023 року № 953 [17]:

– категорії товарів, які ввозяться на митну територію України відповідно до Порядку пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 953 [18] (далі – Порядку), крім тих, які не належать до гуманітарної допомоги згідно із Законом України «Про гуманітарну допомогу» (за винятком нафтопродуктів, скрапленого газу, речовин, що використовуються як компоненти моторних палив, палива моторного альтернативного, спирту етилового для медичних цілей та фармацевтичної промисловості, електричної енергії), визнаються гуманітарною допомогою за декларативним принципом без прийняття відповідного рішення спеціально уповноваженими державними органами з питань гуманітарної допомоги;

– визнаються гуманітарною допомогою за декларативним принципом відповідно до Порядку транспортні засоби, які ввозяться на митну територію України для потреб закладів охорони здоров'я державної та комунальної форми власності або установ, уповноважених Міністерством охорони здоров'я на отримання лікарських засобів, медичних виробів, витратних матеріалів, медичного обладнання, засобів індивідуального захисту та інших товарів, необхідних для належного забезпечення сфери охорони здоров'я в умовах воєнного стану, а саме:

– легкові автомобілі з об'ємом двигуна не більш як 2000 куб. сантиметрів, крім легкових автомобілів, які визнаються гуманітарною допомогою відповідно до пункту 19 Порядку;

– легкові автомобілі з об'ємом двигуна не більш як 4200 куб. сантиметрів для потреб центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, крім легкових автомобілів, які визнаються гуманітарною допомогою відповідно до пункту 19 Порядку;

– автомобілі плагін-гібридні та електромобілі, вартість яких не перевищує 190 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня року, в якому вони ввозяться на митну територію України;

– транспортні засоби спеціального та спеціалізованого призначення (крім таксі, автомобілів інкасації);

– визнаються гуманітарною допомогою у випадках, визначених пунктом 19 Порядку, легкові автомобілі, що передаються для потреб військових формувань або закладів охорони здоров'я державної та комунальної форм власності або установ, уповноважених Міністерством охорони здоров'я на отримання лікарських засобів, медичних виробів, витратних матеріалів, медичного обладнання, засобів індивідуального захисту та інших товарів, необхідних для належного забезпечення сфери охорони здоров'я в умовах воєнного стану, без обмеження об'єму двигуна таких автомобілів [17].

У свою чергу проведені емпіричні дослідження засвідчили, що предметом посягання щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є:

– продовольство (вважають 67,4% слідчих та 69,4% детективів);
– санітарно-гігієнічні засоби (66,7% слідчих та 72,2% детективів);
– лікарські засоби та медичні вироби (62,5% слідчих та 75,0% детективів);
– одяг/взуття (47,2% слідчих та 55,5% детективів);
– технічні засоби (48,6% слідчих та 44,4% детективів);
– транспортні засоби (62,5% слідчих та 72,2% детективів);
– паливо (27,8% слідчих та 27,7% детективів);
– інше (9,0% слідчих та 22,2% детективів).

За основу виокремлення видів гуманітарної допомоги обрано зміст Декларації про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою, що є додатком 1 до Порядку пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану від 5 вересня 2023 року № 953.

Слід підкреслити, щоб гуманітарна допомога визнавалася предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, вона має відповідати всім визначеним нормативно-правовими актами ознакам.

Зокрема, оформлена відповідно до Декларації про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою і супроводжуватися наявною інформацією щодо наступних реквізитів: повне найменування отримувача гуманітарної допомоги; код згідно з ЄДРПОУ отримувача гуманітарної допомоги; номер отримувача в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги; унікальний код гуманітарної допомоги, наданий автоматизованою системою реєстрації гуманітарної допомоги; прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) особи, що здійснює декларування; марка машини; номер машини; донор гуманітарної допомоги, адреса, країна; вид гуманітарного вантажу та ін.

Згідно п. 2 Порядку пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 953, формування та/або подання декларації про перелік товарів, що визначаються гуманітарною допомогою, за формою згідно з додатком 1 (далі – декларація) здійснюється в електронній формі через єдиний державний інформаційний веб-портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» або через автоматизовану систему реєстрації гуманітарної допомоги, процеси якої визначено Положенням про автоматизовану систему реєстрації гуманітарної допомоги, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 927 [19], або в паперовій формі безпосередньо в пункті пропуску через державний кордон України [18].

Реєстрація отримувача в Єдиному реєстрі, внесення інформації про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою, формування та/або подання інвентаризаційного опису гуманітарної допомоги за формою згідно з додатком 2, формування та/або подання звіту про наявність і розподіл гуманітарної допомоги за формою згідно з додатком 3 здійснюються з використанням автоматизованої системи та з урахуванням особливостей, визначених Порядком пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану від 5 вересня 2023 року № 953 [18].

Висновок. Таким чином, у процесі розслідування, однією із обставин яка підлягає доказуванню згідно ст. 91 КПК України, є «1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення)» [20]. Встановлення предмету кримінального правопорушення є обов'язковим у процесі доказування та при побудові його криміналістичної характеристики. Тому встановлення правового статусу товарів як гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, із дотриманням вимог всіх нормативно-правових актів України, є обов'язковим у кримінальному провадженні, і вказане завдання має вирішуватися слідчим першочергово.

Список використаних джерел:

1. Шевців В.М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 292 с.

2. Латишев В. П. Основи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2025. 226 с.

3. Ушканенко Е. О. Криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 532–540. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.75

4. Бондаренко О.С., Савчук В.О., Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: аналіз законодавчої новели. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 359–362. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/87

5. Котовщиков Р.А. Об'єкт складу незаконного незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. №5. С. 386-390. http://www.lsej.org.ua/5_2024/98.pdf

6. Чорний Г. Криміналістична характеристика злочинів терористичної спрямованості: теоретичні проблеми формування на сучасному етапі. *Публічне право.* 2020. № 3 (39). С. 156–163. URL: https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-17

7. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text

8. Коваль Н. О. Підстави та порядок переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2014. 19 с.

9. Дудоров О.О., Мовчан Р. О., Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 99–115. URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/80/76

10. Про благодійну діяльність та благодійні організації : закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text

11. Дудоров О., Мовчан Р., Каменський Д. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 1 (122). С. 21–37.

12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

13. Про Державний бюджет України на 2025 рік : Закон України від 19 листопада 2024 року № 4059-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text

14. Суми для притягнення до кримінальної відповідальності у 2025 році. *Bargen*. URL: https://bargen.com.ua/2024/01/02/sumy-dlya-prytyahnennya-do-kryminal-noyi-vidpovidalnosti-u-2024-2/

15. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 р. № 174 та визнання таким, що втратив чинність, пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від

7 березня 2022 р. № 224 : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року №329. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2022-%D0%BF#Text

16. Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 224. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-п#Text

17. Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 953. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#Text

18. Порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 953. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#n19

19. Положення про автоматизовану систему реєстрації гуманітарної допомоги : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 927. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-2020-%D0%BF#n13

20. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада Україн*и : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.63:339.727.22]''364''(045)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.36

ЗАГРЕБЕЛЬНА Д.І.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СТАНДАРТУ «ПОВНОГО ЗАХИСТУ І БЕЗПЕКИ ІНВЕСТИЦІЙ» ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ АРБІТРАЖІВ

PECULIARITIES OF APPLYING THE 'FULL PROTECTION AND SECURITY OF INVESTMENTS' STANDARD DURING ARMED CONFLICTS IN THE PRACTICE OF INTERNATIONAL INVESTMENT ARBITRATION

Стаття присвячена всебічному аналізу особливостей застосування інвестиційного положення «повний захист та безпека» у міжнародному інвестиційному праві в контексті збройних конфліктів. Авторка досліджує питання відповідальності держави за шкоду, завдану іноземним інвесторам, а також потенційні винятки з цієї відповідальності, які можуть бути застосовані у випадках, коли дія цього положення стикається з умовами збройних конфліктів. Важливою частиною аналізу є дослідження ролі держави в контексті таких ситуацій, зокрема обґрунтування її дій у рамках національної безпеки або збереження міжнародного миру.

Особливу увагу приділено питанням, які стосуються відмінностям у відповідальності держави залежно від типу конфлікту, зокрема міжнародного чи неміжнародного. У статті детально розглянута практика міжнародних арбітражів, що стосуються спорів, пов'язаних із збройними конфліктами, а також визначено, яким чином іноземні інвестори можуть застосовувати стандарт «повного захисту та безпеки» для захисту своїх прав в умовах таких конфліктів.

Авторка підкреслює складність застосування цього стандарту під час збройних конфліктів, зокрема через те, що багато інвестиційних договорів містять обмеження, які дозволяють державам виправдовувати свої дії необхідністю забезпечення національної безпеки або підтримання міжнародного миру, що може обмежувати дію положення «повний захист та безпека». Водночас, розглядаються і винятки, які можуть застосовуватися до конкретних ситуацій, що, зокрема, залежать від характеру конфлікту, місця розташування інвестиційного об'єкта, а також особливостей самого збройного конфлікту.

Авторка робить висновок, що, незважаючи на те, що положення «повний захист та безпека» є ключовим елементом для захисту інвестицій в мирний час, його застосування у повній мірі є можливим лише під час неміжнародних збройних конфліктів. Для міжнародних конфліктів це питання є більш складним і залежить від конкретних обставин, таких як місце розташування інвестицій, тип конфлікту та наявність застосовуваних винятків, що може впливати на права інвесторів та відповідальність держави.

Ключові слова: *захист інвестицій, збройний конфлікт, міжнародний збройний конфлікт, інвестиційні положення, повний захист та безпека, інвестиційні договори.*

This article provides a comprehensive analysis of the application of the investment provision full protection and security in international investment law in the context of armed conflicts. The author examines the issue of state liability for damages caused to foreign investors, as well as potential exceptions to this liability that may arise when the application of this provision intersects with the conditions of armed conflicts.

© ЗАГРЕБЕЛЬНА Д.І. – аспірантка кафедри міжнародного права (Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

A significant part of the analysis focuses on the role of the state in such situations, particularly in justifying its actions under national security concerns or the need to maintain international peace.

Special attention is given to the differences in state responsibility depending on the nature of the conflict, specifically whether it is international or non-international. The article also provides an in-depth review of the practice of international arbitration in disputes related to armed conflicts, and determines how foreign investors can use the full protection and security standard to defend their rights in such conflicts.

The author highlights the complexity of applying this standard during armed conflicts, especially due to the fact that many investment treaties include limitations allowing states to justify their actions for reasons of national security or the maintenance of international peace, which may restrict the full application of the full protection and security provision. The article further explores exceptions that may apply to specific situations, which depend on factors such as the type of conflict, the location of the investment, and the characteristics of the armed conflict itself.

The author concludes that, although the full protection and security provision is a key element for the protection of investments in peacetime, its full application is only feasible in non-international armed conflicts. In the case of international armed conflicts, the issue is more complex and depends on specific circumstances such as the location of the investment, the nature of the conflict, and the presence of applicable exceptions, all of which can affect investors' rights and state responsibility.

Key words: *investment protection, protection of the rights of foreign investors, armed conflict, investment provisions, full protection and security, investment treaties.*

Вступ. Збройні конфлікти створюють значні виклики для міжнародного інвестиційного права, особливо щодо захисту, який надається інвесторам. Одним із ключових стандартів захисту в міжнародних інвестиційних угодах є положення "повний захист та безпека" [1]. Воно традиційно передбачає обов'язок держави забезпечити безпеку інвесторів та їхніх активів на своїй території [2], і охоплює як правову безпеку [3], так і фізичний захист [4].

Однак застосування цього стандарту під час збройних конфліктів викликає певні питання. Перше питання стосується розмежування обсягу відповідальності держави залежно від характеру збройного конфлікту. У міжнародному збройному конфлікті (тобто конфлікті між двома або більше державами) ситуація ускладнюється тим, що руйнування інвестицій може бути спричинене не лише діями держави, яка приймає інвестиції, а й діями іншої держави. У такому випадку постає питання, чи можна притягнути приймаючу державу до відповідальності за шкоду, завдану іноземним інвесторам внаслідок дій третьої сторони, або ж така шкода має розглядатися у контексті воєнних репарацій. Натомість у неміжнародному збройному конфлікті (внутрішньому конфлікті, що не набуває міждержавного характеру) відповідальність держави є більш визначеною, оскільки саме вона несе основний обов'язок забезпечення безпеки на своїй території.

Крім того, під час збройного конфлікту положення "повний захист та безпека" перетинається з нормами міжнародного гуманітарного права, яке передбачає окремі правила захисту цивільного майна під час війни. У зв'язку з чим виникає необхідність визначити, чи може міжнародне гуманітарне право змінювати або обмежувати обсяг стандартів передбачених міжнародними інвестиційними угодами.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз специфіки застосування інвестиційного положення "повний захист та безпека" у контексті визначення меж відповідальності держави за шкоду, завдану іноземним інвесторам під час збройних конфліктів.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

– визначити обсяг відповідальності держави за положенням "повний захист та безпека", у залежності від типу збройного конфлікту (збройний конфлікт неміжнародного або міжнародного характеру);

– проаналізувати арбітражну практику щодо вирішення спорів, де предметом спору є застосування положення повний захист та безпеки під час збройного конфлікту.

Стан опрацювання проблематики.

Інвестиційне положення "повний захист та безпека" є об'єктом численної кількості досліджень у сфері міжнародного інвестиційного права.

Основоположними роботами, що визначили концептуальні підходи до тлумачення стандарту "повний захист та безпека" вважаються публікації К. Шройєра, Р. Долзера, К. Янака-Смолла, К. МакЛаклана, А. Ньюкомба, Л. Параделла, М. Папарінскіса, М. Сорнараджа та інших.

Значний внесок у дослідження стандарту "повний захист та безпека" зробили такі науковці, як С. Мантілья Бланко, Д. Патель, Н. Джуннгам, О. Мільєніч, Ф. Оррего Вікуня, Н. Перроне, С.В. Шилл, А. Райніш, К. О'Доннелл, І. Тюдор та інші. У своїх працях вони аналізують правову природу стандарту, його змістове наповнення, еволюцію в арбітражній практиці, а також співвідношення цього стандарту з обов'язками держав щодо дотримання громадського порядку, боротьби з тероризмом та захисту прав людини.

Низка дослідників, таких як Т. Ґацціні, С.Г. Нікієма, Х. Гарсія Ольмедо, А. Моліна та К. Левек, звертаються до регіональних особливостей реалізації стандарту "повний захист та безпека". Окремі публікації, зокрема роботи К. Дорді та М. Ваккаро-Інчіси, досліджують взаємозв'язок між стандартом FPS та концептом національної безпеки.

Водночас слід зазначити, що більшість наукових праць зосереджена на аналізі застосування положення в мирний час, а застосування положення «повний захист та безпека» в умовах збройних конфліктів, зокрема в контексті одночасного застосування міжнародного гуманітарного права, залишається недостатньо дослідженим у сучасному науковому дискурсі.

Результати дослідження. Правовий режим щодо інвестицій, який застосовується під час збройних конфліктів, суттєво відрізняється від того, який діє у мирний час, у зв'язку з тим, що на нього впливають норми міжнародного гуманітарного права [5]. У цьому контексті держави зобов'язані дотримуватися міжнародних стандартів, водночас враховуючи обмеження, пов'язані з воєнними діями та надзвичайними обставинами.

Міжнародне гуманітарне право, за загальним правилом, регулює поведінку воюючих сторін і має на меті мінімізувати вплив конфлікту на цивільне населення, а також цивільні об'єкти [6], до яких, у більшості випадків будуть відноситись інвестиційні об'єкти. У той же час, міжнародне інвестиційне право передбачає захист іноземних інвестицій та накладає на приймаючу державу відповідні зобов'язання [7], зокрема дотримання стандарту "повний захист та безпека". Реалізація цього стандарту в умовах конфлікту є складним завданням, через те, що держави можуть бути фізично неспроможні забезпечити належний рівень безпеки інвесторам та їхнім активам [8].

Варто зауважити, що характер збройного конфлікту (міжнародний чи неміжнародний) значним чином впливатиме на те, в якій мірі буде застосовуватись інвестиційне положення "повний захист та безпека".

Під час міжнародних збройних конфліктів основними нормами, які будуть виступати норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них. Відповідно до статті 53 Першого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій [9], знищення цивільної власності заборонене, якщо воно не викликане військовою необхідністю. Однак фактична неможливість забезпечити захист інвестиційних об'єктів поблизу лінії фронту суттєво обмежує застосування стандарту "повний захист та безпека" у цих районах. У справі AAPL v. Sri Lanka [10] арбітраж визнав, що навіть під час збройного конфлікту держава має вживати всіх можливих заходів для захисту інвестицій, хоча реалії воєнного часу можуть обмежувати такий захист. У той же час інвестиційні стандарти можуть застосовуватись на тиловій території держави, яка є учасницею збройного конфлікту. Однак і тут можуть бути певні винятки, адже практика останніх збройних конфліктів показує доволі часте застосування далекобійної зброї [11], яка вражає цілі за сотні, а то й тисячі кілометрів, які можуть знаходитись в тиловій частині держави. У випадку атаки на інвестиційні об'єкти на тиловій території, все одно буде застосовуватись міжнародне гуманітарне право, адже воно застосовується не за територіальним принципом, а на підставі факту існування міжнародного збройного конфлікту та характеру конкретної ситуації. У відповідності до статті 2 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, положення Конвенції охоплюють «усі випадки оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між двома або більше Високими Договірними Сторонами» [12], незалежно від того, чи здійснюються бойові дії на лінії фронту чи в глибокому тилу. Застосування далекобійної зброї, яка може вражати об'єкти за межами зони активних бойових дій, не скасовує зобов'язання держави та сторін конфлікту щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Якщо така атака спрямована проти цивільних осіб або цивільної інфраструктури, навіть яка розташована у тилу, вона регулюється положеннями про захист цивільного населення, зокрема положеннями, які встановлюють принципи розрізнення, пропорційності та необхідності.

Крім того, з огляду на те, що міжнародне гуманітарне право є спеціальним правовим режимом, який починає діяти виключно в умовах збройного конфлікту, що поширюється на всю територію держави, яка є стороною такого конфлікту, а не лише на фронтові зони. Саме тому навіть атаки на об'єкти, що розміщені у тилу – зокрема, за допомогою ракет, дронів чи авіаударів – регулюються нормами міжнародного гуманітарного права, а не виключно нормами міжнародного інвестиційного права.

Окремо варто звернути увагу й на той факт, що під час міжнародного збройного конфлікту доволі часто частина території може опинитись під фактичним контролем держави-супротивника [13]. У відповідності до статті 47 Гаазької конвенції [14], така територія буде вважатись окупованою, і відповідальність за порушення прав інвесторів на цій території буде покладатись на державу-окупанта. Так, у справі Quiborax v. Bolivia [15] трибунал визнав, що відповідальність за дії місцевої влади під час конфлікту має покладатися на державу, яка здійснює ефективний контроль над територією. Однак інвестиційний договір, за яким діяли інвестори, залишається чинним між державою, територію якої було окуповано, та державою інвестора, втім відповідальність перекладається на державу-окупанта.

Говорячи про захист інвестицій в умовах неміжнародного збройного конфлікту, то норми міжнародного інвестиційного права будуть переважати над нормами міжнародного гуманітарного права, які застосовуються при конфлікті такого характеру (спільна стаття 3 Женевських конвенцій та Додатковий протокол II до Женевських конвенцій). Це можна пояснити тим, що в умовах неміжнародного збройного конфлікту держави зазвичай продовжують здійснювати ефективний контроль над своєю територією, або принаймні – очікується, що така держава буде намагатись відновити чи зберегти такий контроль. У цьому випадку, держава не може посилатися на дії повстанських або терористичних угруповань як на автоматичне звільнення від зобов'язань за інвестиційними договорами, якщо вона мала знання про потенційні ризики або загрозу для інвестора. Такий підхід закріплений, зокрема, у рішенні AAPL v. Sri Lanka де арбітраж зазначив, що держава повинна вживати всіх розумних заходів для запобігання шкоді інвестиціям навіть в умовах внутрішніх заворушень [10]. Зважаючи на вищезазначене, у випадку неміжнародного збройного конфлікту на державу покладається обов'язок проявити «належну обачність». Невиконання цього зобов'язання є підставою для відповідальності держави перед інвестором.

Крім того, під час збройних конфліктів можливості держав виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання значно зменшуються [13]. Це стосується не лише загальних зобов'язань стосовно захисту іноземних інвестицій, а й зокрема стандарту "повний захист та безпека". У такому випадку держави можуть посилатися на Проект статей Комісії міжнародного права ООН щодо відповідальності держав, а саме форс-мажорні обставини або доктрину «стану необхідності» [16].

До того ж інвестиційні угоди можуть також передбачати низку винятків, що можуть бути використані для виправдання невиконання стандарту "повний захист та безпека". Так, численні двосторонні інвестиційні договори передбачають винятки для дій, що здійснюються в інтересах національної безпеки, підтримки міжнародного миру тощо. Прикладом може слугувати, стаття 9 Угоди про заохочення та взаємний захист інвестицій між Україною та США, яка дозволяє кожній Стороні вживати заходів, «щодо підтримання або відновлення міжнародного миру чи безпеки або для захисту своїх суттєвих інтересів безпеки» [17].

В арбітражній практиці питання винятків у контексті стандарту "повний захист та безпека" розглядалося, зокрема, у справі EDF v. Romania, де трибунал зазначив, що «стандарт не є абсолютним і повинен тлумачитися з урахуванням конкретних обставин, включаючи можливі винятки, пов'язані з державним інтересом, наприклад, громадським порядком або безпекою» [18].

Таким чином, хоч стандарт «повний захист та безпека» і є важливим елементом захисту інвесторів, він не є безумовним. Угоди можуть передбачати винятки, а держави можуть робити відсилання на них у разі обґрунтованої необхідності, зокрема в умовах надзвичайного стану, збройного конфлікту або терористичних загроз. Втім, кожен випадок потребує окремої оцінки, з урахуванням принципів необхідності, пропорційності та недискримінації.

Висновки. Правовий режим захисту інвестицій під час збройних конфліктів суттєво відрізняється від мирного часу через вплив норм міжнародного гуманітарного права, що містить обмеження щодо можливості держав забезпечити належний рівень безпеки інвесторам. В умовах конфлікту на держави покладається обов'язок дотримуватись міжнародних стандартів, зокрема стандарту «повного захисту та безпеки», водночас враховуючи обмеження, пов'язані з воєнною

ситуацією. Однак фізична неможливість захисту інвестицій на територіях активних бойових дій часто призводить до ускладнень у реалізації цього стандарту.

Залежно від характеру збройного конфлікту (міжнародний чи неміжнародний), застосування інвестиційних стандартів може змінюватись. У міжнародних конфліктах, навіть атаки на інвестиційні об'єкти, що знаходяться в тиловій частині держави, підлягають регулюванню нормами міжнародного гуманітарного права, яке охоплює всю територію держави, що є стороною конфлікту. Проте, в умовах неміжнародного збройного конфлікту держава зберігає контроль над територією і зобов'язана вживати всіх розумних заходів для того, щоб захистити інвестиції.

Попри важливість стандарту «повного захисту та безпеки», держави можуть скористатись різноманітними винятками, що передбачені двосторонніми інвестиційними угодами, для виправдання невиконання цього стандарту. Такі винятки зазвичай стосуються національних інтересів щодо безпеки або збереження міжнародного миру.

Список використаних джерел:

1. Patel D. Full Protection and Security Standard: The Interpretation Challenge in Investment Treaty Arbitration // *International Journal of Law Management & Humanities.* 2022. Vol. 5(3). P. 135–148.

2. Mantilla Blanco S. Full Protection and Security in International Investment Law. Berlin : Duncker & Humblot, 2020. 550 p.

3. Miljenić O. Full Protection and Security Standard in International Investment Law // *Pravni vjesnik.* 2021. Vol. 37(2). P. 201–220.

4. O'Donnell N. Reconciling Full Protection and Security Guarantees in BITs with Incidence of Terrorism // *Journal of Damages in International Arbitration.* 2021. Vol. 8(1). P. 56–77.

5. Kinsella N. S., Rubins N. International Investment, Political Risk, and Dispute Resolution: A Practitioner's Guide. Oxford University Press, USA, 2005. 769 p.

6. Sassòli M. International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare. Elgar Publishing Limited, Edward, 2019.

7. The Oxford Handbook of International Investment Law / ed. by P. Muchlinski, F. Ortino, C. Schreuer. Oxford University Press, 2008. URL: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199231386.001.0001(date of access: 03.04.2025).

8. Schreuer C., Dolzer R. Principles of International Investment Law. Oxford University Press, 2012. 530 p.

9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text(дата звернення: 07.04.2025).

10. AAPL v. Sri Lanka, Award, 27 June 1990. Jus Mundi | AI-Powered Search for International Law & Arbitration. URL: https://jusmundi.com/en/document/decision/en-asian-agricultural-products-ltd-aapl-v-republic-of-sri-lanka-award-wednesday-27th-june-1990(date of access: 03.04.2025).

11. Ukrinform. Іран запустив по Ізраїлю 180 балістичних ракет – ЗМІ. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3911756-iran-zapustiv-po-izrailu-blizko-500-raket-zmi.html(дата звернення: 04.04.2025).

12. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text(дата звернення: 07.04.2025).

13. Benvenisti E. International Law of Occupation. Oxford University Press, 2012.

14. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text(дата звернення: 04.04.2025).

15. Quiborax v. Bolivia, Award, 16 sept. 2015. Jus Mundi | AI-Powered Search for International Law & Arbitration. URL: https://jusmundi.com/fr/document/decision/en-quiborax-s-a-non-metallic-minerals-s-a-v-plurinational-state-of-bolivia-award-wednesday-16th-september-2015(date of access: 04.04.2025).

16. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. United Nations. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (date of access: 19.03.2025).

17. Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про заохочення та взаємний захист інвестицій : Договір Україна від 04.03.1994 : станом на 16 листоп. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_419#Text(дата звернення: 07.04.2025).

18. EDF v. Romania, Award, 8 Oct 2009. Jus Mundi | AI-Powered Search for International Law & Arbitration. URL: https://jusmundi.com/en/document/decision/en-edf-services-limited-v-republic-of-romania-award-thursday-8th-october-2009(date of access: 04.04.2025).

УДК 341.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.37

ЗІНЧЕНКО-ТУЛУБ Я.С., ОСТРОВСЬКА Б.В.

РЕФОРМИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ВИКРИВАЧІВ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

WHISTLEBLOWER PROTECTION REFORMS IN UKRAINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND IMPLEMENTATION PROSPECTS

Наукова стаття присвячена захисту викривачів, який є важливою складовою демократичного врядування та боротьби з корупцією. Наголошено на тому, що в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції Україна зобов'язана адаптувати своє законодавство до міжнародних стандартів, зокрема до Директиви (ЄС) 2019/1937 «Про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства ЄС» (далі – Директива 2019/1937) [13]. Однак, незважаючи на прогрес у цій сфері, законодавство України має значні прогалини, що обмежують ефективність механізму захисту викривачів.

Автор проаналізував ключові проблеми українського законодавства:

– обмежена сфера дії (поширюється лише на корупційні злочини);

– обмеженність у виборі каналів повідомлень;

– відсутність регламентованого порядку використання каналів повідомлення;

– недостатній рівень анонімності та складна процедура отримання фінансової винагороди.

У статті проведено порівняльний аналіз українського законодавства та стандартів ЄС, а також досліджено різні підходи до гарантій захисту викривачів, зокрема, міжнародний передовий досвід, який може бути застосований для вдосконалення українського законодавства у цій сфері. Наведено приклад Литви, де впроваджено гнучкі механізми виплат викривачам, які не залежать від остаточних судових рішень, а також США, де діє розгалужена система правового захисту викривачів, що включає анонімне представництво через адвокатів, фінансові стимули та законодавчі механізми боротьби з репресіями.

У статті запропоновано рекомендації щодо покращення національної системи захисту викривачів, а саме:

– розширення сфери дії закону;

– впровадження механізмів анонімного представництва;

– вдосконалення системи фінансової підтримки та впровадження системи сертифікації каналів для повідомлень викривачів.

Зроблено висновок, що ефективна імплементація міжнародних стандартів сприятиме підвищенню рівня правового захисту викривачів в Україні та сприятиме подальшій європейській та євроатлантичній інтеграції.

Ключові слова: *викривачі, правовий механізм захисту, правові гарантії, викривачі корупції, законодавчі ініціативи, канали повідомлень, винагорода, порівняння систем.*

The scientific article is devoted to the protection of whistleblowers, which is an important component of democratic governance and the fight against corruption.

It is emphasized that in the context of European and Euro-Atlantic integration, Ukraine is obliged to adapt its legislation to international standards, in particular to Directive (EU) 2019/1937 "On the protection of persons reporting breaches of EU law" (hereinafter

© ЗІНЧЕНКО-ТУЛУБ Я.С. – аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права (Державний торговельно-економічний університет)

© ОСТРОВСЬКА Б.В. – доктор юридичних наук, страший дослідник, професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права (Державний торговельно-економічний університет)

– Directive 2019/1937) [13]. However, despite progress in this area, the legislation of Ukraine has significant gaps that limit the effectiveness of thewhistleblower protection mechanism.

The author analyzed the key problems of Ukrainian legislation:

– limited scope (applies only to corruption crimes);

– limited choice of reporting channels;

– lack of a regulated procedure for using whistleblower reporting channels;

– insufficient level of anonymity and a complicated procedure for receiving financial rewards.

The article provides a comparative analysis of Ukrainian legislation and EU standards, and also examines different approaches to whistleblower protection guarantees, in particular, international best practices that can be applied to improve Ukrainian legislation in this area.

The example of Lithuania is given, where flexible mechanisms for paying whistleblowers have been introduced, which do not depend on final court decisions, as well as the USA, where an extensive system of legal protection for whistleblowers operates, which includes anonymous representation through lawyers, financial incentives and legislative mechanisms to combat repression.

The article offers recommendations for improving the national whistleblower protection system, namely:

– expanding the scope of the law;

– introducing mechanisms for anonymous representation;

– improvement of the financial support system and implementation of a certification system for whistleblower reporting channels.

It is concluded that the effective implementation of international standards will contribute to increasing the level of legal protection for whistleblowers in Ukraine and will contribute to further European and Euro-Atlantic integration.

Key words: *whistleblowers, legal protection mechanism, legal guarantees, corruption whistleblowers, legislative initiatives, reporting channels, reward, system comparison.*

Вступ. Захист викривачів є невід'ємною складовою ефективної системи боротьби з корупцією, порушенням прав людини та іншими незаконними діями, що загрожують суспільним інтересам. Викривачі відіграють ключову роль у забезпеченні прозорості та доброчесності як у державному, так і в приватному секторах, оскільки їхні повідомлення дозволяють уповноваженим особам, органам оперативно реагувати на правопорушення. Однак, без належного правового захисту ці особи можуть зазнавати репресій, дискримінації, звільнень або інших негативних наслідків.

В останні десятиліття на міжнародному рівні спостерігається посилення уваги до механізмів захисту викривачів.

Повідомлення, що здійснюють викривачі, є невід'ємною частиною свободи вираження поглядів, що захищена статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966) [14], а також іншими міжнародними актами, такими як Конвенція ООН проти корупції (2003) [15]. Однак вони містять здебільшого деклараційні принципи, а це ускладнює конкретизацію та застосування механізмів захисту для викривачів. При цьому більшість країн-підписантів не мали національного законодавства щодо викривачів.

Вперше вимоги щодо захисту викривачів були закладені в Директиві 2019/1937 [13], яка встановила чіткі і обов'язкові правила для країн-членів ЄС щодо створення ефективних механізмів захисту осіб, що повідомляють про порушення законодавства. Ця директива стала важливим кроком у напрямку забезпечення реального захисту викривачів, надаючи їм правову безпеку та гарантуючи незалежні канали для повідомлень.

Для України як кандидата у члени ЄС, впровадження вимог, закладених у Директиві 2019/1937, є важливим кроком на шляху до гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Це передбачає створення ефективних механізмів захисту викривачів, включаючи надання правових гарантій від репресій, створення незалежних каналів для повідомлень та забезпечення їхнього захисту в рамках національної правової системи.

За останні роки Україна зробила значний прогрес у розвитку законодавства щодо захисту викривачів, але є певні прогалини, які потребують вирішення. У даній науковій статті увага

акцентується на основних проблемах, що залишаються невирішеними, та пропозиції щодо їх усунення. Для аналізу окремих аспектів захисту викривачів ми звертаємося до досвіду Сполучених Штатів Америки (США) та Литви, де вже давно застосовуються ефективні механізми та інструменти, які можуть бути корисними для вдосконалення українського законодавства. Враховуючи іноземний досвід, Україні важливо розробити законодавство, яке б не тільки відповідало вимогам ЄС, але й сприяло реальному захисту прав осіб, які повідомляють про порушення.

Огляд останніх досліджень та публікацій. У вітчизняних дослідженнях важливі аспекти функціонування інституту викривачів корупції в Україні висвітлюють Є. Баранова (2020), А. Білецький (2022), який досліджує роль бізнесу у впровадженні систем захисту викривачів, а також у співавторстві з О. Нестеренко (2024) аналізує моніторингові аспекти імплементації законодавства та дотримання міністерствами відповідних положень.

Значний внесок у дослідження здійснено також міжнародними експертами. Зокрема, О. Святун та М. Шкурек (2023) розглядають правову базу захисту викривачів у Чехії та Україні, а також перспективи гармонізації нормативно-правових актів цих країн із загальноєвропейськими стандартами.

Метою цієї статті є розробка рекомендацій щодо вдосконалення системи захисту викривачів в Україні, що сприятиме подальшій гармонізації її законодавства з європейськими та євроатлантичними стандартами.

Викладення основного матеріалу. Україна, прагнучи інтегруватися до ЄС та виконувати свої міжнародні зобов'язання, поступово вдосконалює власну нормативно-правову базу у сфері захисту викривачів.

Зокрема, у 2019 році було ухвалено зміни до Закону України «Про запобігання корупції» [12], які деталізують правовий статус викривачів, їхні права та гарантії захисту. Водночас українське законодавство досі має низку прогалин, які ускладнюють його відповідність міжнародним стандартам.

Перше, з чого варто почати, це звуженість сфери дії законодавства про викривачів до обмеженого кола правопорушень, зокрема, виключно до порушень у сфері корупції. Складається враження, що вітчизняний законодавець ставить пріоритет на боротьбу з корупцією, надаючи їй більшу увагу, ніж іншим не менш суспільно небезпечним порушенням в інших сферах. Це викликає незрозумілість, чому особа, яка повідомляє, наприклад, про суспільно небезпечне екологічне правопорушення, що наражає на ризик життя та здоров'я людей, не охоплюється механізмами захисту, передбаченими для викривачів. Це обмежує потенціал законодавства і не відповідає комплексному підходу, закладеному в Директиві 2019/1937, яка поширює свій захист на широкий спектр порушень, включаючи екологічні, трудові, а також інші порушення, що мають значний вплив на суспільство (стаття 2). Такий підхід забезпечує більш всебічний захист викривачів і відповідає сучасним міжнародним стандартам.

Євгенія Баранова [1, с. 226] наголошує, що надмірна увага до боротьби з корупцією може відволікати від інших не менш важливих суспільних проблем. До таких належать питання екології, якості харчових продуктів, фармацевтики, прав людини та інших сфер. Тому, на її думку, слід поступово розширювати поняття «викривач» і заохочувати їхню діяльність у різних сферах суспільного життя.

Наступним проблемним питанням є саме визначення поняття «викривач», зазначене в ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», з якого можна зрозуміти, що статус викривача надається лише чинним працівникам і службовцям, що обмежує коло осіб, які можуть скористатися захистом, оскільки поняття «викривач» не охоплює колишніх працівників або осіб, які перебувають на етапі переддоговірних відносин, хоча вони можуть володіти важливою інформацією.

Відмінність цього положення від положень Директиви ЄС 2019/1937 полягає в тому, що вона розширює це коло, включаючи колишніх працівників та осіб на етапі переддоговірних відносин, що забезпечує більш широкий захист.

Слід підкреслити, що відрізняються і підходи щодо сутності каналів повідомлення, через які викривачі можуть передавати інформацію. Як ми вже зазначали, враховуючи лише антикорупційне спрямування національного законодавця їх наявність та функціонування обмежується лише суб'єктами публічного права. Натомість, Директива 2019/1937 передбачає наявність каналів повідомлення не лише для суб'єктів публічного права, але й для суб'єктів приватного права. Позитивним моментом є те що українські компанії, незважаючи на відсутність законодавчих вимог, впроваджують такі корпоративні (внутрішні) стандарти [2, с. 7].

Важливим є також той факт, що єдиним способом для викривача подати повідомлення про порушення через внутрішні канали, тобто всередині організації, є використання Єдиного порталу повідомлень викривачів. Це створює певні обмеження, оскільки викривачі, які бажають повідомити про правопорушення в межах своєї організації, змушені використовувати лише цей ресурс. Інші (альтернативні) канали хоч і визнаються, однак закон не регулює порядок їх роботи та не накладає зобов'язань щодо забезпечення конфіденційності чи анонімності особи викривача, що є значним ризиком для нього [3].

В свою чергу, Директива 2019/1937 в ст. 8 встановлює вимоги щодо внутрішніх каналів повідомлення, зазначаючи, що організації повинні створювати ефективні канали для прийому повідомлень про порушення, які гарантують конфіденційність та анонімність викривачів. Директива не обмежує організації лише одним каналом для подачі повідомлень, а вимагає, щоб канали були різноманітними, при цьому зберігає гарантії для викривачів. Тому, законодавцю варто було б або взагалі заборонити створення та функціонування таких каналів, оскільки їх використання може наражати на ризик особу викривача, або ж встановити чіткі та детальні правові вимоги щодо їх функціонування. Це повинно передбачати обов'язкове забезпечення конфіденційності та анонімності, щоб уникнути можливих негативних наслідків для безпеки викривачів.

На нашу думку, функціонування таких каналів можна було б поєднати з вимогами міжнародної сертифікації, зокрема стандартом ISO/IEC 27001 [11], який регулює управління інформаційною безпекою. Виконання вимог щодо конфіденційності, анонімності та безпеки даних при прийомі повідомлень від викривачів сприятиме не лише захисту осіб, які повідомляють про порушення, але й відповідності організації міжнародним стандартам. Це дозволить організаціям не лише дотримуватися вимог законодавства, а й отримати додаткову перевагу у вигляді сертифікації, що підтверджує їхній високий рівень безпеки та довіри.

Щодо регулярних каналів повідомлень, до яких наразі відносяться органи прокуратури, Національна поліція, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Національне агентство з питань запобігання корупції то законодавцю варто було б розширити цей перелік.

Такі науковці, як О. Нестеренко та А. Білецький [4], пропонують розширити доступні канали для повідомлень та включити комітети, тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України, Антимонопольний комітет та інші контрольно-наглядові державні органи України. Можна погодитися з їхньою думкою, оскільки підхід Директиви 2019/1937 наголошує на важливості багатоканальності і різноманітності шляхів для повідомлення про порушення. Зокрема, включення таких органів, як тимчасові слідчі комісії Верховної Ради, може допомогти в розслідуванні питання на більш високому рівні, забезпечуючи незалежність і мінімізуючи вплив на процеси розслідування з боку органів виконавчої влади. Антимонопольний комітет, з його функціями моніторингу ринку та захисту від недобросовісної конкуренції, також може стати важливим гравцем у забезпеченні прозорості та боротьбі з корупцією в економічній сфері.

Останнім каналом повідомлення, передбаченим як Директивою 2019/1937 так і національним законодавством, виступає публічне висвітлення інформації про правопорушення в медіа та інших громадських платформах (абз. 22 ч. 1 ст. 1 Закону «Про запобігання корупції»).

В Директиві 2019/1937 такі канали називаються публічними, в законі – зовнішніми. В цьому контексті важливо сказати, що в обох нормативних актах відсутні обов'язкові вимоги щодо порядку використання такого каналу, тобто його застосування залишається на розсуд викривачів. Це означає, що особи, які повідомляють про порушення, можуть звертатися до таких каналів без попереднього використання внутрішніх чи зовнішніх каналів. Однак в той же час Директива 2019/1937 містить норму щодо «заохочення» використання внутрішніх та зовнішніх (регулярних) каналів як пріоритетних, перш ніж звертатися до публічності.

Таке заохочення не є забороною публічного розголосу, але воно відображає позицію та рекомендацію європейського законодавця, який вважає, що першочергове звернення до внутрішніх каналів, зовнішніх (регулярних) може бути більш ефективним і безпечним. Мається на увазі, що для уникнення ситуацій де викривач може несвідомо розкрити інформацію, яка містить секретні, конфіденційні або захищені законом дані, Директива 2019/1937 рекомендує спочатку спробувати, якщо це можливо, використати внутрішні, регулярні канали повідомлення.

На відміну від цього, подібний підхід в українському законодавстві не передбачений. Потенційно це може створити ситуації, де така інформація одразу потрапляє у ЗМІ, навіть якщо ефективно відреагувати на правопорушення можна було у попередніх ланках цієї системи. Погоджуємося з думкою Г. Татаренко, І. Татаренко, О. Мезері [5, с. 132] про те, що зацікавленість

держави у викриті правопорушень не повинно переважати над дотриманням прав роботодавців. Надмірна лібералізація викривальних механізмів може стати джерелом зловживань або спричинити репутаційні та фінансові втрати для організацій чи держави [9, с. 154].

Що стосується гарантій для викривачів, Закон України «Про запобігання корупції» передбачає низку механізмів (ст. 53-3) захисту осіб, які повідомляють про можливі корупційні правопорушення. Хоча положення дійсно містить вичерпний перелік гарантій для викривачів, однак їх практична реалізація залишається проблемним питанням.

Наприклад, вищезазначеним положенням викривачам гарантується надання психологічної допомоги, проте, як зазначає О. Святун та М. Шкурек, цей механізм залишається здебільшого декларативним через відсутність чітко визначених процедур його реалізації [6, с. 179].

Наступним проблемним моментом, з яким можуть зіштовхнутися викривачі, є те, що українське законодавство, на відміну від європейського законодавства, зокрема Директиви 2019/1937 (стаття 24), не містить норм, які б прямо забороняли роботодавцям обмежувати права викривачів через умови трудових договорів чи внутрішніх політик. Це створює правову невизначеність і потенційно може сприяти обмеженню прав викривачів на рівні компаній чи організацій.

З цього випливає і відсутність захисту від ініціювання цими самими суб'єктами недобросовісних судових проваджень проти викривачів. Європейський законодавець передбачив це у статті 23 Директиви, в Україні ж відсутність такого захисту створює правову прогалину, яка може спричинити зловживання судовими механізмами з метою тиску на викривачів. Зокрема, відсутність відповідальності за подібні дії відкриває можливості для стратегічних судових позовів (Strategic lawsuit against public participation – SLAPP) або інших форм переслідування, що спрямовані на дискредитацію або залякування осіб, які розкривають суспільно важливу інформацію. Варто зазначити, що в Україні такі позови є проблемою не лише в контексті викривачів, але і діяльності журналістів, редакцій, громадських активістів та інших осіб, які викривають корупцію чи незаконну діяльність [7].

У квітні 2024 року в Україні була запущена кампанія Ради Європи «Журналісти мають значення», присвячена безпеці журналістів та інших працівників медіа в Україні. Національна спілка журналістів України (НСЖУ) започаткувала ініціативу зі збору інформації про випадки судового тиску на медіа та журналістів через SLAPP-позови.

Водночас відсутній механізм фінансової підтримки, який закріплений у статтях 19–22 Директиви 2019/1937. Це створює суттєві прогалини в системі захисту викривачів, оскільки відсутність матеріальної допомоги може ускладнювати їхнє становище під час юридичного розгляду або в разі фінансових втрат, спричинених викриттям порушень. Брак такої підтримки знижує ефективність механізму захисту, адже викривачі, які стикаються з економічними труднощами або репресіями, можуть опинитися у вразливому становищі без належної допомоги. Хоча українське законодавство містить норму про винагороду для викривачів, передбачену статтею 53-7 Закону України «Про запобігання корупції», але винагорода має стимулюючий характер і виплачується залежно від результатів розслідування або встановлення порушення, а не як гарантована фінансова підтримка.

На відміну від цього, Директива 2019/1937 закріплює право викривачів на фінансову допомогу, яка охоплює покриття судових витрат, компенсацію за втрату роботи або інші економічні збитки, пов'язані з викриттям порушень. Така підтримка не лише сприяє матеріальному захисту викривачів, а й підвищує ефективність системи викривання, зменшуючи страх перед можливими негативними наслідками.

Таким чином, основна відмінність між цими підходами полягає в тому, що українська система винагородження зосереджена на заохоченні викривачів, але не гарантує їм фінансової стабільності у випадку репресій. Європейський підхід, навпаки, забезпечує комплексну підтримку, включаючи компенсацію можливих та покриття юридичних витрат. Інтеграція положень, аналогічних статтям 19–22 Директиви 2019/1937, у законодавство України дозволила б суттєво підвищити рівень захисту викривачів, надаючи їм реальні гарантії фінансової безпеки у разі негативних наслідків їхньої діяльності.

Відсутність положень про винагороду в Директиві 2019/1937 пов'язується з тим, що вона залишає це питання на розсуд держав-членів ЄС. З огляду на це, доцільно представити як приклад досвід країни-члена ЄС та країни-лідера НАТО – Литви та США, що запровадили важливі процедури для виплат винагород. Зокрема, у Литві, відповідно до статті 12 Закону про захист викривачів [8], сума винагороди пропорційна шкоді, яку спричинило або могло спричинити порушення. При цьому немає встановленої максимальної суми. Крім цього, винагорода не залежить

від судового рішення, в той час як в Україні така сума фіксована та становить не більш трьох тисяч мінімальних заробітних плат (24 млн гривень станом на березень 2025 року) а виплата винагороди можлива лише після ухвалення обвинувального судового вироку.

Варто також звернути увагу на досвід США, з якого український законодавець може запозичити кілька важливих аспектів для вдосконалення системи захисту викривачів та механізму надання винагород.

В Україні згідно з положенням Закону «Про запобігання корупції» (ст. 53-2), розподіл винагороди між кількома викривачами здійснюється порівну, що є спрощеним підходом та не враховує індивідуальний внесок кожного викривача в процес розслідування. У США, відповідно до 17 C.F.R. § 240.21F-6 (Правила Комісії з цінних паперів і бірж США, SEC) [10], система розподілу винагород більш складна: органи влади враховують час подання звітів, обсяг та ефективність наданої допомоги, що забезпечує справедливіший підхід до розподілу винагороди. Така система дозволяє краще оцінити рівень внеску кожного викривача, що є важливим для стимулювання активної участі громадян у розслідуваннях.

Наступною ключовою відмінністю між законодавствами США та України є ступінь захисту анонімності викривачів. У США законодавство гарантує, що навіть на етапі судового розгляду особа викривача може залишатися конфіденційною. Згідно з вищевказаним нормативно-правовим актом [10], викривач може отримати фінансову винагороду через адвоката, не розкриваючи свою особу публічно (17 C.F.R. § 240.21F-7(b)). Хоча SEC має право отримати його особисті дані для цілей виплати винагороди, ці дані не публікуються без необхідності (наприклад, у разі судового процесу). Це дозволяє викривачу зберігати анонімність на всіх етапах процесу до моменту виплати винагороди. Хоча подібні положення містяться в статті 130-1 Кримінально-процесуального кодексу (КПК), де зазначається що викривач має право через представника-адвоката (у тому числі анонімно) представляти свої інтереси, однак на етапі вирішення питання про виплату винагороди анонімний викривач розкриває свою особистість суду.

Як бачимо, коло осіб, які можуть бути поінформовані про особу викривача, значно відрізняється в США та Україні. Хоча в Україні також можуть бути застосовані заходи безпеки для захисту персональних даних викривача, такі як закритий судовий розгляд для захисту персональних даних викривача, але сам принцип анонімності не є настільки універсальним.

Отже, аналіз міжнародного досвіду свідчить, що підходи до фінансового стимулювання викривачів та захисту їх анонімності суттєво відрізняються між Україною та країнами ЄС, США. Так, у ЄС система виплат більш гнучка й орієнтована на співвідношення винагороди із завданою шкодою або суспільною користю. Водночас у США застосовується більш складна система розподілу винагороди, що враховує індивідуальний внесок кожного викривача, а також забезпечує високий рівень анонімності навіть у судовому процесі.

Підсумовуючи вищезазначений аналіз слід зазначити що, удосконалення українського законодавства могло б включати:

1. Розширення визначення викривачів, що стосується охоплених сфер та кола осіб, які можуть бути викривачами.
2. Чітке визначення вимог до внутрішніх, зовнішніх та публічних каналів повідомлення про порушення.
3. Вдосконалення гарантій захисту викривачів та механізмів їх практичної реалізації.
4. Гнучкіший механізм визначення розміру винагороди залежно від значущості розкритої інформації та її впливу на державний бюджет.
5. Врахування досвіду США щодо справедливого розподілу винагороди між викривачами.
6. Посилення механізмів анонімності викривачів, особливо на етапі судового розгляду.

Ці зміни сприятимуть підвищенню ефективності системи захисту викривачів в Україні та стимулюванню їхньої активності у виявленні корупційних порушень.

Висновки. Україна, прагнучи інтегруватися до ЄС та виконувати свої міжнародні зобов'язання, поступово вдосконалює власну нормативно-правову базу в сфері захисту викривачів. Водночас, українське законодавство досі має низку прогалин, які ускладнюють його відповідність міжнародним стандартам. Серед ключових викликів залишається обмежене розуміння статусу викривача, що не дозволяє всім особам, які повідомляють про порушення, отримати належний захист. Також це стосується і переліку каналів для повідомлень, що обмежує можливості для безпечного та ефективного викриття порушень.

Крім того, відсутність фінансової підтримки для викривачів є суттєвим недоліком, адже вона ускладнює їхнє становище під час юридичного процесу або у випадку фінансових втрат.

При цьому відсутність чіткої заборони на обмеження прав викривачів роботодавцями чи іншими суб'єктами створює правову невизначеність і може призвести до зловживань.

Ще одним серйозним викликом є відсутність захисту від зловживань через судові провадження, зокрема SLAPP-позови, що можуть бути використані для тиску на викривачів і перешкоджання їхній діяльності. Не менш важливим є розвиток механізмів анонімного повідомлення, оскільки міжнародний досвід передбачає більш гнучкі підходи до забезпечення конфіденційності викривачів.

Усунення цих недоліків та інтеграція кращих міжнародних практик сприятимуть зміцненню системи захисту викривачів в Україні, що, своєю чергою, дозволить ефективніше протидіяти корупції та іншій незаконній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Баранова, Є. (2020). Міжнародний досвід захисту викривачів корупції та його імплементація в Україні. *Entrepreneurship, Economy and Law*, (4), 224-227. (дата звернення: 24.03.2025) URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/38.pdf

2. Білецький А. Бізнес та викривачі: дослідження поточного стану впрова– дження системи повідомлення в приватних компаніях України. Київ : ТОВ РЕД ЗЕТ, 2022. 24 с. (дата звернення: 24.03.2025) URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/218f88a0-05a8-4d84-bca3-062e57e062bd/content

3. Національне агентство з питань запобігання корупції. Портал повідомлень викривачів та інші канали повідомлень про факти корупції: які інструменти найефективніші? (дата звернення: 24.03.2025). URL: https://nazk.gov.ua/uk/portal-povidomlen-vykryvachiv-ta-inshi-kanaly-povidomlen-pro-fakty-koruptsii-yaki-instrumenty-nayefektyvnishi/

4. Білецький, А., Нестеренко, О. (2024). Моніторинговий звіт з виконання Міністерствами положень законодавства України щодо захисту викривачів. (Дата звернення: 24.03.2025) URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6859e476-2682-4ddb-ab6e-26c72e02f6fb/content

5. Татаренко Г. В. Реформа інституту викривачів корупції в Україні: довгоочікувані зміни чи імітація прогресу / Г. В. Татаренко, О. А. Мезеря, І. В. Татаренко // *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2020. № 1. С. 127-142. (дата звернення: 24.03.2025) URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2020_1_15.

6. Sviatun, O., & Škurek, M. (2023). The Legal Framework of Whistleblowers' Protection in Ukraine and in the Czech Republic. *European Studies – the Review of European law, Economics and Politics*, 10(1), 157-182. (Accessed: 24 March 2025) URL: https://intapi.sciendo.com/pdf/10.2478/eustu-2023-0007

7. Міжнародна комісія з питань свободи слова. Журналісти мають значення: запрошення до опитування (Дата звернення: 24.03.2025) URL: https://mcsc.gov.ua/news/mksk-zaproshuye-zhurnalistiv-doluchytysya-do-opytuvannya-v-ramkah-kampaniyi-rady-yevropy-zhurnalisty-mayut-znachennya/

8. Lithuania. Law on Protection of Whistleblowers, No. XIII-2017 of 28 November 804. (Accessed: 24 March 2025) URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/267de1c2a9b911eb98ccba226c8a14d7

9. Зінченко-Тулуб Я., Островська Б. (2024). Європейські стандарти захисту викривачів. *Держава та регіони. Серія: ПРАВО*, 2024(4), С. 149-154. (Дата звернення: 24.03.2025) URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/25.pdf

10. U.S. Securities and Exchange Commission. Code of Federal Regulations, Title 17, Part 240 (Accessed: 24 March 2025) URL: https://www.law.cornell.edu/cfr/text/17/part-240

11. International Organization for Standardization (ISO). ISO 27001: Information security, cybersecurity and privacy protection. (Дата звернення: 24.03.2025) URL: https://www.iso.org/ru/standard/27001

12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. (Дата звернення: 24.03.2025) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.

13. Directive (EU) 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law // *Official Journal of the European Union.* 2019. L 305. P. 17–56. (Accessed: 24 March 2025) URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L1937

14. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) Організація Об'єднаних Націй. (1966). Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Прийнято резолюцією 2200A (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 року. (Дата звернення: 24.03.2025) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

15. Конвенція ООН проти корупції (2003). Організація Об'єднаних Націй. (2003). Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Прийнято резолюцією 58/4 Генеральної Асамблеї ООН від 31 жовтня 2003 року. (Дата звернення: 24.03.2025) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.38

ІГОШИН М.М., КУЧЕР Д.М.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В КОНТЕСТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

CRIMES AGAINST HUMANITY IN THE CONTEXT OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

Розглянуті питання злочинів проти людяності в Статуті Міжнародного кримінального суду. Досліджено, що чинне законодавство України не містить чіткого визначення злочинів проти людяності відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що ускладнює притягнення до відповідальності організаторів і виконавців цих злочинів на міжнародному рівні. Внесення змін до Кримінального кодексу України у цій сфері сприяє створенню належних правових підстав для переслідування винних осіб, а також забезпеченню їхнього справедливого покарання. Поняття злочинів проти людяності зазнало еволюції від положень Статуту Міжнародного військового трибуналу, який займався притягненням до відповідальності головних військових злочинців європейських країн, до норм, закріплених у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС).

Розгляноуто функції МКС, що виконує важливу функцію забезпечення правосуддя для жертв та покарання осіб, винних у скоєнні таких злочинів. Окрім нього, існують й інші міжнародні трибунали, що розглядають справи, пов'язані з конкретними конфліктами та порушеннями норм міжнародного права. Злочини проти людяності становлять одну з найсерйозніших загроз міжнародній безпеці та правопорядку, адже вони охоплюють геноцид, переслідування цивільного населення, масові акти насильства, які суперечать фундаментальним правам людини.

Проаналізовано чинне кримінальне законодавство України, що свідчить про відсутність єдиної норми, яка б передбачала відповідальність саме за злочини проти людяності. Вказані кримінальні правопорушення закріплені в різних розділах Кримінального кодексу України, що не дозволяє в повній мірі відобразити їхню суспільну небезпеку. Ця проблема особливо загострилася після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. У зв'язку з цим виникає необхідність законодавчого врегулювання злочинів проти людяності шляхом внесення їх до розділу XX Особливої частини Кримінального кодексу України.

Ключові слова: *злочини проти людяності, Міжнародний кримінальний суд, Організація Об'єднаних Націй, захист прав людини, воєнні злочини, міжнародне право.*

The issues of crimes against humanity in the Statute of the International Criminal Court are considered. It is studied that the current legislation of Ukraine does not contain a clear definition of crimes against humanity in accordance with the Rome Statute of the International Criminal Court, which complicates the prosecution of the organizers and perpetrators of these crimes at the international level. Amendments to the Criminal Code of Ukraine in this area contribute to the creation of appropriate legal grounds for the prosecution of guilty persons, as well as ensuring their fair punishment. The concept of crimes against humanity has evolved from the provisions of the Statute of the International Military Tribunal, which was engaged in the prosecution of the main war criminals of

© ІГОШИН М.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін (Київський університет права Національної академії наук України)

© КУЧЕР Д.М. – магістрант спеціаліальності «Міжнародне право» (Київський університет права Національної академії наук України)

European countries, to the norms enshrined in the Rome Statute of the International Criminal Court (hereinafter – the ICC).

The functions of the ICC, which performs an important function of ensuring justice for victims and punishing persons guilty of committing such crimes, are considered. In addition to it, there are other international tribunals that consider cases related to specific conflicts and violations of international law. Crimes against humanity constitute one of the most serious threats to international security and law and order, as they include genocide, persecution of the civilian population, and mass acts of violence that contradict fundamental human rights.

The current criminal legislation of Ukraine has been analyzed, which indicates the absence of a single norm that would provide for liability specifically for crimes against humanity. These criminal offenses are enshrined in various sections of the Criminal Code of Ukraine, which does not allow for a full reflection of their social danger. This problem has become especially acute after the full-scale invasion of Russian troops into the territory of Ukraine. In this regard, there is a need for legislative regulation of crimes against humanity by including them in Section XX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *crimes against humanity, International Criminal Court, United Nations, protection of human rights, war crimes, international law.*

Постановка проблеми в сфері злочинів проти людяності в Статуті Міжнародного кримінального суду. З 2014 року та по сьогодні внаслідок вторгнення російської федерації в Україну російські військові скоїли та продовжують здійснювати масові вбивства мирного населення, викрадення посадових осіб місцевого самоврядування, катування військовополонених і цивільних, зґвалтування, а також завдавати авіаударів по цивільній інфраструктурі. Станом на 27 листопада 2023 року було зареєстровано 114 105 кримінальних правопорушень, спрямова них проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права, зокрема положень Женевських конвенцій і Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Варто зазначити, що ці положення частково відображені у Розділі XX Кримінального кодексу України під назвою «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Цей розділ регулює відповідальність за такі злочини, як агресія, геноцид і воєнні злочини, злочинам проти людяності присвячена стаття 4421 Кримінального кодексу України.

Таким чином, російсько-українська війна стала серйозним викликом як для міжнародного кримінального права, так і для українського законодавства. У зв'язку з цим виникла необхідність ґрунтовного аналізу чинних правових норм, а також нагальна потреба в імплементації положень про злочини проти людяності в національне кримінальне право. З огляду на значну загрозу, яку становлять міжнародні злочини, та їхню ескалацію, що може мати катастрофічні наслідки для всього світу, відповідальність держави-агресора передбачає різні форми та ступені обмеження її суверенітету.

Мета статті. Проаналізувати концепції злочинів проти людяності, закріпленої в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Для досягнення мети наукового дослідження, необхідне вирішення наступних завдань:

1. Дослідити види та склад злочинів проти людяності;
2. Проаналізувати основні положення Римського статуту щодо злочинів проти людяності;
3. Дослідити ефективность розслідування МКС злочинів проти людяності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в сфері злочинів проти людяності в Статуті Міжнародного кримінального суду. Проблему відповідальності за злочини проти людяності в міжнародному та національному кримінальному праві досліджували багато вітчизняних науковців, серед яких А.В. Андрушко, І.І. Бойко, М.О. Баймуратов, Ю.А. Войтенко, М.М. Гнатовський, М.Г. Корабель, М.П. Куцевич, О.К. Марін, О.О. Скрильник, О.В. Столярський, Б.А. Футей та інші. Їхні наукові праці стали теоретичним підґрунтям для цього дослідження. Водночас багато аспектів цієї проблематики залишаються або недостатньо вивченими, або взагалі не дослідженими через особливості правових реалій.

Однією з форм обмеження державного суверенітету є притягнення до відповідальності винних осіб за нормами міжнародного права, що нерідко суперечить національному законодавству

держави-правопорушника. З цього приводу Ю.М. Рибаков зазначає: «Вилучення фізичних осіб, які вчинили злочини проти миру та людства, з юрисдикції держави-агресора безперечно є формою обмеження її суверенітету у зв'язку із здійсненою нею агресією».

Подібної позиції дотримуються Л.Н. Галенська та Ю.В. Петровський, які вважають, що відповідальність фізичних осіб є проявом відповідальності держави, а також однією з форм її політичної відповідальності. Натомість Н.А. Ушаков висловлює іншу думку, стверджуючи, що особливої міжнародної кримінальної відповідальності для індивідів не існує і не може існувати. Він вважає, що діючих національних кримінально-правових механізмів достатньо для переслідування злочинів проти людяності. Однак автор не аргументує, чому саме неможливе існування особливої міжнародно-правової відповідальності фізичних осіб, і навряд чи можна однозначно стверджувати, що національні правові системи повною мірою забезпечують належне переслідування таких злочинів.

Виклад основного матеріалу. Злочини проти людяності мають глибоке історичне коріння. Геноцид і воєнні злочини були кодифіковані в міжнародних договорах, тоді як злочини проти людяності розвивалися в рамках звичаєвого міжнародного права. Злочини проти людяності вперше були висунуті в обвинувальному акті за Статутом Нюрнберзького трибуналу. Відмінністю воєнних злочинів від злочинів проти людяності, є те що воєнні злочини можуть вчинятися лише під час збройного конфлікту, у той час, як злочини проти людяності можуть бути вчинені у будь-який час, включаючи мирний час або у ситуаціях насильства, які не є збройним конфліктом.

Злочини проти людяності спрямовані на знищення самої природи людини. Вони є одними з найжахливіших злочинів, оскільки включають масові вбивства, вчинені або через сам факт існування певної групи людей (злочини проти людяності), або через їхню етнічну чи національну приналежність (геноцид). Це поняття набуло широкого застосування після викриття злочинів нацистського режиму та стало основою судових переслідувань під час Нюрнберзького трибуналу, де вперше у світовій історії винних було притягнуто до відповідальності за систематичні масові порушення прав людини.

Злочини проти людяності складаються з різних дій, таких як вбивство, винищення, поневолення, депортація, ув'язнення, катування, згвалтування та інші нелюдські дії. Для кваліфікації злочину проти людяності значення має кількість постраждалих (спрямування на широкомасштабність), адже його метою є досягнення великої кількості жертв серед цивільного населення. Як вже зазначалося, воєнні злочини можуть бути індивідуальними та ізольованими діями, тоді як злочини проти людяності – це злочини, вчинені у великому масштабі.

Визначення злочинів проти людяності було встановлено в Статуті та в рішенні Нюрнберзького суду. Генеральна Асамблея ООН підтримала концепцію злочинів проти людяності у 1946 році. Зміст злочинів проти людяності змінювався після Другої світової війни через юриспруденцію Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії, Міжнародного трибуналу щодо Руанди та МКС.

Головним міжнародним документом, що визначає поняття та регулює переслідування злочинів проти людяності, є Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС), ухвалений у 1998 році та чинний з 2002 року.

Згідно зі статтею 7 Римського статуту, до «злочинів проти людяності належать такі діяння, якщо вони вчиняються свідомо в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення: вбивство; винищення; поневолення; депортація або примусове переміщення населення; тюремне ув'язнення або інше жорстоке позбавлення волі всупереч основоположним нормам міжнародного права; катування; сексуальне насильство, включаючи згвалтування, сексуальне поневолення, примус до проституції, насильницьку вагітність, примусову стерилізацію або будь-які інші форми сексуального насильства подібної тяжкості; переслідування певних груп або спільнот за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими ознаками, що суперечать міжнародному праву, у зв'язку з діяннями, зазначеними в цьому переліку, або іншими злочинами, які підпадають під юрисдикцію Суду; насильницькі зникнення; злочин апартеїду; інші нелюдські діяння, що завдають серйозних фізичних або психічних страждань або призводять до значного погіршення здоров'я» [3; 4].

Концепція злочинів проти людяності зазнала суттєвих змін, що відобразилося як у розширенні переліку конкретних діянь, що підпадають під цю категорію, так і в уточненні їхніх ключових характеристик. Серед основних ознак цих злочинів виокремлюють: напад на цивільне населення, масштабність або систематичність таких дій, незалежність від збройного конфлікту та зв'язок із певною державною чи організованою політикою.

МКС відіграє центральну роль у міжнародному правосудді, забезпечуючи відповідальність осіб, причетних до таких злочинів, і захист прав потерпілих [1].

Окрім МКС, важливу роль у переслідуванні злочинів проти людяності відіграли спеціалізовані міжнародні трибунали, зокрема Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії та Міжнародний трибунал щодо Руанди. Ці судові органи розглядали справи, пов'язані з конкретними конфліктами, та сприяли розвитку міжнародного кримінального права. Визначення злочинів проти людяності закріплене у низці міжнародно-правових документів, серед яких Статут Нюрнберзького трибуналу, статути міжнародних кримінальних трибуналів щодо Югославії та Руанди, а також Римський статут МКС.

«15 грудня 2017 року Асамблея держав-учасниць МКС ухвалила резолюцію, якою з 17 липня 2018 року Суд отримав можливість розглядати справи, пов'язані зі злочином агресії. Відповідно до положень Статуту, Суд може здійснювати юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, якщо вони були вчинені після 1 липня 2002 року. Такі злочини можуть розглядатися МКС за таких умов: якщо вони були скоєні громадянином держави-учасниці або на її території; якщо держава, на території якої скоєно злочин, визнала юрисдикцію Суду; якщо справа була передана Прокурором МКС до Ради Безпеки ООН згідно з Главою VII Статуту ООН» [2].

З 17 липня 2018 року будь-яка ситуація, що містить ознаки акту агресії, може бути передана на розгляд МКС Радою Безпеки ООН, незалежно від того, чи є держави-учасники конфлікту членами Суду. Якщо ж Рада Безпеки не передає справу до Суду, Прокурор МКС має право розпочати розслідування самостійно або за запитом держави-учасниці. Проте перед цим він повинен з'ясувати, чи було ухвалене відповідне рішення Радою Безпеки ООН. Якщо таке рішення не ухвалюється протягом шести місяців, Прокурор все одно може ініціювати розслідування за умови санкціонування цього кроку Палатою досудового провадження МКС.

Водночас, за таких обставин Суд не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії, якщо він був скоєний громадянином або на території держави-учасниці, яка не ратифікувала відповідні поправки до Римського статуту.

«Якщо Рада Безпеки ООН визнає факт скоєння акту агресії, Прокурор Міжнародного кримінального суду має право ініціювати розслідування за дотримання визначених умов. У разі відсутності такого рішення сторона обвинувачення може самостійно вивчити ситуацію та передати відповідну інформацію Генеральному секретарю ООН. Якщо протягом шести місяців після такого повідомлення Рада Безпеки не ухвалить рішення щодо наявності акту агресії, Прокурор все ж може розпочати розслідування, за умови отримання дозволу від Палати досудового провадження МКС» [1].

Слід зазначити, що на злочини проти людяності розповсюджується універсальна юрисдикція. Це означає, що держави зобов'язані переслідувати або видавати злочинця, що ні одна людина, обвинувачена в скоєнні такого злочину, не має права претендувати на звільненні від видачі з політичних мотивів, держави зобов'язані допомагати одна одній в наданні доказів по обвинуваченню в такому злочині.

Також, є суттєвою та обставина, що злочинець не має права вимагати захисту, посилаючись на вчинення діянь по наказу «начальника», і що на нього не розповсюджується ніякі закони про позовну давність, що містяться в зібраннях законів будь-якої країни. І ніхто, навіть глава держави, не володіє імунітетом від судового переслідування по обвинуваченню в скоєнні такого злочину.

Важливим аспектом міжнародного кримінального права є положення, закріплене в резолюції міжнародної конференції юристів щодо американської агресії у В'єтнамі: «Ніхто не повинен підкорятися державним наказам, якщо вони вимагають вчинення дій, що є міжнародним злочином». Це означає, що фізичні особи, відповідальні за вчинення міжнародних злочинів, підлягають відповідальності за нормами міжнародного права, навіть якщо їхні дії формально відповідають національному законодавству їхньої держави [5].

Щодо міжнародної кримінальної відповідальності осіб, винних у злочинах проти людяності та інших міжнародних злочинах, загальновизнаною є норма, закріплена у Вироку Міжнародного воєнного трибуналу: «Злочини проти міжнародного права вчиняють не абстрактні суб'єкти, а конкретні особи, і лише притягнення до відповідальності цих осіб може забезпечити дотримання міжнародного правопорядку». Таким чином, принцип міжнародного права, що в окремих випадках захищає представників державної влади, не застосовується до дій, які підпадають під категорію міжнародних злочинів.

«Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів ґрунтується на нормах міжнародного права, що закріплені у Статуті та Вироку Міжнародного воєнного трибуналу, Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 року, Конвенції про запобігання геноциду та покарання

за нього, Конвенції про апартеїд, Статуті Міжнародного трибуналу для переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права в колишній Югославії, а також у проекті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, ухваленому Комісією міжнародного права ООН у 1994 році» [4].

На офіційному сайті Міжнародного кримінального суду міститься 44 Відповідачів, які обвинувачуються за вчинення злочинів проти людяності, на 35 з яких, видано ордер на арешт.

З моменту початку повномасштабної війни в Україні у 2022 році, МКС активно займається розслідуванням воєнних злочинів, таких як убивства цивільних осіб, обстріли мирних територій, катування, сексуальне насильство та інші порушення міжнародного гуманітарного права.

Реалії XXI століття свідчать про те, що проблема злочинів проти людяності залишається надзвичайно актуальною. Особливо це стосується України, де з 2014 року тривають бойові дії, а з 24 лютого 2022 року збройний конфлікт набув масштабів повномасштабної війни. Цей конфлікт почався після незаконної анексії Криму росією у 2014 році та розгортання проросійських збройних угруповань у Донецькій і Луганській областях. Наслідком стало масове переміщення населення, руйнування інфраструктури та загибель тисяч українців.

Згідно із заявою віцепрезидентки США Камали Гарріс, «немає жодних сумнівів у тому, що російські військові в Україні вчинили злочини проти людяності». Вона також наголосила, що всі злочини, скоєні російськими військовими, будуть розслідувані та доведені до суду.

Системна дискримінація та насильство щодо етнічних меншин, зокрема кримських татар і українців, стали однією з характерних ознак цього конфлікту. Представників цих груп незаконно переслідують, ув'язнюють за політичними мотивами, багато хто зник безвісти або зазнав фізичного насильства. До злочинів проти людяності, які скоїли російські військові, належать: депортація українських дітей на територію росії, масові вбивства цивільного населення, тортури, сексуальне насильство та інші нелюдські діяння, знищення житлових будинків, медичних та освітніх установ, насильницьке переселення та примусове переміщення населення. Ці дії призвели до масштабних гуманітарних катастроф, внутрішнього переміщення сотень тисяч людей та глибоких суспільних травм, що матимуть довготривалі наслідки для українського суспільства [6].

Злочини проти людяності, вчинені в контексті російської агресії, безсумнівно будуть розслідувані, а винні особи – притягнуті до відповідальності, адже «злочину без покарання не існує».

17 березня 2023 року Палата II досудового розгляду МКС видала ордери на арешт двох осіб у контексті ситуації в Україні: президента російської федерації володимира путіна та комісара з прав дітей у канцелярії президента російської федерації марії львівні щодо відповідальність за незаконну депортацію населення (дітей) та незаконного переведення населення (дітей) з окупованих районів України до російської федерації.

5 березня 2024 року Палата II досудового розгляду МКС видала ордери на арешт сергія кобилаша – генерал-лейтенанта збройних сил росії та віктора соколова – генерал-лейтенанта збройних морських сил росії. Обидва обвинувачуються у воєнному злочині, що полягав у здійсненні нападів на цивільні об'єкти (стаття 8(2)(b)(ii) Римського статуту), воєнному злочині, що полягав у заподіянні надмірної випадкової шкоди цивільним особам або шкоди цивільним об'єктам (стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту). Також вони обвинувачуються у злочині проти людяності, що полягав у вчиненні нелюдських діянь, передбачених статтею 7(1)(k) Римського статуту.

24 червня 2024 року Палата II досудового розгляду МКС видала ще два ордери на арешт сергія шойгу та валерія герасимова за вчинення воєнних злочинів.

У міжнародному праві існують механізми та інструменти, спрямовані на забезпечення правосуддя та переслідування воєнних злочинців. Одним із ключових механізмів захисту прав людини є:

– Міжнародний кримінальний суд (МКС) – основний міжнародний орган, уповноважений розглядати справи, що стосуються злочинів проти людяності. Заснований Римським статутом 1998 року, МКС має юрисдикцію щодо геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та актів агресії.

– Міжнародні трибунали – спеціалізовані органи, створені для розгляду справ, пов'язаних із тяжкими порушеннями прав людини, зокрема злочинами проти людяності. Вони функціонують як незалежні інституції, забезпечуючи відповідальність злочинців та справедливість для жертв.

– Національні суди – деякі країни закріпили у своєму внутрішньому законодавстві можливість розгляду справ про злочини проти людяності, навіть якщо вони були скоєні за межами їхньої території. Такі суди можуть співпрацювати з міжнародними інституціями та іншими державами у розслідуванні та притягненні винних до відповідальності.

Таким чином, злочини проти людяності є серйозними проявами насильства, що вимагають рішучої міжнародної реакції. Вони не лише спричиняють страждання мільйонів людей, а й руйнують засади суспільного порядку та міжнародних відносин. Усвідомлення значущості цих злочинів та активні дії щодо їх запобігання є надзвичайно важливими.

20 січня 2000 року Україна підписала Римський статут, проте ратифікувала його лише через 24 роки. Така довготривала ратифікація була пов'язана з тим, що у 2001 році Конституційний Суд України визнав Римський статут таким, що не відповідає положенням Конституції України.

У 2016 році були внесені зміни до Конституції України, зокрема ст. 124 «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду», проте ця норма набула чинності у 2019 році.

Також Україна взяла на себе зобов'язання ратифікувати Римський статут за Угодою про Асоціацію (ст. 8) між Україною та Європейським Союзом, підписаною 21 березня 2014 року.

У 2014 та 2015 роках Верховна Рада України скористалася можливістю для держави, яка не є учасницею Римського статуту, визнати юрисдикцію Суду відповідно до пункту 3 статті 12 Римського статуту і схвалила два запити до МКС про визнання його юрисдикції щодо розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності під час Євромайдану, Революції гідності, анексії Криму та війни на Донбасі. З 2014 року розпочалось попереднє розслідування та експертиза доказів вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

21 серпня 2024 Верховна Рада України ратифікувала Римський статут. 09 жовтня 2024 року Верховна Рада України ухвалила імплементаційний Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Закон узгоджує положення Кримінального кодексу України з нормами Римського статуту. Вказаним Законом було доповнено Кримінальний кодекс України новою статтею 4421 «Злочини проти людяності».

У кримінальному законодавстві України положення Женевських конвенцій і Римського статуту МКС знайшли відображення у розділі XX Кримінального кодексу України – «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Зокрема, злочин агресії визначено у статтях 436 («Пропаганда війни»), 436-2 («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників») та 437 («Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»). Злочин геноциду регламентований у ст. 442, а воєнні злочини – у ст. 438 («Порушення законів та звичаїв війни»). Проте поняття «злочини проти людяності» як окрема категорія в українському законодавстві відсутнє, хоча відповідальність за подібні дії передбачена у різних статтях Кримінального кодексу (наприклад, ст. 115 «Умисне вбивство», ст. 127 «Катування», ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 146-1 «Насильницьке зникнення», ст. 149 «Торгівля людьми», ст. 152 «Зґвалтування» тощо) [4].

Науковці висловлюють різні думки щодо доцільності імплементації норм міжнародного кримінального права в українське законодавство. Зокрема, доцент О.К. Марін вважає, що найбільш оптимальним варіантом є ратифікація Римського статуту МКС та ухвалення закону про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини. Це, на його думку, дозволить ефективно інтегрувати норми міжнародного кримінального права без створення правових колізій.

Слід зазначити, що існують фактори, що сприяють поширенню злочинів проти людяності, серед яких:

– політичні фактори (тоталітарні режими, безкарність злочинців);

– соціальні фактори (економічна нерівність, культурні конфлікти, дискримінація за расовою, релігійною чи національною ознакою);

– воєнні дії та конфлікти;

– технологічний прогрес, що може використовуватися для координації масових злочинів проти цивільного населення.

Розуміння цих факторів допомагає розслідувати та запобігати злочинам проти людяності, розробляти ефективні механізми захисту прав людини та запроваджувати превентивні заходи. Важливо усвідомлювати, що кожен злочин проти людяності є грубим порушенням прав людини, проте їх підміна загальним поняттям «порушення прав людини» ускладнює доведення вини злочинців. Відповідно, злочинами проти людяності визнаються лише систематичні або масштабні порушення прав людини [7].

Не варто оминати увагою необхідність розвитку міжнародних судових інстанцій для України, а саме: розширення співробітництва нашої держави з Міжнародним кримінальним судом,

прийняття активної участі та сприяння відкриттю зовнішнього офісу МКС в Україні, співробітництво та обмін інформацією, посилення правової адаптації та вдосконалення національного законодавства та української судової системи для кращої взаємодії з МКС, зміцнення міжнародної правової системи тощо.

Висновки. Таким чином, фізичні особи несуть міжнародну кримінальну відповідальність за злочини проти людяності, що закріплено в низці міжнародних нормативно-правових актів. Вони зобов'язані дотримуватися норм міжнародного права, а в разі їх порушення підлягають відповідальності відповідно до міжнародних норм, навіть якщо національне законодавство їхньої держави передбачає інші положення. Держава також несе відповідальність за дії своїх громадян, що може виражатися у формі обмеження її суверенітету, наприклад, через передачу винних осіб під міжнародну юрисдикцію.

Аналіз чинного кримінального законодавства України свідчить про відсутність єдиної норми, яка б передбачала відповідальність саме за злочини проти людяності. Вказані кримінальні правопорушення закріплені в різних розділах Кримінального кодексу України, що не дозволяє в повній мірі відобразити їхню суспільну небезпеку. Ця проблема особливо загострилася після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. У зв'язку з цим виникла необхідність законодавчого врегулювання злочинів проти людяності шляхом внесення їх до розділу XX Особливої частини Кримінального кодексу України. Це дозволить ефективно протидіяти кримінальним правопорушенням, спрямованим проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також забезпечить справедливе покарання російських військових, винних у злочинах на території України.

Національна кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти миру та міжнародної безпеки потребує розробки ефективних методів, інструментів і механізмів. Деталізація складу злочинів проти людяності та їхнє чітке закріплення в Кримінальному кодексі України є вкрай важливими для забезпечення принципу невідворотності покарання, притягнення винних до відповідальності, а також виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань.

Статут Міжнародного кримінального суду (МКС) містить чіткі критерії кваліфікації таких злочинів, що дозволяє притягувати до відповідальності винних осіб незалежно від їхнього офіційного статусу. Це є важливим кроком у боротьбі з безкарністю та досягненні міжнародної справедливості. Використання міжнародних механізмів правосуддя, зокрема через діяльність МКС, сприяє зміцненню верховенства права та захисту основних прав людини. Проте ефективність переслідування злочинів проти людяності залишається складним завданням через політичні, юридичні та процесуальні бар'єри.

Список використаних джерел:

1. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Дев'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року), 553 с.

2. Злочини проти людяності. URL: https://vue.gov.ua/%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96 (дата звернення: 22.02.2025).

3. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf (дата звернення: 12.02.2025).

4. І. Созанський, О. Броневицький Міжнародне кримінальне право : навчальний посібник / кол. Авторів; Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. , 472 с.

5. Ольховик В.С. Теоретичні засади визначення злочинів проти людяності у сучасному міжнародному праві. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2024/97.pdf (дата звернення: 11.02.2025).

6. Радова О.О. Злочини проти людяності як підстава міжнародної кримінальної відповідальності індивіда. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6c99b236-d457-48da-aeea-1c519b6ad33b/content (дата звернення: 04.02.2025).

7. Репецький С. П. Відповідальність за злочини проти людяності в міжнародному та національному кримінальному законодавстві. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf (дата звернення: 10.02.2025).

8. Римський статут Міжнародного кримінального суду, 1998. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 10.02.2025)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 351.75
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.39

БУЛАНОВ Ю.О.

КОМПЕТЕНЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ, ЩО ЗАГРОЖУЮТЬ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

COMPETENCE OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN CRISIS SITUATIONS THAT THREATEN NATIONAL SECURITY

У статті здійснено розгляд повноважень працівників підрозділів Національної поліції України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, а також узагальнення результатів сучасних наукових розвідок щодо обґрунтування компетенції працівників підрозділів Національної поліції України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, аналіз чинних нормативно-правових засад службово-бойової діяльності Національної поліції та напрацювання відповідних рекомендацій їх удосконалення, зокрема, засобами нормотворчості.

Наголошено на актуальності наукового осмислення повноважень Національної поліції в умовах реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці засобами службово-бойової діяльності та у відповідних організаційно-тактичних формах. Узагальнено погляди на теоретичне і практичне значення науково-практичного дослідження проблеми компетенції Національної поліції для забезпечення кризового реагування в країні.

Підкреслено, що розроблювальні на основі компетенції та спроможностей «стройових» підрозділів Національної поліції організаційно-тактичні засади службово-бойової діяльності територіальних підрозділів Національної поліції мають бути охоплені категорією «особливі умови» та її похідною – «посилений варіант службової діяльності».

Зроблено висновок, що повноваження Національної поліції України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці визначено у Законі України «Про Національну поліцію» та в Положенні про Національну поліцію, інших відомчих положеннях як сукупність владних повноважень поліції (прав та обов'язків), предметів відання (предметів діяльності, функціонального призначення у визначених сферах, а компетенція Національної поліції України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, може охоплювати додаткові повноваження, як суб'єкта виконавчої влади в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, так і як суб'єкта забезпечення національної безпеки в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, як режиму забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: *кризова ситуація, повноваження, компетенція, Національна поліція України, національна безпека, службово-бойова діяльність.*

The article deals with the powers of employees of the National Police of Ukraine in crisis situations which threaten national security, and also summarizes the results of modern scientific research on substantiation of the competence of employees of the National Police of Ukraine in crisis situations which threaten national security, and also analyzes the current regulatory and legal framework for service and combat activities of the National Police and develops relevant recommendations for their improvement, in particular, by means of rulemaking.

© БУЛАНОВ Ю.О. – ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки (Дніпровський державний університет внутрішніх справ)

The author emphasizes the relevance of scientific understanding of the powers of the National Police in the context of responding to crisis situations that threaten national security by means of service and combat activities and in the relevant organizational and tactical forms. The author summarizes the views on the theoretical and practical significance of scientific and practical research of the problem of the National Police's competence to ensure crisis response in the country.

It is emphasized that the organizational and tactical principles of service and combat activities of territorial units of the National Police developed on the basis of the competence and capabilities of the "regular" units of the National Police should be covered by the category of "special conditions" and its derivative – "enhanced version of service activities".

It is concluded that the powers of the National Police of Ukraine in crisis situations which threaten national security are defined in the Law of Ukraine "On the National Police" and in the Regulation on the National Police, and other departmental regulations as a set of police powers (rights and duties), subjects of jurisdiction (subjects of activity, functional purpose in certain areas), and the competence of the National Police of Ukraine in crisis situations which threaten national security may include additional powers such as.

Key words: *crisis situation, powers, competence, National Police of Ukraine, national security, service and combat activities.*

Вступ. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Не викликає сумнівів в обґрунтованості й аксіоматичності твердження В. В. Майорова, що питання компетенції Національної поліції має важливе як теоретичне, так і практичне значення, оскільки відсутність чіткої регламентації прав та обов'язків Національної поліції, голови, його заступників та інших посадових осіб може призвести до порушення законності, зниження виконавської дисципліни, безвідповідальності, неналежного виконання обов'язків та неправильних управлінських рішень [1, с. 85].

Загалом, у доктрині адміністративного права та теорії службово-бойової діяльності компетенція визнається однаково важливим складником правового статусу органу державної влади й може бути визначена лише за умови попереднього з'ясування мети й завдань, які стоять перед суб'єктом забезпечення національної безпеки, аналізу функцій, які покладені на відповідний орган державної влади чи підрозділ. З огляду на це дослідження компетенції Національної поліції України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці має практичне значення.

Як зазначала Н. Борисочева, система органів виконавчої влади складається із трьох ланок: 1) вищої (Кабінет Міністрів України); 2) центральної (міністерства, відомства, державні агентства та служби, інспекції, комісії та центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом; 3) адміністративно-територіальної [2], що дозволяє в теорії і практиці правового регулювання розглядати систему повноважень органів виконавчої влади, як таку, що складається із компетенції виконавчих органів державної влади та виконавчих органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У свою чергу сучасні погляди на зміст поняття «компетенція» та його співвідношення із «повноваженнями» в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці ґрунтується на висновках В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, О.К. Безсмертного, Ю.П. Битяка, Т.І. Білоус-Осінь, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, А.Т. Комзюка, Т.О. Коломоєць, О.Г. Комісарова, С.О. Кузніченка, Я.В. Лазура, А.Ф. Мельника, В.В. Тильчика, А.М. Школик та інших, однак в аналізуємих роботах зміст компетенції поліції потребує практичного перегляду з огляду на реформи, які відбуваються в поліції, постійні зміни у законодавстві, а також суттєві зміни в оточуючому середовищі в умовах воєнного стану.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Водночас, актуальним залишається наукове осмислення повноважень Національної поліції в умовах реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці засобами службово-бойової діяльності та у відповідних організаційно-тактичних формах.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення результатів сучасних наукових розвідок щодо обґрунтування компетенції працівників підрозділів Національної поліції України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, аналізу чинних нормативно-правових засад службово-бойової діяльності Національної поліції та напрацювання відповідних рекомендацій їх удосконалення, зокрема, засобами нормотворчості.

Результати дослідження. Не дискутуючи щодо тлумачення категорії «компетенція», погодимося із поширеною у позицією, що компетенція – це сукупність владних повноважень (прав та обов'язків), які покладені на відповідний орган згідно із законодавством, коло передбачених питань, які може вирішувати цей орган у визначених сферах з метою виконання відповідних завдань та функцій. Отже, компетенція Національної поліції України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці – це сукупність владних повноважень (прав та обов'язків), які покладені на поліцію згідно із законодавством, коло передбачених питань, які може вирішувати поліція в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці та з метою виконання відповідних завдань та функцій.

Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» [3] питання наявності чи відсутності зв'язку, а також залежності компетенції працівників підрозділів Національної полції України від режимів забезпечення національної безпеки України отримало своє вирішення. При цьому ще на етапі законопроекту Пояснювальна записка до нього, серед обгрунтувань необхідності його прийняття, містила вказівку на статтю 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», згідно якої у період воєнного стану не можуть бути припинені повноваження, зокрема органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, а також на п. 24 ч. 1 статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» щодо участі поліції відповідно до покладених на неї завдань й повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його введення на всій території України або в окремій місцевості [4].

Крім цього Пояснювальна записка містила посилання на статтю 24 Закону України «Про Національну поліцію України», якою визначено категорію «додаткові повноваження поліції» та, зокрема, встановлено, що у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальної цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості.

Так, у ч. 1 статті 24 Закону України «Про Національну поліцію України» вказано, що виконання інших (додаткових) повноважень може бути покладене на поліцію виключно законом [5], що дозволяє розглядати будь-які повноваження поліції, що не перелічені у статті 23 Закону у межах вичерпного переліку (ч. 1) як такі, що є додатковими, отже, маючи цільову спрямованість, не забезпечують «основні повноваження».

Проведений формально-юридичний аналіз Положення про Національну поліцію дозволяє констатувати, що в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці повноваження Національної поліції України є однаковими із повноваженнями в умовах мирного часу та не потребуватимуть розширення до запровадження певного надзвичайного адміністративно-правового режиму (надзвичайний чи воєнний стан, надзвичайна екологічна ситуація, стан війни тощо). Побічно свідченням цього є зміст п. 6 Положення про Національну поліцію [6], в якому визначено права поліції та в якому відсутні будь-які умови щодо режимів забезпечення національної безпеки.

Прикладом такого узагальнення, зокрема, є той факт, що відповідно до покладених на неї завдань, Національна поліція в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці провадить превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень та / або виявляє причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення; здійснює інші повноваження, визначені законом [6].

При цьому враховуємо, що законодавство не містить нормативно-правових актів, які безпосередньо впорядковують кризове регулювання та, відповідно, не визначає таких повноважень. З іншого боку, ч. 4 статті 18 Закону України «Про національну безпеку України», визначаючи повноваження Національної поліції України у складі сектора безпеки і оборони (Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [7]), дозволяє розглядати їх реалізацію саме як реалізацію вимог ч. 1 статті 24 Закону України «Про Національну поліцію України».

Побічним аргументом вказаної позиції є застосування законодавцем категорії «необхідні спроможності», а також визначення відповідного поняття у «Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ» як спроможностей, що повинні бути в розпорядженні відповідного органу у визначений час та місці для виконання завдань у певних умовах середовища з метою досягнення необхідного результату (ефекту) [8]. При цьому «спроможність» – це здатність МВС, Національної поліції, ДСНС, Держприкордонслужби, ДМС та Національної гвардії виконувати завдання за призначенням за певних умов з використанням наявних ресурсів відповідно до визначених сценаріїв дій у межах повноважень та спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8].

Як вказує О.О. Резнікова, стратегічні орієнтири держави у сфері забезпечення національної безпеки полягають у тім, що Україна має сформувати достатні власні спроможності як базис для забезпечення своєї безпеки і стійкості [9].

Серед визначених у п. 11 Положення про Національну поліцію повноважень Голови Національної поліції України до необхідних власних спроможностей в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці віднесемо: очолювання Національної поліції та здійснення керівництва її діяльністю; внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також поліцейських послуг; внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ проектів нормативно-правових актів МВС з питань, що належать до компетенції Національної поліції; організацію та контроль виконання Національною поліцією та її територіальними органами Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, що належать до сфери діяльності Національної поліції; забезпечення виконання Національною поліцією та її територіальними органами наказів МВС та доручень Міністра внутрішніх справ з питань, що належать до компетенції Національної поліції; приймання на службу та звільнення із служби, призначення на посаду та звільнення з посади поліцейських відповідно до закону; призначення на посаду та звільнення з посади керівників територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів Національної поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ; розподіл обов'язків між своїми заступниками; надання в межах повноважень обов'язкових до виконання поліцейськими, державними службовцями і працівниками Національної поліції доручень; забезпечення дотримання встановленого Міністром внутрішніх справ порядку обміну інформацією між МВС і Національною поліцією та своєчасності її подання; утворення комісій, робочих та експертних груп; скликання та проведення нарад з питань, що належать до компетенції Національної поліції [6].

Також врахуємо, що, для визначення достатності спроможностей органів системи МВС у протистоянні наявним викликам і загрозам вони мають відповідати розробленому переліку завдань за імовірними сценаріями виникнення та розвитку ситуацій у сфері громадської безпеки та цивільного захисту і варіантам застосування сил і засобів органів системи МВС для виконання цих завдань. Отже, з метою подолання таких викликів та загроз, закладені у спроможності повноваження стають основою для планування кризового реагування на основі спроможностей, яке було започатковано у Рекомендаціях з оборонного планування на основі спроможностей в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, які затверджені Міністром оборони України 12 червня 2017 року, Рекомендаціях з порядку організації проведення оцінювання спроможностей у Збройних Силах України, які затверджені Міністром оборони України 07 грудня 2017 року, Тимчасових рекомендаціях з проведення огляду спроможностей за функціональними групами спроможностей в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони, які затверджені Міністром оборони України 18 жовтня 2018 року.

Відповідно до Методичних рекомендацій з організації та проведення оборонного огляду, які затверджено Міністром оборони України 7 червня 2019 року огляд та оцінювання спроможностей здійснюється за базовими компонентами (складовими), якими включають: чинні доктринальні документи щодо підготовки, застосування, організації повсякденної діяльності підрозділів (структурного елемента); організаційну структуру і склад наявних підрозділів за видами і родами військ (сил) щодо їх здатності виконувати завдання за кожною ситуацією з необхідним рівнем ефективності; рівень підготовки особового складу до виконання завдань за призначенням; забезпеченість необхідними зразками озброєння та військової техніки для виконання завдань за ситуаціями, з урахуванням їх технічного стану та термінів експлуатації; стан та здатність систем матеріально-технічного забезпечення (логістики), медичного забезпечення до виконання завдань за ситуаціями, у тому числі наявність необхідних запасів; військову освіту та науку, їх здатність

забезпечити належний рівень професійної підготовки особового складу й обґрунтування розвитку та застосування військ (сил); наявність кваліфікованого та мотивованого військового (цивільного) персоналу; військову інфраструктуру та її здатність забезпечувати життєдіяльність військових організмів та виконання ними завдань за призначенням [10].

У згадуваних вище Методичних рекомендаціях з визначення (оцінювання) стану безпекового середовища в Україні [11], що були підготовлені Директоратом стратегічного планування та європейської інтеграції МВС України, визначення (оцінювання) стану безпекового середовища здійснюється за кількістю найбільш поширених та небезпечних інцидентів таких як правопорушення, події, явища, ситуації, аварії, пригоди тощо (репрезентативні індикатори, індикатори), на які в межах компетенції реагує Державна міграційна служба України (ДМС), Державна прикордонна служба України (ДПСУ), Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), Національна гвардія України (НГУ) та Національна поліція України (НПУ) (п. 3).

При цьому складовими мети Визначення, з огляду на предмет нашого дослідження, є: оцінювання та прогнозування потенціалу служб та НГУ для виконання, визначених законодавством завдань (пп. 2 п. 5); формування сценаріїв розвитку подій та визначення завдань службам та НГУ за такими сценаріями (пп. 3 п. 5). З огляду на це врахуємо зауваження В.В. Майорова, що, з одного боку, під час здійснення повноважень поліцією та поліцейськими, як правило, центр уваги у співвідношенні прав та обов'язків припадає на обов'язки, оскільки наслідком їх невиконання є юридична відповідальність. З іншого боку, поліція та поліцейські мають право вимагати від МВС України, інших органів публічної влади, керівників та осіб не втручатися у сферу компетенції поліції, виконувати ті права та обов'язки, які вони повинні здійснювати перед поліцією (поліцейським). У цьому випадку покладені обов'язки виконуються через надані права. Тому, формуючи повноваження поліції, законодавець в одних випадках акцентує на правах, в інших – на обов'язках [1, с. 88].

Розглядаючи за наведеною конструкцією компетенції «потенціал» підрозділів поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії» звернемо увагу на:

– здійснення ними заходів у сфері протидії злочинності, які пов'язані з підвищеною загрозою для життя і здоров'я поліцейських, високою ймовірністю збройного опору та передбачають, що поліцейські повинні мати високий рівень фізичної підготовленості, професійної майстерності та вміння впевнено діяти в екстремальних умовах (пп. 1 п. 1 Розділу ІІ Положення);

– здійснення у взаємодії із Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями на період дії 60 днів після припинення чи скасування в Україні воєнного стану (пп. 10 п. 1 Розділу ІІ Положення);

– надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я, у районах воєнних (бойових) дій (пп. 11 п. 1 Розділу ІІ Положення);

– залучення до проведення спеціальних поліцейських операцій (пп. 7 п. 1 Розділу IV Положення).

Щодо повноважень начальників (командирів) підрозділів «КОРД» в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці зауважимо на: забезпеченні постійної готовності сил і засобів підрозділів «КОРД» до виконання покладених на ці підрозділи завдань та функцій; організації і особистій участі у проведенні інструктажів поліцейських підрозділів «КОРД», які залучаються до проведення спеціальних поліцейських операцій та інших заходів; здійсненні контролю за дотриманням підлеглими заходів безпеки під час виконання службових обов'язків, зокрема під час поводження з вогнепальною зброєю; участі в організації та проведенні спеціальних поліцейських операцій [12].

Подібний підхід застосовано й в інших положеннях, що регулюють діяльність інших «стройових» підрозділів Національної поліції України – підрозділів поліції особливого призначення [13] та підрозділів патрульної поліції [14]. Однак вкотре підкреслимо, що в їх зміст відсутнє використання терміну «криза» та похідних від нього, а також будь-яких вказівок на режими забезпечення національної безпеки, в яких вказані повноваження мають бути застосовані.

Таким чином, розроблювальні на основі компетенції та спроможностей «стройових» підрозділів Національної поліції організаційно-тактичні засади службово-бойової діяльності територіальних підрозділів Національної поліції мають бути охоплені категорією «особливі умови»

та її похідною – «посилений варіант службової діяльності». У даному випадку компетенція Національної поліції в умовах кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, у разі її кваліфікації за допомогою рішення що «переведення на посилений варіант службової діяльності», визначається п. 6 Розділу IV Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності як право керівника перевести поліцейських на їх компактне розміщення у службових приміщеннях поліції або в гуртожитках, готелях та інших приміщеннях для тимчасового проживання з дотриманням санітарно-гігієнічних норм [15]. Реалізація такого права за межами службових приміщень здійснюється за погодженням з органами виконавчої влади, яким належать відповідні приміщення, з обов'язковою організацією необхідних видів комунального, продовольчого та інших видів забезпечення, що додатково вимагає «єдності» рішень щодо кризового реагування в межах території обслуговування.

Також звернемо увагу на твердження Р.В. Стефанчишена, який наголошує, що тлумачить зміст таких засад як «…розширення компетенції суб'єктів виконавчої влади в умовах воєнного стану…» [16, с. 76–77], вважає його «…не лише необхідним, але й критично важливим для забезпечення ефективного управління країною в умовах кризи та забезпечення безпеки і добробуту громадян…» [16, с. 76–77] з кількох причин (По-перше, це стосується безпеки нації та громадян. Умови воєнного стану можуть вимагати негайних та рішучих дій від державних структур для забезпечення безпеки нації та захисту громадян. По-друге, це важливо для збереження демократичних цінностей. В умовах воєнного стану може виникнути нагальна необхідність управління країною в умовах обмежень, які мають тимчасовий характер. По-третє, зміни у функціонуванні обумовлюються необхідністю ефективного управління ресурсами. Воєнний стан може супроводжуватися обмеженим доступом до ресурсів та змінами в економіці та інфраструктурі. Розширення компетенції допомагає суб'єктам виконавчої влади краще управляти цими обмеженими ресурсами та реагувати на економічні та соціальні виклики. По-четверте, існує необхідність у міжнародній співпраці та дипломатії. Воєнний стан може вимагати співпраці та взаємодії з іншими країнами та міжнародними організаціями. Розширення компетенції допомагає суб'єктам виконавчої влади підтримувати високий рівень професійної взаємодії та ефективно вести переговори в умовах кризи. По-п'яте, необхідним є забезпечення стійкості та відновлення. Розширення компетенції допомагає суб'єктам виконавчої влади не лише реагувати на кризові ситуації, але й сприяє побудові стійкості та відновленню після кризи, щоб країна могла швидше відновити нормальне функціонування [16, с. 76–77]), але «спирається» при цьому на повноваження, які заздалегідь закладені у законах України «Про оборону України» та «Про правовий режим воєнного стану».

Висновки. З аналізу вищенаведеного, вцілому, слід зробити висновок, що повноваження Національної поліції України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці визначено у Законі України «Про Національну поліцію» та в Положенні про Національну поліцію, інших відомчих положеннях як сукупність владних повноважень поліції (прав та обов'язків), предметів відання (предметів діяльності, функціонального призначення у визначених сферах, а компетенція Національної поліції України в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, може охоплювати додаткові повноваження, як суб'єкта виконавчої влади в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, так і як суб'єкта забезпечення національної безпеки в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, як режиму забезпечення національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Майоров В. В. До питання співвідношення понять «компетенція» та «повноваження» Національної поліції України. *Право та державне управління.* 2020 р. № 1, том 1. С. 85–89. URL: https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.13

2. Борисочева Н. Теоретичні підходи до розуміння системи органів виконавчої влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 111–116.

3. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2123-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text

4. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану. URL:https://itd.rada.gov.ua/fe9d88eb-2e74-4439-a429-1fd9df6e0f3a

5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

6. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п#Text

7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?find=1&text=%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7#w1_1

8. Про затвердження Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 507. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2019-%D0%BF#n8

9. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/news/statti/stratehichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovyshcha-ukrayiny

10. Методичні рекомендації з організації та проведення оборонного огляду, які затверджено Міністром оборони України 7 червня 2019 року (затверджені МОУ від 10 червня 2019 № 9262/з). *Офіційний сайт Міністерства оборони України.* URL: https://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/plani-ukraina-2020/metodichni-rekomendaczii-z-organizaczii-ta-provedennya-oboronnogo-oglyadu-yaki-zatverdzheno-ministrom-oboroni-ukraini-7-chervnya-2019-roku-(zatverdzheni-mou-vid-10-chervnya-2019-%E2%84%96-9262/z).html

11. Методичні рекомендації з визначення (оцінювання) стану безпекового середовища в Україні, затверджені Заступником Міністра внутрішніх прав України 26.12.2023

12. Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії» : Наказ МВС України від 26.11.2018 № 958. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1436-18#Text

13. Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення : Наказ МВС України від 04.12.2017 № 987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1565-17#n13

14. Про внесення змін до Положення про Департамент патрульної поліції: наказ Національної поліції України від 05.09.2024 № 947

15. Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності : Наказ МВС України від 10.12.2015 № 1560. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16#Text

16. Стефанчишен Р.В. Особливості виконання функцій органами виконавчої влади в період дії воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2024. С. 75–77. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/14

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.40

МОГИЛА О.В.

ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

THE CONCEPT OF THE PRINCIPLES OF MATERIAL AND TECHNICAL SUPPORT OF THE NATIONAL POLICE UNDER MARTIAL LAW

Актуальність статті полягає в тому, що в основі діяльності Національної поліції України, як і будь-якого іншого органу державної влади, лежить система відправних начал, вихідних ідей, які прийнято називати принципами. Вони відіграють роль ціннісного орієнтира, якому кожний окремий поліцейський має слідувати, виконуючи свої функції. За рахунок цього, функціонування Національної поліції України в цілому перебуватиме в правових рамках та відповідатиме високим цілям для яких правоохоронне відомств загалом створювалось. Утім, принципи неоднорідні в своїй сукупності, так як окремі напрями діяльності поліції здійснюються за власним колом вихідних положень, зокрема це стосується матеріально-технічне забезпечення. Мета статті полягає у визначенні поняття принципів матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення поняття «принцип». З'ясовано, що принципи матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану – це суспільно-осмислені, науково обґрунтовані та розчинені в законодавстві керівні, базові положення, які визначають та скеровують правове регулювання суспільно-правових відносин й поведінку їх учасників, що виникають в сфері реалізації процедур та заходів матеріально-технічного забезпечення органів та підрозділів Національної поліції України в контексті дії на території держави, або окремих її територіях, правового режиму воєнного стану. Зроблено висновок, що принципи матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану – це суспільно-осмислені, науково-обґрунтовані та розчинені в законодавстві керівні, базові положення, які визначають та скеровують правове регулювання суспільно-правових відносин й поведінку їх учасників, що виникають в сфері реалізації процедур та заходів матеріально-технічного забезпечення органів та підрозділів Національної поліції України в контексті дії на території держави, або окремих її територіях, правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: *принципи, принципи права, матеріально-технічне забезпечення, правовий режим, воєнний стан.*

The relevance of the article lies in the fact that the activities of the National Police of Ukraine, like any other body of state power, are based on a system of starting points, initial ideas, which are commonly called principles. They play the role of a value guide that each individual police officer must follow while performing their functions. Due to this, the functioning of the National Police of Ukraine as a whole will be within the legal framework and will meet the high goals for which the law enforcement agency was generally created. However, the principles are heterogeneous in their entirety, since individual areas of police activity are carried out according to their own set of initial provisions, in particular, this applies to logistical support. The purpose of the article is to define the concept of the principles of logistical support of the National Police under martial law. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, reveals general theoretical approaches to the interpretation of the concept of "principle".

© МОГИЛА О.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0006-1098-0032

It is found that the principles of material and technical support of the National Police under martial law are socially meaningful, scientifically substantiated and dissolved in legislation, guiding, basic provisions that determine and guide the legal regulation of social and legal relations and the behavior of their participants, which arise in the sphere of implementation of procedures and measures of material and technical support of bodies and units of the National Police of Ukraine in the context of action on the territory of the state, or its individual territories, of the legal regime of martial law. It is concluded that the principles of material and technical support of the National Police under martial law are socially meaningful, scientifically substantiated and dissolved in legislation guiding, basic provisions that determine and guide the legal regulation of social and legal relations and the behavior of their participants that arise in the sphere of implementation of procedures and measures of material and technical support of bodies and units of the National Police of Ukraine in the context of action on the territory of the state, or its individual territories, of the legal regime of martial law.

Key words: *principles, principles of law, material and technical support, legal regime, martial law.*

Актуальність теми. В основі діяльності Національної поліції України, як і будь-якого іншого органу державної влади, лежить система відправних начал, вихідних ідей, які прийнято називати принципами. Вони відіграють роль ціннісного орієнтира, якому кожний окремий поліцейський має слідувати, виконуючи свої функції. За рахунок цього функціонування НПУ в цілому перебуватиме в правових рамках та відповідатиме високим цілям для яких правоохоронне відомств загалом створювалось. Утім, принципи неоднорідні в своїй сукупності, так як окремі напрями діяльності поліції здійснюються за власним колом вихідних положень, зокрема це стосується матеріально-технічне забезпечення.

Стан дослідження проблеми. Принципи діяльності різних органів державної влади, досліджувались у працях: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Є.В. Додіна, В.М. Гаращука, С.Д. Дубенко, М.М. Орлова, Є.О. Романенко, С.М. Серьогіна, Л.С. Явича та багатьох інших. Втім, попри численні теоретичні розробки, складність та широта змісту принципів не дає можливості висвітлити їх сутність в усіх, без виключення, сферах суспільних відносин. Саме через це, як вбачається, у науковій літературі фактично відсутні комплексні наукові опрацювання присвячені характеристиці принципів матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану.

Саме тому метою статті є: визначити поняття принципів матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Термін «принцип» (з латинського «principium» – початок, основа) має наступні словникові визначення: 1) фактор, чинник який складає основу відповідної сукупності фактів чи знань; 2) науковий або моральний початок, правило, основа, від якої не відступають; 3) вихідне положення науки, теорії, вчення; 4) першооснова, основне правило поведінки; керівне положення чи ідея, установка в будь-якій діяльності; 5) вихідна, базисна точка зору на що-небудь і таке інше. Слід наголосити про міжгалузевий характер категорії та варіативність її інтерпретацій [1; 2, с. 91].

У філософії «принцип» розуміється у двох значеннях: 1) як підстава, з якої слід виходити та якою необхідно керуватися у науковому пізнанні чи практичній діяльності; 2) як внутрішнє переконання людини, яке визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності [3, с. 309; 4, с. 48]. У теорії пізнання під категорією «принцип» розуміють загальне положення, універсальний елемент у понятійному апараті науки [5, с. 21].

Враховуючи той факт, що матеріально-технічне забезпечення Національної поліції в умовах воєнного стану, консолідує в собі організаційно-управлінські та юридичні аспекти, зумовлює необхідність представлення наукових підходів до визначення принципів в межа правової та управлінської науки де ця категорія виступає предметом глибоких досліджень. Так, під принципами управління В.Н. Самсонова пропонує розуміти основоположні ідеї відповідно до яких повинен бути побудований та функціонувати апарат, що здійснює управління певною системою [6, с. 15–16; 7, с. 118]. На думку Б.В. Новікова, Г.Ф. Сініока та П.В. Круша принципи управління – це орієнтири, які застосовують в усіх ситуаціях. Вони будуть ефективними і в управлінні фабрикою з виготовлення морозива, і на електростанції, і в банку, якщо їх правильно застосовувати [8, с. 20]. В.В. Стаднік та М.А. Йохна вбачають в принципах управління правила і норми

управлінської діяльності, згідно з якими створюється, функціонує і розвивається система менеджменту підприємства, установи, організації. Автори вважають, що це узагальнений позитивний досвід практики управління [9; 10, с. 172].

Згідно до концепції сформульованої В.С. Венедіктовим та М.І. Іншиним, принципи управління – це вихідні, основні правила, керівні настанови, норми діяльності для впровадження системи, управління загальними процесами. Принципи управління забезпечують інтеграцію окремих видів управлінської діяльності в різних підрозділах системи управління, взаємну їх погодженість та загальну направленість на реалізацію вироблених цілей. На основі принципів організується процес управління, тобто науково обґрунтоване впровадження дій для здійснення управлінських функцій, вибору методів та прийомів управлінського впливу [11, с. 138].

Принципи державного управління за тлумаченням В.Л. Грохольського, визначають вимоги до системи, структури, організації і процесу управління. В них знаходять своє вираження основні вимоги, що пред'являються до побудови органів державного управління у сфері боротьби з організованою злочинністю. Вони є результатом узагальнення людьми об'єктивних законів і закономірностей, властивих їм спільні меж, характерних фактів і ознак, які стають загальним началом їх діяльності [12, с. 67]. Н.Р. Нижник пише про те, що принципи державного управління є об'єктивними закономірностями та відносинами суспільно-політичного змісту. Ними визначається організаційна структура та процес функціонування компонентів державного управління. На думку Н.Р. Нижника принципи державного управління формуються у вигляді певних наукових положень, що закріплені у своїй основі правом та застосовуються у теоретичній і практичній державно-управлінській діяльності людей [13, с. 162]. Ю.Ф. Кравченко доводить, що принципи державного управління – це принципи, покладені в основу організації і функціонування органів виконавчої влади, в тому числі правоохоронних [14, с. 212].

В праві загальновизнаною є позиція, що принципи – це керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Саме ця точка зору в різних інтерпретаціях висвітлюється у юридичних енциклопедіях та довідниках [15, с. 119]. Разом із цим багато вчених пропонують власні наукові думки на рахунок вказаної категорії.

Наприклад, О.В. Зайчук розглядає принципи права, як вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права [16, с. 23]. О.В. Стрєльцова зазначає, що принципи права характеризують зміст права, його закономірності й призначення в суспільстві. Принципи права за своєю сутністю є узагальненим відображенням об'єктивних закономірностей розвитку суспільства [17, с. 243; 18, с. 4]. Аналізуючи різні підходи до визначення принципів права Т.І. Фулей звів існуючі тлумачення до двох ключових концепцій: 1) принципи права – це основоположні ідеї; 2) це нормативні засади права, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання [19, с. 7; 20, с. 96]. Досить цікавою є думка М.І. Козюбри, який вказує, що принципи права, як і саме право, – явище багатогранне, багаторівневе і багатовимірне. За своєю природою принципи права – це правила, які є ідейною основою права; це система положень директивного характеру, яким підпорядковані всі наступні процедури. Якщо осягнути їхній зміст, то можна зрозуміти одиничні, конкретні явища, що в сукупності позначаються цими принципами [21]. Як справедливо зазначає А.М. Колодій: «принципи права – це такі правові явища, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальними основами. Це такі засадничі основи права, які відповідають характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються у суспільстві» [22, с. 21; 23, с. 76–77].

Досліджуючи проблему правових принципів Д.А. Паньков відзначив, що у теорії права під ними розуміються керівні ідеї, які виражають сутність, основні властивості та загальну спрямованість розвитку правових норм у межах всієї системи права або окремих галузей чи інститутів. Принципи права – це основоположні засади, ключові ідеї права, які визначають і виражають його сутність. Автор підкреслює: «Принципи – об'єктивні властивості права. Вони відображують закономірності суспільного розвитку, потреби даного суспільства. Принципи права – не результат суб'єктивного розсуду законодавців або вчених, а органічно притаманні праву якості. Наука лише виявляє, обґрунтовує, вивчає і систематизує їх. Вона не «придумує», а «відкриває» закладені у праві принципи, показує їх роль, значення, зміст і функціонування» [24, с. 53–54].

Згідно з визначенням С.Л. Деревянкіна правові принципи – це загальнообов'язкові вихідні нормативно-юридичні положення, що відрізняються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю, які визначають зміст правового регулювання і виступають критерієм правомірності поводження і діяльності учасників регульованих відносин. Принципи права,

зауважує автор, по своїй сутності є узагальненим відображенням об'єктивних закономірностей розвитку суспільства. Властивості універсального й абстрактного освоєння соціальної дійсності обумовлюють їх особливість у структурі правової системи, механізмі правового регулювання, правосвідомості та інше. Принципи права є синтезуючими положеннями, що поєднуються зв'язками, ідеологічною основою походження, утворення, становлення і функціонування правових явищ [25, с. 37–38].

В дисертаційному дослідженні С.В. Попова доведено, що принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності й підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять головні його риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю й загальновизнаністю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу. Як правове явище, вони мають певні загальні ознаки, що дозволяють визначити їх як основні засади, відправні ідеї його буття, що виражають найважливіші закономірності даної суспільно-економічної формації, є однопорядковими із сутністю права й володіють універсальністю, вищою імперативністю й загальною значимістю. Принципи права спрямовують і синхронізують увесь механізм правового регулювання суспільних відносин, розкривають місце права в суспільному розвитку. Саме вони служать критерієм правомірності дій громадян і державного апарату в цілому, а за певних умов сприяють зростанню правосвідомості населення, правової культури й освіти. Принципи права є своєрідною передавальною ланкою між економічним базисом суспільства та його юридичною надбудовою, системою нормативного регулювання [26, с. 56].

О.В. Старчук виділяє дві концепції визначення поняття принципів права, які сформувались у правовій доктрині. Згідно з першою, що побудована на теорії позитивізму, принципи – це ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно спричинені матеріальними умовами існування суспільства. Відповідно до другої концепції, яка бере початок від ідеї природного права, принципи – це керівні ідеї, об'єктивно притаманні праву відправні начала, незаперечні вимоги до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Вони визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації [27; 28, с. 49].

Отже, проведений аналіз дає змогу виділити наступні ключові характеристики поняття принцип: 1) це ідеї та уявлення про всю правову матерію. Ними характеризується суспільне усвідомлення та наукове осмислення ролі права, як регулятора суспільних відносин, меж впливу його норм на людей та їх поведінку, а також специфіки участі держави в забезпеченні дії останніх; 2) це стабільні та незмінювані правові категорії, але рівно настільки, наскільки глибокою є віра людей у важливість права, необхідність дотримання правових норм, а також неможливість побудови суспільних відносин поза правового поля. Змінити принципи може трансформація усвідомлення суспільством сутності та призначення права в цілому; 4) вони є фундаментом правової системи нашої держави. Вони знаходяться на найвищому рівні абстракції та є загальнообов'язковими, у зв'язку із чим на них основуються всі без виключення правові явища; 5) принципи пронизують всю правову систему внаслідок чого виражені у безмежній кількості нормативно-правових положень міжнародних, національних законодавчих, підзаконних актів одночасно.

Висновки. Таким чином, принципи матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану – це суспільно-осмислені, науково-обґрунтовані та розчинені в законодавстві керівні, базові положення, які визначають та скеровують правове регулювання суспільно-правових відносин й поведінку їх учасників, що виникають в сфері реалізації процедур та заходів матеріально-технічного забезпечення органів та підрозділів Національної поліції України в контексті дії на території держави, або окремих її територіях, правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1974. 776 с.

2. Українська радянська енциклопедія. Вид. 2-ге. Головна редакція УРЕ. Київ, 1983. Т. 9. С. 89–91.

3. Сучасний словник із суспільних наук. за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. Х. : Прапор, 2006. 432 с.

4. Прийма С.В. Поняття принципу в аспект співвідношення з суміжними категоріями. Державне будівництво та місецеве самоврядування. 2014. Випуск 28. С. 46–55.

5. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2005. 204 с.

6. Самсонов В.Н. Административное законодательство: понятие, содержание, реформа. Харьков : Основа, 1991. 120 с.

7. Момот В.М. Робота з персоналом в органах та підрозділах державної податкової адміністрації України: теоретичні та організаційно-правові засади : дис. … канд. юрид. наук. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2006. 204 с.

8. Новіков Б. В., Сініок Г. Ф., Круш П. В. Основи адміністративного менеджменту : навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 560 с.

9. Стадник В. В., Йохна М. А. Менеджмент : підручник. Київ : Академвидав, 2010. 472 с.

10. Шелеметьєва Т. В. Систематизація принципів управління розвитком туризму в умовах трансформації Національної економіки. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 2. С. 171−176.

11. Венедіктов В.С., Іншин М.І. Організаційно-правові засади сучасної державної служби України : науково-практичний посібник. Харків : Національний університет внутрішніх справ. 2004. 202 с.

12. Грохольський В.Л. Принципи державного управління у сфері боротьби з організованою злочинністю. *Право і безпека*. 2003. № 2'3. С. 65–69.

13. Нижник Н.Р. Природа та зміст адміністративної реформи в України. Реформування державного управління в Україні: проблеми і пер-спективи (Колектив авторів. Наук. керівн. Цвєтков В.В.). К. : Оріяни, 1998. 364 с.

14. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави : дис… д-ра. юрид. наук. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2003. 411 с.

15. Велика українська енциклопедія тематичний реєстр гасел з напряму «Юридичні науки». Укладачі : Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.

16. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави та права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.

17. Стрєльцова О.В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. Правова держава : Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2003. Вип. 14. С. 243–248.

18. Бабенко А.М., Борисова О.О., Шаповалова І.О. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 3(44). С. 3–7.

19. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2003. 20 с.

20. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України : дис. … д-ра. юрид. наук : 2007 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2007. 537 с.

21. Козюбра М. І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 144.

22. Колодій А.М. Принципи права України. К. : Юрінком, 1998. 208 с.

23. Божко В.М. Колективно-договірне регулювання заробітної плати : дис. … канд. юрид. наук. Харків : Харківський педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2002. 203 с.

24. Паньков Д.А. Принципи правового регулювання колективних трудових відносин : дис. … канд. юрид. наук.Одеса : Одеська національна юридична академія, 2007. 209 с.

25. Деревянкін С.Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві: дис… канд. юрид. наук : Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2005. 226 с.

26. Попов С.В. Правовий механізм реалізації конституційного права на працю в сучасних умовах : дис. … д-ра юрид. наук. Луганськ : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2010. 416 с.

27. Страчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–42.

28. Безкровний Є.А. Організаційно-правові засади діяльності органів прокуратури України з розгляду звернень : дис… канд. юрид. наук. Київ : Національна академія прокуратури України, 2015. 263 с.

УДК 342.9:659.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.41

ОКСІНЬ В.Ю.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ РЕКЛАМИ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF STATE CONTROL OF ADVERTISING IN THE FIELD OF FINANCIAL SERVICES

У статті визначено, що державний контроль у сучасному адміністративно-правовому – це уповноважена публічно-владна діяльність органів державної влади та посадових осіб, спрямовану на перевірку відповідності дій, стану чи результатів діяльності підконтрольних суб'єктів встановленим законом нормативам, стандартам, правилам та публічним інтересам, яка передбачає спостереження, оцінювання, фіксацію фактичних обставин, виявлення правопорушень або відхилень від нормативних вимог, а також ухвалення рішень щодо застосування передбачених законодавством заходів впливу (реагування), що мають публічно-правовий характер. Управлінська сутність державного контролю полягає в забезпеченні стабільного функціонування системи публічного адміністрування, гарантуванні законності, прозорості та підзвітності у діяльності об'єктів контролю. При цьому державний контроль не є суто каральним або формальним механізмом, а виконує превентивну, охоронну та коригувальну функції, з метою запобігання негативним наслідкам у публічній сфері, захисту прав і свобод людини, а також належного виконання зобов'язань держави перед суспільством.

У статті визначено, що адміністративно-правові засади державного контролю реклами у сфері фінансових послуг слід розглядати як сукупність встановлених норм, принципів, повноважень та процедур, які визначають правові межі, порядок і механізми реалізації контрольної діяльності уповноважених державних органів щодо дотримання рекламодавцями вимог законодавства у сфері реклами фінансових послуг, що забезпечують легітимність, системність і ефективність здійснення державного контролю, спрямованого на запобігання порушенням, недобросовісній рекламі, а також на захист прав споживачів фінансових послуг, основою яких виступають приписи Закону України «Про рекламу», спеціальне законодавство у сфері фінансових послуг, акти Національного банку України та інші нормативно-правові акти, які регламентують повноваження контролюючих органів, обов'язки рекламодавців, а також відповідальність за порушення.

У статті сформовано головні ознаки адміністративно-правових засад державного контролю реклами у сфері фінансових послуг до яких віднесено: 1) нормативність – здійснення контролю ґрунтується на законодавчих та підзаконних актах; 2) компетентність – участь виключно уповноважених суб'єктів (наприклад, НБУ); 3) публічність – контроль реалізується як форма публічної влади з використанням адміністративних повноважень; 4) процесуальність – контроль передбачає певну послідовність дій: виявлення порушення, реагування на нього та настання правових наслідків; 5) юрисдикційність – наявність механізмів притягнення до відповідальності та видачі приписів.

Ключові слова: *адміністративне регулювання, адміністрування, врядування, публічна адміністрація, реклама, управління, фінансові послуги.*

© ОКСІНЬ В.Ю. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління, адміністрування та права (Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»)

© ЛЕВЧЕНКО Д.С. – PhD в галузі права, правовий аналітик (Громадська організація «Інформаційно-аналітичний центр «Сучасне аерокосмічне право»)

The article defines that state control in modern administrative law is an authorized public-power activity of state authorities and officials aimed at verifying the compliance of actions, state or results of activities of controlled entities with the norms, standards, rules and public interests established by law, which involves observation, assessment, recording of factual circumstances, identification of violations or deviations from regulatory requirements, as well as adoption of decisions on the application of measures of influence (response) provided for by law, which are of a public-law nature. The managerial essence of state control is to ensure the stable functioning of the public administration system, guaranteeing legality, transparency and accountability in the activities of objects of control. At the same time, state control is not a purely punitive or formal mechanism, but performs preventive, protective and corrective functions, in order to prevent negative consequences in the public sphere, protect human rights and freedoms, as well as properly fulfill the state's obligations to society.

The article determines that the administrative and legal principles of state control of advertising in the field of financial services should be considered as a set of established norms, principles, powers and procedures that determine the legal boundaries, procedure and mechanisms for implementing the control activities of authorized state bodies regarding advertisers' compliance with the requirements of the legislation in the field of advertising of financial services, which ensure the legitimacy, consistency and effectiveness of state control aimed at preventing violations, unfair advertising, as well as protecting the rights of consumers of financial services, the basis of which are the provisions of the Law of Ukraine "On Advertising", special legislation in the field of financial services, acts of the National Bank of Ukraine and other regulatory legal acts that regulate the powers of regulatory bodies, the obligations of advertisers, as well as liability for violations.

The article forms the main features of the administrative and legal principles of state control of advertising in the field of financial services, which include: 1) normativity – control is based on legislative and regulatory acts; 2) competence – participation of exclusively authorized entities (for example, the NBU); 3) publicity – control is implemented as a form of public power using administrative powers; 4) procedurality – control involves a certain sequence of actions: identifying a violation, responding to it and the occurrence of legal consequences; 5) jurisdiction – the presence of mechanisms for holding accountable and issuing orders.

Key words: *administrative regulation, administration, governance, public administration, advertising, management, financial services.*

Актуальність теми. В умовах зростаючої інформаційної присутності реклами в усіх сферах суспільного життя, особливого значення набуває проблема ефективного державного контролю за її змістом, достовірністю та відповідністю правовим стандартам. З огляду на те, що реклама має не лише комерційний, а й соціальний, етичний і правовий вимір, держава змушена реагувати на виклики, пов'язані з поширенням недостовірної, маніпулятивної чи дискримінаційної інформації. Особливої гостроти ця проблема набуває в період активної цифровізації та використання новітніх технологій у рекламних кампаніях, що ускладнює її регулювання традиційними адміністративно-правовими інструментами.

Водночас законодавче забезпечення та організаційно-функціональні механізми державного контролю у сфері реклами залишаються фрагментарними й не завжди узгодженими між різними суб'єктами публічного управління, що створює ризики порушення прав споживачів, недобросовісної конкуренції та зниження довіри до інститутів регуляторної політики. У цьому контексті актуальним постає наукове осмислення адміністративно-правових засад державного контролю у сфері реклами фінансових послуг, як важливого інструмента забезпечення публічного інтересу, правопорядку й сталого функціонування національного інформаційного простору.

Огляд останніх досліджень. Сфера публічного адміністрування у сфері реклами фінансових послуг в Україні є досить специфічною, тому дослідження побудовано на загальнотеоретичних працях публічного адміністрування (І. Бінько, В. Галунько, А. Даниленко, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, К. Кубатко, В. Курило, С. Стеценко та інші), працях у сфері реклами (О. Бугайова, С. Мамалига, Н. Краєвська, С. Краєвський та інші), та працях у сфері фінансових послуг (І. Солошкіна).

Однак, зміст публічного адміністрування у сфері реклами фінансових послуг в Україні є недостатньо розробленою категорією, що обумовлює актуальність наукових викликів.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити адміністративно-правові засади державного контролю реклами у сфері фінансових послуг в Україні.

Виклад основних положень. Адміністративно-правовий механізм державного контролю є однією з ключових складових забезпечення правопорядку та ефективного функціонування господарської діяльності. Його сутність полягає в організації та реалізації контрольних функцій держави, спрямованих на дотримання суб'єктами господарювання встановлених правил, стандартів та норм. Основою цього механізму є нормативно-правова база, яка включає закони, підзаконні акти, міжнародні угоди та інші правові документи. Законодавство України у цій сфері базується на таких ключових актах, як Закон "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності", Податковий кодекс, а також спеціалізовані нормативні документи, що регламентують діяльність окремих контролюючих органів [1]. Губар А.В. зазначає, що структурними елементами механізму є суб'єкти контролю, до яких належать органи державної влади, наділені відповідними повноваженнями. Зокрема, це Державна податкова служба, Антимонопольний комітет, Державна служба з питань праці, екологічні інспекції та інші установи. Кожен із цих органів має чітко визначений предмет діяльності, що дозволяє уникати дублювання функцій і підвищувати ефективність здійснюваних заходів [2]. Об'єктами контролю виступають суб'єкти господарювання, діяльність яких повинна відповідати встановленим вимогам законодавства, стандартів і норм, що стосуються економічної, податкової, екологічної, трудової чи іншої сфери. Одним із важливих аспектів адміністративно-правового механізму є методи і засоби, за допомогою яких здійснюється контроль. Найбільш поширеними серед них є інспекційні перевірки, моніторинг діяльності, аудит, аналіз звітності, а також застосування інформаційних технологій для виявлення ризиків та порушень. Ефективне використання цих методів сприяє підвищенню результативності контролю та мінімізації адміністративного тиску на підприємства, які діють добросовісно [3].

Досліджуючи адміністративно-правові засади державного контролю у сфері реклами в Україні, перш за все необхідно визначити сутність самого терміну «державний контроль». Так, термін «державний контроль» (зокрема, у юридичних словниках) формується як діяльність уповноважених суб'єктів з перевірки фактичних даних про відповідність контрольованих об'єктів формально визначеним нормативам, що завершується прийняттям рішення про заходи реагування, які є адекватними отриманим результатам [4, с. 143]. У вузькому розумінні державний контроль розглядається як функція державного управління, що полягає у спостереженні за діяльністю об'єкта й у перевірці її відповідності управлінським рішенням, а також у попередженні й виправленні можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають розвитку суспільної системи й усіх її елементів відповідно до визначених напрямків [5, с. 349–350]. В свою чергу, Шевчук О. М. виділяє чотири наукові підходи в з'ясуванні змісту державного контролю. Так, перший напрямок, в якому автор вказує, що вчені розуміють державний контроль як функцію державного управління, або (у більш широкому розумінні) як функції держави. Прихильниками цієї точки зору є В. Б. Авер'янов, П. М. Чистяков, З. С. Гладун, Л. О. Савченко та ін. Другий – в якому дослідники державний контроль розглядають із процесуальної точки зору – як стадію управлінського процесу. (М. С. Студенікіна, О. П. Полінець та ін). Третій – науковці указують, що державний контроль є засобом забезпечення законності шляхом перевірки дотримання норм законодавства, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина (О. М. Бандурка, О. М. Музичук та ін). Четвертий підхід щодо розуміння державного контролю як діяльності органів, що мають державно-владні повноваження (О. Ф. Андрійко, В. С. Шестак, О. М. Шевчук та ін.) [6, с. 26–28]. В. М. Гаращук, розглядаючи контроль як особливу функцію державного управління, вказує, що контроль – це «...перевірка, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, відвернення та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь» [7, с. 17]. У свою чергу, В. С. Шестак визначає державний контроль як самостійно чи зовнішньо ініційовану діяльність уповноважених на те суб'єктів, що спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю для визначення її відповідності або невідповідності тим правомірним критеріям, котрі передбачають застосування адекватних отриманому результатові заходів реагування в унормованому порядку [8, с. 25].

Вважаємо, що державний контроль у сучасному адміністративно-правовому контексті можна визначити як уповноважену публічно-владну діяльність органів державної влади та посадових осіб, спрямовану на перевірку відповідності дій, стану чи результатів діяльності

підконтрольних суб'єктів встановленим законом нормативам, стандартам, правилам та публічним інтересам, яка передбачає спостереження, оцінювання, фіксацію фактичних обставин, виявлення правопорушень або відхилень від нормативних вимог, а також ухвалення рішень щодо застосування передбачених законодавством заходів впливу (реагування), що мають публічно-правовий характер. Управлінська сутність державного контролю полягає в забезпеченні стабільного функціонування системи публічного адміністрування, гарантуванні законності, прозорості та підзвітності у діяльності об'єктів контролю. При цьому державний контроль не є суто каральним або формальним механізмом, а виконує превентивну, охоронну та коригувальну функції, з метою запобігання негативним наслідкам у публічній сфері, захисту прав і свобод людини, а також належного виконання зобов'язань держави перед суспільством.

Що стосується законодавчого закріплення реклами у сфері фінансових послуг, то згідно з приписами статті 24 Закону України «Про рекламу» рекламою у сфері фінансових послуг визнається реклама: фінансової установи або іншої особи, яка відповідно до закону має право надавати фінансові послуги, та її діяльності; фінансових послуг, що надаються або надання яких планується фінансовими установами, іншими особами, які відповідно до закону мають право надавати фінансові послуги. Інформація у сфері фінансових послуг, яка відповідно до законодавства підлягає обов'язковому розміщенню та оприлюдненню, не вважається рекламою. Додаткові вимоги до реклами споживчого кредиту визначаються законом. Вимоги цієї статті застосовуються до реклами на платіжному ринку, включаючи рекламу нефінансових платіжних послуг, з урахуванням вимог законодавства України у сфері платіжних послуг. Законодавством передбачено, що рекламодавцями у сфері фінансових послуг можуть бути виключно фінансові установи або інші особи, які відповідно до закону мають право надавати фінансові послуги, а також особи, які виступають рекламодавцями за їх замовленням. Реклама фінансових послуг, пов'язаних із залученням коштів населення, або осіб, які надають такі послуги, дозволяється, за умови внесення інформації про таку особу до відповідного реєстру учасників ринку фінансових послуг та/або наявності ліцензії на провадження діяльності з надання відповідної фінансової послуги. Така реклама (за виключенням реклами в аудіальних медіа) повинна містити номер у реєстрі фінансових установ, номер зазначеної ліцензії, дату видачі та найменування органу, що видав ліцензію. Положення цієї частини не застосовуються у випадках, якщо здійснюється реклама тільки торговельної марки або найменування особи, без реклами послуг [9].

Також законодавством передбачено питання недобросовісної реклами у сфері фінансових послуг. Так, недобросовісною рекламою у сфері фінансових послуг вважається: 1) реклама діяльності з надання фінансових послуг без набуття особою, що їх надає, статусу фінансової установи чи без проходження нею авторизації діяльності у порядку, передбаченому Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії»; 2) реклама фінансових послуг, надання яких на території України заборонено законом; 3) реклама фінансових послуг, у якій інформація про умови надання фінансових послуг відсутня або: зазначається шрифтом, розмір якого на 50 і більше відсотків менший за розмір шрифту, яким зазначена назва фінансової послуги, що рекламується; оголошується більш як на 25 відсотків швидше за оголошення назви фінансової послуги, що рекламується; зазначається шрифтом, розмір якого на 50 і більше відсотків менший за розмір шрифту, яким зазначене найменування фінансової установи, яка надає фінансову послугу (у разі відсутності в рекламі назви фінансової послуги); зазначається шрифтом, розмір якого на 50 і більше відсотків менший за розмір шрифту, яким зазначений знак для товарів і послуг (торговельна марка), що використовується фінансовою установою, яка надає фінансову послугу (у разі відсутності в рекламі назви фінансової послуги та найменування фінансової установи); зазначається у спосіб, який ускладнює її візуальне та/або аудіальне сприйняття; 4) інша реклама у сфері фінансових послуг (у тому числі реклама фінансової послуги), яка вважається недобросовісною рекламою відповідно до цього Закону та інших законів України [9].

В розумінні законодавця основними принципами реклами є: законність, точність, достовірність, використання форм та засобів, які не завдають споживачеві реклами шкоди. Реклама не повинна підривати довіру суспільства до реклами та повинна відповідати принципам добросовісної конкуренції. Реклама не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності. Реклама повинна враховувати особливу чутливість дітей і не завдавати їм шкоди [9].

К. Бортняк, О. Мердова, В. Цомра стверджують, що на сучасному етапі адміністративно-правове регулювання організації та функціонування державного контролю за суб'єктами підприємницької діяльності має певні особливості, адже збройна агресія росії проти України

спровокувала необхідність модернізації контрольно-наглядової діяльності на рівні держави, що призвело до необхідності перегляду чинних адміністративно-правових норм та до їх удосконалення в частині унормування взаємовідносин між суб'єктами. До таких особливостей науковці відносять: 1) встановлення чіткої мети здійснення державного контролю за суб'єктами підприємницької діяльності, визначення чітких умов взаємодії між органами виконавчої влади та обов'язків посадових осіб; 2) комплаєнс контролюючих органів; 3) врахування у процесі здійснення державного контролю за суб'єктами підприємницької діяльності особливого статусу та умов функціонування регіонів в умовах воєнного стану; 4) посилення заходів державного контролю за суб'єктами підприємницької діяльності на регіональному та місцевому рівні, а також заходів громадського контролю, що потребує додаткового законодавчого регулювання [10].

При цьому автори зазначають, що адміністративно-правові засади державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в умовах протистояння викликам війни росії проти України, як уже зазначалося, значно видозмінилися та мають певні особливості. Зокрема, в умовах війни регіони України мають різні умови функціонування, відповідно, й забезпечення державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності реалізуються із урахуванням існуючих викликів. В даному контексті, К. Бортняк, О. Мердова, В. Цомра, Н. Драганова та Р. Михайлов [6, с. 292] зазначають, що особливостями державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності в Україні є: 1) державний нагляд і контролю у сфері господарської діяльності має незалежну мету та забезпечується комплаєнс органів державної влади різних рівнів та суб'єктів господарювання, діяльність яких регулюється чинним законодавством та визначаються чіткі обов'язки й умови взаємодії; 2) об'єкт державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності враховує особливості статусу та умов функціонування певної території України; 3) реалізація державного нагляду і контролю у сфері господарської діяльності здійснюється на декількох рівнях, зокрема: (1) на державному, (2) державний нагляд і незалежний контроль на місцевому рівні, (3) громадський контроль і нагляд [10].

Закон України «Про рекламу» передбачає, що контроль за дотриманням законодавства України про рекламу здійснюють у межах своїх повноважень. Національний банк України – щодо реклами на платіжному ринку та реклами діяльності з надання фінансових послуг (у тому числі споживчого кредиту), крім реклами фінансових інструментів, ринків капіталу та організованих товарних ринків [9].

На вимогу органів державної влади, на які згідно із законом покладено контроль за дотриманням вимог законодавства про рекламу, за фактом виявлення такими органами порушення або в ході розгляду повідомлення (звернення, скарги, заяви тощо) третіх осіб про порушення вимог законодавства про рекламу рекламодавці, виробники та розповсюджувачі реклами зобов'язані надавати документи, усні та/або письмові пояснення, відео- та аудіозаписи, а також іншу інформацію, що стосуються виявленого порушення чи повідомлення про нього та необхідні для здійснення такими органами повноважень щодо державного контролю. Крім того, відповідний орган державної влади має право: вимагати від рекламодавців, виробників та розповсюджувачів реклами усунення виявлених порушень вимог законодавства; вимагати припинення дій, що перешкоджають здійсненню державного контролю; надавати (надсилати) рекламодавцям, виробникам та розповсюджувачам реклами обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень; приймати рішення про визнання реклами недобросовісною, прихованою, про визнання порівняння в рекламі неправомірним з одночасним зупиненням її розповсюдження; приймати рішення про зупинення розповсюдження відповідної реклами [9].

Таким чином, адміністративно-правові засади державного контролю реклами у сфері фінансових послуг слід розглядати як сукупність встановлених норм, принципів, повноважень та процедур, які визначають правові межі, порядок і механізми реалізації контрольної діяльності уповноважених державних органів щодо дотримання рекламодавцями вимог законодавства у сфері реклами фінансових послуг, що забезпечують легітимність, системність і ефективність здійснення державного контролю, спрямованого на запобігання порушенням, недобросовісній рекламі, а також на захист прав споживачів фінансових послуг, основою яких виступають приписи Закону України «Про рекламу», спеціальне законодавство у сфері фінансових послуг, акти Національного банку України та інші нормативно-правові акти, які регламентують повноваження контролюючих органів, обов'язки рекламодавців, а також відповідальність за порушення.

До головних ознак адміністративно-правових засад державного контролю реклами у сфері фінансових послуг можна віднести: 1) нормативність – здійснення контролю ґрунтується на законодавчих та підзаконних актах; 2) компетентність – участь виключно уповноважених

суб'єктів (наприклад, НБУ); 3) публічність – контроль реалізується як форма публічної влади з використанням адміністративних повноважень; 4) процесуальність – контроль передбачає певну послідовність дій: виявлення порушення, реагування на нього та настання правових наслідків; 5) юрисдикційність – наявність механізмів притягнення до відповідальності та видачі приписів.

При цьому, особливостями цього виду контролю є: 1) галузева специфіка – контроль стосується реклами саме у сфері фінансових послуг, що вимагає високого рівня спеціалізації; 2) обмежене коло рекламодавців – рекламу можуть розміщувати тільки ліцензовані або зареєстровані фінансові установи; 3) інформаційні вимоги – обов'язкове зазначення у рекламі номера ліцензії, дати, органу, що її видав; 4) режим воєнного стану – адаптація контрольних механізмів до умов регіональної нестабільності та правових винятків; 5) фокус на споживача – превентивна орієнтація контролю на захист прав споживачів від недобросовісної реклами.

Таким чином, адміністративно-правові засади державного контролю реклами у сфері фінансових послуг є не лише формальним правовим інструментом, а комплексним регуляторним механізмом, який спрямований на підтримання публічного порядку в економічному просторі, недопущення обману споживачів і забезпечення прозорості діяльності суб'єктів фінансового ринку. Їх практична реалізація набуває особливої актуальності в умовах війни, коли необхідна додаткова відповідальність за комунікацію із населенням і стабільність фінансової системи.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко В. М. Адміністративно-правові механізми боротьби з корупцією у сфері державного контролю. *Вісник Національної академії державного управління*. 2023. № 3. С. 43–49.

2. Губар А. В. Державний контроль у сфері господарської діяльності: сучасний стан та проблеми удосконалення. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 35–40. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-7480.2023.1.6.

3. Захарченко П. І. Цифровізація державного контролю: виклики та перспективи. *Економіка та право*. 2022. №12. С. 28-34.

4. Юридичний науково-практичний словник-довідник: основні терміни та поняття. О. Ф. Скакун, Д. А. Бондаренко. Харків, 2007. 482 с.

5. Адміністративне право України : підручник за редагуванням В. Б. Авер'янов. «Юридична думка», 2004. С. 349–350.

6. Шевчук О. М. Правове регулювання у сфері контролю за обігом наркотиків : монографія. Харків : Право, 2017. С. 424 с.

7. Гаращук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні. Навчальний посібник. Харків : Фоліо, 2002. С. 17.

8. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання). Монографія. Харків, 2003. С. 25.

9. Про рекламу : Закон України від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 39. Ст. 181.

10. Bortniak K., Merdova O., Tsomra V., Daraganova N., Mykhailov R. Experience of administrative and legal support for control and supervision. *Amazonia Inves-tiga*. 2023. Vol. 12(63). P. 289–298. https://doi.org/10.34069/AI/2023.63.03.27

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.42

ШКАРУПА К.В.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ ПРАВА НА УЧАСТЬ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AS A BASIS FOR THE EXERCISE BY CITIZENS OF THE RIGHT TO PARTICIPATE IN DECISION-MAKING IN UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що становлення системи правових норм з регулювання найважливіших напрямів діяльності місцевого самоврядування, зокрема його становлення та функціонування, відбувалось на основі Магдебурзького права, що відіграло важливу роль у становленні та розвитку громад на території України. Метою статті є визначення характерних особливостей функціонування органів місцевого самоврядування в Україні та з'ясування особливостей участі громадян у їх діяльності. Наголошено, що першим прийнятим документом що передбачав юридичні зобов'язання була Європейської хартії місцевого самоврядування в 1985 році, де визначено, що місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. З'ясовано, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» до системи місцевого самоврядування включає: територіальну громаду, сільську, селищну, міську раду, сільського, селищного, міського голову, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, районні та обласні ради, органи самоорганізації населення. Визначено, що створення підґрунтя для залучення громадян до ухвалення найважливіших рішень як норми діяльності та підвищення ефективності обміну інформацією між громадянами, бізнесом, громадськими організаціями і владою мають передбачати безпосередню участь громадян, що наразі є неможливим, за відсутності його нормативно-правового забезпечення. Тому, форми реалізації громадянами конституційно передбаченого права на участь в управлінні справами територіальної громади є фактично опосередковані. Зроблено висновок, що механізм комунікації громадського суспільства та органів місцевого самоврядування не відповідає сучасним реаліями та потребує прийняття нового нормативно-правового акту. Попри чітко визначену систему місцевого самоврядування, широкий формат взаємодії громадян з елементами цієї системи полягають лише у складі територіальної громади.

Ключові слова: *громадяни, повноваження, місцеве самоврядування, громадські організації, нормативно-правого забезпечення, територіальна громада, органи місцевого самоврядування.*

The relevance of the article lies in the fact that the formation of a system of legal norms regulating the most important areas of local government activity, in particular its formation and functioning, took place on the basis of the Magdeburg Law, which played an important role in the formation and development of communities in Ukraine. The purpose of the article is to determine the characteristic features of the functioning of local government bodies in Ukraine and to clarify the features of citizen participation in their activities. It is emphasized that the first adopted document that provided for legal obligations was the European Charter of Local Self-Government in 1985, which defined that local self-government means the right and ability of local government bodies, within

© ШКАРУПА К.В. – доктор юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0002-1816-3559

the framework of the law, to regulate and manage a significant part of public affairs under their own responsibility, in the interests of the local population. It was found that the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" includes the following in the system of local self-government: territorial community, village, settlement, city council, village, settlement, city mayor, executive bodies of village, settlement, city council, district and regional councils, bodies of self-organization of the population. It was determined that creating a basis for involving citizens in making the most important decisions as norms of activity and increasing the efficiency of information exchange between citizens, business, public organizations and authorities should provide for the direct participation of citizens, which is currently impossible, in the absence of its regulatory and legal support. Therefore, the forms of implementation by citizens of the constitutionally provided right to participate in the management of the affairs of the territorial community are actually indirect. It was concluded that the mechanism of communication between civil society and local self-government bodies does not correspond to modern realities and requires the adoption of a new regulatory and legal act. Despite a clearly defined system of local self-government, the broad format of citizens' interaction with the elements of this system exists only within the territorial community.

Key words: *citizens, powers, local self-government, public organizations, regulatory and legal support, territorial community, local self-government bodies.*

Актуальність теми. Становлення системи правових норм з регулювання найважливіших напрямів діяльності місцевого самоврядування, зокрема його становлення та функціонування, відбувалось на основі Магдебурзького права, що відіграло важливу роль у становленні та розвитку громад на території України. Так, Магдебурзьке право – найбільш поширений у містах Центрально-Східної Європи варіант німецького права (лат. Ius theuthonicum), що виник у 12 ст. в м. Магдебург (Німеччина). Незалежно від терену свого побутування, це право означало: міську автономію для нових поселенців (колоністів), міське самоврядування з власним судочинством, що здійснювалося через виборні органи – раду (Рада міська за магдебурзьким правом) і лаву або дідичного війта, спадкоємне і відчужувальне право на міську нерухомість на певних умовах, постійний чинш як феодальну ренту, свободу вибору занять (у сфері торгівлі або ремеслі) [1].

Однак, першим прийнятим документом що передбачав юридичні зобов'язання була Європейської хартії місцевого самоврядування (1985 р.), де у ст. 3 визначено, що місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Це положення жодним чином не заважає використанню зборів громадян, референдумів чи будь-якої іншої форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом [2].

Метою статті є визначення характерних особливостей функціонування органів місцевого самоврядування в Україні та з'ясування особливостей участі громадян у їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку участі громадян у діяльності органів місцевого самоврядування в Україні почався із прийняттям Закону України «Про місцеве самоврядування» в 1997 році. Так, вказаний нормативно-правовий акт закріпив визначення місцевого самоврядування в Україні, як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [3].

8 січня 2025 року набув чинності Закон України від 9 травня 2024 року № 3703 «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування». У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» вказано, що окремі норми Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у частині регулювання механізмів демократії участі в органах

місцевого самоврядування є недосконалими. Аналіз практики застосування механізмів місцевої демократії демонструє такі основні проблемні питання: – відсутність чіткого регулювання механізмів місцевої демократії у законодавстві для органів місцевого самоврядування; – відсутність чіткої вимоги для органів місцевого самоврядування щодо обов'язковості врегулювання механізмів місцевої демократії, наприклад у статуті територіальної громади; – відсутність встановлених рамкових вимог до рішень органів місцевого самоврядування, які регулюють механізми локальної демократії на місцевому рівні у частині їх ініціювання, порядку реалізації та розгляду (не визначено переліку питань, які повинні бути врегульовані у рішеннях органів місцевого самоврядування про механізми місцевої демократії); – встановлення обов'язкових вимог для органів місцевого самоврядування здійснювати реєстрацію статутів територіальних громад у органах юстиції; – не визначено переліку питань, які повинні бути врегульовані у статуті територіальної громади; – недосконалий механізм застосування електронних петицій у органах місцевого самоврядування (встановлена вимога розглядати електронну петицію, яка набрала встановлену кількість підписів, на сесії місцевої ради протягом 10 робочих днів) [4].

З основних нововведень слід виділити чітке визначення формам участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, а саме: 1) місцеві референдуми; 2) загальні збори; 3) місцеві ініціативи; 4) громадські слухання; 5) електронні петиції; 6) участь жителів у розподілі коштів місцевого бюджету; 7) публічні консультації; 8) громадська оцінка (експертиза) діяльності виконавчих органів ради та посадових осіб; 9) консультативно-дорадчі органи при органах місцевого самоврядування та їх посадових особах; 10) інші форми участі, що не суперечать законодавству [3].

Дієвість та ефективність роботи всієї системи органів місцевого самоврядування обов'язково позначається на всій державі, тому що великий масив державних справ віднесено до сфери компетенції цієї інституції, а участь громадськості у безпосередньому управлінні державними справами (громадський контроль) спрямована на забезпечення ефективності управлінських рішень, що приймаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування. З цього випливає, що система органів місцевого самоврядування як одна з ключових ланок, що являє собою «особливий підвид державного управління», суб'єктом якого є мешканці окремих адміністративно-територіальних одиниць, а сенсом слугують проблеми комплексного облаштування місця проживання людей» [5].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює наступне визначення місцевого самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [3].

У науковій літературі та в чинному законодавстві України серед органів місцевого самоврядування виділяють представницькі та виконавчі органи, які у сукупності становлять систему органів місцевого самоврядування, яка має формуватися так, щоб забезпечувати реалізацію передбачених законодавством і закріплених за місцевим самоврядуванням функцій [6, с. 27]. Зазначимо, система – це стійкий комплекс елементів, які пов'язані та взаємодіють між собою для досягнення цілей функціонування, а у Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» до системи місцевого самоврядування включає: територіальну громаду, сільську, селищну, міську раду, сільського, селищного, міського голову, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, районні та обласні ради, органи самоорганізації населення. Тобто, сам представницький орган місцевого самоврядування – це виборний орган (рада), який складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення» [3].

Існує багато думок щодо визначення місцевого самоврядування, які відрізняються від закріпленого, однак вони не впливають на формування системи місцевого самоврядування. Чітке визначення системи місцевого самоврядування, дає змогу сформулювати характерні особливості, а саме: – локально-просторовий характер публічної влади територіальної громади, яка здійснюється в інтересах територіальної громади і функціонує лише в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць, а державна влада поширюється на всю територію держави; – специфічність форми публічної влади, яка не є складовою частиною державного механізму і має принципово інший характер порівняно з державною владою. Місцеве самоврядування є владою підзаконною, в той час як державній владі властивий суверенітет; – особливість об'єкта управління, в який входять питання місцевого значення і певне коло питань загальнодержавного

значення, повноваження з вирішення яких делегується органам місцевого самоврядування; специфічність суб'єктів місцевого самоврядування, якими є територіальні громади, яка полягає в тому, що на місцевому рівні можна розглядати перетворення територіальної громади з учасника управління на його первинного суб'єкта. Управління являє собою цілеспрямований вплив суб'єкта управління на об'єкт управління. Проте в умовах самоврядування, очевидно, сильнішим є вплив управлінської системи самої на себе. Тому є не дві системи – управлінська і та, якою управляють, а одна – самоуправлінська; – можливість законодавчо надавати органам місцевого самоврядування окремих повноважень органів виконавчої влади (ст. 143 Конституції України) і те, що стан їх реалізації контролюється відповідними органами виконавчої влади; – самостійність і автономність місцевого самоврядування, що виявляються у самостійному вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції і законів України, в організаційній і матеріально-фінансовій відокремленості [7].

Визначивши характерні особливості, доречним буде навести користь залучення громадян до прийняття рішень, що входять до повноважень місцевого самоврядування, а саме: – гарантує, що законодавчі вимоги стосовно залучення громадян будуть виконані; – підтримує та легітимізує напрями розміщення коштів місцевого бюджету; – забезпечує нові підходи та рішення у складних питаннях, встановлює пріоритети політики органів місцевого самоврядування; – забезпечує відповідність рішень, ухвалених органами місцевого самоврядування, потребам мешканців; – пропонує депутатам місцевих рад найприйнятніші способи забезпечити публічність процесу ухвалення рішень; – створює підґрунтя для залучення громадян до ухвалення найважливіших рішень як норми діяльності, а не винятку; – забезпечує керованість та узгодженість дій всіх підрозділів органів місцевого самоврядування щодо методів, які можна використовувати для забезпечення потреб громадян в інформації; – підвищує ефективність обміну інформацією між громадянами, бізнесом, громадськими організаціями і владою; – стимулює залучення волонтерів для підтримки діяльності органів місцевого самоврядування [8].

О. Гливка, на противагу політичній системі – що є сукупністю державних і недержавних соціальних інститутів, відзначає, що місцеве самоврядування є саме недержавним інститутом, який здійснює управління, а отже становить невід'ємний елемент політичної системи. Саме тому, процеси трансформації політичної системи та місцевого самоврядування не можуть проходити окремо, а навпаки, повинні обумовлювати один одного. Функції місцевого самоврядування повинні в першу чергу реалізовуватися в напрямку забезпечення стабільності та упорядкованості відносин на місцевому рівні та гарантування конституційного права громадян на місцеве самоврядування, тобто можливість вирішувати питання місцевого характеру самостійно [9].

Поряд з цим, слід навести думку Примуш М.В., який приходить до висновку, що сутність проблеми полягає в тому, що в Україні органи місцевого самоврядування існують лише на найменшому рівні – місцевому, який не має жодних ресурсів для вирішення місцевих питань. Регіональний рівень, у свою чергу, виступає сферою певного рівня державного втручання в органи місцевого самоврядування. Отже, у дослідженні органів місцевого самоврядування в Україні відбувається рішення проблеми меж державного втручання й повноважень місцевих громад у здійсненні функції місцевого управління. Головною проблемою є слабке розуміння держаними службовцями реального сенсу існування місцевого самоврядування не як найменшого рівня влади, а як інституту громадянського суспільства. Невирішеним через так звану дуальність залишаються питання фінансування органів місцевого самоврядування, недостатня компетентність посадовців та непрозорість у процесах прийняття рішень на місцях. Органи місцевого самоврядування мають самостійно моделювати перспективу свого розвитку й аналізувати заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату певного регіону як аспекту загальної політичної стабільності в державі. Проте політичні гарантії мають торкатися й фінансово-бюджетної та ресурсної сфер органів місцевого самоврядування у питаннях вільного їх використовування [10].

Ю.П. Битяк зазначає, що право на участь у державному управлінні реалізується через право на державну службу, внесення пропозицій, одержання необхідної інформації та документів у встановленій формі, проведення зборів, мітингів, демонстрацій, створення громадських об'єднань чи входження в них [11, с. 50].

Таку думку слід підтримати, однак зауважити, що участь громадян в повному обсязі можлива лише на державному рівні. Також, необхідно зазначити, що деякі напрями реалізації своїх прав передбачають як безпосередню так і опосередковану участь.

Так, Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 року визначає, що право на участь

у справах місцевих органів влади означає право на визначення чи вплив на здійснення повноважень і відповідальності місцевих органів влади. Однак надалі конкретизує це право, як право брати участь як виборці або кандидати у виборах членів ради або асамблеї місцевого органу влади, на території якого вони проживають [12].

Вже була наведена корисність залучення громадян до прийняття рішень, що входять до повноважень місцевого самоврядування. Так, створення підґрунтя для залучення громадян до ухвалення найважливіших рішень як норми діяльності та підвищення ефективності обміну інформацією між громадянами, бізнесом, громадськими організаціями і владою мають передбачати безпосередню участь громадян, що наразі є неможливим, за відсутності його нормативно-правового забезпечення. Тому, форми реалізації громадянами конституційно передбаченого права на участь в управлінні справами територіальної громади є фактично опосередковані.

Висновки. Отже, можливість реалізації конституційного права на участь громадян в управлінні справами держави та територіальної громади гарантовано державою та відображено в широкому колі законодавчих актів. Однак, деякі форми реалізації передбачених можливостей передбачають лише опосередковану участь, а законодавство у цій сфері частіше обмежує механізми реалізації прав в органах місцевого самоврядування. Так, механізм комунікації громадського суспільства та органів місцевого самоврядування не відповідає сучасним реаліями та потребує прийняття нового нормативно-правового акту. Попри чітко визначену систему місцевого самоврядування, широкий формат взаємодії громадян з елементами цієї системи полягають лише у складі територіальної громади.

Список використаних джерел:

1. Білоус Н.О. Магдебурзьке право // Енциклопедія історії України: Т. 6. Ла-Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.

2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

3. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text

4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» від 13.04.2022 № 7283. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7283&conv=9

5. Ярмак Ю.О. Шляхи і напрямки удосконалення механізмів місцевого самоврядування в умовах кризи. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 40. С. 186-196.

6. Куйбіда В.С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: монографія. Київ: МАУП, 2004. 432 с.

7. Колодій А. М. , Олійник А. Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2001. 304 с.

8. Карий О.І., Панас Я.В. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування: навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. К., ТОВ «Підприємство «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с.

9. Гливка А.О. Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 180–189.

10. Примуш М.В. Функції та форми діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № 1-2. С. 133–144.

11. Битяка Ю.П., Богуцький В.В., Гаращук В.М. Адміністративне право України. Х. : Право, 2000. 520 с.

12. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

ВЕРХОТУРОВА М.А. РУСЬКЕ ПРАВО ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ……3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

КАПІТАНЕНКО Н.П., МУДРИЄВСЬКА Л.М. ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……9

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

БАБЕНКО В.М. ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТУ НОТАРІАТУ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ……16

ВАЛЬЧУК Д.В. ЗАХИСТ КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРОГРАМИ ЯК ОБ'ЄКТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ……21

ГРАБОВСЬКА О.О., ЗАХАРОВА О.С. ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «СТАДІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА»……27

ГРИГОРЕНКО О.В. ПРАВО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ІМ'Я: ОКРЕМІ АСПЕКТИ……35

КРИВОШЕЇНА І.В., СТАРОВІТ О.М. ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ І ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ НА ТВОРИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА, СТВОРЕНІ ЗА ЗАМОВЛЕННЯМ……40

САДУЛАЄВ А.І. ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦИФІКИ УХИЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ ТА ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ……45

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЛУЦЕНКО О.Є. ПРОЯВИ МОБІНГУ У СФЕРІ ПРАЦІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ НАРИС……51

НІЦЕВИЧ О.В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ……57

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

СВІТЛИЧНИЙ О.П. ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СУДУ В УКРАЇНІ……65

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БІЛОВОЛ О.О. ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЯК ОДИН З КЛЮЧОВИХ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ……70

БЛИЗНЮК С.В. ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ……74

БОГАШОВ О.А. АБСЕНТЕЇЗМ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ: МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ……79

БОРИСЮК Ю.Б. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПРИВАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ……85

ДРЕМОВ Д.С. ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО КАБІНЕТУ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ»……91

ЗІНИЧ Л.В., КНИШ В.В. ЗАКОНОДАВЧИЙ ПІДХІД ФРАНЦІЇ ДО БОРОТЬБИ З ПРАВОПОРУШЕННЯМИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ……98

КУРИЛО В.І. ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ……103

МОЩОНСЬКИЙ В.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ……108

МУЗА О.В. КАТЕГОРІЯ «АДМІНІСТРАТИВНИЙ ОРГАН» В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ……113

ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю., ПОДОРОЖНІЙ А.Ю. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ……118

РОГОЗІННІКОВА К.С. РОЛЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КІБЕРБЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……123

САРАНОВ С.Г. ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ТА МЕТОДІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ……129

СТОКОЛОС С.Л. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ……137

СТОЦЬКИЙ Р.М. АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА: ДОСВІД СІНГАПУРУ……142

УСТИМЕНКО А.В. ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ……147

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ГАРУСТ Ю.В., ЛИПЧЕЙ І.В. ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ТРИМАННЯ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ БАТАЛЬЙОНІ……155

ПРОКОПЕНКО Н.М. ПОНЯТТЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ У КІБЕРСФЕРІ……161

СІКОРСЬКА Н.В. КВАЛІФІКУЮЧІ ТА ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 303 КК УКРАЇНИ «СУТЕНЕРСТВО АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ»……168

ТАРАСЕНКО О.С. ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……174

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ВАСЮТА Ю.В. ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ ТА ІННОВАЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СПІЛЬНИМИ СЛІДЧИМИ ГРУПАМИ……180

ПЧОЛКІН В.Д., ФЕДОСОВА О.В. ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……186

САКОВСЬКИЙ А.А., МИРОВСЬКА А.В., БИСТРИЦЬКИЙ Б.Ю. ОКРЕМІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ……194

СЕНИК Т.Б., РОГАТИНСЬКА Н.З. ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У ЗВ'ЯЗКУ З ДОСЛІДЖЕННЯМ НОВИХ ДОКАЗІВ……202

СТЕПАНЧЕНКО А.В. ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ У СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ……207

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЗАГРЕБЕЛЬНА Д.І. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СТАНДАРТУ «ПОВНОГО ЗАХИСТУ І БЕЗПЕКИ ІНВЕСТИЦІЙ» ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ АРБІТРАЖІВ……215

ЗІНЧЕНКО-ТУЛУБ Я.С., ОСТРОВСЬКА Б.В. РЕФОРМИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ВИКРИВАЧІВ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ……221

ІГОШИН М.М., КУЧЕР Д.М. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В КОНТЕСТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ……229

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

БУЛАНОВ Ю.О. КОМПЕТЕНЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ, ЩО ЗАГРОЖУЮТЬ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ……236

МОГИЛА О.В. ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ……243

ОКСІНЬ В.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ РЕКЛАМИ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ……248

ШКАРУПА К.В. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ ПРАВА НА УЧАСТЬ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ……254

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

VERKHOTUROVA M.A. RUSSIAN LAW AS A SOURCE OF LEGAL REGULATION OF THE ARMS TRAFFICKING……3

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

KAPITANENKO N.P., MUDRYIEVSKA L.M. LEGAL GUARANTEES FOR ENSURING INFORMATION RIGHTS IN MARTIAL STATE CONDITIONS……9

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

BABENKO V.M. INTERACTION OF THE NOTARY INSTITUTE WITH OTHER HUMAN RIGHTS PROTECTION ENTITIES IN UKRAINE……16

VALCHUK D.V. PROTECTION OF A COMPUTER PROGRAM AS AN OBJECT OF INTELLECTUAL PROPERTY……21

HRABOVSKA O.O., ZAKHAROVA O.S. THE CONTENT OF CONCEPT "STAGE OF CIVIL PROCEEDINGS"……27

HRYHORENKO O.V. THE RIGHT OF AN INDIVIDUAL TO A NAME: CERTAIN ASPECTS……35

KRYVOSHEINA I.V., STAROVIT O.M. THE FEATURES OF SHARING AND REALIZATION OF RIGHTS FOR WORKS OF ART MADE UNDER ARTIST COMMISSION AGREEMENT……40

SAADULAIEV A.I. LEGAL PECULIARITIES OF MEN'S EVASION OF MOBILIZATION AND MILITARY SERVICE……45

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

LUTSENKO O.YE. MANIFESTATIONS OF MOBBING IN THE LABOR SPHERE: THEORETICAL AND APPLIED ESSAY……51

NITSEVYCH O.V. FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING GUARANTEES FOR THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS AND THE POSSIBILITY OF ITS ADAPTATION IN UKRAINE……57

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

SVITLYCHNYI O.P. PROSPECTS FOR THE CREATION OF AN ENVIRONMENTAL COURT IN UKRAINE……65

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

BILOVOL O.O. PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE AS ONE OF THE KEY DIRECTIONS OF STATE POLICY……70

BLYZNIUK S.V. THE CONCEPT AND ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF DIGITAL TRANSFORMATION OF PUBLIC ADMINISTRATION……74

BOHASHOV O.A. ABSENTEEISM IN THE ELECTORAL PROCESS IN UKRAINE: POSSIBLE WAYS TO OVERCOME IT.....79

BORYSIUK YU.B. FEATURES OF THE APPLICATION OF ADMINISTRATIVE PENALTIES FOR OFFENSES IN THE FIELD OF PRIVATIZATION IN UKRAINE.....85

DREMOV D.S. THE CONCEPT OF "ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE ELECTRONIC TAXPAYER ACCOUNT".....91

ZINYCH L.V., KNYSH V.V. FRANCE'S LEGISLATIVE APPROACH TO COMBATING INTELLECTUAL PROPERTY INFRINGEMENTS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT.....98

KURYLO V.I. REGARDING THE DEFINITION OF THE ESSENCE OF STATE POLICY IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL AND THEIR FAMILY MEMBERS.....103

MOSHCHONSKYI V.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS OF INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW.....108

MUZA O.V. THE CATEGORY OF "ADMINISTRATIVE BODY" IN THE ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE.....113

PODOROZHNII YE.YU., PODOROZHNII A.YU. THE CONCEPT AND FEATURES OF TAX CONTROL IN THE BANKING SECTOR IN MODERN CONDITIONS.....118

ROHOZINNIKOVA K.S. THE ROLE OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN ENSURING THE STATE'S CYBERSECURITY UNDER MARTIAL LAW.....123

SARANOV S.H. CHARACTERISTICS OF THE FORMS AND METHODS OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION BODIES.....129

STOKOLOS S.L. TO THE CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM OF LEGAL REGULATION OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF MOBILIZATION TRAINING.....137

STOTSKYI R.M. ANTI-CORRUPTION POLICY: SINGAPORE'S EXPERIENCE.....142

USTYMENKO A.V. THE INSTITUTIONAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF UKRAINE 147

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

HARUST YU.V., LYPCHEI I.V. LEGAL STATUS OF MILITARY SERVANTS WHO ARE SERVING THE PUNISHMENT OF DETENTION IN A DISCIPLINARY BATTALION.....155

PROKOPENKO N.M. CONCEPT AND CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF HUMAN TRAFFICKING IN CYBERSPHERE.....161

SIKORSKA N.V. QUALIFYING AND ESPECIALLY QUALIFYING ELEMENTS OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN ARTICLE 303 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE "PROMOTION OR INVOLVEMENT OF A PERSON INTO PROSTITUTION" 168

TARASENKO O.S. LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING THE EFFECTIVENESS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN A STATE OF EMERGENCY.....174

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

VASIUTA YU.V. CURRENT CHALLENGES AND INNOVATIONS IN FORENSIC SUPPORT FOR THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES BY JOINT INVESTIGATION TEAMS.....180

PCHOLKIN V.D., FEDOSOVA O.V. LAW ENFORCEMENT COOPERATION IN INVESTIGATING CRIMES UNDER MARTIAL LAW.....186

SAKOVSKYI A.A., MYROVSKA A.V., BYSTRYTSKYI B.YU. CERTAIN ISSUES OF CLASSIFICATION OF UNMANNED AERIAL VEHICLES.....194

SENYK T.B., ROHATYNSKA N.Z. POSTPONEMENT OF TRIAL IN CONNECTION WITH THE EXAMINATION OF NEW EVIDENCE.....202

STEPANCHENKO A.V. THE SUBJECT OF THE VIOLATION IN THE STRUCTURE OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF THE ILLEGAL USE FOR THE PURPOSE OF OBTAINING PROFIT OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID.....207

INTERNATIONAL LAW

ZAHREBELNA D.I. PECULIARITIES OF APPLYING THE 'FULL PROTECTION AND SECURITY OF INVESTMENTS' STANDARD DURING ARMED CONFLICTS IN THE PRACTICE OF INTERNATIONAL INVESTMENT ARBITRATION.....215

ZINCHENKO-TULUB YA.S., OSTROVSKA B.V. WHISTLEBLOWER PROTECTION REFORMS IN UKRAINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND IMPLEMENTATION PROSPECTS.....221

IHOSHYN M.M., KUCHER D.M. CRIMES AGAINST HUMANITY IN THE CONTEXT OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT.....229

TOPICAL ISSUES OF LEGAL SCIENCE

BULANOV YU.O. COMPETENCE OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN CRISIS SITUATIONS THAT THREATEN NATIONAL SECURITY.....236

MOHYLA O.V. THE CONCEPT OF THE PRINCIPLES OF MATERIAL AND TECHNICAL SUPPORT OF THE NATIONAL POLICE UNDER MARTIAL LAW 243

OKSIN V.YU. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF STATE CONTROL OF ADVERTISING IN THE FIELD OF FINANCIAL SERVICES.....248

SHKARUPA K.V. FEATURES OF THE FUNCTIONING OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AS A BASIS FOR THE EXERCISE BY CITIZENS OF THE RIGHT TO PARTICIPATE IN DECISION-MAKING IN UKRAINE.....254

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 1, 2025

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 18.02.2025. Формат 70х100/16.
Обл.-вид. арк. 27,51. Ум. друк. арк. 21,61.
Наклад 300 прим. Зам. № 0625/439.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.
Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua